

NBP – JOURNAL OF CRIMINALISTICS AND LAW
NBP – ŽURNAL ZA KRIMINALISTIKU I PRAVO

UDC 343.98

ISSN 0354-8872

ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES, BELGRADE –THE REPUBLIC OF SERBIA

KRIMINALISTIČKO-POLICIJSKA AKADEMIJA, BEOGRAD – REPUBLIKA SRBIJA

NBP

JOURNAL OF CRIMINALISTICS AND LAW

ŽURNAL ZA KRIMINALISTIKU I PRAVO

KRIMINALISTIČKO-POLICIJSKA AKADEMIJA
Beograd, 2014

Publisher

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade, 196, Cara Dušana Str., Zemun

EDITORIAL BOARD

Professor Dragoljub Kavran, PhD, President
kavran@sbb.rs

Professor Wang Shiquan, PhD, President of the China Criminal Police University
Snežana Nikodinovska-Stefanovska, PhD, Full Professor at Faculty of Security – Skopje, Macedonia

Professor Andrej Sotlar, PhD, Faculty of Criminal Justice and Security, Slovenia
Slobodan Jovičić, PhD, Full Professor at Faculty of Electrical Engineering, University of Belgrade
jovicic@etf.rs

Sima Avramović, PhD, Full Professor at Faculty of Law, University of Belgrade
sima@ius.bg.ac.rs

Srđan Milašinović, PhD, Full Professor at Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
srđjan.milasinovic@kpa.edu.rs

Milan Žarković, PhD, Full Professor at Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
mizarko@yubc.net

Sasa Milojević, PhD, Associate Professor at Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
sasa.milojevic@kpa.edu.rs

Mladen Bajagić, PhD, Associate Professor at Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
mladenba@yahoo.com

Brankica Popović, PhD, Assistant Professor at Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
brankica.popovic@kpa.edu.rs

EDITORIAL COUNCIL

Editor-in-Chief

Professor Dragana Kolaric, PhD
dragana.kolaric@kpa.edu.rs

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
Crime-investigation and Forensics Editor

Professor Ljiljana Mašković, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
ljiljana.maskovic@kpa.edu.rs

Police and Security Editor

Professor Đorđe Đorđević, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
djordje.djordjevic@kpa.edu.rs

ENGLISH LANGUAGE EDITOR AND PROOF-READER

Dragoslava Micovic

SERBIAN LANGUAGE EDITOR AND PROOF-READER

Jasmina Miletic

Printed by:

Public Enterprise Official Gazette, Belgrade

Circulation

300 copies

JOURNAL IN PDF FORMAT

www.kpa.edu.rs

Published three times a year

CONTENTS

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

Branislav Ristivojević, Tatjana Bugarski CRIMINAL ACT OF KILLING AND TORTURING OF ANIMALS FROM ARTICLE 269 OF THE CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF SERBIA FROM THE PERSPECTIVE OF THE ANIMAL WELFARE ACT.	1
Bojan Milisavljević STATE IMMUNITY IN INTERNATIONAL LAW – OVERVIEW OF THE WORK OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION	21
Larisa Gluhić, Bojan Dobovšek CONTENTS, TRANSFER AND VIOLATION OF INTELLECTUAL COPYRIGHTS ON THE INTERNET	33
Saša Mijalković, Dušan Blagojević THE BASIS OF NATIONAL SECURITY IN INTERNATIONAL LAW	49
Veljko Delibašić CROSS-EXAMINATION – RULES AND CHALLENGES.....	69

REVIEW PAPERS

Dragan Živaljević, Aleksandar Jugović TERRORISM AS SECURITY PROBLEM AND SOCIAL DEVIANCE.....	85
Piotr Bogdalski PRACTICAL USE OF OFFICERS OF POLICE FORCES AS TEACHERS IN THE PROCESS OF EDUCATION FOR INTERNAL SECURITY. MODELS OF A ‘ROTATIONAL POST’ AND ‘ASSOCIATE LECTURER’	97
Radoslav Gaćinović POLITICAL SITUATION IN THE BALKANS IN THE EARLY XX CENTURY	111
Dragoslava Mićović SUBJECTIVE DATA AS PART OF NEEDS ANALYSIS IN SYLLABUS DESIGN.....	129
Nenad Milić THE CRIME SCENE IN A THEORETICAL REFLECTIONS ON CRIME	141

PROFESSIONAL PAPERS

Nada Bošnjaković Pavlović, Marijana Stefanović, Slobodan Anić, Borivoj Adnađević, Mihajlo Jeličić, Vera Lukić, Snežana Uskoković Marković PREVALENCE OF POST-MORTEM BLOOD ALCOHOL CONCENTRATION AMONG DEATHS IN SERBIA DURING 2011	161
Srećko Novaković, Dragan Vukasović MODELS OF FINANCIAL CRIME OWNERSHIP TRANSFORMATION IN TRANSITION ECONOMIES.....	173
Milivoj Dopsaj, Radivoje Janković VALIDATION OF SPECIFIC SKILLS’ POLYGON AMONG STUDENTS IN THE ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES: METABOLIC AND FUNCTIONAL INDICATORS FOR EXERCISE.....	185

Izdavač

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, Cara Dušana 196, Zemun

IZDAVAČKI ODBOR

Prof. dr Dragoljub Kavran, predsednik
kavran@sbb.rs

Prof. dr Wang Shiquan, predsednik Kineskog kriminalističko-policijskog Univerziteta
Prof. dr Snežana Nikodinovska-Stefanovska, redovni profesor fakulteta bezbednosti iz Skopqa, Makedonija

Prof. dr Andrej Sotlar, Fakultet za varnosne vede, Slovenija

Prof. dr Slobodan Jovičić, redovni profesor Elektrotehničkog fakulteta Univerziteta u Beogradu
jovicic@etf.rs

Prof. dr Sima Avramović, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu
sima@ius.bg.ac.rs

Prof. dr Srđan Milašinović, redovni profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd
srđjan.milasinovic@kpa.edu.rs

Prof. dr Milan Žarković, redovni profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd
mizarko@yubc.net

Prof. dr Saša Milojević, vanredni profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd
sasa.milojevic@kpa.edu.rs

Prof. dr Mladen Bajagić, vanredni profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd
mladenba@yahoo.com

Doc. dr Brankica Popović, docent Kriminalističko-policijske akademije, Beograd
brankica.popovic@kpa.edu.rs

IZDAVAČKI SAVET

Glavni i dogovorni urednik

Prof. dr Dragana Kolaric
dragana.kolaric@kpa.edu.rs

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Urednik kriminalističko-forenzičke oblasti

Prof. dr Ljiljana Mašković

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
ljiljana.maskovic@kpa.edu.rs

Urednik policijsko-bezbednosne oblasti

Prof. dr Đorđe Đorđević

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
djordje.djordjevic@kpa.edu.rs

LEKTOR I KOREKTOR ZA ENGLJSKI JEZIK

Dragoslava Mićović

LEKTOR I KOREKTOR ZA SRPSKI JEZIK

Jasmina Miletić

Štampa

JP „Službeni glasnik“, Beograd

Tiraž

300 primeraka

PDF VERZIJA ČASOPISA

www.kpa.edu.rs

Izlazi tri puta godišnje

SADRŽAJ

ORIGINALNI NAUČNI RADOVI

Branislav Ristivojević, Tatjana Bugarski KRIVIČNO DELO „UBIJANJE I MUČENJE ŽIVOTINJA“ IZ ČLANA 269 KZ RS U SVETLU ZAKONA O DOBROBITI ŽIVOTINJA.....	1
Bojan Milisavljević IMUNITET DRŽAVE U MEĐUNARODNOM PRAVU – OSVRT NA RAD KOMISIJE ZA MEĐUNARODNO PRAVO	21
Larisa Gluhić, Bojan Dobovšek SADRŽINA, PRENOŠENJE I POVREDA AUTORSKIH PRAVA PUTEM INTERNETA	33
Saša Mijalković, Dušan Blagojević MEĐUNARODNOPRAVNI OSNOVI NACIONALNE BEZBEDNOSTI	49
Veljko Delibašić UNAKRŠNO ISPITIVANJE – PRAVILA I IZAZOVI	69

PREGLEDNI RADOVI

Dragan Živaljević, Aleksandar Jugović TERORIZAM KAO BEZBEDNOŠNI PROBLEM I DRUŠTVENA DEVIJACIJA.....	85
Piotr Bogdalski PRAKTIČNA UPOTREBA POLICIJSKIH SLUŽBENIKA KAO NASTAVNIKA U PROCESU OBRAZOVANJA ZA UNUTRAŠNJU BEZBEDNOST. MODELI „ROTACIONE DUŽNOSTI“ I „PREDAVAČA SARADNIKA“	97
Radoslav Gaćinović POLITIČKE PRILIKE NA BALKANU POČETKOM XX VEKA.....	111
Dragoslava Mićović SUBJEKTIVNI PODACI KAO DEO ANALIZE POTREBA PRI IZRADI NASTAVNOG PLANA I PROGRAMA	129
Nenad Milić MESTO IZVRŠENJA KRIVIČNOG DELA U TEORIJSKIM PROMIŠLJANJIMA O KRIMINALITETU	141

STRUČNI RADOVI

Nada Bošnjaković Pavlović, Marijana Stefanović, Slobodan Anić, Borivoj Adnađević, Mihajlo Jeličić, Vera Lukić, Snežana Uskoković Marković REZULTATI <i>POST MORTEM</i> ANALIZE KONCENTRACIJE ALKOHOLA U KRVI U SRBIJI TOKOM 2011. GODINE.....	161
Srećko Novaković, Dragan Vukasović MODALITETI FINANSIJSKOG KRIMINALA KOD VLASNIČKE TRANSFORMACIJE KAPITALA U TRANZICIONIM EKONOMIJAMA.....	173
Milivoj Dopsaj, Radivoje Janković VALIDNOST POLIGONA SPECIFIČNE SPRETNOSTI KOD STUDENATA KPA: METABOLIČKI I FUNKCIONALNI POKAZATELJI FIZIČKOG OPTEREĆENJA.....	185

KRIVIČNO DELO „UBIJANJE I MUČENJE ŽIVOTINJA“ IZ ČLANA 269 KZ RS U SVETLU ZAKONA O DOBROBITI ŽIVOTINJA

prof. dr Branislav Ristivojević*

prof. dr Tatjana Bugarski**

Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu³

Sažetak: Biologija i krivično pravo imaju malo dodirnih tačaka. Jedan od njih je 24. glava Krivičnog zakonika RS koja nosi naziv „Krivična dela protiv životne sredine“. Pored tradicionalno prisutnih u njoj se nalazi i jedno novo krivično delo „Ubijanje i mučenje životinja“. U inkriminisanju ovog dela zakonodavac je pošao od razumne pretpostavke da pojmove koji pripadaju drugim oblastima naučnog saznanja ne treba da određuje već ih treba prepustiti njihovim izvornim naukama. Takva je situacija sa pojmom „životinje“ koji je ovde ključan.

Iako bi na prvi pogled pojmovi „ubijanja“ i „mučenja“ trebalo da pripadaju krivičnom pravu, zakonodavac se uzdržao da ih odredi kada su u pitanju životinje. Ovo stoga što su oni jasni kada je objekt ubijanja ili mučenja čovek i bez naročitih poznavanja biologije čoveka. Međutim kada su u pitanju životinje stvari se menjaju. Životinje nisu subjekti, već objekti prava (stvari), pa samim tim nemaju „ljudska prava i slobode“ koje Ustav RS garantuje ljudima, pa tako ni pravo na život niti pravo na nedodirljivost telesnog integriteta. Stoga je zakonodavac u ovom krivičnom delu odredio da se ubijanje i mučenje životinja može biti krivično delo samo kada je učinjeno „kršenjem propisa“.

Pošto su ovakvi „propisi“ koji su uređivali kako se postupa sa životinjama bili malobrojni (zakonodavstvo koje je uređivalo veterinarstvo ili lovstvo) u vreme kada je donet KZJ (2006. godina), ali i iz brojnih drugih razloga, zakonodavac je 2009. godine doneo „Zakon o dobrobiti životinja“ kao neku vrstu opšteg zakona koji uređuje odnose ljudi i životinja. Naravno da bi bilo potpuno pogrešno reći da je ovaj zakon neka vrsta *ustava za životinje*, jer ovaj zakon

* vanredni profesor, rbrane@pf.uns.ac.rs

** vanredni profesor, t.bugarski@pf.uns.ac.rs

3 Ovaj rad je rezultat istraživanja na projektu „Biomedicina, zaštita životne sredine i pravo“ br. 179079, koji finansira Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnološkog razvoja RS.

ne poznaje nikakva *prava životinja*. Ono što ovaj zakon ostavlja za raspravu jeste da li je njime u pravni poredak uneta kategoriju *interesa životinja*. Pisac staje na stanovište da jeste s obzirom da zakon zabranjuje različita ponašanja ljudi koja štete životinjama i stvara čitav niz obaveza ljudima u njihovim odnosima sa životinjama. Na ovaj način, smatra pisac, zakonodavac je otišao ispred ustavotvorca. Naime, ustavom garantovana prava i slobode ljudi aktima niže pravne snage kao što su zakoni ne mogu se ograničavati. Izlaz za ovo stanje treba tražiti u izmeni Ustava kako bi interesi životinja našli svoje mesto u članu 74 koji garantuje pravo na zdravu životnu sredinu. Dok se to ne desi najbolje bi bilo da se u našem društvu izgrađuje i neguje jedna nova vrsta senzibiliteta prema životinjama koja bi uključila i brigu o njihovim, a ne samo o ljudskim interesima.

Uvod

U nauci preovladava stav da krivično pravo jeste autonomna grana prava, iako sama ne stvara vrednosti koje štiti, već ih uglavnom, pozajmljuje iz drugih pravnih ili vanpravnih oblasti društvenih odnosa.⁴ Pozajmljujući vrednosti ono pozajmljuje i pojamovnu aparaturu. Tako se i desilo da glava 24 Krivičnog zakonika⁵ (u daljem tekstu KZ) koja nosi naziv „Krivična dela protiv životne sredine“ nije stvorila pojmove kojima pruža zaštitu, već ih je pozajmljuje iz drugih oblasti naučnog saznanja, u prvom redu iz biologije. Ovo je prirodno s obzirom na činjenicu da su pojmovi u vezi sa životnom sredinom svojstveni biologiji. Tako bi bilo potpuno besmisleno da krivično pravo, bilo kao grana prava, bilo kao pravna nauka, određuje šta znače pojmovi „životna sredina“, „biljni svet“, „životinjski svet“, „biljka“, „životinja“ i drugi slični pojmovi koje koristi ova glava Krivičnog zakonika.

S druge strane za pojmove „ubijanje“, „povređivanje“ i „mučenje“ bi svako, već na prvi pogled, rekao da pripadaju pojamovnoj aparaturi krivičnog prava. Ubistvo je u nauci određeno kao lišavanje života, a povređivanje kao narušavanje telesnog integriteta ili narušavanje zdravlja. Određenje mučenja u pravnoj nauci dato je kao nanošenje velikog telesnog bola ili teških duševnih patnji.

Ipak postoji jedan slučaj u KZ gde se zakonodavac u velikoj meri ogradio od značenja navedenih pojmova. U pitanju je krivično delo iz člana 269 KZ „Ubijanje i mučenje životinja“. Kada je u pitanju ubijanje, povređivanje ili mučenje životinja ono, prema slovu ovog člana, mora da bude izvršeno „kršenjem propisa“. Ovakav pristup zakonodavca je razumljiv. Životinje nemaju jasno i nedvosmisleno ustanovljena prava i slobode kao ljudi, pa samim tim ni pojmovi lišavanja života, povrede tela ili mučenja životinja ne mogu da budu analogni sa onim kod ljudi. Stoga je i bilo neophodno uneti u naš pravni poredak akte koji će otkloniti ove nedoumice tako što će propisati šta može da se radi sa životinjama a šta ne može. To je učinjeno sa više različitih akata, istina ne sa ciljem da se reši problem radnje izvršenja ovog krivičnog dela. Tako naš pravni poredak poznaje zakone koji štite životinje, ali ne životinje same po sebi, već njihovu ulogu u nekoj od sfera života značajnih ljudima.

4 Z. Stojanović, *Krivično pravo – Opšti deo*, Beograd, 2011, str. 8.

5 Krivični zakonik, *Sl. glasnik RS*, br. 85/05, 88/05 (ispr.), 107/05 (ispr.), 72/09, 111/09.

Na primer, u pravnom poretku imamo zakonodavstvo o zaštiti životne sredine, o lovstvu, veterinarstvu, ribarstvu itd. koje ne prvi pogled štiti životinje jer uvodi obaveze u ponašanju ljudi prema životinjama.⁶ Ovo zakonodavstvo, dakle, nije doneto u svrhu očuvanja ili unapređenja bilo kojeg interesa životinja, već interesa životne sredine ili privrede, a to su ljudske vrednosti i to priznate upravo Ustavom (npr, članom 74 Ustava RS propisano je pravo na zdravu životnu sredinu). Lov ili ribarstvo su izuzetno važne privredne grane, a veterinarstvo je izuzetno važno za čitav niz privrednih grana kao što su stočarstvo, industrija prerade mesa itd. I zaista, ako se analiziraju zaštitni objekti krivičnih dela „Nezakonit lov“, „Nezakonit ribolov“ ili „Nesavesno pružanje veterinarske pomoći“ iz Krivičnog zakonika vidi se da su ono mešoviti. Pored životne sredine njima se štiti i privreda kao zaštićena vrednost.

Prekretnicu na ovom polju čini „Zakon o dobrobiti životinja“ iz 2009. godine.⁷ Ovaj zakon jeste ključni među svim onim „propisima“ koji prema članu 269 KZ moraju da se „prekrši“ da bi postojalo ubijanje, povređivanje ili mučenje životinja. Zašto je ovaj zakon važniji od drugih zakona za krivično delo iz člana 269 KZ kao propis koji se krši da bi se životinja ubila ili povredila? Postoje dva razloga, s tim da drugi proizilazi iz prvog.

Na prvom mestu razlog za ovo jeste radna pretpostavka ili hipoteza od koje će rad krenuti, a prema kojoj se ovim zakonom pokušalo izgrađivanje rudimentarnog subjektiviteta životinja u pravnom smislu, što se da primetiti u uporednom pravu kao neka vrsta kretanja koje se još uvek nalazi u povelju i čija je sudbina neizvesna. Tako će rad prvo istražiti smisao i cilj ovog zakona, a zatim u drugom delu objasniti da životinje ne mogu da uživaju zaštitu istih pravnih kategorija kao i ljudi. U trećem delu rad će istražiti da li se ovim zakonom izvršio pokušaj da se u naš pravni poredak uvede potpuno nova pravna kategorija – *interes životinja*. Ovakvu pretpostavku sugerise sam naziv zakona, kao i „klimav“ ustavni osnov za njegovo donošenje. Ako se to pokaže kao delimično ili potpuno tačno onda će se videti zašto ovaj zakon ima potpuno drugačije značenje od svih drugih „propisa“ kojim se uređuju neke obaveze ljudi u postupanju sa životinjama. Za razliku od zakona koji dotiču pravni položaj životinja uređujući materiju npr. lovstva ili veterinarstva u svrhu ostvarivanja nekih vrednosti čoveka, ovaj zakon je donet da uredi pravni položaj životinja u svrhu interesa životinja, a ne ljudi. Sa stanovišta krivičnog prava ovo je ključno pitanje jer od njega zavisi šta se štiti krivičnim delom iz člana 269 KZ: interesi životinja ili prava ljudi.⁸

Na drugom mestu treba reći da ovakva postavka zakona jeste razlog zašto je on prepun različitih obaveza koje se uvode svim subjektima u društvu, kako građanima tako i državi, a u vezi sa postupanjem prema životinjama. Budući da je interes životinja bila vodeća misao zakonodavaca prilikom njegovog donošenja, a ne prava i slobode ljudi, ne treba da čudi da on ima daleko više normi koje zabranjuju neko postupanje protivno interesu životinje i nalažu neko postupanje u skladu s njim. U ovako brojnim zabranama i nalogima treba prepoznati one „propise“ čije kršenje

⁶ Zakon o divljači i lovstvu, *Sl. glasnik RS*, br. 18/2010; Zakon o veterinarstvu, *Sl. glasnik RS*, br. 91/2005, 30/2010. itd.

⁷ Zakon o dobrobiti životinja, *Sl. glasnik RS*, br. 41/09.

⁸ Klasičan pristup krivičnog prava u ovom slučaju ima jasan odgovor. U pitanju su prava ljudi: Z. Stojanović, *Komentar KZ*, Beograd, 2007, str. 613.

vodi izvršenju krivičnog dela iz člana 269 KZ. Ovaj pokušaj uvođenja nove pravne kategorije u pravni poredak će se u četvrtom delu rada osporiti objašnjavanjem nepravno mehanizma kojim se odlikuje ovaj postupak. Poslednji dva dela rada biće posvećen dokazivanju prethodnog. Prvo će se u petom delu rada pokazati da se prava i slobode ljudi ne mogu ograničavati bez izričitog ili prećutnog osnova u istom onom aktu koji ih je ustanovio – Ustavu RS. Zatim će se u šestom delu rada dovesti u vezu pojedine zabrane i obaveze u postupanju sa životinjama iz Zakona sa pravima i slobodama ustanovljenim najvišim pravnim aktom u poretku - Ustavom RS.

Na kraju će se izvesti zaključak da mnoge od obaveza ili zabrane u postupanju sa životinjama koje pokušava da uvede Zakon o dobrobiti životinja neosnovan i samim tim nevažeći. Iz toga sledi da se postupanjem protivno tim „propisima“ ne ubijaju i ne muče životinje u smislu krivičnog dela iz člana 269 KZ.

1. Smisao i cilj zakona

Zakon o dobrobiti životinja je donet 2009. godine nakon dugogodišnje kampanje i pritiska koju su u javnosti vodile NVO koje se bave zaštitom životinja. Upravo zahvaljujući ovom načinu nastanka konačne verzije zakona koja je ušla u skupštinsku proceduru postoji sumnja da njegov sadržaj oslikava interese samo jedne od strana zainteresovanih za položaj životinja u našem društvu dok su interesi drugih zanemareni (npr. interes biološke nauke).

Za pitanje svrhe, smisla odnosno cilja Zakona značajni su Deo II obrazloženja koji se zove „Razlozi za donošenje zakona“ i Deo V čija se tačka 1 zove „Koji problem se rešava zakonom?“

Kao ključna svrha i smisao Zakona u Delu II obrazloženja je prisutna teza o navodnom postojanju nekih „jedinestvenih pravila o zaštiti životinja“ na nivou zakonodavstava država članica EU, kao i klasična „fama“ da se tako nešto „traži“ i od Srbije u „procesu pridruživanja EU“.⁹

Prva tvrdnja je više netačna nego tačna i predstavlja grubo pojednostavljivanje stvari. Niz ugovora koji stoje kao temelj pravnog poretka EU su 1997. godine dopunjeni Ugovorom iz Amsterdama. Jedan od dopunskih Protokola na taj ugovor jeste i *Protokol o dobrobiti životinja*. On predstavlja prvi pravni akt u EU kojim je životinjama priznat naročit položaj u pravnom poretku i uvodi se obaveza da se o njima posebno vodi računa. On glasi:

„Visoke strane ugovornice, u želji da obezbede poboljšanu zaštitu i poštovanje za dobrobit životinja kao osećajnih bića složile su se oko sledećeg, što će biti dodato uz Ugovor o osnivanju EU: u uobličavanju i sprovođenju poljoprivredne, transportne, tržišne i naučno-istraživačke politike EU, unija i države članice obratiće dužnu pažnju potrebama dobrobiti životinja uz uvažavanje pravnih i administrativnih propisa i običaja država članica u vezi sa religioznim obredima, kulturnom tradicijom i regionalnim nasleđem.“¹⁰

9 *Predlog Zakona o dobrobiti životinja*, Obrazloženje, Deo II.

10 Treaty of Amsterdam, *Protocol on Animal Welfare*, dostupno na: <http://www.eurocbc.org/page673.html>, (10. 10. 2012).

Ovim aktom po prvi put su životinje priznate kao nešto posebno odnosno drugačije zato što su „osećajna bića“ i uvedena je obaveza državama članicama da „obrate dužnu pažnju“ potrebama dobrobiti životinja. Međutim nema pomena apsolutno nikakvih „jedinstvenih pravila o zaštiti životinja“ na nivou zakonodavstava država članica EU, kako to tvdi predlagač Zakona o dobrobiti životinja. Upravo suprotno, EU ovim protokolom stvara obavezu da se prilikom utvrđivanja drugih politika EU i država članica vodi računa o dobrobiti životinja, a te druge politike su taksativno nabrojane. To su poljoprivredna, transportna, tržišna i naučno-istraživačka politika. Znači, nema nikakve jedinstvene politike EU o dobrobiti životinja pa tako ne može da bude ni nekih jedinstvenih pravnih pravila. Ono što postoji to je obaveza da se prilikom utvrđivanja pomenutih politika vodi računa o dobrobiti životinja.

Druga tvrdnja iz Dela II obrazloženja Predloga zakona, kako se navodno od Srbije traži donošenje ovakvog zakona u procesu „pridruživanja EU“ apsolutno nije tačna. Naime, sve što se od Srbije traži u postupku pridruživanja EU nalazi se u SSP (Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju), a on nema niti jedne reči koja se odnosi na dobrobit životinja.¹¹ Isto se odnosi i na godišnji izveštaj Misije EU u Srbiji o napretku Srbije u postupku pridruživanja EU. I u ovom aktu nema ni pomena dobrobiti životinja niti neke obaveze da se zakonodavna oblast u ovoj sferi uredi.¹² EU ne traži od Srbije da usvoji bilo kakva pravna pravila o dobrobiti životinja, pa tako ni Zakon o dobrobiti životinja. Neutemeljene tvrdnje slične ovoj, pojavljuju se na više mesta u obrazloženju Predloga zakona.¹³

Sa stanovišta prava naročito je problematična, tvrdnja iz tačke 1 V dela obrazloženja koja nosi naziv „Koji problem se rešava zakonom?“, prema kojoj je svrha zakona da se:

„U skladu sa principima i preporukama Prve rezolucije o zaštiti životinja potrebno je da RS započne proces unapređivanja zaštite životinja, odnosno da na jedinstven način reguliše oblast zaštite života i dobrobiti životinja kroz definisanje prava životinje na život, u skladu sa biološkim karakteristikama vrste u zakonu i u Ustavu RS...“

Ovde je prisutna jedna vrsta perfidne zamene teza koja je krajnje neprihvatljiva sa stanovišta pravnog poretka. Obrazloženje podmeće neku „Prvu rezoluciju o zaštiti životinja“ koja je navodno merilo i kriterijum Republici Srbiji za potrebu „definisanja prava životinje na život“. Ovako kako je u obrazloženju navedeno, neupućeni čitalac bi pomislio da je u pitanju neka zvanična rezolucija (politički akt) nekog naddržavnog (evropskog) ili državnog tela (srpskog), na primer neke

11 Delegacija EU u Srbiji, Ključni dokumenti, *Stabilisation and association agreement between European Communities and their member states and Republic of Serbia*, dostupno na: http://www.europa.rs/upload/documents/key_documents/2008/SAA.pdf (5. 11. 2012).

12 Delegacija EU u Srbiji, Ključni dokumenti, *Serbia Progress Report 2012*, dostupno na: http://www.europa.rs/srbijaIEu/kljucni_dokumenti/2012.html (5. 11. 2012).

13 *Predlog Zakona o dobrobiti životinja*, Obrazloženje, Deo V, tačka 2: „Zajedničko stanovište EU jeste da je sa državom kandidatom do dana priključenja zajednici nužno potpuno uskladiti propise o dobrobiti životinjasa pravnim poretkom EU.“

skupštine, vlade, komisije, saveta, odbora i tome slično. Proverom se može utvrditi da je u pitanju akt jedne obične nevladine organizacije.¹⁴

Ne postoji uredna država na svetu u kojoj se privatni akti koriste kao obavezna smernica u uobličavanju državne politike. Tako nešto bi bila potpuna besmislica. Ono što bi bilo normalno u jednoj uređenoj državi to je da se privatni interesi putem lobiranja ugrade u predloge zakona (što je NVO koja je u pitanju po svemu sudeći uspela), ali samo ako su u skladu sa državnom politikom ili ako barem, nisu njoj protivni (što je u ovom slučaju pod velikim upitom). Ovo je prirodno i normalno iz razloga što ne postoje privatni interesi koji će voditi računa o opštim interesima celine, države. Privatni interesi su u pravilu sebični i uskogrudi i kao takvi štetni po druge privatne interese. Država, s druge strane, budući da je vrhovni javnopravni subjekt u nekom društvu, prilikom donošenja zakona mora da vodi računa o interesima svih u društvu jer ona i postoji radi svih. Ako pravna nauka zakone definiše kao opšte akte, koji važe za neodređen broj slučajeva i neodređen krug lica, sasvim je jasno da oni po definiciji ne smeju da zadovolje interese samo nekih subjekata u društvu, već najvećeg mogućeg broja subjekata. Pošto je nemoguće zadovoljiti svakog pojedinca u državi, država prilikom donošenja zakona vrši neku vrstu usaglašavanja različitih privatnih stavova i interesa tražeći najmanji zajednički imenitelj svih njih. Kada ga pronade onda se on proglašava za državni, opšti interes i u skladu sa njim se donose zakoni. Tako se zadovoljavaju interesi najvećeg broja pojedinaca, jedinki, subjekata u društvu, a cilj države i jeste da se postigne, kako je čuveni Bentam definisao pojam javnog dobra: „najveća sreća najvećeg broja ljudi“.¹⁵ Tako se postiže da iako niko nije zadovoljan zakonima u potpunosti najveći broj njih jeste u najvećoj meri. Kada država radi na ovaj način onda najsebičniji odnosno ekstremni interesi ostaju u krajnostima društvenih tokova (jer su prepreka za ostvarivanje interesa najvećeg broja ljudi) i ne ugrađuju se u zakone.

Nažalost, u slučaju ovog zakona, izgleda da je predstavnička demokratija zatajila. Sebični interesi malog broja ljudi zaogrnuili su se u ruho opšteg interesa. O tome govori navodna potreba „da na jedinstven način reguliše oblast zaštite života i dobrobiti životinja kroz definisanje prava životinje na život“. Nema sumnje da u našem društvu, kao i drugde na svetu postoje ljudi koji misle da životinje treba da imaju prava analogno pravima ljudi, pa tako i pravo na život. Ipak, potpuna je zabluda da tako nešto postoji u bilo kojem pravnom poretku na svetu. Prosto i jednostavno, životinje nemaju prava. Razlozi za ovo su krajnje jednostavni.

2. Zašto životinje nemaju prava i slobode kao ljudi?

Ljudi i životinje se razlikuju. Verovatno da ovo ne bi trebalo ni objašnjavati da nema onih koji veruju da stvari stoje suprotno i da životinje treba da imaju prava kao i ljudi.

14 U pitanju je izvesna ORKA, koja sebe određuje kao „organizaciju za poštovanje i brigu o životinjama“, koja je 2005. godine kao svoj privatni akt donela navedenu „rezoluciju“: <http://orca.rs/dobrobit-zivotinja-kod-nas> (10. 9. 2012).

15 J. Bentham, *The Fragment on Government*, London, printed for T. Payne at the Mews-Gate, 1776, dostupno na: <http://www.efm.bris.ac.uk/het/bentham/government.htm> (15. 8. 2012).

Životinje nemaju složen zajednički život da bi ga mogli nazvati društvom kao ljudi. One se udružuju radi ishrane odnosno lova, radi rasplodavanja i vrlo retko stvaraju društvenu organizaciju sa složenijom svrhom od ove (npr. kitovi ili ptice kad migriraju). Životinje ne koriste oruđe i oružje, ne rade, ne savladavaju prirodu već joj se pokoravaju. Sa oružjem čovek je strašniji od najkrvoločnije životinje, s plugom ne gladauje, s vatrom ne promrzava, s krovom ne kisne, sa nasipom se ne utapa, sa vozilima ne poznaje prostor. Obdaren inteligencijom koju životinje nemaju čovek stvara sadržajnije oblike života koji se kvalitativno razlikuju od prostog fizičkog održanja. Tako čovek stvara kulturu, etiku, moral, knjigu, sliku, spomenik. Čovek stvara društvene ustanove, kulturu i civilizaciju koje traju. Čovek shvata vreme odnosno ima pojam o budućnosti i prošlosti. Na kraju, položaj čoveka u ljudskom društvu ne određuje zakonitosti prirodnog odabiranja¹⁶ već seksualnog odabiranja.¹⁷

Zakonitosti prirodnog odabiranja nema potrebe posebno beležiti, objašnjavati, opisivati ili razrađivati. Urođeni su svakom živom biću. Oni su nagon za održanjem odnosno za životom. Da se zadovoljavao sa ovim čovek nikad ne bi stvorio više oblike društvene organizacije. Postupajući upravo suprotno putem stvaranja viših oblika društvene organizacije čovek je morao da stvori i pravila o odnosu ljudi unutar tih oblika i pravila o odnosu čoveka sa tim oblicima. Kada je tim društvenim odnosima pružio zaštitu, jer nisu svi ljudi hteli da se ponašaju u skladu sa tim pravilima (neki uvek hoće prećicom), onda je stvorio pravo – društveni odnos uređen pravilom koje, za svaki slučaj, ima prinudnu sankciju.

Iz svih rečenih razloga nosilac (titular) prava odnosno subjekt prava može da bude samo čovek.¹⁸ Životinja je objekt prava, i kao takva izjednačena je sa stvari. Ako bi neko, ko što su to pisci obrazloženja Zakona o dobrobiti životinja, pozeleo suprotno odnosno pozeleo da životinjama da položaj subjekata prava, onda bi istovremeno morao da im da i položaj nosilaca dužnosti. Ovo stoga što pravo jednoga istovremeno znači dužnost drugog ili svih drugih. Svako pravo jednog subjekta pretpostavlja dužnost drugog i obrnuto. Pravo i dužnost su tako tesno povezani i korelativni pojmovi da se ne mogu zamisliti jedno bez drugog.¹⁹

Koja je to dužnost koju bi životinja preuzela ako bi smo joj priznali prava? Ako joj priznamo pravo na njen život i njenu slobodu hoće li ispuniti dužnost da poštuje pravo na život i slobodu ljudi? Hoće li tigar kome smo priznali pravo na život i na slobodu pa smo ga pustili na ulicu ispuniti svoju dužnost prema životu i slobodi ljudi pa će se uzdržati da ne pojede čoveka kojeg sretne kada se bude šetao nekim bulevarom? I ne samo ljudi, nego i svih drugih subjekata prava. Ako priznamo pravo na život jednoj životinji - tigru, moramo i drugim - na primer antilopi. Hoće li tigar kada bude sreo antilopu, jer će se oboje šetati ulicom kada im priznamo pravo na slobodu, ispuniti svoju dužnost i poštediti antilopu? Naravno da neće, to je jasno svakome.

16 Đ. Tasić, *Uvod u pravne nauke: Enciklopedija prava*, NIU Službeni list SRJ, Beograd, 1995, str. 149.

17 Osmo poglavlje Darwinove manje poznate knjige posvećeno je seksualnoj selekciji kao osnovi za razvoj čoveka za razliku od prirodne selekcije koja je osnova za razvoj životinja: C. Darwin, *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*, London, 1871, p. 253–320.

18 Može i pravno lice, ali to za ovu raspravu nije važno.

19 R. Lukić, *Teorija države i prava; II deo: Teorija prava*, Beograd, 1995, str. 172–173.

Zaključka je da ovaj zakon nije mogao da uvede kategoriju prava i sloboda životinja, taman i da su njegovi pisci to hteli, jer je to prosto nemoguće sa stanovišta najprostijeg osnova na kojem se ustanovljavaju prava, a to je relacija prava i obaveza. Da bi neko lice bilo nosilac prava i sloboda, mora da bude sposobno da bude nosilac obaveza. Životinje to nisu.

Ako zakon o dobrobiti životinja nije uveo kategoriju prava i sloboda životinja, šta jeste uradio uvođenjem niza obaveza u ponašanju ljudi prema životinjama?

3. Da li je zakon o dobrobiti životinja pokušao da uvede novu pravnu kategoriju – interes životinja?

Životinje su živa bića i kao takve imaju neke potrebe iste kao i čovek. Na primer, imaju potrebu da zadovolje glad, žeđ ili polni nagon. Kao i ljudi one ne žele da ih nešto boli ili da budu bolesne i tome slično. Ako se prava i slobode životinja ne mogu uvesti kao kategorija u pravni poredak, da li je moguće priznati ove potrebe životinja kao neku vrstu njihovog interesa i uvesti obavezu ljudima, ali i državi da ih ne prekrše, što je sudeći po jezičkom tumačenju naslova Zakona i 1. člana koji govori o svrsi akta nesumnjivo? Tu novu pravnu kategoriju, koja će se za potrebe ovog rada nazvati *interesima životinja*, zakon postavlja kao uzajamnu kategoriji prava i sloboda kod ljudi.²⁰

Jezički, stilski, unutrašnjom sistematikom i sadržinom materije koju uređuje, a najviše načinom na koji je uređen odnos interesa životinja sa nadležnostima ili pravima drugih subjekata u pravnom poretku čini se kao da je zakonodavac pokušao da razmišlja glavom ustavotvorca i da je Zakonom o dobrobiti životinja pokušao da napravi neku vrstu ustava za životinje. Naravno da to nije pravi ustav već kvaziustava, jer je pisac Zakona svestan da ne postoje prava i slobode životinja (inače bi naziv zakona bio „Zakon o pravima i slobodama životinja“), pa pokušava da ih delotvorno zameni interesima životinja i da tu kategoriju umetne u pravni poredak RS čime postaje kvaziustavotvorac.

Tako 1. član Zakona, delujući kao neka vrsta preambule odnosno uvodnog i svečanog dela ustava,²¹ ističe kako akt, pored dobrobiti životinja, uređuje „prava, obaveze i odgovornost pravnih i fizičkih lica odnosno preduzetnika za dobrobit životinja“. Ako se pogleda sadržina zakona videće se da u njemu skoro uopšte nema nekakvih prava „pravnih i fizičkih lica odnosno preduzetnika“ prema životinjama već skoro bez izuzetka „obaveza i odgovornosti“ koje se ogledaju u nizu zabrana nametnutim subjektima pravnog poretka. Koliki je broj tih zabrana ili obaveza u ponašanju koje se uvode ovim zakonom najbolje govori član 82 Zakona koji predviđa ravno 78 različitih prekršaja za nepostupanje u skladu sa obavezama koje određuje ovaj Zakon ili kršenje zabrana koje predviđa isti.

20 Ova pravna kategorija nije nova ideja. Već ju je upotrebio Singer u svom sada već klasičnom delu iz ove oblasti: P. Singer, *Animal Liberation*, New York, 2002, p. XIII.

21 Preambula je uvodni, svečani deo Ustava u kojem se najčešće određuju motivi za donošenje akta, ciljevi, svrha ili načela uređenja i od pomoći je prilikom tumačenja Ustava, ali sama po sebi nema obavezujuću pravnu snagu.

Članovi 3 i 4 Zakona naročito pokazuju nameru da se izvorno uredi položaj životinja aktom koji je neka vrsta kvaziustava za životinje. Oba člana deluju kao svojevrsan produžetak člana 1 za koji smo rekli da igra ulogu koju bi imala preambula u Zakonu.

Tako član 3 u stavu 1 uvodi obavezu za, ni više, ni manje: „Državni organi, naučnoistraživačke organizacije, ustanove u oblasti obrazovanja, veterine, poljoprivrede, zdravstva, informisanja, kulture, kao i druge ustanove i organizacije i pravna i fizička lica, odnosno preduzetnici... jačaju svest o značaju dobrobiti životinja“. Stav 2 mu se pridružuje i uvodi obaveze pored svih prethodno navedenih subjekata i za: „organe jedinica lokalne samouprave, kao i građane i udruženje... da brinu o životu i zaštiti zdravlja i dobrobiti životinja“. Stav 3 istog člana uvodi obavezu svakog građanina da „spreči i prijavi... sve oblike zlostavljanja životinja“. Stav 4 uvodi obaveze Republici Srbiji u međunarodnim odnosima. Prema slovu ovog stava država mora da „ostvaruje saradnju sa drugim državama u oblasti zaštite dobrobiti životinja“, što je zakonsko ustanovljavanje obaveza u vođenju spoljne politike. Ovako nešto se vrlo retko sreće u pravnom poretku jer to ograničava vladina ovlašćenja za vođenje iste.²² Član 4 posvećen je isključivo nabranju „osnovnih načela zaštite dobrobiti životinja“ koja, kao i sva druga načela, zahvaljujući visokom stepenu opštosti nisu neposredno sprovodljiva.

Najbolji dokaz da članovi 3 i 4 igraju ulogu koju bi imala preambula u Ustavu, nije samo njihov sadržaj, već i činjenica da ne postoje apsolutno nikakve sankcije za ne ispunjavanje obaveza ili ne postupanje po načelima koje ovi članovi tako lako i paušalno uvode skoro svim subjektima prava u poretku. Ovi članovi svojim ideološko političkim i programsko deklarativnim karakterom, pokušavaju da oponašaju nepravna svojstva ustava.²³

Još jedna od delova Zakona koji govore u prilog teze da se ovim aktom pokušava neka vrsta izvornog uređenja položaja životinja pravnim kategorijama koje su potpuna novina jesu i prelazne i završne odredbe Zakona. One obično služe da se odredi odnos novog zakona sa starim, odnosno da se uredi način kako se sa starog zakona koji je uređivao neku oblast društvenih odnosa prelazi na novi. Usled toga ove odredbe zakona u pravilu sadrže rokove za okončavanje postupaka započetih po starom zakonu i početak postupaka po novom, prelazak prava i obaveza sa subjekata po starom na subjekte po novom zakonu itd. Najvažnija svrha ovih odredbi je da uspostavi pravila za rešavanje mogućeg sukoba starog prava i novog. U ovom zakonu prelazne i završne odredbe uopšte nemaju ovaj sadržaj. Kao da se ova materija uređuje od početka, izvorno, pa nema potrebe da se uređuje mogući sukob starog prava i novog, odnosno kao da starog prava koje je uređivalo ovu istu materiju uopšte nema. Da li je to tačno?

4. Nepravni mehanizam ustanovljavanja interesa životinja

Razlog zbog kojeg se zakonodavac opredelio za ovakvo nabranje obaveza i dužnosti subjekata prava prema životinjama se može objasniti.

22 Jedan od primera jeste preambula ustava RS koja takav pristup ima u vezi sa obavezom očuvanja teritorijalnog integriteta RS.

23 O nepravim svojstvima ustava: R. Marković, *Ustavno pravo*, Beograd, 2011, str. 45.

Prava i slobode ljudi u vezi sa kojima se sada ovim Zakonom nameću obaveze ili zabrane već su propisane ili nesumnjivo proizilaze iz drugih prava i sloboda i nema potrebe izvorno ih propisivati. Međutim interesi životinja nisu nigde bili propisani i njih ovaj zakon postavlja izvorno. Mehanizam kojim to radi nije onaj koji Ustav RS koristi kada su u pitanju prava i slobode ljudi – nabranjanje pojedinih prava i sloboda i izuzetaka od njih, i u nekim slučajevima, određivanje odnosa tih prava međusobno. Način na koji stvara tu novu pravnu kategoriju (interese životinja) jeste upravo ovo nametanje obaveza i zabrana pravnim i fizičkim licima u postupanju sa životinjama. Ovaj, nazvaće se, negativni mehanizam uvođenja kategorije interesa životinja u pravni poredak zakonodavac koristi upravo jer je svestan da bi pozitivnim pristupom, nabranjanjem interesa životinja, morao da ih odredi nazivom, da propiše sadržaj tih interesa i što je još važnije morao bi da odredi odnos te nove pravne kategorije sa postojećim pravnim kategorijama u poretku, a to su prava i slobode ljudi i nadležnosti državnih organa. Kada bi tako postupio našao bi se problemu. Videlo bi se da nema osnova u Ustavu za ovu novu pravnu kategoriju koja je za potrebe ovog rada nazvana interes životinja. Prosto i jednostavno rečeno u vreme donošenja Ustava niko nije ni razmišljao o ovoj pravnoj kategoriji – interesima životinja – niti o njenom mestu u pravnom poretku pa samim tim ni o njenom odnosu sa pravima i slobodama ljudi. Usled toga njeno izvorno postavljanje Zakonom o dobrobiti životinja se ukršta sa postojećim pravima i slobodama ljudi koje predviđa Ustav. Da je kojim slučajem zakonodavac razmišljao o ovoj kategoriji prilikom donošenja ustava, da se osnov za nju nalazi bilo gde u Ustavu, onda ne bi bilo potrebno propisivanje tolike „mase“ zabrana, ograničenja i dužnosti subjektima pravnog poretka (pravnim ili fizičkim licima) a u vezi sa životinjama. Bilo bi dovoljno razraditi taj osnov.

Stvari, po svemu sudeći, stoje potpuno drugačije. Zakonodavac je Zakonom o dobrobiti životinja pokušao da ovu inovativnu pravnu kategoriju – interes životinja – „uvede“ u pravni poredak. Budući da su pravne kategorije u njemu jasno određene kao i da je odnos između tih kategorija, on mora da je bukvalno „ugura“ u poredak, „zakidajući“ prostor koji već zauzimaju neka prava i slobode ljudi. To „zakidanje“ vrši uspostavljanjem velikog broja raznoraznih zabrana, obaveza ili dužnosti u vezi sa postupanjem sa životinjama. Tim mehanizmom on dovodi interes životinja u sukob sa pravima i slobodama ljudi koje su određene Ustavom.

5. Da li je moguće ograničavati prava i slobode ljudi koji su određeni Ustavom putem interesa životinja?

Odgovor na ovo pitanje je jednostavan. Ako postoji osnov u Ustavu RS za uvođenje interesa životinja u pravni poredak – da. U tom slučaju to neće biti „uvođenje“ kategorije interesa životinja u pravni poredak, već razrada Ustavom već ustanovljene pravne kategorije. Ako nema osnova u Ustavu za interese životinja odgovor je jednako kratak – ne.

Zakonodavac je pokušao da pronađe osnov za interese životinja u Ustavu RS, ali čini se bez uspeha. Kao osnov za donošenje Zakon se u obrazloženju poziva na član 97 Ustava . Ovaj član Ustava nosi naziv „Nadležnost Republike Srbije“ i u tački 9

stava 1 koji, između ostalog, kaže da Republika Srbija uređuje i obezbeđuje „sistem zaštite i unapređenja životne sredine; zaštitu i unapređivanje biljnog i životinjskog sveta“. Ovaj član nije osnov za uvođenje kategorije interesa životinja i pored rečnika koji bi neupućenom čitaocu na prvi pogled ukazivao na tako nešto.

U pitanju je član Ustava koji je „zalutao“. On vodi poreklo iz starog Ustava RS kada je Srbija bila deo federalne države (SRJ), pa je postojala potreba da se razgraniči nadležnost Republike Srbije od federacije. Međutim, danas je Srbija samostalna, suverena država, i nema potrebe propisivati njene nadležnosti, postoji pretpostavka da ona ima sve nadležnosti koje nisu Ustavom date nižim nivoima vlasti.²⁴ I kada ovaj član ne bi imao svoje mesto u Ustavu, da li bi to značilo da Srbija nema niti jednu nadležnost? Naravno da ne. Ona je suverena država i ima na svojoj teritoriji sve nadležnosti, pa tako i one na koje se pozivalo obrazloženje predloga Zakona o dobrobiti životinja. Međutim, to što Srbija ima sve nadležnosti, pa i one o „zaštiti i unapređenju životne sredine; zaštiti i unapređenju biljnog i životinjskog sveta“ ne daje za pravo zakonodavcu da ograniči ili uskrati prava i slobode ljudi koje su već date Ustavom RS.²⁵

Naime, ljudska prava i slobode su potpuno propisani sasvim drugom celinom Ustava. U pitanju je Drugi deo, koji nosi naziv „Ljudska i manjinska prava i slobode“. Da bi neko ljudsko pravo ili sloboda postojali u našem pravnom poretku, oni moraju da budu predviđeni upravo u ovom delu Ustava. Isto se odnosi i na ograničenja tih prava ili sloboda. Zakonima kao aktima niže pravne snage od Ustava mogu biti uređeni samo načini ostvarivanja tih prava i sloboda ili njihovih ograničenja koje Ustav uspostavlja. Potpuno nova ograničenja prava i sloboda ljudi postavljenih Ustavom ne mogu se uvoditi zakonima.

U uporednom pravu najbolje primere ovog pristupa istoj materiji pokazuje Nemačka koja nesumnjivo predstavlja uzor pravne države. Nemačka je prerađujući stari zakoni iz 1933. godine 1972. godine donela Zakon o zaštiti životinja (Tierschutzgesetz). Sve do 2002. godine kada je izmenila svoj Ustav i u članu 20a pored zaštite prirodne sredine kao državnog cilj unela dodatak kojim se ova zaštita izričito proširuje i na životinje, Nemačka je imala niz problema u njegovom sprovođenju koji su dolazili upravo kao posledica sukoba interesa životinja²⁶ sa Ustavom određenim pravima i slobodama ljudi, gde su potonja odnosila prevagu budući da vode poreklo iz akta više pravne snage.²⁷ Posle ove izmene Ustava nemački zakonodavac, pravosuđe i izvršna grana vlasti moraju da slede ovaj Ustavom

24 R. Marković, *Ustav RS od 2006. godine – kritički pogled*, objavljeno u: *Ustav RS sa registrom pojmova*, Beograd, 2006, str. 27–28.

25 Potpuno o odnosu ustava i zakona kod: R. Lukić, *Ustavnost i zakonitost*, Beograd, 1966.

26 Cilj nemačkog Zakona o zaštiti životinja određen je u članu 1 kao „zaštita života i dobrobiti životinja kao srodnih bića“: član 1, *Zakon o zaštiti životinja* (Tierschutzgesetz). Iz ovoga se može izvući zaključak da je i kod ovog zakona, kao i kod srpskog, životinja sama po sebi objekat zaštite, a ne ljudi. Stoga se i ovde taj objekat zaštite može nazvati interes životinja.

27 U pitanju su bili sloboda veroispovedi (Religionsfreiheit), sloboda naučnog istraživanja (Wissenschaftsfreiheit), sloboda vršenja svog poziva (Berufsfreiheit) i sloboda umetničkog izražavanja (Kunstfreiheit). Sudovi su stajali na stranu ustavnih prava i sloboda jer su one uređenje Ustavom kao aktom više pravne snage od zakona koji je uređivao materiju zaštite životinja: K. M. Natrass, „...und dite Tiere“ Constitutional Protection of Germany's Animals, *Animal Law*, No. 283, 2004, p. 290–294.

određeni državni cilj (staatszielbestimmung – otprilike kao načela u Ustavu RS), a to je i zaštita životinja. Otada se stanje na polju zaštite životinja promenilo, jer sve grane vlasti u nemačkom pravnom poretku imaju obavezu da interes životinja izmere jednakim „tegovima“ kada ga stavljaju na vagu sa pravima i slobodama ljudi jer sada obe pravne kategorije imaju isti izvor – nemački ustav.

Kao što je Nemačka morala da kategoriju interesa životinja uvede u svoj Ustav putem državnog cilja (staatszielbestimmung) da bi zaštita životinja putem zakona dobila ravnotežu sa pravima i slobodama ljudi predviđenim nemačkim Ustavom, isto bi morala i Srbija. U delu Ustava RS gde se nalaze prava i slobode ljudi, na primer, u članu 75, koji govori o pravu ljudi na zdravu životnu sredinu moglo bi da se nađe mesto i za životinje. Druga mogućnost bi bila da se, po ugledu na Nemačku, u delu Ustava koji uređuje načela nađe mesto i za načelnu zaštitu životne sredine i životinja. U tom slučaju bi se u Zakonu o dobrobiti životinja morali ustanoviti mehanizmi koji bi ostavili praktičnu mogućnost za uravnotežavanje interesa životinja sa pravima i slobodama ljudi u onim oblastima u kojima se oni ukrštaju. Ta mogućnost je u nemačkom Zakonu o zaštiti životinja stvorena drugom rečenicom člana 1 koja kaže da „Niko ne sme bez *razumnog osnova* da nanese bol, patnju ili povredu životinji.“²⁸ Naglasak u ovom pravilu iz nemačkog zakona je na „razumnom osnovu“. Ono je namerno postavljeno tako da ostavlja značajan prostor za etička i pravna tumačenja smisla „razumnog osnova“. Svrha ovakvog normiranja je da se smisao pojma „razumnog osnova“ može menjati spram razvoja naučnih shvatanja, shvatanja drugih oblasti saznanja ili društvenog stava o životinjama.²⁹

6. Neravnoteža između prava i sloboda ljudi i interesa životinja koja nastaje kao posledica Zakona o dobrobiti životinja

Donošenje Zakona o dobrobiti životinja potpunim zanemarivanjem Ustavom RS utvrđenih prava i sloboda ljudi stvara čitav niz mogućih problema u primeni. U manjem broju slučajeva već na prvi pogled može da se izvede zaključak da su odredbe Zakona neustavne. U većem broju slučajeva odnos Ustava i Zakona o dobrobiti životinja je pod velikim znakom pitanja. Ovaj odnos u suštini je sukob između prava i sloboda ljudi garantovanih Ustavom i interesa životinja garantovanih Zakonom, a sve u korist potonjih. Tim sukobom stvara se neravnoteža u hijerarhiji vrednosti na kojima se osniva pravni poredak. Posledica ove neravnoteže je niz nelogičnih stanja u pravnom poretku odnosno u poretku vrednosti koje Zakon promovise, a koja se sva mogu svesti na sledeći zaključak: životinje su jednako vredne kao i ljudi, a u nekim izuzetnim slučajevima i vrednije.

Već je izneto da za rešavanje ovog sukoba odnosno za uravnotežavanje odnosa vrednosti u poretku nemački Zakon o zaštiti životinja poznaje jedan vrlo prilagodljiv mehanizam. To je onaj „razumni osnov“ koji služi kao opravdanje

28 „Niemand darf einem Tier ohne vernünftigen Grund Schmerzen, Leiden oder Schaden zufügen“: Član 1, *Zakon o zaštiti životinja* (Tierschutzgesetz).

29 K. M. Natrass, „...und dite Tiere“ Constitutional Protection of Germany's Animals, *Animal Law*, No. 283, 2004, p. 289.

(rečnikom jednog pravnika – osnov isključenja protivpravnosti krivičnog dela) za nanošenje bolova ili povreda životinji. Nažalost naš Zakon o dobrobiti životinja ga nema, tako da nelogičnosti u hijerarhiji vrednosti koje stvara opstaju u punom obimu i sadržaju. Od ovih nelogičnosti rad će izneti one koje najbolje opisuju prethodni zaključak.

6.1. Neravnoteža interesa životinja i slobode naučnog stvaralaštva iz člana 73 Ustava RS

Sloboda naučnog stvaralaštva određena je članom 73 Ustava RS koji kaže da je „naučno stvaralaštvo slobodno“, a da se „autorima naučnih dela jamče moralna i materijalna prava“. Na kraju ustav određuje da „RS pomaže i podstiče razvoj nauke“. Ova sloboda je dalje je razrađena Zakonom o naučno-istraživačkoj delatnosti³⁰ i Zakonom o visokom obrazovanju.³¹ Zakon o dobrobiti životinja uvodi mnoga ograničenja ovoj slobodi bez osnova u Ustavu. Tako član 42 sadrži popis pet vrsta zabranjenih oglada na životinjama, čemu se pridružuje član 38 sa osam slučajeva u kojima se može izvoditi ogled na životinjama, iz čega se izvodi zaključak da svi ostali slučajevi nisu dozvoljeni. Ograničenja slična prethodnim su i ona iz stava 1 člana 41 prema kojem se ne može sprovesti ogled ako postoji „alternativni metodi za sprovođenje oglada kojim se postiže isti cilj“ i stava 3 prema kojem se „mora koristiti metod koji životinji nanosi najmanje bola, patnje, straha ili stresa“.

Od navedenih ograničenja naročito je problematična ona iz tačke 5 stava 1 člana 42 prema kojoj se ne može vršiti ogled na životinji u slučaju „prikazivanja bioloških i medicinskih pravila ili činjenica koje su već potvrđene.“ Ovo ograničenje narušava jedan od toliko nezaobilaznih delova puta kojim se dolazi do naučne istine da narušava celokupnu svrhu ili smisao nauke. *Kako će nauka napredovati ako se ne vršiti kritička provera rezultata do kojih je ona već došla?!* Pri tome nije važno da li se to radi istim putem kojim se do hipoteze došlo ili drugim. Zakon ovom odredbom zabranjuje svako ponavljanje „potvrđenih“ naučnih rezultata. Pa i Ajnštajnova teorija relativiteta, koliko god bila sjajna i izvorna da je bezbroj puta potvrđena i dan danas preživljava kako naučna osporavanja tako i potvrde od onih koji je stavljaju na probu naučnom kritikom. Kako će se neko nazvati naučnikom, a njegov metod rada naukom, ako mu se zabranjuje naučna kritika? Daleko je manje značajno to što ova odredba Zakona o dobrobiti životinja narušava Ustav RS od činjenice da ona narušava sav smisao nauke time što joj uzima ključni naučni mehanizam – naučnu kritiku.

Posebno je problematična činjenica da ovakve zabrane, izričito postavljene, nema ni kada su naučni ogledi na ljudima u pitanju³² što vodi zaključku da su životinje vrednije od ljudi.

30 „Naučne slobode“: Član 7, Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti, *Službeni glasnik RS*, br. 110/05, 50/06 i 18/10.

31 „Akademske slobode“: Član 5, Zakon o visokom obrazovanju, *Službeni glasnik RS*, br. 76/05, 100/07, 44/10 i 93/12.

32 Član 7, koji nosi naziv „Naučne slobode“, kaže da naučna sloboda ima samo četiri ograničenja. To su „standardi nauke“, „zaštita ljudskih prava“, „zaštita životne sredine“ i „etičnost u

6.2. Neravnoteža interesa životinja i prava na obrazovanje iz člana 71 Ustava RS

Pravo na obrazovanje je uređeno članom 71 Ustava koji kratko kaže da „svako ima pravo na obrazovanje“. Zakon o dobrobiti životinja članom 44 skoro potpuno narušava čitavo polje obrazovanja u kojem se koriste životinje, što najviše pogađa biologiju i veterinu kao nauke. Tako stav 1 ovog člana zabranjuje sve „ogledne na životinjama u obrazovne svrhe“, ako prouzrokuju patnju, povredu, stres i bolove. U osnovnim i srednjim školama stav 2 dozvoljava se vežbanje samo posmatranjem životinja, a na fakultetima važi pravilo iz stava 1. Prema stavu 4 vežbe na mrtvim životinjama na svim nivoima obrazovanja moguće su samo ako životinje nisu ubijene radi vežbanja. Ovakva ograničenja obrazovanja će onemogućiti sticanje i najosnovnijih znanja o životinjama i živom svetu uopšte. Šta će deca u osnovnim i srednjim školama naučiti više o životinjama od onog što već znaju kada posmatraju pse ili mačke u parku? Šta će studenti biologije naučiti ako ne mogu da usmrte neku divlju životinju i seciraju je na vežbama? Kako će student veterine naučiti nešto o anatomiji psa, mačke, svinje, ovce, konja ili koze ako mora da čeka da neka od tih životinja umre na nekoj farmi prirodnom smrću i da se dopremi na fakultet da bi mogao da je secira?³³ Koliko će trajati te studije veterine? Da ovakvo pravilo važi za obrazovanje lekara to je sasvim razumljivo. „Ljudski život je neprikosnoven“ po članu 24 Ustava RS. Iz ovog razloga svaki student medicine će morati da sačeka da neki čovek umre pa će tek tada moći da stekne neka primenjena znanja o anatomiji čoveka tako što će ga secirati na nastavi. Na taj način se vrši uravnotežavanje dve ustavne vrednosti, prava na život i prava na obrazovanje. Nema ubijanja ili povređivanja ljudi radi ostvarivanja prava na obrazovanje. Uvođenje istog pravila za životinje, ukazuje da je život životinje jednako vredan kao i život čoveka. Ovako nešto bi bilo nerazumno, čak, i kada bi postojao osnov u Ustavu, ali stvari stoje drugačije. Za ovako nešto nema uporišta u Ustavu, tako da je ustavnost ovog pravila Zakona pod znakom pitanja.

Na kraju krajeva i sam Zakon dozvoljava neke vidove usmrćivanja životinja, na primer klanje radi ishrane. Koja je razlika između klanja životinje i usmrćivanja radi naučnog ogleda ili obrazovanja? Zašto životinje mogu da se zakolju radi ishrane, ali ne i da se usmrte radi nauke ili obrazovanja? Da li to znači da je zakonodavac zauzeo stav da čovekova potreba za hranom prevazilazi njegovu potrebu za znanjem? Po svemu sudeći je zakonodavac zauzeo takav stav, iako je on potpuno pogrešan. Da je čovek stavio potrebu za ishranom ispred svoje potrebe za saznanjem nikad ne bi pripitomio životinje. Čovek je savršeno bio u stanju da, lovom i skupljanjem, zadovolji svoju potrebu za hranom u precivilizacijskim društvima i nije imao potrebu da uči da pripitomljava životinje ili biljke. To je bila njegova potreba za napretkom

naučnoistraživačkom radu“. Iz ovoga se izvodi zaključak da nije nemoguće da se na ljudima izvede naučni ogled radi prikazivanja činjenica koje su već potvrđene, uz uslov da nisu prisutna neka od ograničenja naučnoj slobodi.: Član 7, Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti, *Službeni glasnik RS*, br. 110/05, 50/06 i 18/10.

33 Sav apsurd ovih zakonskih rešenja izlazi na videlo kada se povuče analogija sa obrazovanjem lekara. Niko ne bi voleo da se operiše kod hirurga koji je odškoloivan na „virtuelnim“ studijama.

kroz saznavanje. Čovek je hteo lakši, bolji, bezbedniji i izvesniji život. Ta potreba odvela ga je putem razvoja različitih oblika saznanja, u ovom slučaju saznanja pripitomljavanja životinja.³⁴ To saznanje se u savremenom vremenu razvilo u nauku – stočarstvo – i druge nauke koje je prate kao što su veterinarstvo ili biologija. Kako bi ljudi naučili da od divljeg vepa naprave svinju a od vuka psa da nisu razvijali saznanje? To saznanje je imalo svoju cenu u vidu životinjskih života i ima je i danas. Sigurno da se su prvi vuk i prvi divlji vepar opirali pripitomljavanju kao što se konj i danas opire kroćenju ili preskakanju prepona. Ako je takvo saznavanje odvelo čoveka u civilizacijskog smislu napred, zašto bi se danas taj civilizacijski napredak zaustavio zabranom usmrđivanja i povređivanja životinja prilikom naučnih oglada ili nastave? Na kraju krajeva taj napredak je i u interesu životinja. Da ljudi nisu naučili da pripitomljavaju životinje i da su nastavili da se hrane putem lova i skupljanja populacioni pritisak bi vrlo brzo vodio ka uništavanju svih prirodnih životinjskih i biljnih populacija.³⁵ Pripitomljavanje životinja je vodilo manjem pritisku na prirodne populacije životinja, što omogućava njihovo očuvanje. Druga društva koja imaju daleko veću tradiciju zaštite životinja, kao što je Nemačka, su davno rešila problem sukoba interesa životinje da ne budu povređene i ljudskog prava, ali i potrebe, naučnog saznavanja u korist naučnih oglada na životinjama.³⁶

6.3. Neravnoteža između interesa životinja i slobode mišljenja i izražavanja iz člana 46 Ustava RS

Sloboda mišljenja i izražavanja, kako Ustav RS naziva slobodu govora, je jedna od najvažnijih sloboda koje čovek može da ima.³⁷ Ona nema važnost kao vrsta slobode samo po sebi, već i kao nezamenljivo sredstvo za ostvarivanje velikog broja drugih sloboda. Kako bi se ostvarivala slobodu naučnog stvaralaštva ako ne bi postojala slobodu mišljenja i izražavanja putem koje se jemči objavljivanje, između ostalog, i naučnog rada? Naučni rad koji nije objavljen primenjeno ne postoji. Kako će naučni rad koji nije objavljen biti saznat u naučnoj i opštoj javnosti, i što je još važnije kako će biti podvrgnut naučnoj kritici?

Ustav poznaje pet mogućih ograničenja ove slobode: zaštita prava i ugled drugih, čuvanje autoriteta i nepristrasnosti suda, zaštita javnog zdravlja, zaštite

34 Kako je došlo do toga da čovek pripitomi biljke i životinje i uticaj tog oblika saznanja na razvoj ljudskog društva najbolje je videti kod: Dž. Dajmond, *Mikrobi, puške i čelik: Sudbine ljudskih društava*, Službeni glasnik, Beograd, 2004.

35 Vrlo dobra analiza o tome kako populacioni pritisak i loše odluke vode uništenju životne sredine i, posledično, uništenju društva u pitanju kod: J. Diamond, *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*, New York, Viking Press, 2005.

36 Nemačka je još 1933. donela prvi Zakon o zaštiti životinja (Tierschutzgesetz) koji je potpuno zabranjivao ogleda na životinjama. Posle samo nekoliko nedelja primene zabrana je ukinuta i ogledi su dozvoljeni pod određenim uslovima. Obrazloženje je bilo potreba da se zaustavi zaostajanje nemačke nauke za naukama drugih država koje nisu imale takvu zabranu: A. Arluke, B. Sax, *Understanding Nazi Animal Protection and the Holocaust, Anthrozoos: A Multidisciplinary Journal of The Interactions of People and Animals*, No. 1, 1992, p. 30.

37 Ovde će se zanemariti razlika između slobode govora i slobode mišljenja i izražavanja iako ona postoji. Ovo stoga što je ona nevažna za predmet našeg rada i zato što je najvažniji sadržaj (i po obimu i po suštini) slobode mišljenja i izražavanja upravo sloboda govora.

morala demokratskog društva i zaštita bezbednosti RS. U pitanju su klasični vidovi ograničenja ove slobode od kojih se vrlo verovatno niti jedan ne bi mogao iskoristiti kao osnov za član 45 Zakona koji kaže da se ne može „vršiti publikovanje naučnih radova u slučaju kada je ogled na životinjama sproveden suprotno odredbama ovog Zakona“. Zabranom objavljivanja ovakvih naučnih radova svakako se neće zaštititi prava i ugled drugih, javno zdravlje, bezbednost RS ili autoritet sudova. Postoji mala mogućnost da se raspravlja da li se ova zabrana može podvesti pod „zaštitu morala demokratskog društva“ kao osnova za ograničenje ove slobode, ali se čini da to nije opravdano. Na prvom mestu sami pisci Zakona o dobrobiti životinja ovaj problem uopšte nisu shvatili inače bi se u obrazloženju Zakona pozvali na ovu mogućnost iz Ustava. Čini se da oni uopšte nisu bili svesni da ovom zabranom krše Ustav, jer nisu ni osetili potrebu da naglase kako se ograničenje slobode govora koje oni uvode opravdava „zaštitom morala demokratskog društva“ ili bilo kojim drugim osnovom koji Ustav predviđa kao moguća ograničenja slobode govora. Da su se kojim slučajem i pozvali na ovo ograničenje, veliko je pitanje da li je „moral“ našeg „demokratskog društva“ stigao do tih visina da štiti ogledne miševе, pacove ili neke druge životinje, na primer žabe? Skoro sigurno nije. Nema sumnje da je oglednoj životinji, čak i kada je u pitanju pacov, nad kojim se niko ne sažaljeva, interes da je ne boli ili da se ne muči, ali nije svrha ove Ustavne ograničenja slobode govora da zaštiti interes životinje već „moral demokratskog društva“. Da bi se ovo ograničenje slobode govora koje Ustav predviđa moglo iskoristiti za zabranu objavljivanja naučnih radova onda bi se moralo dokazati da je moral demokratskog društva protivan objavljivanju naučnih istina do kojih se došlo ogledom na životinjama tokom kojeg su životinje, na primer, lišene života. Pri svemu tome ovo ograničenje mora da se dovede u vezu sa slobodom koju ograničava na takav način da se „odmeravanjem“ ili „uravnotežavanjem“ vrednosti koje obe štite izvede zaključak da se ograničavanjem slobode govora (u ovom slučaju putem zabrane objavljivanja naučnih radova) čini manja šteta po slobodu govora nego što bi se dozvoljavanjem slobode govora (dozvoljavanjem objavljivanja naučnih radova) načinila šteta moralu demokratskog društva (pod pretpostavkom da on uključuje sažaljevanje nad oglednim životinjama). Moral našeg društva svakako se nije razvio do te mere da nazove nemoralnim naučne ogledе na životinjama. kada bi kojim slučajem i bilo drugačije, kako je već rečeno zaštita takvog morala nije svrha ovog ograničenja slobode govora. Ovo ograničenje je stvoreno da bi se u društvu sprečilo širenje ideja koje se van svake sumnje mogu nazvati nedemokratskim, kao što je izazivanje i širenje mržnje, izlaganje poruzi zbog pripadnosti nekom kolektivnom biću (govor mržnje), zabrana poricanja zločina ili zabrana ratne propagande.³⁸

38 U pitanju su, na primer, član 317 KZ „Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti“, član 174 KZ „Povreda ugleda zbog rasne, verske, nacionalne ili druge pripadnosti“ ili član 386 KZ „Agresivni rat“. Neke od ovih zabrana, kao što je zabrana poricanja zločina, su predmet žestokih rasprava u velikom broju „demokratskih“ društava i oko njih nema jedinstvenih stavova.

6.4. Neravnoteža između interesa životinja i načela solidarnosti između ljudi

Zakon dobrobiti životinja stavom 3 člana 3 predviđa da su građani dužni da spreče sve oblike zlostavljanja životinja i ugrožavanja njihovog života, zdrava i dobrobiti. Čistim jezičkim tumačenjem ispada da su građani dužni da spasavaju životinje od svih pogibelji. Kako je to moguće ako takva obaveza ne postoji ni kada su ljudi u pitanju? Ispada da su ljudi manje vredni od životinja jer njih drugi ljudi ne moraju da spasavaju od pogibelji osim izuzetno pod uslovima predviđenim članom 127 KZ RS.³⁹ Ovakav zaključak na koji nas vodi rešenje zakona je svakako apsurdan. Ispalo bi da je ograničeno načelo solidarnosti između ljudi, koje leži u osnovi člana 127 KZ RS počelo da važi između ljudi i životinja i to neograničeno. što je još gore ono važi samo jednosmerno, od ljudi ka životinjama. Kako je rečeno, životinje ne mogu da budu nosioci obaveza, što vodi zaključku da samo ljudi moraju da se neograničeno solidarišu sa životinjama dok životinje to ne moraju sa ljudima.

Zaključak

Pokušaj Zakona o dobrobiti životinja da uvede novu i izvornu kategoriju u naš pravni poredak, kategoriju koja do sada nije postojala, po svemu sudeći pobuđen je željom da se premoste i zaobiđu problemi teorijske i praktične nemogućnosti utemeljenja prava životinja. U pitanju je kategorija *interesa životinja*. Po prvi put, čini se da se životinje ne štite zbog onoga što predstavljaju ljudima, bilo kao deo životne sredine ili privrede, već se štite zbog onoga što predstavljaju same sebi.

Tako nešto bi bilo moguće samo ako se te obaveze ne bi kosile sa pravima i slobodama ljudi koje već jesu priznate u pravnom poretku, a to su u prvom redu ljudska prava i slobode koje su priznate Ustavom RS. U suprotnom pomenuta nova pravna kategorija, kategorija *interesa životinja*, iako terminološki drugačija, vrednosno bi bila stavljena u istu ravan sa pravima i slobodama ljudi koje uvodi Ustav. To je naravno nemoguće, ako ni zbog čega drugog a ono zbog hijerarhije pravnih akata, koja kaže da se aktom niže pravne snage (u ovom slučaju zakonom) ne može menjati akt više pravne snage (u ovom slučaju Ustav).

Dovoljan je i površan pogled na Zakon o dobrobiti životinja pa da se izvede zaključak da je zakonodavac pokušao upravo to, da aktom niže pravne snage menja akt više pravne snage i to na jedan nesuvisao, neutemeljen i pravno manjkav način. Tako je stvorio i više krivičnopravnih problema od kojih se glavni svodi na sledeće pitanje: da li se može kršenjem tih brojnih zabrana i naloga koje su ovim zakonom uvedene u interesu životinja izvršiti krivično delo „Ubijanja i mučenja životinja“ iz člana 269 KZ?

39 Član 127 KZ RS, „Nepružanje pomoći“: „Ko ne pruži pomoć licu koje se nalazi u neposrednoj opasnosti za život iako je to mogao da učini bez opasnosti za sebe i drugog, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.“ Iz ovog člana KZ vidi se da je načelo solidarnosti između ljudi ograničenog važenja. Ljudi su dužni da spasavaju druge ljude samo iz životne pogibelji i to samo ako nema opasnosti po njihov život.

Odgovor bi svakako trebalo da bude negativan, barem kada su u pitanju one tipične i karakteristične zabrane ili nalozi u ponašanju sa životinjama iz Zakona o dobrobiti životinja koje su uzete kao primer u 6. delu rada. Što se tiče svih ostalih zabrana i naloga u ponašanju sa životinjama one bi nalagale temeljnu analizu pravne osnovanosti, koja se u vrlo velikom broju slučajeva ne bi završila drugačijim zaključkom od prethodnog. Ovo stoga što je zakonodavac u slučaju ovog zakona pošao od pogrešne pretpostavke da je inovativna pravna kategorija interesa životinja koju je pokušao da uvede u pravni poredak osnovana. Kao posledica ove zablude on se nije opterećivao njenim odnosom sa postojećim pravima i slobodama u poretku koje ustanovljava Ustav i pošao je od pretpostavke da može slobodno da nameće obaveze i naloge subjektima pravnog poretka u vezi sa postupanjem sa životinjama.

Jedan od izlaza iz ovog nepravnog stanja jeste da se naš zakonodavac povede primerima iz uporednog zakonodavstva od kojih je u radu prikazan nemački. To znači da bi prvo trebalo stvoriti osnov u Ustavu kojim bi se životinje stavile u istu ili sličnu ravan sa drugim ljudskim pravima i slobodama kao što je pravo na zdravu životnu sredinu npr. Time bi se stvorila mogućnost da se o životinjama vodi računa barem koliko i o drugim vrednostima značajnim za ljude. Kao neku vrstu protivteže ovoj pravnoj mogućnosti, kako se ne bi izvrgnula u neograničenu zaštitu interesa životinja na uštrb ljudi (upravo to se desilo usvajanjem Zakona o dobrobiti životinja), trebalo bi izmeniti odredbu KZ o ubijanju i mučenju životinja (opet po ugledu na nemačko rešenje) predviđanjem dozvoljenog rizika („ne sme bez razumnog osnova da povredi“) kao osnova isključenja protivpravnosti kod ovog krivičnog dela.

Literatura

1. Arluke, A; Sax, B; Understanding Nazi Animal Protection and the Holocaust, *Anthrozoos: A Multidisciplinary Journal of The Interactions of People and Animals*, No. 1, 1992.
2. Bentham, J; *The Fragment on Government*, T. Payne at the Mews-Gate, London, 1776, dostupno na: <http://www.efm.bris.ac.uk/het/bentham/government.htm> (15. 8. 2012).
3. Dajmond, Dž; *Mikrobi, puške i čelik: Sudbine ljudskih društava*, Službeni glasnik, Beograd, 2004.
4. Darwin, C; *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*, London, 1871.
5. Diamond, J; *Collapse: Haw Societies Choose to Fail or Succeed*, Viking Press, New York, 2005.
6. Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05, 88/05 (ispr.), 107/05 (ispr.), 72/09, 111/09.
7. Lukić, R; *Teorija države i prava; II deo: Teorija prava*, Beograd, 1995.
8. Marković, R; *Ustav RS od 2006. godine – kritički pogled*, objavljeno u: *Ustav RS sa registrom pojmova*, Beograd, 2006.
9. Marković, R; *Ustavno pravo*, Beograd, 2011.

10. Natrass, K. M; "...und dite Tiere" Constitutional Protection of Germany's Animals, *Animal Law*, No. 283, 2004.
11. Singer, P; *Animal Liberation*, New York, 2002.
12. Stojanović, Z; *Komentar KZ*, Beograd, 2007.
13. Stojanović, Z; *Krivično pravo – Opšti deo*, Beograd, 2011.
14. Tasić, Đ; *Uvod u pravne nauke: Enciklopedija prava*, NIU Službeni list SRJ, Beograd, 1995.
15. Treaty of Amsterdam, *Protocol on Animal Welfare*, dostupno na: <http://www.eurocbc.org/page673.html>, (10. 10. 2012).
16. Zakon o divljači i lovstvu, *Službeni glasnik RS*, br. 18/2010; Zakon o veterinarstvu, *Sl. glasnik RS*, br. 91/2005, 30/2010.
17. Zakon o dobrobiti životinja, *Službeni glasnik RS*, br. 41/09.
18. Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti, *Službeni glasnik RS*, br. 110/05, 50/06 i 18/10.
19. Zakon o visokom obrazovanju, *Službeni glasnik RS*, br. 76/05, 100/07, 44/10 i 93/12.

IMUNITET DRŽAVE U MEĐUNARODNOM PRAVU – OSVRT NA RAD KOMISIJE ZA MEĐUNARODNO PRAVO

Bojan Milisavljević*

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

Sažetak: Rad se bavi analizom imuniteta države u međunarodnom pravu, njegovim razvojem u pogledu teorijskih pravaca, kodifikacionih zahvata, ali i veoma široke i raznorodne prakse država. Ukazuje se na tradicionalnu zasnovanost imuniteta na suverenosti, da bi se usled sve veće komunikacije država došlo do prihvatanja funkcionalne koncepcije. Rad dalje prati i analizira delatnost Komisije za međunarodno pravo koja je okončana usvajanjem Konvencije o jurisdikcionom imunitetu država i njihove imovine 2004. godine. U daljem tekstu tumače se odredbe Konvencije i ukazuje na mogući domašaj pravila, ističu izuzeci i daje nagoveštaj o mogućem stupanju na snagu. U radu se zaključuje da se na ovaj način uvodi pravni poredak povodom jednog veoma delikatnog pitanja čime se stvara koncept normi relativnog domašaja.

Ključne reči: imunitet država, Komisija za međunarodno pravo, Međunarodni sud pravde.

Uvod

Međunarodno pravo počiva na primarnom postulatu o jednakosti svojih subjekata.² Još je od klasičnog međunarodnog prava, gde su nastajali prvi elementi pravne jednakosti ograničenog broja država, bilo je neophodno da je ona obezbedi i nemogućnošću vršenja jurisdikcije u međusobnim odnosima. Takva nemogućnost vršenja jurisdikcije manifestovana je na različite načine. Jedan od njih je negativni vid teritorijalne nadležnosti prema kome država ne može da vrši sopstvenu nadležnost na teritoriji druge države. Danas se pravna jednakost država na međunarodnom planu može prepoznati i preko jednakog položaja u međunarodnim organizacijama, njihovoj procesnoj sposobnosti na međunarodnom planu, postojanju ugovorne

* docent, bojan@ius.bg.ac.rs

2 Videti: R. Dworkin, *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*, Harvard, 2002.

sposobnosti, preko aktivnog i pasivnog prava poslanstva. Ipak, kao jedno od prvih pravila koje je konstituisano u pogledu realizacije pravne jednakosti subjekata na međunarodnoj sceni, uspostavljeno je pravilo o imunitetu država.

Kada je reč o državama, njihova pravna jednakost je uspostavljana postepeno. Ona je nesumnjivo povezana sa pitanjem suvereniteta, jer ako su države suverene, onda se u njihovim recipročnim odnosima ne mogu uspostavljati odnosi hijerarhije i vlasti, već one kao jednaki subjekti počivaju na horizontalnoj osnovi. Pitanje pravne jednakosti je prvenstveno započelo svoju primenu u recipročnim odnosima država i obezbeđivano je preko izuzimanja od jurisdikcije organa druge države prvenstveno u pogledu nadležnosti sudskih organa, kao i izvršnih. Kasnije je konstituisanje pravne jednakosti država realizovano i kao suverena jednakost u okviru međunarodnih organizacija i uspostavljeno, konačno, kao jedno od načela Povelje Ujedinjenih nacija.³

Pošto je međunarodno pravo zasnovano na principu teritorijalnosti, bilo je neophodno da se obezbedi striktno načelo na osnovu koga bi se ono realizovalo u praksi. Još od klasičnog međunarodnog prava bilo je jasno da se ovo pravilo može izvesti iz stare maksime *par in parem non habet imperium*, ali je u tom periodu pitanje realizacije ovog pravila bilo problematično. Da bi se moglo govoriti o postojanju jedinstvenih pravila vezanih za imunitet država u recipročnim odnosima, moralo je da dođe do konstituisanja opšteg principa pravne jednakosti iz koga će kasnije biti izvedena realizacija imuniteta u praksi. Pravno-tehnički, postojanje imuniteta država izvlači se iz nadležnosti. Tako imunitet države predstavlja prirodnu granicu za vršenje unutrašnje nadležnosti države. Ovde je to ograničenje uspostavljeno u materijalnom smislu, jer se vršenje nadležnosti ne može uspostaviti prema drugim državama u određenim slučajevima. Postoje brojna opravdanja za uspostavljanje pravila o imunitetu država, nemogućnost države foruma da obezbedi izvršenje svojih odluka, načelo suverene jednakosti i nezavisnosti država koju nužno prati postojanje imuniteta u unutrašnjem pravu...⁴

Teško da se može pronaći pitanje u međunarodnom pravu povodom koga postoji toliko različita praksa država u međusobnim odnosima. Postoje slučajevi koji su potpuno identični, ali povodom kojih je jedna država priznala imunitet od nadležnosti, a druga je vodila postupak smatrajući takav akt privatnopravnim. Teorija je pokušavala da uvede neke pravilnosti u pogledu ocene prakse država, pa je, uzevši u obzir period o kome se radi, to činila na različite načine. Tako je najstarija teorija o apsolutnom imunitetu država, koju je pratilo kruto poimanje suvereniteta država, prema kome je bilo nezamislivo da se jedan suvereni entitet podvrgava vlasti nekog drugog. Naziv je dobila prema svojoj osnovnoj premisi – da je pravno nemoguće zasnivati bilo kakvu vlast nad drugom državom u svom unutrašnjem poretku. Ova teorija je funkcionisala pod uslovima apsolutnog reciprociteta i odsustvu većih komercijalnih aktivnosti samih država. Kada je došlo do povreda reciprociteta i uspostavljanja nadležnosti sudova pojedinih država, kao i do velikih komercijalnih aktivnosti država, teorija o apsolutnom imunitetu više nije odgovarala realnom toku događaja. Zbog toga se pojavljuje teorija o

3 Član 2 Povelje Ujedinjenih nacija.

4 F. Hazel, *The Law of State Immunity*, Oxford, 2003, str. 41–42.

relativnom imunitetu država, na osnovu koje se aktivnosti države ne posmatraju na jedinstven način, već se dele na javnopravne i privatnopravne. Na ovaj način daje se šansa pojedincima u drugoj državi da se obrate za eventualnu zaštitu svojih prava u odnosima sa drugim državama kada one deluju u privatnom ili komercijalnom svojstvu. Teorija o ograničenom imunitetu naziva se drugačije i „restriktivna koncepcija“ i ona ima dve struje. Prema prvoj država ima imunitet uvek kada deluje u javnopravnom svojstvu, a nema kada deluje u komercijalnom smislu. Druga koncepcija smatra da država ima imunitet uvek osim kada je predviđeno izuzecima koji bi trebalo da budu taksativno navedeni. Time se druga koncepcija približava teoriji o apsolutnom imunitetu, a može joj se prigovoriti da se nikada ne mogu navesti svi slučajevi koji ne trebalo da se smatraju pokrivenim imunitetom.⁵

Može se reći da su prva pravila o imunitetu države nastala prilično kasno i to samo u pogledu nekih pitanja. Tako je 1926. godine usvojena Konvencija o unifikaciji propisa o imunitetu državnih brodova, koja predviđa da državni brodovi koji obavljaju komercijalne aktivnosti nemaju imunitet. Ova konvencija je 1934. godine dopunjena protokolom i prvi je višestrani akt vezan za utvrđivanje pravila o imunitetu države. Na regionalnom planu danas je najznačajnija Evropska konvencija o imunitetu države⁶ iz 1972. godine, koja, iako nije doživela veću prihvaćenost, ipak odslikava postojanje pravila u ovoj oblasti.⁷

Jedan od osnovnih razloga za nepostojanje običajnih pravnih pravila o pitanju imuniteta država jeste i činjenica da se radi o pravilima unutrašnjeg prava, pa je zbog njihove pravne prirode teško očekivati formiranje međunarodnih pravila. Pred toga, pravila o imunitetu država proizlaze i iz pojedinih međunarodnih ugovora, nacionalnih propisa, kao i prakse međunarodnih i unutrašnjih sudova.⁸

5 Videti: E. Banks, *The State Immunity Controversy in International Law, Private suits against sovereign States in domestic courts*, Springer Berlin – Heidelberg, 2005.

6 Stupila je na pravnu snagu 1978. godine.

7 Evropska konvencija o imunitetu država Saveta Evrope iz 1972. godine usvaja načelo ograničenog sudskog imuniteta države, pa tako, jedna država pred sudom druge države ugovornice ne može se pozivati na svoj imunitet: 1) ako je sama pokrenula sudski postupak ili se u njega uključila kao *intervenient*, 2) ako je nakon dostavljenosti joj tužbe podigla protivtužbu protiv tužioca, 3) ako se dobrovoljno i izričito odrekla svog imuniteta, npr. putem međunarodnog ugovora, klauzule u nekom ugovoru 4) kad se sudski postupak odnosi na ugovor o zapošljavanju između te države i nekog pojedinca, 5) ukoliko sa jednim ili više lica učestvuje u nekoj kompaniji, udruženju ili drugom pravnom entitetu registrovanom na teritoriji države gde se vodi sudski postupak, 6) kad na teritoriji države suda poseduje neki ured, agenciju ili ustanovu u kojoj je angažovana kao i neko privatno lice, 7) ako se sudski postupak odnosi na pravo intelektualne svojine koje je zaštićeno u državi suda, ako je strana država navodno krši, 8) ako se sudski postupak odnosi na njena prava, obaveze ili interese vezane za korišćenje ili posedovanje nepokretne imovine na teritoriji države suda, 9) kad se sudski postupak odnosi na njeno imovinsko pravo koje proizlazi iz nasleđstva, poklona ili napuštene imovine (*bona vacantia*). Neće se smatrati da se država odrekla svoga imuniteta ukoliko se pojavi pred sudom druge države ugovornice kako bi dokazala svoj imunitet (član 3, stav 2 Konvencije).

8 Videti: H. Fox, *opus citatum*.

1. Rad Komisije za međunarodno pravo na formulisanju pravila o imunitetu država

Pored svih prepreka koje su prisutne u pogledu pravila o imunitetu država, na univerzalnom planu su učinjeni značajni pomaci u pogledu kodifikovanja materije iz ove oblasti. Tako je Komisija za međunarodno pravo još 1991. godine usvojila Nacrt pravila imunitetu država i njihove imovine. Kasnije je ovaj nacrt pretrpeo neke izmene u vidu amandmana i konačno je usvojen od strane Generalne skupštine 2004. godine kao Konvencija o jurisdikcionom imunitetu država i njihove imovine. Da bi stupila na snagu, potrebno je da se podnese trideset ratifikacionih instrumenata⁹, što predstavlja poprilično oštar uslov. Do sada je dvadeset i osam država potpisalo tekst Konvencije, dok je svega četrnaest država izvršilo ratifikaciju.¹⁰ Na osnovu ovih podataka može se zaključiti da je stupanje Konvencije na snagu još uvek neizvesno, a da zbog ograničenog broja država koje su prihvatile ova pravila pre može da se izvuče zaključak nastanku recipročnih prava i obaveza, nego o univerzalno prihvaćenim principima. Po usvajanju ove konvencije 2006. godine započeo je rad Komisije na usvajanju pravila o imunitetu državnih zvaničnika od krivične odgovornosti pred organima druge države, a do sada je podneto sedam izveštaja,¹¹ povodom ove teme koja je privukla veliku pažnju stručne javnosti i zvaničnih predstavnika država.

Formalno je rad na usvajanju pravila započeo inicijativom Generalne skupštine 1977. godine, kada je doneta odluka o uvođenju ovog pitanja u dnevni red Komisije.¹² Kao prvi izvestilac određen je Sompong Sučaritkul,¹³ koji je u periodu od 1979 do 1986. godine izradio osam izveštaja o pitanju imuniteta.¹⁴ Ovom radu priključio se i šesti pravni komitet Generalne skupštine, što je rezultiralo usvajanjem prve grupe pravila 1986. godine.¹⁵ Rad Komisije je praćen velikim naporom, koji se ogleda u prikupljanju povećane količine materijala dobijenog delom i od država u njihovim odgovorima na pitanja Komisije.¹⁶ Na osnovu tako obimne dokumentacije postignut je uvid u presek prakse, ali i uvid u osnovne doktrinarne pozicije. Na osnovu celokupnog materijala specijalni izvestilac je prihvatio restriktivnu koncepciju o imunitetu države, iako u tom trenutku to nije bila potpuno prihvatljiva koncepcija prema postupanju velikog broja država u svojim unutrašnjim porecima.

9 Prema članu 30 Konvencije.

10 Prema zvaničnom statusu sa sajta Ujedinjenih nacija od oktobra 2013. godine.

11 Videti untreaty.org/ilc/summaries/4.2.htm.

12 Report of the ILC on the work of its twenty – seventh session, *Yearbook of ILC*, 1977, II (2), str. 153 – 155.

13 Radi se o profesoru sa Tajlanda Sonpong Sucharitkulu.

14 For the reports of Sompong Sucharitkul, *Yearbook of the International Law Commission*, 1979, vol. II (Part One), document A/CN.4/323, 1980, vol. II (Part One), document A/CN.4/331 and Add.I, 1981, vol. II (Part One), document A/CN.4/340 and Add.I; 1982, vol. II (Part One), document A/CN.4/357, 1983, vol. II (Part One), document A/CN.4/363 and Add.I, 1984, vol. II (Part One), document A/CN.4/376 and Add.1 and 2, 1985, vol. II (Part One), document A/CN.4/388, 1986, vol. II (Part One), document A/CN.4/396.

15 A/CN.4/SER.A/1986/Add.I.

16 Collection of Materials on Jurisdictional Immunities of States and their Properties prepared by the Codification Section of the UN Office of Legal Affairs, 1982, ST/Leg/Ser.B/20.

Naredni korak u kodifikovanju pravila o jurisdikcionom imunitetu država bio je imenovanje drugog specijalnog izvestioca Komisije za međunarodno pravo Ogista Mota,¹⁷ koji je objavio tri izveštaja,¹⁸ čime je započeta druga faza u formulisanju pravila o imunitetu država. Konačno je u drugom čitanju pred Komisijom došlo do usvajanja nacrtu pravila 1991. godine. Nacrt je imao 22 člana i oni su upućeni Generalnoj skupštini na usvajanje.¹⁹ Nacrt Komisije je sadržao pet osnovnih delova, a to su: uvodne odredbe, opšti principi, izuzeci povodom kojih ne postoji imunitet, imunitet od izvršenja u postupcima pred sudovima, različite odredbe.

Pred Šestim pravnim komitetom Generalne skupštine povodom ovog predloga vođena je veoma živa diskusija, koja je bila izazvana potpuno različitim pristupom prihvatanja imuniteta u praksi. U to vreme države koje su pripadale istočnom bloku bile su sklonije prihvatanju teorije apsolutnog imuniteta, što je u skladu sa aktivnostima države u privrednim delatnostima, ali je i posledica blokovskog antagonizma. Pored njih i brojne države u razvoju su duži period zastupale pristup o apsolutnom imunitetu države da bi zaštitile svoju privredu. Zbog toga je Šesti komitet formirao radnu grupu koja je trebalo da reši još neka preostala sporna pitanja u vezi s formulisanjem konačnih pravila o imunitetu države. Neka od pitanja koja je trebalo rešiti bila su: definicija države za potrebe ovih pravila, uspostavljanje kriterijuma za razdvajanje javnopravnih i privatnopravnih aktivnosti države, pojam državnih preduzeća, pravna priroda ugovora o radu, mere prinude prema državnoj imovini...

Na osnovu analize rasprave pred Komisijom, kao i na osnovu odredaba Konvencije može se zaključiti da je pitanje imuniteta države šire shvaćeno. Tako se pod njim ne podrazumeva samo izuzimanje od vođenja sudskog postupka, već i od svih drugih mera koje se mogu podvesti pod administrativne, upravne ili izvršne mere, kao i mere istražnih radnji u pogledu nekih krivičnih postupaka ili prekršajnih postupaka. Takođe se kao problem nametnulo pitanje terminologije jer se radi o veoma različitim unutrašnjim propisima država. Konvencija je, takođe, podvukla jasnu razliku između imuniteta države i imuniteta u smislu diplomatskog prava, kao i imuniteta koji se tiče međunarodnih organizacija.

Konačan tekst Konvencije je jedno kompromisno rešenje, koje predstavlja delikatni balans, što je rezultanta konsenzusa, pre svih, razvijenih država, koje su se zalagale za što širu listu izuzetaka od imuniteta, i država u razvoju, koje su maksimalno podržavale ideju o što širem imunitetu države u najrazličitijim slučajevima.²⁰

Prema propisima Republike Srbije, ako se iz okolnosti slučaja može utvrditi da je strana država istupala kao nosilac suvereniteta i javne vlasti, odnosno preduzimala tzv. akte javnog karaktera, sud će se oglasiti nenadležnim, ukinuće sprovedene

17 Imenovan je 1988. godine.

18 Ogiso, Moto, Preliminary Report on jurisdictional Immunity of State and their property, *Yearbook of ILC*, 1988, II (1), str. 98–123, Second Report on jurisdictional Immunity of State and their property, *Yearbook of ILC*, 1989, II (1), str. 59–73, Third Report on jurisdictional Immunity of State and their property, *Yearbook of ILC*, 1990, II (1), str. 5–21.

19 Document A/CN.4/462, A/C.6/40/L.2, YBLIC 1991, II.

20 Videti: 59th General Assembly Session: Legal/Sixth Committee Summary.

radnje u postupku i odbaciće tužbu.²¹ Kada se radi o izvršnom postupku prema odredbama našeg zakona, „na imovini strane države... ne može se odrediti izvršenje odnosno obezbeđenje bez prethodne pismene saglasnosti nadležnog organa, osim ako je strana država ili međunarodna organizacija izričito pristala na izvršenje odnosno obezbeđenje.“²²

U međunarodnom pravu nema precizno postavljenih kriterijuma na osnovu kojih bi se na jedan pouzdan način vršilo razgraničenje između „javnih“ i „privatnih“ akata države, tako da sudovi država cene od slučaja do slučaja, što omogućava određenu elastičnost, ali i izvesnu pravnu nesigurnost država u obavljanju njenih osnovnih funkcija. Ipak, u tekstu Konvencije o jurisdikcionom imunitetu države i imovine postoje neke smernice koje mogu pomoći u prepoznavanju akta države kao komercijalnu aktivnost. Tako se prema radu Komisije za komercijalan smatra svaki ugovor vezan za prodaju dobara ili pružanje usluga, ugovor o zajmu, kao i davanje garancije države za razne vrste finansijskih pozajmica ili za bilo kakvo neizvršenje obaveza po osnovu kršenja ugovora, kao svaki ugovor komercijalne, industrijske ili profesionalne prirode.²³ Jedan od osnovnih nedostataka enumerativnog navođenja u određivanju komercijalnih aktivnosti države jeste i to da jedan na prvi pogled očigledno komercijalan akt države u stvari to ne mora biti. Zbog toga je potrebno utvrditi i svrhu, to jest pravi razlog zaključenja određenog ugovora. Tako je neki kupoprodajni ugovor države po svojoj prirodi komercijalan, ali ako se zaključuje za potrebe vojnih organa, on prestaje da bude to i postaje akt javne vlasti. Zbog toga je Konvencija predvidela da je primarno pravilo u razlikovanju akta sama priroda akta, „ali da bi i njegova svrha trebalo biti uzeta u obzir ukoliko su se ugovornice tako sporazumele, ili ako je prema praksi u državi foruma svrha preduzetog akta relevantna u određivanju nekomercijalnog karaktera ugovora ili transakcije.“²⁴ Na ovaj način se državama nude veoma elastična rešenja koja mogu biti primenjena u konkretnim slučajevima, ali i potvrđuje prava priroda normi o imunitetu država od nadležnosti, a to je veliko oslanjanje na unutrašnje propise i stalna evolucija.

Jurisdikcioni imunitet samo daje pravo stranoj državi da se izuzme iz domaćeg pravosuđa tako da ona može, ali ne mora da koristi taj procesni institut, kao što domaća država, odnosno njen sud, može da uvaži ili ne uvaži zahtev za izuzeće od sopstvene jurisdikcije. Da bi strana država bila izuzeta od jurisdikcije domaćeg suda, ona mora da se na svoj imunitet izričito pozove ili da se ne upusti u postupak, u kom slučaju sud mora da se odredi prema tom pitanju. Uobičajeno je da u slučaju sumnje o postojanju i obimu prava imuniteta u parničnom postupku, obavezujuće mišljenje daje Ministarstvo pravde, a u krivičnom ili upravnom postupku to je najčešće Ministarstvo za inostrane poslove.

Strana država se u svakom konkretnom slučaju može odreći svog imuniteta bilo izričito, to jest zvaničnim podneskom, bilo upuštanjem u spor – recimo, ako podnese odgovor na tužbu – u kom slučaju se podrazumeva da je ona prihvatila nadležnost suda druge države. Takođe, smatra se da se strana država odrekla svog imuniteta kad sama podnese tužbu domaćem sudu, jer nema prepreke da se vodi

21 Član 16 ZPP-a.

22 Zakon o izvršnom postupku, *Službeni glasnik RS*, br. 125/04.

23 Article 2, United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property.

24 *Ibidem*.

postupak protiv nje. Ukoliko strana država dostavi sudu podnesak u kome se poziva na imunitet, to se neće smatrati upuštanjem u postupak u smislu prećutnog prihvata nadležnosti suda države foruma.²⁵ I pored toga, ukoliko bude usvojena odluka protiv odnosne države, izvršni postupak neće moći da bude pokrenut bez ponovnog odricanja od imuniteta države. Ova pravila važe samo u slučaju da se ne radi o komercijalnim aktivnostima države, jer za njih ona ne poseduje imunitet; dakle, ona se primenjuju za aktivnosti *de iure imperii*. Pored toga, država može da se unapred odrekne svoga imuniteta u određenim slučajevima putem međunarodnog ugovora.²⁶

Država se, takođe, ne može pozivati na svoj imunitet u slučajevima koji se tiču uspostavljanja prava na patent, naziv kompanije, robne marke, ili bilo kog slučaja u smislu zaštite intelektualnog prava.²⁷ Razlog nemogućnosti pozivanja na imunitet u ovim i sličnim slučajevima jeste da se smatra kao odricanje od prava na izuzimanje od jurisdikcije države foruma činjenica podnošenja zahteva za zaštitu nekog prava ili dobijanje statusa robne marke.

Stranoj državi se, po pravilu, ne priznaje sudski imunitet u sporu koji za predmet ima nepokretnost na domaćoj teritoriji. Takvo rešenje se nameće samo po sebi jer se radi o opštem pravnom principu koji je prihvaćen u svakom pravnom sistemu. Zbog toga se uvek utvrđuje strogo mesna nadležnost prema mestu gde se nepokretnost nalazi.

Sudski imunitet neće biti priznat stranoj državi ni u slučaju kad je ona na primer akcionar u nekom preduzeću, zatim vlasnik trgovačkog broda... Sudski imunitet se ne bi priznao ni u pogledu sporova u kojima je strana država korisnik poklona, testamentalni naslednik, titular autorskog prava ili prava industrijske svojine.

Nepriznavanje stranoj državi parničnog imuniteta ne znači još da će joj biti nepriznat i izvršni imunitet. Izvršni imunitet je i formalno postavljen strože od parničnog jer kod prvog sud, da bi proveo izvršenje na imovini strane države, mora u svakom slučaju da zatraži i dobije prethodnu saglasnost nadležnog ministarstva pravde, osim ako je strana država izričito pristala na izvršenje.²⁸

Izvršni imunitet se uvek priznaje u slučajevima kad se radi o imovini strane države koju koriste njena diplomatsko-konzularna predstavništva (prostorije misije, nameštaj, arhiva, dokumenti, vozila i dr.), jer su te stvari zaštićene i izuzete od izvršenja multilateralnim i bilateralnim konvencijama kojima su uređeni diplomatski i konzularni odnosi.²⁹

Ugovori o radu prema Nacrtu pravila Komisije za međunarodno pravo predstavljaju opšti izuzetak na koji se neće primenjivati pravila o imunitetu države. Ovde se radi o specifičnim odnosima, jer se država koja se ne može pozvati na imunitet javlja kao poslodavac nekom fizičkom licu sa kojim je u privatnopravnom odnosu i sa kojim ima ugovor o radu, ali se druga država pojavljuje kao prostor gde

25 *Ibidem*, Article 8.

26 *Ibidem*, Article 7.

27 *Ibidem*, Article 14.

28 Član 26 Zakona o izvršnom postupku.

29 Konvencija o diplomatskim odnosima 1961, Konvencija o konzularnim odnosima 1963, Konvencija o predstavljanju država u njihovim odnosima sa međunarodnim organizacijama univerzalnog karaktera iz 1975.

se taj rad obavlja i ona je ujedno i država suda.³⁰ Ovakvo odstupanje je opravdano jer se obavljanje aktivnosti vrši na teritoriji druge države, gde se nužno primenjuju i neki od propisa te države povodom čije primene i može doći do spora. Primena člana 11 Nacrta trpi i izvesne izuzetke kada se radi o poslovima koji angažuju državu kao poslodavca u javnopravnom svojstvu, dalje ukoliko zaposleni nema prebivalište države u kojoj obavlja svoju aktivnost.

Država neće moći da se pozove na imunitet povodom sporova u vezi s brodovima koje poseduje. Ovakav izuzetak je predviđen nacrtom konvencije³¹, ali je u skladu sa Konvencijom o pravu mora iz 1982. godine. Da bi se radilo o nemogućnosti pozivanja na imunitet, potrebno je da se radi o nekoj komercijalnoj aktivnosti koju brod obavlja bez obzira što je u državnom vlasništvu. Iz ovog pravila izuzeti su brodovi koji se koriste u vojne svrhe, kao i bolnički brodovi, policijski brodovi.

Razvojem modernog međunarodnog prava pojavili su se slučajevi u kojima se države odriču prava na imunitet u situacijama kada može doći do postupaka sa stranim fizičkim ili pravnim licem koje na neki način investira u datu državu. Česta je praksa da se tada zaključuju bilatelarni investicioni ugovori (skraćeno BIT), prema kojima se nadležnost za rešavanje spora poverava nekoj arbitraži.³² U takvim slučajevima formirani arbitražni sud je nadležan da tumači i punovažnost arbitražnog sporazuma, arbitražnu proceduru, kao i potencijalno pravo na nadoknadu štete, što predstavlja meritum spora.

2. Posebna ograničenja vezana za nadležnost država

Sudska nadležnost od strane država u međunarodnom pravu je ograničena bilo na izričit ili prećutan način u smislu posebnih ograničenja. Tako je *ad hoc* komitet, koji je formirao Šesti pravni komitet Generalne skupštine Ujedinjenih nacija zaključio da Nacrt pravila o imunitetu država ne pokriva i krivične postupke.³³ Ovakav stav je u potpunosti u skladu sa prihvaćenom pozicijom pravnika i sudske prakse država.³⁴

Poseban izuzetak u vezi s primenom pravila iz Nacrta rezervisan je za imunitete diplomatskih misija, konzularnih misija, specijalnih misija, misija pri međunarodnim organizacijama ili delegacijama pri organima ili na zasedanjima međunarodnih organizacija ili međunarodnim konferencijama, kao i za imunitete

30 Article 11, United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property.

31 *Ibidem*, Article 16.

32 Tek pojavom BIT sporazuma dolazi se do toga da je akcenat stavljen na zaštitu privatnih investicija pa se na taj način, u stvari, zaobilazi potreba iscrpljenja unutrašnjih pravnih sredstava kao preduslova za pokretanje mera diplomatske zaštite. Tačnije, sam ugovor predviđa mehanizam zaštite prava stranog investitora na međunarodnom nivou, dok se ponekad ostavlja rok za rešenje eventualnog spora pred unutrašnjim organima države prijema investicije. Bojan Milisavljević, „Diplomatska zaštita“, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2012, str. 155.

33 UN Documents A/AC.261/L/4/Add.2.

34 Hazel Fox, *opus citatum*, str. 401–402.

osoblja takvih misija.³⁵ Kao posebno isključeno lice u pogledu nadležnosti sudskih organa druge države, javlja se šef države, jer su svi njegovi akti, bilo da se radi o javnim ili privatnim aktima, isključeni od nadležnosti.³⁶ Prema ustaljenoj praksi država, ali i Međunarodnog suda pravde³⁷ šefom države mogu se smatrati i lica koja vrše najviše funkcije predstavljanja u međunarodnom pravu, kao što su i šef vlade i ministar spoljnih poslova. Ovakvo tumačenje bilo bi i u skladu sa Konvencijom o ugovornom pravu iz 1969. godine.³⁸

Zaključak

Na osnovu istraživanja rada Komisije za međunarodno pravo, ali i prakse unutrašnjih organa pojedinih država, mogla se steći okvirna slika u vezi s pitanjem jurisdikcionog imuniteta država i njihove imovine. Organi i tela Ujedinjenih nacija učinili su veliki napor da formulišu okvirna pravila dispozitivne prirode o imunitetu država i tako bitno pomognu državama i njihovim unutrašnjim organima kada dođu u situaciju da deluju prema drugoj državi. U ovom trenutku je potreban još značajan broj ratifikacija da bi Konvencija o jurisdikcionom imunitetu država i njihove imovine stupila na pravnu snagu, ali to ne umanjuje značaj njenih pravila jer su ona i inače dispozitivne prirode i po svom karakteru ne mogu da budu imperativno pravo. Pored toga, njihova narav je takva da imaju ograničeno pravno tehničko dejstvo samo u recipročnim odnosima država. Zato, ukoliko se pokaže potreba za tim, Međunarodni sud pravde može da primenjuje odredbe iz Konvencije iako ona nije stupila na pravnu snagu. Od posebnog su značaja predviđeni izuzeci od imuniteta države koji su navedeni u Konvenciji i koji predstavljaju već utemeljenu praksu država, što su pokazale i debate pred Šestim pravnim komitetom Generalne skupštine UN.

Literatura

1. 59th General Assembly Session: Legal/Sixth Committee Summary.
2. Cassese, A. et al.; *Realizing Utopia: The Future of International Law*, Oxford University Press, 2012.
3. Arrest Warrant Case, Judgment Preliminary Objections, and Merits, 14. February 2002, ICJ Reports, 2002.
4. Bianchi, A.; Denying State Immunity to Violators of Human Rights, *Austrian Journal of International Law*, 46.3, 1994.
5. Bianchi, A.; L'immunité des Etats et les violations graves des droits de l'homme: la fonction de l'interprète dans la détermination du droit international, *Revue générale de droit international public*, 2004.

35 Član 3 tačka 1, United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property.

36 *Ibidem*, član 3, tačka 2.

37 Arrest Warrant Case, Judgment Preliminary Objections, and Merits, 14. February 2002, ICJ Reports, 2002, str. 3.

38 Član 7 Konvencije.

6. Bianchi, A.; Violazioni del diritto internazionale ed immunità degli Stati dalla giurisdizione civile negli Stati Uniti: il caso Hercules, *Rivista di diritto internazionale* v. 72, No. 3, 1989.
7. Caplan, L. M.; State Immunity, Human Rights, and Jus Cogens. A critique of the normative theory, *American Journal of International Law*, 2003.
8. Collection of Materials on Jurisdictional Immunities of States and their Properties prepared by the Codification Section of the UN Office of Legal Affairs, 1982, ST/Leg/Ser.B/20.
9. Document A/CN.4/323, 1980, vol. II (Part One);
10. Document A/CN.4/340 and Add.I; 1982, vol. II (Part One).
11. Document A/CN.4/357, 1983, vol. II (Part One).
12. Document A/CN.4/363 and Add.I, 1984, vol. II (Part One).
13. Document A/CN.4/376 and Add.1 and 2, 1985, vol. II (Part One).
14. Document A/CN.4/388, 1986, vol. II (Part One), document A/CN.4/396.
15. Document A/CN.4/462, A/C.6/40/L.2, YBLIC 1991, II.
16. Bankas, E.; *The State Immunity Controversy in International Law, Private suits against sovereign States in domestic courts*, Springer Berlin – Heidelberg, 2005.
17. Hazel, F.; *The Law of State Immunity*, Oxford International Law Library, 2003.
18. Focarelli, C.; Denying Foreign State Immunity for Commission of International Crimes: the Ferrini Decision, *International and Comparative Law Quarterly*, V. 54.4, 2005.
19. Kingsbury, B.; Sovereignty and Inequality, *European Journal of International Law*, 1998.
20. Jean-Flavien, L.; *L'immunité de juridiction et d'exécution des Etats et des Organisations Internationales*, RCADI v.84 1953.
21. Damrosch, L. F.; *International Law: Cases and materials* (American Casebook Series 5th edition).
22. Koskeniemi, M.; *From Apology to Utopia, the Structure of International Legal Argument*, Cambridge University Press, 2009.
23. Orakhelashvili, A.; State Immunity and International public Order, *German Yearbook of International Law*, 2002.
24. Orakhelashvili, A.; State Immunity and International public Order (Revisited), *German Yearbook of International Law*, 2006.
25. Reinisch A.; European Court Practice Concerning State Immunity from Enforcement Measures, *European Journal of International Law*, 2006.
26. *Report of the ILC on the work of its twenty – seventh session*, Yearbook of ILC, II, 1977.
27. Robinson, D.; The Impact of Human Rights Accountability Movement on the International Law of Immunities, *Canadian Yearbook of International Law*, 2002.
28. Dworkin, R.; *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*, Harvard University Press, 2002.
29. Sassoli, M.; L'arrêt Yerodia: quelques remarques du rone affaire au point de collision entre les deux couches du droit international, *Revue General du Droit International*, 2002.

30. UN Documents A/AC.261/L/4/Add.2.
31. United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property.
32. untreaty.org/ilc/summaries/4.2 htm.
33. Yang, X.; *State Immunity in International Law*, Cambridge University Press, 2012.
34. *Yearbook of the International Law Commission*, 1979, vol. II (Part One).
35. Milisavljević, B.; *Diplomatska zaštita*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2012.
36. Evropska konvencija o imunitetu država Saveta Evrope iz 1972. godine.
37. Zakon o izvršnom postupku, *Službeni glasnik RS*, br. 125-04.
38. Zakon o parničnom postupku.
39. Konvencija o diplomatskim odnosima, 1961.
40. Konvencija o konzularnim odnosima, 1963.
41. Konvencija o predstavljanju država u njihovim odnosima sa međunarodnim organizacijama univerzalnog karaktera, 1975.
42. Povelja Ujedinjenih nacija.

STATE IMMUNITY IN INTERNATIONAL LAW – OVERVIEW OF THE WORK OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION

Ph. D. Bojan Milisavljević
Law Faculty, University of Belgrade

Summary: The paper deals with the analysis of state immunity in international law, its development in terms of theoretical approaches, codification procedure, but very broad and diverse state practice. Refers to the traditional foundation of the sovereign immunity, due to growing communication states occurred acceptance of functional concepts. Work continues to monitor and analyze the activity of the International Law Commission, which was completed in adoption of the Convention on the Jurisdictional Immunities of States and Their Property 2004th year. Below interpret the provisions of the Convention and points to the possible scope of the rules, exceptions stand out and gives a hint about the possible entry into force. The paper concludes that this method introduces a legal order on the occasion of a very delicate issue which creates the concept of norms relative reach.

Keywords: state immunity, International Law Commission, International Court of Justice.

SADRŽINA, PRENOŠENJE I POVREDA AUTORSKIH PRAVA PUTEM INTERNETA

Larisa Gluhic*

Bojan Dobovšek**

Fakultet za krivično pravo i sigurnost u Ljubljani, Univerzitet u Mariboru

Sažetak: Autori u ovom radu nastoje predstaviti aktuelnu pravnu regulativu autorskog prava kao jednog od oblika intelektualnog vlasništva, kočnice i izazove za ostvarivanje zakonom propisanih autorskih prava, ali i ograničenja slobodnog protoka informacija i pristupu znanja. Predstavljani su i neki primeri povezani sa kršenjem autorskih prava.

Metode koje su koristili u izradi rada jesu analiza novinskih članaka, različitih portala, važećih zakona, konvencija, direktiva, izvještaja i dokumenata vladinih i nevladinih organizacija.

Aktuelni pravni okvir za zaštitu autorskih prava nije u potpunosti usklađen sa tehnološkim razvojem. To rezultira nepostojanjem adekvatne zaštite nekih od autorskih prava i doprinosi njihovom lakšem kršenju. S druge strane, previše striktna i nefleksibilna pravila dovode do otežanog protoka informacija i znanja, te koče razvoj, kreativnost, inventivnost i inovativnost. Društvo je suočeno sa ovim izazovom i potrebno je adekvatno rešenje kako bih se pomirila i uskladila ova dva kontradiktorna zahteva.

Ključne reči: Intelektualno vlasništvo, autorsko pravo, Creative Commons licence, Digital Rights Management (DRM), deljenje torrent-datoteka.

Uvod

U radu je pojašnjen pojam intelektualnog vlasništva, kao i njegova podela, a neke njegove celine su posebno obrađene. Razjasnili smo pojmove koji su direktno vezani za ovu tematiku. Detaljno smo predstavili definiciju autorskog prava, sve što ono obuhvata, i legalne načine njegovog ostvarivanja. Izvor informacija bili su važeća zakonska regulativa Slovenije i međunarodni dokumenti koje je ona potpisala i ratificirala, posebno Bernska konvencija o zaštiti književnih i umetničkih dela. S obzirom da postoji nesklad između pravnog regulisanja autorskog prava i

* student, larisa.gluhic@gmail.com

** vanredni profesor, bojan.dobovsek@fvv.uni-mb.si

njihove stvarne zaštite (naročito u sajber prostoru), prikazani su i izazovi s kojim se čovečanstvo susreće zbog progresivnog razvoja tehnologije. Rezultati i odgovor na takvo stanje prikazani su kroz neke dobre i loše primere. Ko sve učestvuje u kršenju i ima korist od autorskih prava? Koja su to dva kontradiktorna stava i šta se čini da bi se ona pomirila?

1. Intelektualno vlasništvo

Intelektualno vlasništvo je vlasništvo nad nematerijalnim dobrima koje su proizvod ljudskog intelekta, njegove kreativnosti i inventivnosti. Kako bi se ova nematerijalna dobra zaštitila, razvijen je odgovarajući sistem pravne zaštite intelektualnog vlasništva.

- Intelektualno vlasništvo je **sistem zaštite nematerijalnih dobara** koja izviru iz ljudske kreativnosti i inventivnosti. Bazirano je na međunarodnim sporazumima i ugovorima, nacionalnom zakonodavstvu i dobrim poslovnim običajima. Svrha mu je postizanje poslovnog uspeha preduzetnika te privrednog, tehnološkog i kulturnog napretka države i ljudskog društva u celini (Benko, 2012).
- Intelektualno vlasništvo odnosi se na **kreacije uma** poput izuma, pisanih i umetničkih dela te simbola, imena, slika i dizajna koji se koriste na tržištu (WIPO, <http://www.wipo.int/about-ip/en/>).
- Intelektualno vlasništvo **rezultira primenom nečije zamisli** (ili nečijeg intelekta) u korelaciji sa nečim novim ili originalnim (IP Australia, <http://www.ipaustralia.gov.au/understanding-intellectual-property/what-is-ip/>).

1.1. Pozitivne i negativne karakteristike IV-a

Primena rezultata ljudske kreativnosti i inovativnosti u proizvodnji ima za posledicu stvaranje nove vrednosti. Međutim, kao i kod svega ostaloga, čak i intelektualno vlasništvo može imati negativne karakteristike (Benko, 2012).

Pozitivne karakteristike sistema intelektualnog vlasništva jesu:

- stvaranje inventivnih, inovativnih i kreativnih proizvoda i usluga ima određenu novu (dodatu) vrednost za ljudsko društvo,
- stvaranje nematerijalnih vrednosti – ključ svake moderne ekonomije,
- sticanje dobiti na temelju inventivnosti i kreativnosti,
- širenje i difuzija znanja – posebno u akademskoj zajednici,
- tehnički, tehnološki, kulturni i socijalni napredak društva,
- intelektualno vlasništvo stvara nove poslovne mogućnosti – generiše nove proizvode/usluge.

Uz navedene pozitivne karakteristike, stvaranje intelektualnog vlasništva rezultira i brojnim kritikama koje se u najvećoj meri odnose na konflikt između poslovnog i javnog interesa, odnosno konflikt između profita i dobrobiti društva u celini.

Negativne karakteristike sistema intelektualnog vlasništva su:

- osnovni princip zaštite patentom jeste razotkrivanje tehnologije za dobijanje monopola na korišćenje. Drugim rečima, tehnologija koja je predmet zaštite patentom u potpunosti je razotkrivena, a vlasnik patenta zauzvrat dobija monopol na korišćenje u trajanju od 20 godina.

1.2. Struktura intelektualnog vlasništva

Intelektualno vlasništvo obuhvaća sledeća područja (Benko, 2012):

- industrijsko vlasništvo,
- autorsko pravo i srodna prava,
- neformalno intelektualno vlasništvo.

Slika 1: Struktura intelektualnog vlasništva (Benko, 2012)³

1.3. Osnovni principi intelektualnog vlasništva

Kako bi nove ideje, izumi i ostali rezultati ljudske inovativnosti ostvarili svoj ekonomski potencijal, njihovi autori štite svoje intelektualno vlasništvo.

Osnovni principi zaštite intelektualnog vlasništva jesu (Benko, 2012):

- 1) **Razotkrivanje suštine** – autor intelektualnog vlasništva mora razotkriti suštinu tog vlasništva svetu da bi mu se ono uopšte moglo priznati;
- 2) **Teritorijalni princip** – intelektualno vlasništvo se štiti na nacionalnom ili regionalnom nivou (npr. Evropska unija), pri čemu država odnosno regija u kojoj je zaštićeno sprovodi zaštitu prava industrijskog vlasništva;
- 3) **Vremensko ograničenje trajanja zaštite** – maksimalno trajanje zaštite patentom je 20 godina, dok se žigovi štite na razdoblje od deset godina, ali se produženje zaštite može neograničeno puta obnavljati. Za industrijski dizajn vreme trajanja zaštite je pet godina i može se produžiti četiri puta (maksimalno trajanje zaštite je 25 godina);
- 4) **Zaštita industrijskog vlasništva postiže se postupcima priznanja prava ili registrovanja pri nadležnim telima na određenom području, obično području države, ili ređe, regije.** Za dodeljivanje prava iz područja industrijskog vlasništva u Republici Sloveniji nadležan je Urad Republike Slovenije za intelektualno lastnino.

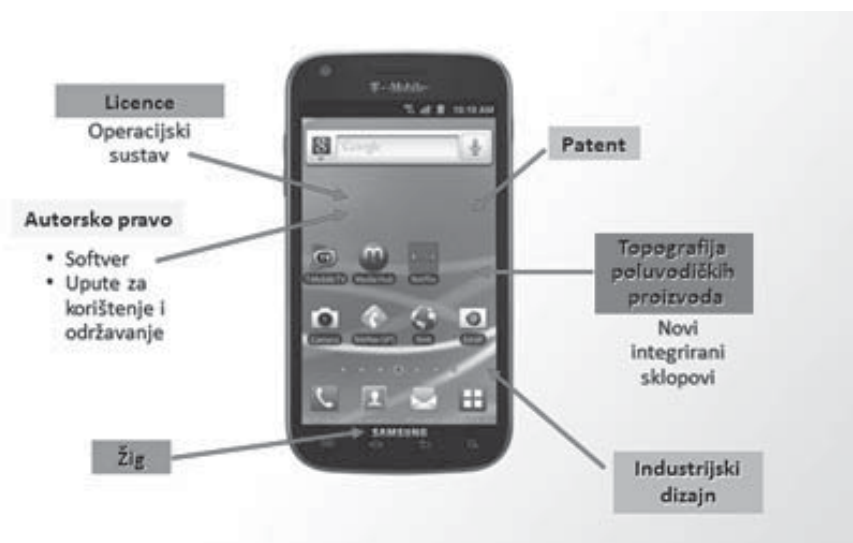
³ B. Bojan, *Uvod u intelektualno vlasništvo*, Državni zavod za intelektualno vlasništvo Republike Hrvatske, dostupno na: <http://www.tera.unios.hr/Dokumenti/Uvod.pdf> (1. 5. 2013).

1.4. Zaštita pojedinih oblika intelektualnog vlasništva

Proizvodi ljudskog intelektualnog rada i kreativnosti predstavljaju nematerijalna dobra, te su neopipljivi u fizičkom smislu. Da bi se zaštitila ova vrsta dobara razvijen je sistem pravne zaštite intelektualnog vlasništva. Intelektualno vlasništvo ima sve karakteristike imovine, pa se ono može kupiti, prodati, licencirati, zameniti, pokloniti i naslediti kao i svako drugo vlasništvo (DZIV, 2012).

Pravo intelektualnog vlasništva obuhvata sistem pravnih instrumenata kojima se uređuju način sticanja intelektualnog vlasništva i način zaštite od njegovog neovlašćenog korišćenja. U poslovnom smislu intelektualno vlasništvo predstavlja nematerijalnu imovinu čije uspešno iskorišćavanje može biti vredan temelj poslovanja. Danas je društvo na velikom stupnju razvoja i informacija predstavlja najveći kapital.

Na sledećoj slici prikazani su primeri nekih od oblika intelektualnog vlasništva kojima se mogu zaštititi pojedini aspekti proizvoda:

Slika 2: Primeri raznih oblika IV-a na jednom proizvodu (Benko, 2012).⁴

1.4.1. Autorska prava i intelektualno vlasništvo

Autorsko pravo predstavlja određenu vrstu monopola utemeljenog na zakonu o autorskom pravu. Taj zakon osigurava autoru pravičnu naknadu za vreme i novac koje je uložio u stvaranje svog autorskog dela, podstiče stvaranje novih dela, štiteći, između ostalog, i osobe u kulturnom životu.

Danas smo svakodnevno u dodiru sa predmetima autorskih prava, bilo kao njihovi stvaraoci, bilo kao korisnici. Generacija smo koja se prilagodila novim tehnologijama, koja je prošla kroz veliki broj faza njenog razvoja i koja nastoji da ide u korak sa njenim dostignućima. Međutim, iako većina svetske populacije koristi

⁴ *Ibidem*.

tehnološke mogućnosti današnjice (iz praktičnih ili zabavnih razloga), većina njih ne poznaje njen način funkcionisanja, a naročito ne poznaje pravnu regulativu. Što više pristajemo na usluge koje nam se pružaju onlajn, naš privatni sajber prostor postaje više dostupan i izložen. Zbog toga je neophodno da budemo upoznati sa autorskim pravima kako bismo se mogli ponašati u skladu sa njima, s jedne strane da ne bismo oštetili drugoga, a sa druge strane da bismo zaštitili sopstvena prava.

Većina zemalja sveta su članice tzv. Bernske konvencije za zaštitu književnih i umetničkih dela, prvobitno potpisane 1886. godine u Bernu. Ona zapravo predstavlja međunarodni ugovor koji uređuje zaštitu autorskih prava.

Ova konvencija od zemalja potpisnica zahteva da priznaju autorska prava nad delima autora iz drugih zemalja potpisnica.

U nastavku ćemo ukratko objasniti osnovne pojmove autorskog prava i intelektualnog vlasništva.

- **Copyright** znači pravo umnožavanja, reprodukcije, te se uvrežio u međunarodnom pravnom sistemu kao autorsko pravo u subjektivnom smislu, tj. pravo autora na iskorišćavanje dela.
- **Autor dela** je fizičko lice koje je to delo stvorilo, pri čemu se autorom smatra lice čijim su imenom, pseudonimom ili znakom na uobičajen način označeni primerci autorskog dela.
- Samo **autorsko delo** je originalno intelektualno ostvarenje iz književnog, umetničkog ili naučnog područja koje ima individualni karakter te je na neki način izraženo. Pod time se misli da može biti izraženo pisanom ili izgovorenom reči, pokretom tela, zvukom ili različitim dvodimenzionalnim ili trodimenzionalnim oblicima.

Zakon o avtorski in srodnih pravicah Republike Slovenije (ZASP RS), član 5, stav 1: *Avtorska dela so individualne intelektualne stvaritve s področja književnosti, znanosti in umetnosti, ki so na kakršenkoli način izražene, če ni s tem zakonom drugače določeno.*

Uprkos slobodnom shvatanju, autorsko pravo ne štiti sledeće:

- ideje, naučna otkrića, postupke, metode rada i matematičke koncepte,
- službene tekstove iz područja zakonodavstva, uprave i sudstva, kao i njihove zbirke koje su objavljene radi službenog informisanja javnosti,
- dnevne novosti i druge vesti koje imaju karakter obične medijske informacije.

Autorsko delo je, dakle, nešto što je stvoreno ljudskim misaonim procesom i ispoljeno na neki od načina koji omogućuju da drugi ljudi takvo delo percipiraju nekim od svojih čula. Ono ne mora imati tržišnu vrednost da bi se smatralo autorskim delom. Dovoljno je da je unikatno i originalno. Autorskim delima se smatraju i prerade nekog drugog autorskog dela, uz zakonom određene uslove.

Ono što razlikuje autorsko delo od drugih oblika intelektualnog vlasništva jeste i način njegovog nastanka i zaštite. Taj sistem deluje po automatizmu. Autoru prava na njegovo delo pripadaju samim činom ostvarenja dela, bez ispunjavanja bilo kakvih formalnosti kao što su priznavanje, registracija ili pohranjivanje dela.

Međutim, sama procedura sankcionisanja povreda AP i finansijskog iskorišćavanja (imovinska i druga prava) nije tako jednostavna i zahteva dosta vremena i finansijskih troškova.

1.4.2. Imovinska prava i moralna prava

Autorsko pravo sadrži imovinska, moralna i druga prava autora.

Imovinska prava su isključiva prava autora i dopuštaju autoru iskorišćavanje njegovih autorskih dela radi ostvarenja imovinske koristi, pri čemu on može odobriti ili zabraniti korišćenje svog dela na bilo koji način.

U imovinska prava spadaju:⁵

- pravo reprodukovanja/umnožavanja,
- pravo distribuiranja, odnosno stavljanja u promet,
- pravo saopštavanja autorskog dela javnosti,
- pravo prerade.

Moralna prava bi trebalo da štite autorsku ličnost, a uključuju:⁶

- pravo prvog objavljivanja,
- pravo na priznavanje autorstva,
- pravo na poštovanje autorskog dela i časti i ugleda autora,
- pravo pokajanja.

Osim imovinskih i moralnih prava, postoje i tzv. druga prava autora, koja nose obeležja imovinskih, ali i moralnih prava, ali se ne mogu svrstati ni u jednu od dve navedene kategorije. Pri tome takva prava obuhvataju:⁷

- pravo na naknadu,
- pravo sleđenja.

Pravo sleđenja je pravo autora na udeo iznosa u svim preprodajama izvornih likovnih dela nakon prve prodaje od strane autora, kad su u radnje preprodaje uključeni trgovci umetninama, ili ako je preprodaja obavljena posredovanjem stručnjaka tržišta umetnina, poput prodajnih salona i umetničkih galerija.

Detaljna podela imovinskih prava

Celovita podela imovinskih prava je sledeća:⁸

- pravo reprodukovanja/umnožavanja
 - pravo izrade autorskog dela u jednom ili više primeraka, u celosti ili u delovima, uključujući i fiksiranje odnosno utvrđivanje autorskog dela na materijalnu ili drugu odgovarajuću podlogu (npr. fotokopiranje, zvučno ili vizuelno snimanje);
- pravo distribuiranja, odnosno stavljanja u promet i iznajmljivanja;

5 *Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP) Republike Slovenije, Uredni list RS, Št 21/1995, dostupan na: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199521&stevilka=958> (4. 4. 2013)*

6 *Ibidem.*

7 *Ibidem.*

8 *Ibidem.*

- pravo saopštavanja autorskog dela javnosti, koje uključuje:
 - pravo javnog izvođenja,
 - pravo javnog prikazivanja scenskih dela,
 - pravo javnog prenošenja,
 - pravo javnog saopštavanja fiksiranog dela,
 - pravo javnog prikazivanja,
 - pravo radiodifuzijskog emitovanja,
 - pravo radiodifuzijskog reemitovanja,
 - pravo javnog saopštavanja radiodifuzijskog emitovanja,
 - pravo stavljanja na raspolaganje javnosti (tzv. internet pravo, tj. pravo da se autorsko delo saopšti javnosti na način koji pripadnicima javnosti omogućava pristup autorskom delu s mesta i u vreme koje sami odaberu);
- pravo prerade
 - pravo koje predstavlja prevođenje, prilagođavanje, muzičku obradu ili neku drugu izmenu autorskog dela.

Detaljna podela moralnih prava

Celovita podela moralnih prava je sledeća:⁹

- pravo prve objave;
- pravo na priznavanje autorstva
 - autor ima pravo da bude priznat i označen kao autor dela;
- pravo na poštovanje autorskog dela i časti i ugleda autora
 - autor ima pravo usprotiviti se svakom deformisanju ili drugoj izmeni svojeg dela i svakom korišćenju dela koje ugrožava njegovu čast i ugled;
- pravo pokajanja
 - autor ima pravo opozvati pravo korišćenja dela i sprečiti njegovo dalje korišćenje, uz popravljavanje štete korisniku tog prava, ako bi dalje korišćenje štetilo njegovoj časti i ugledu.

1.5. Korišćenje autorskih dela

Uprkos svim pravima, autorskim delom se može koristiti bez autorovog odobrenja, odnosno plaćanja naknade, ali samo u slučajevima koji su u zakonu izričito navedeni, pri čemu su obuhvatena korišćenja koja se ne suprotstavljaju redovnom korišćenju autorskog dela i koja ne štete neopravdano zakonitim interesima nosioca prava.

Takođe, dopušteno je navođenje delova autorskih dela ili njihova reprodukcija pod sledećim uslovima (Benko, 2012):

- Dopušteno je doslovno navođenje odlomaka autorskog dela (citata) koje je na zakonit način postalo pristupačno javnosti, radi naučnog istraživanja, nastave, kritike, polemike, recenzije, osvrta, u meri opravdanoj svrhom koja se želi postići i u skladu s dobrim običajima, s time da se moraju naznačiti izvor i ime autora;

9 *Ibidem.*

- Dopušteno je reprodukovanje na papir ili sličan medij i distribuiranje pojedinih odlomaka zakonito objavljenih autorskih dela ili celovitih kratkih autorskih dela, u obliku zbirke koja sadrži priloge više autora i koja je po svom sadržaju i sistematizaciji isključivo namenjena nastavi ili naučnom istraživanju, uz navođenje izvora, osim ako to autor izričito ne zabrani;
- Autori dela sadržanih u zbirci članaka imaju pravo na primerenu naknadu za reprodukovanje i distribuiranje njihovih autorskih dela;
- Dopušteno je javno izvođenje autorskih dela u obliku direktnog poučavanja na nastavi, u obimu opravdanom obrazovnom svrhom koja se želi postići takvim saopštavanjem, ako se autorsko delo ne koristi radi ostvarivanja direktne ili indirektno imovinske ili komercijalne koristi za obrazovnu instituciju;
- Fizičko lice može reprodukovati autorsko delo na bilo koju podlogu ako to čini za privatno korišćenje, kao i reprodukovati autorsko delo u obliku fotokopije, ako to nema direktno ili indirektno komercijalnu svrhu i nije namenjeno ili pristupačno javnosti;
- Nije dopušteno reprodukovanje cele knjige, osim ako su primerci te knjige rasprodati najmanje dve godine i to isključivo za privatno i drugo vlastito korišćenje;
- Javni arhivi, javne knjižnice, obrazovne i naučne institucije, institucije za predškolsko vaspitanje i socijalne (karitativne) institucije, koje svoje usluge ne naplaćuju, mogu iz vlastitog primerka reprodukovati autorsko delo na bilo koju podlogu u najviše jednom primerku;
- Za potrebe osoba s invaliditetom dopušteno je korišćenje autorskih dela na način koji je u direktnoj vezi s invaliditetom tih lica i koji je nekomercijalne naravi, a u obimu potrebnom za određeni invaliditet;
- Dopušteno je reprodukovanje autorskih dela radi korišćenja u sudskim i upravnim postupcima, kao i arbitražnim i drugim službenim postupcima.

1.5.1. Računarski programi i baze podataka

Ukoliko računarski program predstavlja intelektualnu tvorevinu autora, tada može biti zaštićen kao jezično delo, pri čemu sam program obuhvata, odnosno uključuje, i pripremni dizajnerski materijal.

Kad je reč o autorskim pravima nad bazama podataka, one mogu biti zaštićene kao autorska dela ukoliko prema izboru i rasporedu sastavnih elemenata čine vlastite intelektualne tvorevine. Pri tome je nosilac autorskog prava nad bazom podataka uvek sam proizvođač baze, odnosno pravno ili fizičko lice koje je preuzelo rizik ulaganja u tu bazu podataka.

1.5.2. Ustupanje autorskih prava

Kada govorimo o ustupanju vlastitih autorskih prava drugima, bitno je naglasiti da autori mogu svoja prava ustupiti drugima isključivo ugovorom, odnosno davanjem odobrenja za korišćenje. Samim ustupanjem prava autor omogućuje

korišćenje tog dela na svaki način ili samo na određeni način. Takođe, to ustupanje može biti isključivo ili neisključivo pravo, ograničeno sadržajno, vremenski i prostorno. Ugovor kojim se pravo ustupa mora biti u pisanom obliku i mora sadržati podatke o tome na koje se autorsko delo odnosi, o načinu korišćenja tog dela i osobi ovlašćenoj za to korišćenje.

Danas je česta pojava da se u ugovor o radu dodaje klauzula o autorskom delu ostvarenom na radu, što valja najpre definisati. Pod autorskim delom stvorenim u radnom odnosu podrazumeva se svako delo koje je zaposleni, u ovom slučaju ujedno i autor, stvorio za vreme trajanja radnog odnosa kod određenog poslodavca, izvršavajući svoje obaveze. Takav odnos prema stvorenom delu uređen je Zakonom o autorskom pravu i srodnim pravima, ugovorom o radu i drugim aktima kojima se uređuje radni odnos (ZAPSP, 2003).

Automatsko prenošenje autorskog prava sa zaposlenog na poslodavca mora se urediti ugovorom o radu. U suprotnom, autorsko pravo zadržava autor, odnosno zaposleni.

Izuzetak su računarski programi, pri čemu, ako nije drugačije uređeno, poslodavac ostvaruje isključivo imovinsko pravo koje je stvorio zaposleni u izvršavanju svojih obaveza.

1.5.3. Trajanje autorskih prava

Moralno pravo ne zastareva. Materijalno pravo ističe 70 godina nakon smrti autora odnosno nakon smrti poslednjeg živog autora ako delo ima više autora. Autorsko pravo na anonimno delo i delo objavljeno pod pseudonimom traje 70 godina od dana zakonitog objavljivanja dela. Ako se utvrdi identitet autora, primenjuje se opšte pravilo (70 godina od smrti autora). Nakon ovog perioda autorsko delo se može koristiti bez naknade. Prava proizvođača neoriginalnih baza podataka traju 15 godina od završetka izrade baze podataka.

2. Autorska prava danas

Copyright je nastao mnogo pre nego što je nastao internet. Pokušava se sa praćenjem razvoja i prilagođavanjem, međutim, kao što to obično biva, pravni okvir se vrlo sporo razvija u odnosu na tehnološke promene. To dovodi do dva problema – kršenja autorskih prava i prestrogog pravnog okvira koji koči kreativnost, znanje i razmenu informacija.

2.1. CC licence

Ova dva međusobno kontradiktorna zahteva je u određenoj meri uskladila neprofitna organizacija „Creative Commons“.

Među novim oblicima korišćenja autorskih prava na vlastito autorsko delo nalazi se i CC licenca.

„Creative Commons“ (CC) jeste neprofitna organizacija koja pruža mogućnost da na besplatan i legalan način delite i koristite kreativnost i znanje.

Na njihovom sajtu (<http://creativecommons.org/>) može se besplatno pronaći *copyright licenses*. Korisnik koji želi podeliti neko svoje delo i učiniti ga dostupnim široj populaciji, to može učiniti tako što će CC licencu prilagoditi načinu na koji on želi da se njegovo delo koristi. Licencu može da prilagodi od „sva prava rezervisana“ do „neka prava rezervisana“. Obavest o odabranoj licenci prilaže uz svoje delo – na svoju internet-stranicu, u impresum knjige, na omot CD-a ili u metapodatke digitalne datoteke.

Slika 3: Logo Creative Commons¹⁰

CC licence nisu zamena za autorska prava. Ona ih samo nadopunjuju i omogućavaju da ih prilagodite svojim željama i potrebama. CC licence čine autorska prava fleksibilnijim. Pružaju standardizovan način za njihovo čuvanje uz dozvolu za korišćenje dela na određen način. Svaka od licenci pomaže autorima (davaocima licence) da zadrže svoja autorska i srodna prava, a drugima dopuste da umnožavaju, distribuiraju i na neke načine koriste njihova dela, barem u nekomercijalne svrhe. Svaka CC licenca takođe osigurava davaocima licence da će ih priznati i označiti kao autora dela. Svaka CC licenca pravosnažna je u čitavom svetu i – budući da su licence bazirane na autorskom pravu – vredi dokle god traje autorsko i srodna prava u delu.

Vrste CC licenci¹¹

Attribution

(Imenovanje)

Ova licenca dozvoljava drugima deljenje, menjanje, prilagođavanje i nadogradnju originalnog dela pod uslovom da navedu autora, naslov dela, izvornu adresu i licencu (u obliku linka). Ukratko, možete sasvim slobodno koristiti ovakvu sliku ako korektno navedete autora i izvor. Ako to niste napravili, u prekršaju ste. Ova licenca omogućuje komercijalnu upotrebu.

Attribution – No Derivative Works

(Imenovanje – Bez prerada)

¹⁰ Nefitne organizacije Creative Commons, *Logo organizacije*, dostupno na: <http://creativecommons.org/licenses/> (13. 4. 2013).

¹¹ Nefitne organizacije Creative Commons, *O lisensama (About the Licences)*, dostupno na: <http://creativecommons.org/licenses/> (13. 4. 2013).

Ova licenca dozvoljava redistribuiranje, komercijalnu i nekomercijalnu, pod uslovom da rad prenosite u celosti, neizmenjen, i da navedete autora, naslov dela, izvornu adresu i licencu.

Creative Commons Attribution – Noncommercial – Share Alike
(Imenovanje – Nekomercijalno – Deli pod istim uslovima)

Ova licenca dopušta prerađivanje, prilagođavanje i nadogradnju dela za nekomercijalnu upotrebu pod uslovom da navedete autora, naslov dela, izvornu adresu i licencu i da svoje delo nastalo preradom delite dalje pod istom licencom pod kojom ste dobili izvorno delo koje ste preradili, sve dok se pri tome daje priznanje putem linka na originalno delo i stavlja na novo delo ista CC licenca kao i kod originalnog.

Creative Commons Attribution-Share Alike
(Imenovanje – Deli pod istim uslovima)

Ova licenca dopušta menjanje, prilagođavanje i nadogradnju na delo čak i u komercijalne svrhe, pod uslovom da navedete autora, naslov dela, izvornu adresu i da svoje delo nastalo preradom delite dalje pod istom licencom pod kojom ste dobili izvorno delo koje ste preradili. Sva novonastala dela koja će nastati na temelju izvornog dela pod tom licencom imaće istu licencu, tako da će za svaku izvedenicu biti dopuštena komercijalna upotreba. Ovo je licenca kakvu koristi „Wikipedija“, te se preporučuje za materijale koji bi mogli imati koristi od toga da se uključi sadržaj iz „Wikipedije“ i projekata sa sličnim licencama.

Creative Commons Attribution – Noncommercial
(Imenovanje – Nekomercijalno)

Ova licenca dozvoljava da prilagođavate, prerađujete i nadograđujete delo za nekomercijalnu upotrebu, pod uslovom da navedete autora, naslov dela, izvornu adresu i licencu. Iako novi rad treba koristiti u nekomercijalne svrhe i dati priznanje originalnom radu, on se ne mora postaviti pod istom licencom kao i originalni rad.

Creative Commons Attribution – Noncommercial – No
Derivative Works
(Imenovanje – Nekomercijalno – Bez prerada)

Od svih šest glavnih licenci, ova je najviše ograničavajuća, a dozvoljava da tuđe delo prenosite i delite ga s drugima pod uslovom da navedete autora, naslov dela, izvornu adresu i licencu, ali ga ne smete menjati na bilo koji način ili koristiti u komercijalne svrhe.

CC Slovenija tim je partner ove nevladine organizacije od 15. juna 2011. godine. Jernej Puser iz Instituta za intelektualno vlasništvo lider je projekta koji se sprovodi uz saradnju sa društvom „Ljudmila, laboratorij za znanost i umetnost“.

Nažalost, Bosna i Hercegovina još uvek nije partner CC nevladine organizacije.

2.2. Besplatan pristup autorskom delu

Jedan dobar primer kako se može smanjiti kršenje imovinskih autorskih prava jeste i dobrovoljno deljenje intelektualnih tvorevina. To podrazumeva da nosilac autorskih prava omogući preuzimanje primerka njegovog dela besplatno svima koji požele da imaju primerak tog dela. To se prvenstveno odnosi na muzičku/ audio industriju, tj. autore muzičkih dela. Neki autori imovinsko iskorišćavanje prvenstveno baziraju na javnim izvođenjima, nastupima i koncertima. To im predstavlja solidan izvor zarade te se odlučuju da svojim fanovima poklone svoje nove kreativne kreacije ili jednostavno nemaju finansijsku podršku muzičke industrije. Smatram da je to dobar odnos autora prema publici i stvaralaštvu. Doprinosi pozitivnom publicitetu i predstavlja jeftin oblik promovisanja. Lakša dostupnost podstiče kreativnost i stvaralaštvo. Međutim, autori čije je ime izgrađeno na publicitetu i marketingu, iza kojih stoji diskografska kuća, obično se neće odlučiti za takav korak. Pravo saopštavanja autorskog dela javnosti i pravo na njegovo distribuiranje predstavljaju veliki izvor prihoda od kojih najviše koristi ima muzička industrija.

Slika 4: Primer – Bend S.A.R.S. besplatno podelio svoj novi album „Kuća časti“

2.3. Digital rights management – DRM

Upravljanje digitalnim pravima (eng. Digital Rights Management – DRM) zajednički je naziv skupa tehnologija za kontrolu pristupa koje izdavači i drugi vlasnici autorskih prava koriste za ograničavanje pristupa digitalnim uređajima i multimedijalnim sadržajima. Ovaj pojam ima dodirnih točaka sa zaštitom od kopiranja (eng. copy protection), ali DRM sistemi se pre svega koriste za zaštitu kreativnih sadržaja, kao što su glazba i film, dok se zaštita od kopiranja najčešće odnosi na programsku podršku (eng. software).

Korišćenje sistema za upravljanje digitalnim pravima, od samih njihovih početaka, izvor je brojnih kontroverzi. Pobornici DRM tehnologija tvrde kako

su one vlasnicima autorskih prava nužne za onemogućavanje neovlašćenog kopiranja, a samim time i osiguravanje konstantnog priliva prihoda. Kritičari, kao što je neprofitna korporacija FSF (eng. Free Software Foundation), istrajni su u stavu da se ne radi o upravljanju pravima već isključivo o nametanju ograničenja, pa akronim DRM duhovito interpretiraju kao Digital Restriction Management. Njihov stav je da vlasnici autorskih prava DRM tehnologijama pokušavaju nametnuti ograničenja koja nadilaze zakonske okvire. Organizacija EFF (eng. Electronic Frontier Foundation)¹², drugi veliki protivnik sistema za upravljanje digitalnim pravima, te tehnologije smatra načinom ograničavanja tržišne utakmice i onemogućavanjem konkurencije.¹³

Iako DRM može poslužiti za zaštitu autorskih prava, od njega imaju korist prvenstveno izdavači, jer im to povećava profit, s obzirom da vlasnik digitalnog sadržaja ne može dalje deliti taj sadržaj. Time se njegovo vlasništvo ograničava, jer on datim sadržajem ne može dalje raspolagati ni na koji način. Na primer, štampanu knjigu koju pročitamo možemo pozajmiti, pokloniti ili prodati nekom trećem. Sa DRM-om to nije moguće. Elektronski sadržaj koji smo pozajmili iz neke baze ili kupili, striktno je vezan za nas. Danas, kada bi znanje trebalo da bude pristupačnije, to predstavlja unazađivanje i ograničenje koje je čak možda i veće nego dok interneta i tehnologija nije bilo.

2.4. BitTorrent kao podloga masovnog kršenja autorskih prava širom sveta

„BitTorrent“ predstavlja najveći onlajn sajt za deljenje i razmenu datoteka. Svaka datoteka koja se želi deliti mora se indeksirati. Potom se lice koje deli datoteku prijavljuje na *tracker* server i tad svi koji su našli torrent na indeks-serveru mogu da počnu sa deljenjem datoteke, prvo od izvora, a posle i međusobno (Wikipedia, 2013).

„TorrentFreak“ je veb-blog na kojem možete pronaći najnovije vesti o BitTorrent-u i svemu što je u bliskoj vezi sa ovim popularnim protokolom za deljenje fajlova.

Postoji više vrsta indeks-torrent servera koji pružaju svoje usluge besplatno, bez registrovanja.

Deset najpopularnijih torrent-stranica u 2013 jesu (Ernesto, 2013)¹⁴:

1. „The Pirate Bay“ – osnovan je 2003. godine i još uvek se širi bez obzira na raznovrsne pravne probleme i nove blokade u UK i Holandiji. Trenutno ima oko bilion pregleda stranice na mesec;

12 Fred von L., navedeno prema Electronic Frontier Foundation, *Fair Use and Digital Rights Management: Preliminary Thoughts on the (Irreconcilable?) Tension between Them*, dostupno na: https://w2.eff.org/IP/DRM/fair_use_and_drm.html (20. 4. 2013)

13 Hrvatska akademska i istraživačka mreža, *Upravljanje digitalnim pravima (DRM)*, 2007, dostupno na: <http://www.cis.hr/www.edicija/LinkedDocuments/CCERT-PUBDOC-2007-10-207.pdf> (21. 4. 2013)

14 Ernesto, *Top 10 Most Popular Torrent Sites of 2013*, Publikacije Torrwntfreak, dostupno na: (<http://torrentfreak.com/top-10-most-popular-torrent-sites-of-2013-130106/>) (6. 1. 2013)

2. „Kickass Torrents“ – osnovan 2009. Ove godine je nastavio da raste uprkos blokadi od strane italijanskih internet provajdera.
3. „Torrentz“ – vodeći BitTorrent alat za pretragu mnogo godina. Za razliku od ostalih vodećih stranica, „Torrentz“ nije baza za torent-datoteke, već preusmerava posetioce na druge lokacije na webu;
4. „IsoHunt“ – pre dve godine postao prvi alat za pretragu koji je prisiljen da implementira filter za ključne reči (*keyword filter*) obezbeđen od strane MPAA. Uprkos tome, on je uvršten među najbolje torent-stranice u svetu. Trenutno nastoji da se reši filtera u žalbenom sudskom postupku;
5. „ExtraTorrent“ – Kao peta najposećenija torent-stranica, nije promakao pravnim zagovornicima grupa kao što su „Recording Industry Association of America“ (RIAA) i „Motion Picture Association of America“ (MPAA), koji su ga prozvali jednom od najpopularnijih piratskih stranica današnjice;
6. „1337x“
7. „EZTV“ – torent-distributer specijalizovan za TV sadržaj;
8. „Bitsnoop“ – jedan je od najpopularnijih BitTorrent indeksa;
9. „TorrentReactor“ – pre nekoliko meseci stranica je blokirana sudskom naredbom u Italiji. Uprkos tome, na njoj se svakodnevno povećava broj posetioaca;
10. „H33t“ – funkcioniše već mnogo godina i ima veliku bazu korisnika, većinom u Evropi i Aziji. Pored napora muzičke industrije, stranica nije blokirana nijednom sudskom naredbom.

Torent predstavlja samo mehanizam/alat za razmenu datoteka raznovrsnog sadržaja, koji povezuje korisnike širom sveta kako bih pronašli sadržaj koji ih zanima. Taj sadržaj, međutim, može biti i ilegalan, što predstavlja najveći „trn u oku“ nosiocima autorskih prava. Na taj način se omogućava masovno kršenje njihovih prava. Ulaženje u trag piratima je otežano, naročito kad se uzmu u obzir alati za prikrivanje IP adresa kao što je *IP Hider*.

Naravno, najveći protivnici ovakvog načina razmene datoteka (piraterije) jesu muzička i filmska industrija. To direktno krši autorska prava i smanjuje njihov profit. U mnogim državama su pokrenuti pravni sporovi protiv kompanija i pojedinaca na njihovom čelu, zbog raznih oblika piraterije ili učešća njoj, njenom pomaganju ili omogućavanju, kao i drugih kršenja prava intelektualnog vlasništva.

Primer je kompanija PRQ, koju su osnovale osobe koje su deo Pirate Bay-a – Gotfrid Svartholm i Fredrik Neja. Njene usluge su koristili mnogi servisi za razmenu datoteka, a oni nisu uklanjali piratski sadržaj sa svojih servera. Švedska policija je zaplenila četiri servera ove kompanije.¹⁵

15 H. J., *Nakon policijske akcije nedostupne brojne stranice za pretraživanje torrenta!*, dostupno na: <http://dnevnik.hr/vesti/tech/nakon-policijske-akcije-nedostupne-brojne-stranice-za-pretrazivanje-torrenta.html> (3. 10. 2012)

Zaključak

Pravni okvir autorskih prava od *Aninog statut* iz 1710. godine do danas doživio je ogromne promene. Kada su se dela prepisivala ručno, nije ni bilo potrebe za nekom posebnom zaštitom autora. Znalo se ko je autor i slučajevi plagijatorstva su bili jako retki. Prva autorska prava data su izdavačima, a autor, nakon što je prodao svoje delo, nije imao više nikakva prava na njega. Od Čester Karlsonove fotokopir-mašine tehnologija je mnogo napredovala i razvile su se nove mogućnosti kreativnog stvaranja i delovanja. Autoru je jednostavnije doći do inspiracije, inspirisati druge i preneti poruku mnogo široj publici. Međutim, to je povećalo mogućnosti za zloupotrebu i parazitsko iskorišćavanje autorskih dela. Iako se autorima današnjice pruža velika zaštita, oni sami svojim delovanjem malo mogu doprineti zaštiti svojih prava. Razlog je to što su troškovi sankcionisanja i sudskog procesiranja kršenja autorskih prava dugoročni i visoki. Drugi problem je iskorišćavanje od strane filmske i muzičke industrije, raznih autorskih udruženja i drugih organizacija čiji su ciljevi komercijalizacija i profit, što ide na štetu i autorima i krajnjim korisnicima. Stvara se nerealna cena proizvoda. Tipičan primer je upravljanje digitalnim pravima (DRM), od čijeg označavanja najviše profita imaju izdavači i drugi posrednici. Dobar primer su CC licence i besplatno deljenje autorskih dela, koji doprinose solidarnosti i kreativnom bogaćenju društva. Potrebno je da se autori, izdavači, informatičari, korisnici, pravnici i svi koji imaju direktne i indirektne veze sa nematerijalnim stvaralaštvom, uključe u reformu pravnog okvira za intelektualno vlasništvo.

Literatura

1. M. Trampužm, *Autorsko pravo*, Ljubljana, 2000.
2. Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works, dostupno na: http://www.wipo.int/treaties/en/ip/berne/trtdocs_wo001.html (4. 4. 2013).
3. Državni zavod za intelektualno vlasništvo Republike Hrvatske, *Uvod u intelektualno vlasništvo*, Benko Bojan, dostupno na: <http://www.tera.unios.hr/Dokumenti/Uvod.pdf> (14. 4. 2013).
4. *Fair Use and Digital Rights Management: Preliminary Thoughts on the (Irreconcilable?) Tension between Them*, Fred von Lohmann, Electronic Frontier Foundation, dostupno na: https://w2.eff.org/IP/DRM/fair_use_and_drm.html.
5. Institut za intelektualno vlasništvo Bosne i Hercegovine, dostupno na: <http://www.ipr.gov.ba/hr/> (3. 4. 2013).
6. Nastavni materijali tečaja o intelektualnom vlasništvu, dostupni na: <http://www.ipotential.eu/> (12. 4. 2013).
7. Zvanična veb-stranica Urada Republike Slovenije za intelektualno lastnino, dostupna na: <http://www.uil-sipo.si/uil/urad/tools/domov/> (2. 4. 2013).
8. Portal *tportal.hr*, „Zatvoreno više od 50 torrent stranica“, dostupno na: <http://www.tportal.hr/scitech/tehno/108704/Zatvoreno-vise-od-50-torrent-stranica.html> (6. 4. 2013);

9. Portal *dnevnik.hr*, „Počinje 'lov na pirate'!“, dostupno na: <http://dnevnik.hr/vesti/tech/pocinje-lov-na-pirate.html> (5. 4. 2013).
10. Stranica Peđe Supurovića, dostupna na: <http://pedja.supurovic.net/kako-vasa-autorska-prava-stite-javni-internet-servisi> (6. 4. 2013).
11. Stranica nevladine organizacije Creative Commons, dostupna na: <http://creativecommons.org/>, (2. 4. 2013).
12. Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP) Republike Slovenije, dostupan na: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199521&stevilka=958> (4. 4. 2013).
13. Weblog TorrentFreak, dostupno na: <http://torrentfreak.com/about/> (6. 4. 2013).
14. „10 Big Myths about copyright explained“, Brad Templeton, dostupno na: <http://www.templetons.com/brad/copymyths.html> (6. 4. 2013).
15. History of copyright law, dostupno na: http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_copyright_law (6. 4. 2013).
16. BitTorrent, dostupno na: <http://hr.wikipedia.org/wiki/BitTorrent> (6. 4. 2013).
17. IP Hider, dostupno na: <http://ip-hider.en.softonic.com/> (6. 4. 2013).

CONTENTS, TRANSFER AND VIOLATION OF INTELLECTUAL COPYRIGHTS ON THE INTERNET

Larisa Gluhić
Bojan Dobovšek

University of Maribor, Faculty of Criminal Justice and Security, Slovenija

Summary: This paper aims to present the current legal regulation of copyright as a form of an intellectual property. What are the obstacles and challenges for the materialization of constitutional copyrights but also what represents limitation of free flow of information and knowledge access? The paper includes examples of a copyright infringement.

Methods which we used are: Analysis of newspaper articles, various portals, current legislative, conventions, reports and documents of governmental and non-governmental organizations.

The current legal framework for copyright protection is not fully in line with the technological development. This results in a lack of adequate protection of some copyrights and contributes to their easier violation. On the other hand, too strict and inflexible rules lead to difficulties in the flow of information and knowledge which obstructs development, creativity, inventiveness and innovation. Society is faced with this challenge and it requires an appropriate solution to reconcile and harmonize these two clashing requirements.

Keywords: Intellectual property, copyright, Creative Commons licenses, Digital Rights Management (DRM), torrent file sharing.

THE BASIS OF NATIONAL SECURITY IN INTERNATIONAL LAW

Saša Mijalković*

Dušan Blagojević**

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: One of the major principles of national security in every modern democratic state is the rule of law. This implies the definition of standards relating to vital state and national values, but also the existence of mechanisms and organisations which take care of security (the establishment, jurisdiction, tasks, powers, responsibility, and control thereof). This includes national law (constitution, laws and bylaws), but also international law (conventions, resolutions, charters, covenants, recommendations, court rulings, decisions of international courts, commissions, and arbitration bodies, etc.). Generally, in democracies, national law is based on international law. In this sense, it is possible to speak about international legal foundations of national security which set the framework for the proclamation, regulation and protection of state and national values and interests. In this context, the paper gives an overview of some major international sources of law pertaining to national security.

Keywords: national security, the national security system, international law, national security, sources of law.

Introduction

When elaborating (international) legal foundations of national security, the first question certainly concerns the origin of this concept, which directly correlates with its standardization, i.e., with the relevant legal regulation.

Formally, the concept of national security developed with the emergence of the first state, i.e. with the socio-economic transition from the original human community in the slaveholding society. Materially, this concept was applied in the earliest territorially organised communities which had primitive (but long-lasting) mechanisms of social regulation and a kind of military-hunting (executive and defence) apparatus. This apparatus protected the members of the original communities, their territory, property, and food resources. The security

* Associate Professor, sasa.mijalkovic@kpa.edu.rs

** Technical Associate, dusan.blagojevic@kpa.edu.rs

mechanisms of that time were standardized in keeping with customary law, which was widespread practice until the end of the Middle Ages. Such a concept of national security could be called original, primitive, or rudimentary concept (pre-Westphalian).

Significant modernisation of the national security concept occurred upon the adoption of the Doctrine on the inviolability of sovereignty dating back to the Augsburg Peace in 1555, which gave the right to a sovereign to decide on the religion in his country (*cuius region, eius religion* – whose country, his religion). This right was confirmed and revised by the Prague Peace of 1635 and the Peace of Westphalia of 1648. The Peace of Westphalia put an end to the 'Thirty Years' religious war in Europe between the Catholics and the Protestants. It was an atrocious conflict over religion and supremacy of the Holy (Western) Roman Empire and the Pope as the supreme sovereign who ruled on the basis of the divine right, on the one hand, and the pursuit of German feudal lords and the Check state (helped by England, Denmark, and the Netherlands), on the other, to limit the absolutism of the German emperor. The civil war broke out in Bohemia in 1618 and later spread throughout Europe. It was the last feudal war and the first war involving a sovereign country. After it, the European rulers refused to recognize the secular authority of the Roman Catholic Church, replacing the mediaeval system of papal authority by separate states - in terms of geography and politics. Newly liberated countries were given the same legal rights: the territories under their exclusive control, unlimited control concerning the issues of internal politics and freedom in foreign affairs and in concluding treaties with other states. Secular leaders of Catholic states could ignore the papal call to military counter-reformist policies. The concept of state sovereignty according to which no one is above the state implies political authority which is based on territory and autonomy. *Territoriality* is the right of exclusive political authority over a particular geographic area (internal sovereignty) and *autonomy* means that no external factor – such as another state – has authority within the borders of a defined state (external sovereignty).³

The creation of the first modern (the so-called Westphalian) state is considered to be the moment when the first modern system of international community was created, as well as the origin of international relations that take place among territorial and sovereign states which are equal entities and members of the international community. At the same time, this is the formal origin of the concept of national security. The focus of this concept is on state values (the prerogatives of the state: the territory, sovereignty, foreign policy interests, and national economy), which are protected against armed attacks from the outside, armed rebellions from within, intelligence subversion by internal and external enemies, and economic constraints.⁴

3 J. S. Jr. Nye, *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, New York, 1999, str. 207; Č. V. Kegli; J. R. Vitkof, *Svetska politika – trend i transformacija*, Beograd, 2006, str. 121; K. J. Holsti, States and Statehood, *Perspectives on World Politics* (eds. R. Little, M. Smith), London–New York, 2006, str. 17–23; A. Heywood, *Political Ideas and Concepts – An Introduction*, London, 1994, str. 49; S. Mijalković, *Nacionalna bezbednost*, Beograd, 2011, str. 62.

4 S. Mijalković, Obaveštajno-bezbednosne službe i nacionalna bezbednost, *Bezbednost*, br. 1/2011, Beograd, str. 74–92.

Such an agenda of security threats has led to the development of specialized state sectors of public security. Namely, the growing nationalism, in particular following the signing of the Peace of Westphalia in 1648, brought about the development of standing armies and professional diplomacy. This has induced permanent need for improving mechanisms for the protection of interests in international affairs. At the same time, it called for increased intake of information from abroad, which created the need for establishing organisations and procedures for gathering intelligence. The above-mentioned circumstances led to comprehensive development of diplomacy and intelligence activities, their institutionalisation based on legal regulations and the creation of classic legally-arranged intelligence service, which constituted the summit in the development of the state-run security structures at the time.⁵ Since then, states have increasingly founded their security agencies on legal foundations and provided for their work in legal regulations.

Table 1 – The development of the concept of national security

	Pre Westphalian concept of national security	Westphalian concept of national security	Post-Westphalian concept of national security
Vital values and interests	Territory, agricultural and food resources, property of community members	Territorial integrity, sovereignty, national economy, peace and freedom, interests in foreign affairs	The legal system, the rule of law, national energy resources, information resources, quality of life, environment, national identity, national pride, honour and dignity, human rights and freedoms, international order, international law, etc.
Dominant threats to values and interests	Natural disasters, diseases, conflicts with other social groups	Military threats (war, armed rebellions), political crime, threats to the regime, economic coercion, intelligence subversion, disruption of foreign policy interests, etc.	Natural hazards, technical and technological hazards, non-military threats (organized crime, terrorism), contemporary illnesses, environmental threats, poverty, economic crises, etc.
Agents protecting the values and interests	Hunting groups, primitive armies	Armies, intelligence and security services, the judicial system, diplomatic authorities, police	State and non-state, military and civil, national and international subjects, organisations and mechanisms specialising in performing the security function
Legal regulations pertaining to the values and their protection	Common law	National legislation (constitution, statutes), international law (in the later stage of the development of the concept)	National law (constitution, laws and by-laws), international law, decisions of international courts, commissions, and arbitral authorities

⁵ For the first time in history, this occurred during the Bourgeois Revolution in England (1640-1660). Following the deposition of the English King, Charles I, Lord Chancellor Oliver Cromwell used his own influence to establish the first intelligence service under the auspices of the Parliament in 1647. This year is therefore regarded as the date when the intelligence service was established in the true sense and in the legal sense because it was the first time that the scope of its activities in the area of intelligence and security tasks was legally arranged by the supreme representative body of the state (Савић 1998; Мијалковић, Милошевић, 2011).

While strengthening its capacities for defence against attacks by other states, the state of Westphalia collapsed inside. What caused that was a large number of built-up internal security problems (crime, nationalism, religious extremism, separatism and irredentism, unemployment, poverty, social pathology, etc.) as well as occurrence of some non-military threats (natural disasters, technical and technological accidents, etc.). This concept, with its security mechanisms, was unsustainable. This gave rise to the third, contemporary or the so-called post-Westphalian model of national security.

National security today includes security of the society (regardless of ethnic, ethical, racial and ideological origin or commitment of its members) and security of the state, but also their participation in international and global security. It involves a certain condition of protection of their vital interests and values which is optimized by the function of military and civilian, state and non-state sector of the national security system, with relying on numerous international (non-governmental and inter-governmental) subjects in many aspects of international cooperation in the field of security. Entities at all levels of security - individuals, societies, states, and the international community - participate in the protection of national security. States still have all resources (human, material-technical and organisational) for the protection of all levels of security against most challenges, risks and threats.⁶

Thus post-Westphalian national security implies the state of unhindered implementation, development, enjoyment, and optimal protection of national and state values and interests which is achieved, maintained, and improved through the function of security of citizens, national security system and supranational security mechanisms, the absence of (individual, group, and collective) fear of being endangered, as well as collective sense of serenity, certainty and control over the future events and developments of importance for the life of society and the state.⁷

In addition to traditional national values, modern ones include the survival of the state and nation, the quality of life of the citizens and nations, and social welfare, the constitutional and legal order of the state, public order, economic prosperity, the stability of energy supply and information resources, political stability and national unity, national pride and dignity, i.e. honour and reputation, national identity, healthy environment, and other values. National interests are benefits of importance to society and the state and they are related to the attainment, enjoyment and development of national values.

One of the most important principles of the post-Westphalian model of national security is also lawfulness. This includes standardisation of vital state and national values but also mechanisms and organisations responsible for security (their establishment, jurisdiction, duties, powers, responsibilities, and control). This includes national legislation (constitution, laws and by-laws), but also international law (conventions, resolutions, charters, covenants, recommendations, rulings and decisions of international courts). Generally, national legislation should be based on international law. In this sense, it is possible to speak about international legal basis of national security.

6 S. Mijalković, *Nacionalna bezbednost*, str. 160.

7 *Ibidem*, str. 161.

An Overview of Major International Sources of Law on National Security

The legal basis of national security encompasses the system of provisions in international and national law which defines, promotes, regulates and protects the state and national values and interests. These provisions are sacrosanct and apply “equally to all and are equal for all”. Thus the legal system and the rule of law are the postulates of national security.

The rule of law is the main prerequisite of the Constitution of the Republic of Serbia⁸ and it is based on inalienable human rights. It is achieved by free and direct elections, constitutional guarantees of human and minority rights, division of power, independent judiciary and compliance of the government with the Constitution and law. Serbia has a unique legal system. The Constitution is the supreme legal act and all other laws and legal acts must be in keeping with the Constitution, whereas all by-laws must comply with the laws. The ratified international treaties which are not contrary to the Constitution and the generally accepted rules of international law constitute an integral part of the legal system of the Republic of Serbia. The laws and other general acts passed in Serbia must not be contrary to the ratified international treaties and generally accepted rules of international law; they are published prior to going into effect and generally cannot have a retroactive effect.

As the provisions of international law are undoubtedly of importance for national security, here is a brief overview of international sources of law on national security. Since it is hard to list all of them, we shall briefly present some of the most important regulations.

*The United Nations Charter*⁹ certainly presents one of the major international legal foundations of national security. The objectives of the United Nations are to: maintain international peace and security, and towards that end take efficient collective measures in order to prevent and remove threats to peace and curb acts of aggression and other violations of peace, as well as to, in keeping with the principles of justice and international law, use peaceful means to settle and resolve international disputes or situations that could lead to breach of peace; to develop friendly relations among nations, based on respect for the principle of equality and self-determination of peoples, and take other appropriate measures aimed at strengthening universal peace; achieve international cooperation by solving international problems of economic, social, cultural or humanitarian nature; promote and encourage respect for the rights and fundamental freedoms of all human beings regardless of their race, sex, language or religion and to become the headquarters for harmonizing the actions taken towards achieving these common objectives (Article 1).

These objectives are achieved by taking into account the principles of: sovereign equality of all members of the organisation; conscientious fulfilment of the commitments undertaken by the Charter; settlement of international disputes in peaceful ways that do not violate international peace, security and justice; refraining

8 *The Official Gazette* of the RS, No. 83/2006, see Articles 3, 194, and 196.

9 *The Official Gazette* of the DFY, No. 69/1945.

from threat of force or use of force against territorial integrity or political independence of the states or from any other means inconsistent with the objectives of the United Nations; commitment of the members to provide assistance to the United Nations in any action it takes in accordance with the Charter and refraining from assistance to the state against which the United Nations take preventive or coercive action; ensuring that the states which are not members of the Organisation act in keeping with these principles to an extent necessary for maintaining international peace and security and prohibition of interference by the United Nations in the matters that essentially fall within the internal jurisdiction of a state (Article 2).

The Charter promotes the following mechanisms for *peaceful settlement of conflicts which may endanger international peace and security*: negotiation, investigation commissions, mediation, judicial settlements, resorting to regional institutions or treaties or other peaceful means of their own choice (Chapter VI). It also defines the actions in case of threats to the peace, breach of peace and acts of aggression (Chapter VII). In such situations, the Security Council establishes the presence of the above security threats and decides what measures shall be taken in order to maintain or restore peace and security: appealing on the parties concerned to comply with the measures that the Security Council considers necessary or desirable; taking measures which do not entail the use of armed force (complete or partial interruption of economic relations and rail, sea, air, postal, telegraphic, radio and other traffic and communication, as well as the severance of diplomatic relations); the use of armed force, i.e. launching actions by air, naval or land forces of the United Nations member states, including demonstrations, blockade and other operations. This certainly does not impair the inherent right to individual or collective self-defence of the states in case of an armed attack, until the Security Council takes one of the above actions. The implementation of self-defence measures is to be reported to the Security Council without prejudice to the powers and responsibility of the Security Council to take action in keeping with the Charter in order to maintain or restore international peace and security (Article 51).

The Charter further proclaims *international economic and social cooperation* (Chapter IX) aimed at creating conditions of stability and well-being which are necessary for peaceful and friendly relations among nations (improving the standard of living, economic and social development; resolving international economic, social, health or related problems, development of international cultural and educational cooperation; overall respect for and appreciation of human rights). Finally, in order to resolve international disputes by peaceful means, the International Court has been established (Chapter XIV). The Charter, in addition to this, defines a number of issues of direct or indirect importance for the security of nations and states.

*The Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation of States in accordance with the Charter of the United Nations*¹⁰ promotes and operationalises the ideas and values from the United Nations Charter, including, primarily the following: maintaining international peace

¹⁰ Resolution 2625 (XXV) of the United Nations General Assembly in 1970 (*The Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States*, United Nations, A/RES/25/2625).

and security; developing friendly relations, cooperation and tolerance among nations; respect for the rule of law and commitments undertaken upon signing international agreements; prohibition of national appropriation or establishing national sovereignty over the universe and celestial bodies, including the Moon; refraining from intervening into internal affairs of other states; the prohibition of military, political, economic or other coercion which is directed against political independence or territorial integrity of a state; the prohibition of threats and use of force against territorial integrity or political independence of another state; obligation to resolve disputes between states in the spirit of the United Nations Charter; sovereign equality of the states; equality and self-determination of the nation; prohibition of subjecting a nation to foreign rule, domination and exploitation; prohibition of violating national unity and territorial integrity of other states. These ideas have been turned into the following principles: to refrain from the threat to use or use of force against either territorial integrity or political independence of other states or in any other manner inconsistent with the objectives of the United Nations; to resolve international disputes between states by peaceful means; non-intervention in matters which fall within national jurisdictions of the states; duty of states to mutually cooperate; equality and self-determination of nations; sovereign equality of states and conscientious fulfilment of obligations undertaken by the Charter (Preamble of the Charter).

On this occasion we shall elaborate on *the principle according to which states are urged to refrain from resorting to threats or use of force in international affairs either against territorial integrity or political independence of other states, or in any other way inconsistent with the objectives of the United Nations* (Chapter 1). Acts which constitute gross violations of international law include: war of aggression as a crime against peace; any propaganda in favour of war aggression; threats or use of force in violation of the existing borders of some countries, aimed at resolving international disputes (including territorial disputes and issues relating to state borders), as well as violating international demarcation lines (such as the ceasefire lines established by international agreement); repressive measures which entail the use of force; coercion aimed at depriving people of their right to self-determination, freedom and independence; organising or encouraging the organisation of irregular forces or armed gangs, particularly gangs of mercenaries, with a view to their insertion into the territory of another state; organising or inciting civil wars or terrorist acts in the territory of another state; assistance with, tolerance of and participation in such acts; occupying territories of other states or appropriation thereof as result of threat or use of force. Measures recommended for the prevention of such threats involve negotiations aimed at general and complete disarmament, the adoption of appropriate measures which would reduce international tensions among the states and conscientious fulfilment of obligations (in accordance with the principles and generally accepted rules of international law) related to maintenance of international peace and security.

The Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the United Nations Charter determines and provides detailed guidance concerning the issues of relationship between territorial integrity and national sovereignty with the people's right

to self-determination to the extent of secession. This right is proclaimed by the United Nations Charter, the International Covenant on Civil and Political Rights,¹¹ the final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe, and numerous other documents. Namely, it proclaims *the principle of equality and self-determination of nations*, which have the right to determine their political status, in complete freedom and without foreign interference, and to continue their economic, social and cultural development, and every state is obliged to respect this right. The dominant forms of threat to this right include subjecting the nations to foreign rule, domination or exploitation, as well as denying them fundamental human rights. The establishment of a sovereign and independent state, free association and integration with some independent states or establishing any other political system that the nation has freely chosen, represents the manner in which this nation exercises its right to self-determination. Every state is obliged to refrain from resorting to coercive measures that would deprive nations of their right to self-determination. The above-stated cannot be interpreted as an authorisation or instigation to any actions aimed at destroying or endangering, completely or in part, the territorial integrity, political independence and national unity of any sovereign and independent state which acts in keeping with the principle of equality and self-determination of the nation and which is governed by democratically elected government (Chapter V).

In this regard, the states participating in the Conference on Security and Cooperation in Europe regard all their borders mutually inviolable, as well as the borders of all European states. They have made a commitment to refrain from any act of assault or act of occupation or usurpation of the part or the whole of the territory of any participating states (*the principle of inviolability of borders*). They also pledged to respect the territorial integrity of other states and to refrain from any action which is inconsistent with the objectives and principles of the United Nations Charter, which is directed against the territorial integrity, political independence or unity of any participating state, and in particular from any such action as may pose a threat of force or use of force. They shall refrain from making the territory of another state the object of military occupation or other measures of direct or indirect use of force contrary to international law, or the object of appropriation by such measures or threat thereof. No such occupation or appropriation shall be recognized as lawful (*the principle of territorial integrity of the state*).¹²

This right has been repeatedly abused, misinterpreted and used in ill will, which resulted in the violation of territorial integrity and sovereignty of states by armed insurgencies, terrorism, military interventions, and self-proclamation of new states and secession of parts of state territories. International politics that protects the interests of the great powers and the centres of political and economic power often places them “above international law” and above the inviolability of territory and sovereignty of “small”, less prosperous states.

Our constitution proclaims the unity and indivisibility of the territory of the Republic of Serbia, as well as the inviolability of borders that can be changed

11 *The Official Gazette of SFRY*, No. 7/1971

12 *30 godina OEBS-a: zbirka odabranih dokumenata*, Beograd, 2005, str. 28.

only in the procedure envisaged for amending the Constitution (Article 8). The inviolability of the state territory is also protected by the Penal Code:¹³ *the violation of territorial sovereignty* is performed by anyone who penetrates the territory of Serbia in violation of international law (Article 318), and anyone trying to cede or to annex any part of the territory of Serbia by force or in any other unconstitutional manner shall be deemed guilty of *endangering territorial unity* (Article 307).

The same declaration promotes *the principle of sovereign equality of states*. According to it, the states have equal rights and duties and they are equal members of the international community regardless of the differences of economic, social, political or any other nature. According to this principle, the states are legally equal; each state enjoys inalienable rights inherent to full sovereignty; each state is obliged to respect the personality of other states; territorial integrity and political independence of the state are inviolable; each state has the right to freely choose and develop its political, social, economic and cultural order, and each state is obliged to fully and conscientiously meet its international obligations and live in peace with other stated (Chapter VI).

The Declaration also promotes *the principle of the duty of states not to intervene in matters which fall under the national jurisdictions of other states* (Chapter III). No state has the right to intervene, directly or indirectly, for any reason, in internal or foreign affairs of another state. Not only armed intervention, but also any other form of interference or any threat against the personality of a state or its political, economic, and cultural elements, are contrary to international law. Furthermore, no state can implement or support the use of measures of economic, political or any other coercion in order to force another country to participate in the exercise of its sovereign right or to obtain benefits of any kind. All states are also to refrain from organising, assisting, supporting, instigating, or tolerating armed subversions or terrorist activities aimed at using violence to change the regime of another state, as well as to intervene in internal conflicts in another state. The use of force aimed at depriving a nation of its freedom and identity is a violation of their inalienable rights and of the principle of non-intervention. Each state has the right to choose its political, economic, social, and cultural system without interference of any type by any other state.¹⁴

The Constitution of the Republic of Serbia (Article 2) emphasizes that sovereignty is vested in the citizens who exercise it through referendums, popular initiatives, and through their freely elected representatives; no state authority, political organisation, group or individual may appropriate the sovereignty from the citizens, nor establish a government aside from the freely expressed will of the people.

The Penal Code (Article 305) criminalizes the criminal act of *Endangering independence* which is committed by anyone who attempts, in an unconstitutional

13 *The Official Gazette of the RS*, No. 85/2005, 88/2005, correct. 72/2009, 111/2009, 121/2012.

14 Therefore, the absurd constructions about “supervised independence” which used to be suggested to our country as a model for resolving the “Kosmet issue”. The status implying “more than autonomy, less than independence” for a part of territory of a sovereign state is a precedent in the history of state and law. This is why it offends/hurt/insults national dignity and threatens national security of a sovereign state.

way, to place Serbia into the position of subordination to or dependence on another state. Similarly, a citizen of Serbia who signs capitulation or accepts and recognizes the occupation of Serbia or its part commits the criminal act of *Recognizing capitulation or occupation* (Article 306).

The Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe (the so-called *Helsinki Final Act*) presents the collective views of the Members of the Conference (CSCE) and the guest-countries at the meetings in Helsinki and Geneva in 1973 and in Helsinki in 1975, regarding a number of issues related to security in Europe (*Conference on Security and Cooperation in Europe, Final Act, Helsinki, 1975*). The most important part of this document is set aside as the *Declaration on the Principles which guide the participating member states in their mutual relations*. It declares ten principles, including: sovereign equality and respect for the rights inherent in sovereignty; refraining from the threat or use of force; inviolability of borders; territorial integrity of states; peaceful settlement of disputes; non-interference in the internal affairs of other states; respect for human rights and fundamental freedoms, including freedom of thought, conscience, religion, and belief; equality and the right of nations to self-determination; cooperation among states and conscientious fulfilment of obligations under international law. In addition to the Declaration, the *Final Act* comprises a number of documents, including: The Documents on measures for confidence building and certain forms of security and disarmament, Cooperation in the fields of economy, science and technology and environment (Trade exchange, industrial cooperation and projects of common interest, Provisions pertaining to commercial and industrial cooperation, Environmental issues and cooperation in other areas).¹⁵

The Charter of Paris for a New Europe adopted at the OSCE Summit in late 1990 proclaimed: a new era of democracy, peace and unity based on mutual respect and cooperation of states; human rights, democracy and the rule of law; economic freedom, social justice and responsibility towards the environment; friendly relations among participating states; security based on reductions in conventional armed forces and strengthening mutual trust; unity of Europe; support for the principles and mission of the UN; guidance for the future regarding the human dimension (human and minority rights and freedoms); security primarily against military threats; development of economic cooperation; environmental protection; culture development; rights of migrant workers; strengthening security and cooperation in the Mediterranean; strengthening the role of non-government organisations, as well as strengthening new institution and processes of the OSCE.¹⁶

Lisbon Declaration on a Common and Comprehensive Security Model for Europe in the Twenty-First Century, adopted by the OSCE in December 1996 states that freedom, democracy and cooperation among nations - members of the OSCE are the basis of their general security, which will improve by developing a common security space in which states are equal partners. In this sense, it is necessary to jointly face serious challenges which affect security and sovereignty of states, as well as the stability of societies. This primarily includes the lack of respect for human

15 30 godina OEBS-a: *Opus citatum*, str. 25–79.

16 *Dokumenti KEBS 1975–1995* (1995), OSCE, Beograd, str 9.

rights in all member states of the OSCE, ethnic tensions, aggressive nationalism, violations of the ethnic minorities' rights, serious problems of economic transition, terrorism, organised crime, trafficking in illegal drugs and weapons, uncontrolled migrations and environmental risks. The above-listed security issues need to be addressed jointly, within the OSCE, and in partnership with other international organisations. This approach will be based on cooperative security which rests on democracy, respect for human rights, fundamental freedoms, the rule of law, market economy, and social justice. It rules out any kind of domination and implies trust and peaceful settlement of conflicts. The Declaration further predicts trends and measures in the development of cooperative security.¹⁷

The Charter for European Security, adopted by the OSCE in late 1999, has taken a common view of the member states regarding security in Europe. Given the size of this document, we shall highlight only some of its aspects, that is, the headings of some parts of the Charter. Firstly, a view was taken regarding the *common challenges facing the European countries*, emphasizing the drastically changed nature of risks, challenges and threats to security. In place of former interstate conflicts, the European scene is increasingly marked by intra-state conflicts, international terrorism, organised crime, drug trafficking, uncontrolled proliferation of small-calibre arms and light weapons, economic problems, environmental threats, violations of human – primarily economic and social – rights, etc. Furthermore, the view was taken that the United Nations Charter, the Helsinki Final Act, the Charter of Paris, and many other documents unambiguously form the *common ground* and foundation for joint actions of the European states to improve overall security. The emphasis here is on the fact that each member state has equal right to security as well as the right to freely choose or change its security arrangements or neutrality, but also the obligation not to strengthen its security at the expense of the security of other states.

Common responses and principles of cooperation with other organisations – the so-called *platform for cooperative security* – have also been defined. The reason for this is that no country or organisation can successfully respond on its own to contemporary challenges, risks and threats. One of the most important views is that more importance should be given to the *human aspect of security*, i.e. to human and minority rights, fundamental freedoms and the rule of law. Particularly important views concern the so-called *political-military dimension* of the European reality. They focus on control of the so-called military threats to security, disarmament, arms control, confidence-building in security, transparency of armed forces, which are all prerequisites for political and military stability, and thereby for comprehensive security on Europe. By analogy, the parameters have also been defined for the *economic and environmental dimensions* of European security. The gravest threats include environmental risks, depletion of natural resources, and non-integrated economies in transition. The rule of law and combating corruption are the priority tasks of the European countries. The Charter defines common tools for improving dialogues among the OSCE participating states, the principles

17 D. R. Simić, *Nauka o bezbednosti – savremeni pristupi bezbednosti*, Beograd, 2002, str. 161–164.

of OSCE field operations, the rules of rapid response to potential and ongoing conflicts, guidelines for improving policing, peacekeeping principles, the establishment of the Court of Conciliation and Arbitration, etc.¹⁸

The OSCE Strategy to Address Threats to Security and Stability in the Twenty-First Century adopted in late 2003 identified the most serious threats to security in Europe and mechanisms for countering those threats. The most serious threats include *conflicts within and between states* and their links with terrorism, proliferation of weapons of mass destruction, excessive accumulation and uncontrolled distribution of small and light arms, violations of human rights, mass expulsion, deterioration of social and economic situation and illegal migrations; *terrorism; organised crime*, especially, the smuggling of migrants, human trafficking, trafficking in illegal drugs, weapons, sensitive materials and technology; *discrimination and intolerance*, particularly if associated with nationalism, chauvinism, xenophobia, racism, anti-Semitism, and violent extremism and ethnicities; *economic challenges and threats*, which endanger stability and security; *environmental risks and threats*, primarily involving unsustainable exploitation of natural resources, poor management of waste materials, and pollution; political and military threats, especially the accumulation of conventional weapons, illegal transfer of weapons, distribution of weapons of mass destruction and “new” armed terrorist threats by criminal gangs. The second part of the Strategy contains strategic guidelines for the prevention, suppression, and alleviating the consequences of these challenges, risks and threats to security, through international cooperation among the national security systems and a multi-dimensional approach to common, comprehensive, cooperative and indivisible security.¹⁹

The OSCE Strategy Document for the Economic and Environmental Dimension (2003) adopted in late December 2003 identified the challenges and threats to economic and environmental sphere of European life and responses to these challenges and threats. Deepening economic and social disparities between and within countries, economic turmoil, financial upheaval, absence of the rule of law, corruption, widespread poverty, and high unemployment rates are some of the factors that contribute to global threats such as terrorism, various forms of extremisms, transnational organised crime, as well as illegal economic activities, including money laundering, illegal trade of all kinds, and illegal migration. Environmental degradation, unsustainable use of natural resources, and inadequate management of waste materials all endanger health, well-being, stability and security of the countries, damage eco-systems, and can cause tensions between countries. A special security-related issue concerns environmental disasters which result from natural causes, economic activities, and terrorist acts. Such phenomena threaten the economic and environmental dimensions of the OSCE’s concept of comprehensive security and cooperation. The second part of the Strategy defines responses and measures to be taken. First of all, this includes cooperation measures that would lead to increased development, security and cooperation by integrating national economies into a global economy; by regional integration, access to markets, effective

18 30 godina OEBS-a: *Opus citatum*, str. 93–112.

19 *Ibidem*, str. 93.

financial, energy and industrial businesses; by strengthening conscientious management in the area of public administration and economy, improving transparency and combating corruption; by improving management of public resources, developing favourable business environment and the development of small and medium-sized enterprises; by improving the practice of corporate governance and human resource development; by ensuring sustainable development, environmental protection, and developing mechanisms for international cooperation, etc.²⁰

The European Security Strategy adopted in late 2003 by the European Council in Brussels stated that Europe, which had never been more secure, needed to further spread the rule of law and democracy in order to improve its stability (*A Secure Europe in a Better World, European Security Strategy*, 2003). This is all the more so since it still faces some traditional security threats such as authoritarian regimes and armed conflicts, occurring in the countries that are not members of the European Union. In this regard, it was emphasized that Europe is ready to take on the responsibility for global security and for building a better world, to which all European countries should contribute. The Strategy pointed out to global challenges and key threats to security. It ruled out the possibility of a large-scale aggression in place of which Europe is faced with a number of less visible and therefore less predictable threats, the most dangerous among which include terrorism, proliferation of weapons of mass destruction, regional conflicts, failed states (through poor government, corruption, abuse of power, lack of accountability, and civil conflicts), and organised crime.

The *strategic objectives of Europe* have been defined so as to incorporate *addressing threats*, that is, prevention and suppression of security threats, mechanisms of international cooperation, respect for the rule of law, *building security in the surrounding* by promoting and building stability in the close and broader surrounding in joint efforts with the US, Russia, and NATO; strengthening the international order based on effective multilateralisms, i.e. reinforcing trust and cooperation in the field of security through strengthening the role of international organisations (primarily OUN, EU, CoE, OSCE). Finally, the Strategy defined the *political implications for Europe*, pointing to the need to develop a strategic culture that supports early, rapid, and powerful intervention for more effective crisis management. In this respect, Europe has to be more active, especially in terms of prevention, more capable (with advanced methodology of solving security problems), more coherent, more synchronised in the area of improving security and cooperation with its partners. This would contribute to a more effective multilateral system that would lead to a fairer, safer and more united world.²¹

Although the entire European Union Treaty of Maastricht from 1992 can be said to present a serious security project, we shall here briefly focus on the provisions concerning common foreign and security policy (The Maastricht Treaty, Final Act and Declarations, 1992). Specifically, the provisions state that the Union and the Member States define and implement common foreign and security policy aimed

20 30 godina OEBS-a: *Opus citatum*, str 149.

21 *Bezbedna Evropa u boljem svetlu – Evropska strategija bezbednosti*, International and Security Affairs Centre, Beograd, 2006.

at: protecting common values, basic interests, and independence of the Union; strengthening security of the Union and its Member States in all forms; maintaining peace and strengthening international security in keeping with the United Nations Charter, the Helsinki Final Act, and the objectives of the Charter of Paris; promoting international cooperation; development and strengthening democracy and the rule of law as well as respect for human rights and fundamental freedoms. The Union pursues these objectives by establishing permanent cooperation among the Member States for pursuing policy (exchanging information and making arrangements in the Council on any matter of general interest in the field of foreign policy and security, the harmonization of national policies with the common positions, and jointly advocating the stands of Member States in other international organisation and at international conferences) and the gradual implementation of joint actions through procedures defined by the provisions on the common foreign and security policy.²²

Similar foundations are derived from the rights of the military-political associations of states. *The North Atlantic Treaty Organisation* (NATO) founded in April 1949 specified that the Alliance would, in the spirit of the United Nation Charter, peacefully resolve all international disputes that the Member States might get involved in, so as not to threaten international peace, security and justice, at the same time refraining from threat or use of force in any way inconsistent with the objectives of the United Nations (*The North Atlantic Treaty*, 1949). In addition, the member states undertake to develop peaceful and friendly international relations by strengthening their free institutions, as well as by eliminating conflicts in international economic policy and developing economic cooperation.

To this end, the parties to the treaty pledged to maintain and develop their individual and collective capacities to resist armed attacks, separately and jointly, by continuous and effective self-help and mutual aid. An armed attack against one or more of them shall be considered to be an attack against all members of the Treaty. Consequently, in the spirit of provisions of the United Nations focusing on the right to individual and collective self-defence, assistance will be provided to the party or parties to the Treaty attacked by taking (either individually or jointly) actions that are deemed to be necessary (including the armed forces) with the aim of establishing and maintaining a secure North Atlantic area. The Security Council shall be immediately informed of any attack and countermeasures, which will be terminated when the said body takes necessary measures for the establishment and maintenance of international peace.²³

The Alliance's New Strategic Concept from November 1991 notes the new strategic environment of the upcoming post-Cold War era, without division between blocs and with significantly reduced threat of a large-scale war (*The Alliance's New Strategic Concept*, 1991). New challenges and risks to security are associated with unfavourable consequences of instability caused by serious economic, social and political difficulties, including ethnic conflicts and territorial disputes facing many countries of Central and Eastern Europe. The purpose of the Alliance remains the

22 S. Lučić, Razvoj zajedničke spoljne i bezbednosne politike u Evropskoj uniji, *Bezbednost*, br. 2/2004, Beograd, str. 177–190.

23 Forum za bezbednost i demokratiju, *Priručnik za NATO*, Beograd, 2005, str. 369.

same and it is achieved by preserving the degree of military capability sufficient to prevent war and ensure effective defence; by overall ability to successfully manage crises that affect security of its members; making political efforts to encourage dialogue with other nations and actively finding access to European security through cooperation, which includes the area of arms control.²⁴

The new NATO strategic concept – active engagement in modern defence from 2010 confirmed the obligations of NATO members related to mutual defence, including new security threats (*Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation : Active Engagement, Modern Defence*, 2010); it committed the Alliance to preventing and managing crises and stabilising post-conflict situations, primarily through close cooperation with the UN and the EU; the partners are offered possibility for greater political engagement with NATO; NATO pledged to create conditions for a world without nuclear weapons, but stressed that NATO would remain a nuclear-armed alliance until this type of weapon exists; it emphasized openness to all democratic countries of Europe which can meet the standards of membership, because enlargement contributes to the united Europe, free and at peace; it showed the tendency for NATO to remain a unique community of “freedom, peace, security and shared values”. Its aim was to increase effectiveness of the NATO defence against threats of proliferation of nuclear and other mass destruction weapons and terrorism, conflicts outside the Alliance, cyber attacks, threats of using laser weapons, electronic warfare, space technology, etc. Finally, it pointed out to the importance of the environment, natural resources, health risks, water shortage, and increased energy needs, which NATO is to pay special attention to.²⁵

The *Invitation to Partnership for Peace* by the North Atlantic Alliance member states showed their intention to strengthen security and stability in Europe and launched a program to improve dialogue and partnership between NATO and the countries that are not its members (*Riga Summit Declaration*, 2006). Partnership for Peace programme, which operates under the authority of the NATO Council, establishes new security relationships between the Alliance and its partners for peace by broadening and reinforcing political and military cooperation throughout Europe, enhancing stability, reducing threats to peace and building strengthened relationships, by promoting the spirit of practical cooperation and commitment to democratic principles. NATO will consult with any active member of the Partnership for Peace reporting on an immediate threat to its territorial integrity, political independence or security. To this end, it plans to improve the transparency of the defence budgets and civilian control of defence ministries of all member countries, step up joint military planning, and organise joint military drill, etc.²⁶

In addition to the above-mentioned documents, the international foundations of national security certainly appear in numerous other documents but technical reasons do not permit to present all of them in a single paper.

24 D. R. Simić, *Opus citatum*, str. 210.

25 M. Bajagić, *Međunarodna bezbednost*, Beograd, 2012, str. 32.

26 Lj. Stajić, *Osnovi bezbednosti*, Beograd, 2004, str. 368.

Conclusion

This, indeed, presents an excerpt from a number of international documents which, among other things, provide international foundations for certain elements of organisation and functioning of national security. With the development of societies and international community, international law has also developed. As more and more legal subject matter pertains to the area of security, the new area of the co-called international security law will probably differentiate itself, whereas at the national levels there will be the area of national security law. Generally, international security law is progressively conceived. Its “affliction” is that it is often maliciously interpreted and selectively applied or not applied at all. Public law is frequently ousted by the right of the stronger and interpreted tendentiously, due to inappropriate control over international organisations.

This thesis is supported by the fact that a crisis has affected the United Nations, the only universal international organisation of collective security. Although organised in a modern way, offering extremely progressive solutions for protecting peace and security of mankind at the time when it was created, the organisation is much in need of a reform. Changes must start from the very United Nations Charter, which does not completely resolve the issues of armed insurgencies, civil wars, and other internal conflicts. Although, in principle, it promotes the principle of non-interference in the internal affairs of sovereign states, the United Nations have repeatedly intervened into the sovereignty of certain states, failed – through their passive attitude - to prevent NATO from interfering in such situations (Bosnia and Herzegovina, the Federal Republic of Yugoslavia, Afghanistan, Iraq, Libya, etc.) or had no success in the prevention of mass atrocities against civilian population (Rwanda, Congo, Somalia, etc.). Besides the lack of legal arrangements concerning certain issues, the problem in the functioning of international organisations is also their instrumentalisation by the great powers, which are their main financiers. In addition, the great powers dominantly participate in the creation of legislation, its interpretation and implementation according to the principle of “multiple standards”, depending on their foreign policy interests. Thus the United Nations’ role in maintaining international peace and security is being gradually taken over by NATO.

However, despite everything, there is no doubt as to significance of international law standards in the area of national security. It creates the basis for the security of democratic states to be arranged in a similar way. This greatly contributes to the agenda of shared values and interests of enlightened nations and facilitates international cooperation in the sphere of security.

References

1. *30 godina OEBS-a: zbirka odabranih dokumenata*, Misija OEBS u SCG, Beograd, 2005.
2. *A Secure Europe in a Better World, European Security Strategy, 2003*. Council of European Union, 2003, dostupno na: <http://www.consilium.europa>.

- eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf (16.04.2013.) *Primedba*: datum u zagradi odnosi se na datum pristupa autora određenom sadržaju.
3. Bajagić, M; *Međunarodna bezbednost*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2012.
 4. *Bezbedna Evropa u boljem svetlu – Evropska strategija bezbednosti*, International and Security Affairs Centre, Beograd, 2006.
 5. *Charter for European Security*, Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE, 1999, dostupno na: <http://www.osce.org/mc/17502> (16.04.2013) *Primedba*: datum u zagradi odnosi se na datum pristupa autora određenom sadržaju
 6. *Charter of Paris for a new Europe*, (15 Years After the Charter of Paris for a New Europe: Problems, Challenges and Risks, Slovenia, 2005). Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE, dostupno na: <http://www.osce.org/mc/39516> (16.04.2013.) *Primedba*: datum u zagradi odnosi se na datum pristupa autora određenom sadržaju.
 7. *Conference on security and co-operation in Europe, Final Act*, (Annual report, 2007 edition) Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE, dostupno na: <http://www.osce.org/mc/39501?download=true> (16.04.2013). *Primedba*: datum u zagradi odnosi se na datum pristupa autora određenom sadržaju.
 8. Dokumenti KEBS 1975–1995, OSCE, Beograd, 1995
 9. Heywood, A.; *Political Ideas and Concepts – An Introduction*, MacMilan Press LTD, London, 1994.
 10. Holsti, K. J.; States and Statehood, *Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006.
 11. Kegli, Č. V., Vitkof, J. R; *Svetska politika – trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka i Diplomatska akademija MSP SCG, Beograd, 2006.
 12. *Lisbon Document*, Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE, 1996, dostupno na: <http://www.osce.org/mc/39539?download=true> (16.04.2013). *Primedba*: datum u zagradi odnosi se na datum pristupa autora određenom sadržaju.
 13. Lučić, S; Razvoj zajedničke spoljne i bezbednosne politike u Evropskoj uniji, *Bezbednost*, broj 2/2004, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Beograd.
 14. Mijalković, S; Milošević, M; *Obaveštajno-bezbednosna djelatnost i službe*, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2011.
 15. Mijalković, S; *Nacionalna bezbednost*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2011.
 16. Mijalković, S; Obaveštajno-bezbednosne službe i nacionalna bezbednost, *Bezbednost*, br. 1/2011, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Beograd.
 17. Nye J. S. Jr.: *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, Longman, New York, 1999.

18. *OSCE Strategy Document for the Economic and Environmental Dimension*. Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE, dostupno na: <http://www.osce.org/eea/20705> (16.04.2013). *Primedba*: datum u zagradi odnosi se na datum pristupa autora određenom sadržaju.
19. *OSCE Strategy to Address Threats to Security and Stability in the Twety-first Century*, Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE, 2003, dostupno na: <http://www.osce.org/mc/17504> (16.04.2013). *Primedba*: datum u zagradi odnosi se na datum pristupa autora određenom sadržaju.
20. *Priručnik za NATO*, Forum za bezbednost i demokratiju, Beograd, 2005.
21. *Riga Summit*, North Atlantic Treaty Organization, 2006, dostupno na: <http://www.nato.int/docu/comm/2006/0611-riga/presskit.pdf> (16.04.2013). *Primedba*: datum u zagradi odnosi se na datum pristupa autora određenom sadržaju.
22. Savić, A; *Osnovi državne bezbednosti*, OIC, Beograd, 1998.
23. Simić, D. R; *Nauka o bezbednosti – savremeni pristupi bezbednosti*, Službeni list SRJ i Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002.
24. Stajić, LJ; *Osnovi bezbednosti*, Policijska akademija, Beograd, 2004.
25. *Strategic Concept For the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation – Active Engagement, Modern Defence* (). North Atlantic Treaty Organization, 2010, dostupno na: <http://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf> (16.04.2013). *Primedba*: datum u zagradi odnosi se na datum pristupa autora određenom sadržaju.
26. *The Alliance's New Strategic Concept*, North Atlantic Treaty Organization, 1991, dostupno na: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23847.htm (16.04.2013). *Primedba*: datum u zagradi odnosi se na datum pristupa autora određenom sadržaju.
27. *The Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States, 24 October 1970*. United Nations, dostupno na: <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm> (16.04.2013). *Primedba*: datum u zagradi odnosi se na datum pristupa autora određenom sadržaju.
28. *The Maastricht Treaty, Final Act and Declarations, 1992*, Eurotreaties, 2010 dostupno na: <http://www.eurotreaties.com/maastrichtfinalact.pdf> (16.04.2013). *Primedba*: datum u zagradi odnosi se na datum pristupa autora određenom sadržaju.
29. *The North Atlantic Treaty, 1949.*, North Atlantic Treaty Organization, 2009, dostupno na: http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/stock_publications/20120822_nato_treaty_en_light_2009.pdf (16.04.2013). *Primedba*: datum u zagradi odnosi se na datum pristupa autora određenom sadržaju.
30. *Ujedinjene nacije i savremeni svet*, Savez udruženja za Ujedinjene nacije, Beograd, 1970.

MEĐUNARONOPRAVNI OSNOVI NACIONALNE BEZBEDNOSTI

Saša Mijalković

Dušan Blagojević

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Rezime: U radu je učinjen osvrt na značajnije međunarodne izvore prava nacionalne bezbednosti. Ovo je, svakako, izvod iz nekolicine međunarodnih dokumenata kojima se, između ostalog, daje i međunarodnopravni osnov pojedinih komponenti organizacije i funkcije nacionalne bezbednosti. Nacionalna bezbednost danas obuhvata bezbednost društva (bez obzira na etničko, versko, rasno i ideološko opredeljenje njegovih članova) i bezbednost države, ali i njihovo participiranje u međunarodnoj i globalnoj bezbednosti. Reč je o izvesnom stanju zaštićenosti njihovih vitalnih vrednosti i interesa koje se optimizuje funkcijom vojnog i civilnog, državnog i nedržavnog sektora nacionalnog sistema bezbednosti, uz oslanjanje na vidove međunarodne saradnje u bezbednosti i na brojne međunarodne (nevladine i međuvladine) aktere. U zaštiti nacionalne bezbednosti učestvuju subjekti svih nivoa bezbednosti: pojedinci, društvo, država, međunarodna zajednica. Jedno od bitnijih načela post-Vestfalskog modela nacionalne bezbednosti jeste i zakonitost. To podrazumeva normiranost vitalnih državnih i nacionalnih vrednosti, ali i mehanizama i organizacija koje se staraju o bezbednosti (njihovo osnivanje, nadležnost, poslove, ovlašćenja, odgovornost i kontrolu). Reč je o nacionalnom pravu (ustav, zakoni i podzakonski propisi), ali i o međunarodnom pravu (konvencije, rezolucije, povelje, paktovi, preporuke, presude i odluke međunarodnih sudova). Načelno, nacionalno pravo bi trebalo da bude zasnovano na međunarodnom pravu. U tom smislu, moguće je govoriti i o međunarodnopravnom osnovama nacionalne bezbednosti S razvojem društava i međunarodne zajednice, razvija se i međunarodno pravo. Kako je sve više pravne materije posvećeno oblasti bezbednosti, to će se vremenom verovatno izdiferencirati oblast tzv. međunarodnog prava bezbednosti, a na nacionalnim nivoima i – oblast prava nacionalne bezbednosti. Međunarodno pravo bezbednosti je generalno progresivno koncipirano. Njegova problem je u tome što se često zlonamerno tumači i selektivno primenjuje, ili se uopšte ne primenjuje. Javno pravo često se zamenjuje pravom jačeg koji ga tendenciozno tumače i kontrolišu međunarodne organizacije. U prilog ovoj tezi ide i činjenica krize Ujedinjenih nacija, jedine univerzalne međunarodne organizacije kolektivne bezbednosti. Iako moderno organizovana, sa izuzetno progresivnim rešenjima zaštite mira i bezbednosti čovečanstva za vreme u kojem je nastala, ovoj organizaciji je preko potrebna reforma. Međutim, i pored svega, nesporan je značaj postojanja međunarodnopravnih standarda u oblasti nacionalne bezbednosti. Time se stvara osnov da bezbednost demokratskih država bude uređena na

sličan način. To u mnogome doprinosi stvaranju agende zajedničkih vrednosti i interesa prosvetljenih naroda, te olakšava međunarodnu saradnju u sferi bezbednosti.

UNAKRSNO ISPITIVANJE – PRAVILA I IZAZOVI

Veljko Delibašić*

Advokat

Sažetak: U radu se ukazuje da Zakonik o krivičnom postupku iz 2011. u naše zakonodavstvo uvodi značajne novine, koje su karakteristične za adverzijalne sisteme. Posebno se naglašava da je promenjena uloga suda u krivičnom postupku nužno dovela do niza noviteta, koji se po logici stvari u velikoj meri odnose na glavni pretres, koji obiluje novim rešenjima, a da su posebno zanimljive odredbe koje se odnose na unakrsno ispitivanje. Ističe se da ovaj način ispitivanja zahteva ogroman napor koji se mora uložiti u njegovu pripremu, kao i da je prilikom unakrsnog ispitivanja poželjno pridržavati se postojećih pravila koja će pomoći da se ne postigne suprotan efekat od željenog. Pri tome ispitivač uvek mora imati u vidu da pravila koja važe za uspešno unakrsno ispitivanje mora oblikovati na način koji odgovara njegovoj ličnosti, činjenicama konkretnog slučaja i važećem zakonu. Zatim se navode osnovna pravila koja važe za uspešno unakrsno ispitivanje, kojih bi se trebalo pridržavati. Na kraju se u radu ukazuje na probleme koji se mogu pojaviti prilikom unakrsnog ispitivanja, uz predlog kako da se uočeni problemi reše.

Ključne reči: unakrsno ispitivanje, pravila ispitivanja, glavni pretres, sugestivna pitanja.

Uvod

Zakonik o krivičnom postupku iz 2011. u naše zakonodavstvo uvodi značajne novine, koje su karakteristične za adverzijalne sisteme. Tako je u bitnom promenjena uloga suda u dokazivanju i utvrđivanju činjenica, jer je izostavljena njegova obaveza da istinito i potpuno utvrdi činjenice koje su od važnosti za donošenje zakonite odluke. Umesto toga, sada je propisano da je teret dokazivanja optužbe na tužiocu i da sud izvodi dokaze na predlog stranaka, uz pravo da interveniše samo izuzetno i supsidijarno (član 15). Po tom pitanju u praksi je već zauzet načelni stav da odredbe koje dozvoljavaju sudu da pribavlja dokaze po službenoj dužnosti (član 15 stav 4, član 350 stav 2, član 356 stav 3, član 396 stav 1) treba shvatiti krajnje restriktivno, jer je intencija zakonodavca bila upravo to da sud takvo svoje pravo koristi samo izuzetno (Pravno shvatanje VS POOK, decembar 2011). Neosnovano

1 doktor pravnih nauka, veljkodelibasic@open.telekom.rs

ili prekomerno izvođenje dokaza po službenoj dužnosti bilo bi suprotno duhu novog postupka i moglo bi voditi u bitnu povredu odredaba krivičnog postupka iz člana 438 stav 2 tačka 3 Zakonika o krivičnom postupku.²

Time je predviđena značajnija aktivnost stranaka, prvenstveno tužioca koji više neće biti u prilici da se zaklanja iza dužnosti suda da u svakom slučaju, pa i onda kada je tužilac pasivan, ispituje nedokazano ili nedovoljno dokazano.³ Ovakvim rešenjem istovremeno se nameće i značajnija uloga braniocu koji bi trebao da bude daleko aktivniji u dokazivanju činjenica koje idu u prilog odbrani, nego što je to bilo do sada, jer sud više nema obavezu da pribavlja ni one dokaze koji idu u prilog okrivljenom. Iako zakonik proklamuje pretpostavku nevinosti (član 3), ipak se na više mesta zahteva, ili makar očekuje, da okrivljeni dokazuje svoju nevinost (član 303 stav 3, član 350 stav 1, član 395 stav 4 tačka 1), pri čemu je sud dužan samo da nepristrasno oceni izvedene dokaze, ali ne i da pribavlja dokaze, odnosno da na osnovu dokaza, koje pribavljaju ili predlažu stranke, sa jednakom pažnjom utvrdi činjenice koje terete ili idu u korist okrivljenom (član 16 stav 2).

Ovako krupna, temeljna promena uloge suda, nužno je dovela do niza noviteta, koji se po logici stvari u velikoj meri odnose na glavni pretres, koji je svakako centralna i najznačajnija faza krivičnog postupka. Glavni pretres obiluje novim rešenjima, a posebno su zanimljive odredbe koje se odnose na unakrsno ispitivanje, koje predstavlja potpuni novitet u našem krivično procesnom zakonodavstvu. Iako se radi o novom institutu, već sada se može konstatovati da se u praksi pojavljuje veći broj problema, koji nastaju, kako zbog nedostataka koje ima sam zakonik, tako i zbog pogrešnog tumačenja pojedinih odredbi, kojima je regulisano unakrsno ispitivanje. Postoji potreba da se na te probleme ukaže i da se pronade način da se oni reše ili makar u značajnoj meri ublaže.

1. Ispitivanje svedoka, veštaka ili stručnog savetnika na glavnom pretresu

Prema Zakoniku o krivičnom postupku iz 2011. uloga suda na glavnom pretresu je izmenjena u odnosu na ulogu koju je ranije imao s obzirom na to da je teret dokazivanja primarno na tužiocu. U skladu sa tim, sud na glavnom pretresu ima zadatak prevashodno da vodi računa da se dokazi izvode po pravilima zakonika, da spreči svaku procesnu zloupotrebu i da učesnicima u postupku pruži potrebnu zaštitu ukoliko se za tim pokaže potreba. Osim toga, sud prilikom izvođenja dokaza može da postavlja pitanja, kao i da naloži strankama da predlože dopunske dokaze ili da izuzetno sam odredi da se takvi dokazi izvedu ukoliko je to potrebno da bi se predmet dokazivanja svestrano raspravio.

Ispitivanje svedoka, veštaka i stručnog savetnika na glavnom pretresu je regulisano na adverzijalan način, što znači da je s jedne strane, reč o dokaznoj aktivnosti koja primarno pripada strankama, dok je s druge strane, redosled postavljanja pitanja formalno uređen zavisno od toga koja je stranka prva predložila

2 P. G. Ilić, *et al*, *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd, 2012, str. 98.

3 S. Beljanski; P. G. Ilić; M. Majić, *Zakonik o krivičnom postupku*, Beograd, 2012, str. 44–45.

konkretan dokaz.⁴ Redosled ispitivanja je postavljen tako da se prvo obavlja osnovno, zatim unakrsno, a po odobrenju predsednika veća, dodatno ispitivanje. Osnovno ili direktno, kao i dodatno ispitivanje vrši stranka koja je predložila dokaz, dok je unakrsno ispitivanje rezervisano za suprotnu stranku. Za dodatna pitanja, koja dopušta predsednik veća, iako to nije izričito propisano zakonikom, važe ista pravila kao i za osnovno ispitivanje.⁵

Dakle, pitanja prvo postavlja ona stranka koja je predložila dokaz. U slučaju da obe stranke predlože ispitivanje istog svedoka ili isto veštačenje, smatraće se da je dokaz predložila stranka čiji je predlog prvi zaveden u sudu, pa će ta stranka prva postavljati pitanja. Ako je sud odredio ispitivanje svedoka ili veštačenje bez predloga stranaka, pitanja prvi postavljaju predsednik i članovi veća, potom tužilac, optuženi i njegov branilac, pa zatim veštak ili stručni savetnik. Oštećeni ili njegov zakonski zastupnik i punomoćnik imaju pravo da postave pitanja svedoku, veštaku ili stručnom savetniku nakon tužioca, uvek kada tužilac ima pravo na ispitivanje. Treba naglasiti da branilac ima pravo da u korist okrivljenog preduzima sve radnje koje može preduzeti okrivljeni (član 71 tačka 5), tako da kada je u pitanju ispitivanje, podrazumeva se da sve ono što se u ovom radu odnosi na stranke (tužilac i okrivljeni) važi i za branioca.

Posle opštih pitanja, svedok iznosi sve što mu je o predmetu poznato, nakon čega mu se mogu postavljati pitanja koja moraju biti jasna, određena i razumljiva. Ona ne smeju sadržati obmanu, niti se zasnivati na pretpostavci da je svedok izjavio nešto što nije izjavio, i ne smeju predstavljati navođenje na odgovor osim ako se radi o unakrsnom ispitivanju na glavnom pretresu (član 98 stav 3 i 4). Iako bi iz bukvalno shvaćenog zakonskog teksta moglo proizaći da se ispitivanom licu tokom unakrsnog ispitivanja na glavnom pretresu mogu postavljati sve varijante zabranjenih pitanja, dakle i ona koja su obmanjujuća ili zasnovana na pretpostavljenom iskazu, radi se samo o mogućnosti da se svedoku tada postavljaju pitanja koja ga navode na odgovor, odnosno u kojima je u određenom obliku sadržan odgovor, a to su sugestivna pitanja.⁶ Do ovakvog zaključka se dolazi ako se ima u vidu način na koji su upotrebljeni znaci interpunkcije, kao i teleološkim tumačenjem ove norme. Ako bi se i dogodilo da se prilikom ispitivanja upotrebe obmanjujuća pitanja, na takvom iskazu svedoka se ne bi mogla zasnivati sudska odluka, jer je, između ostalog, zabranjena i kažnjiva svaka primena obmane prilikom uzimanja izjave od učesnika u postupku.⁷

S tim u vezi, treba reći da je intencija zakonodavca upravo i bila da se na glavnom pretresu, prilikom unakrsnog ispitivanja, dozvoli postavljanje sugestivnih pitanja, što je dosadašnja praksa prihvatila (Zakonik o krivičnom postupku iz 2011. primenjuje se u Posebnom odeljenju za organizovani kriminal i Odeljenju za ratne zločine Višeg suda u Beogradu od 15. januara 2012). Međutim, takva ideja nije dosledno sprovedena u samom zakonskom tekstu jer član 402 stav 7 propisuje da

4 M. Škulić, *Osnovne novine u krivičnom procesnom pravu Srbije, novi Zakonik o krivičnom postupku iz 2011. godine*, Beograd, 2013, str. 154.

5 P. G. Ilić, *et al., opus citatum*, Beograd, 2012, str. 792.

6 M. Škulić; G. Ilić, *Vodič za primenu novog Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd, 2013, str. 30.

7 V. Delibašić, Unakrsno ispitivanje, objavljeno u: *Pravni život*, broj 9, tom I, Futura, Beograd, 2013, str. 780.

se prilikom ispitivanja svedoka, veštaka ili stručnog savetnika shodno primenjuje, između ostalog, odredba člana 398 stav 3, koja nalaže predsedniku veća da zabrani pitanje ili odgovor na već postavljeno pitanje ako je ono nedozvoljeno. Pri tome se upućuje na odredbu člana 86 stav 3, koja propisuje da pitanja, između ostalog, ne smeju predstavljati navođenje na odgovor. Ovo je istovremeno u koliziji sa odredbama člana 98 stav 3 i člana 402 stav 1, koje nagoveštavaju mogućnost postavljanja sugestivnih pitanja.⁸

Svedoku, veštaku ili stručnom savetniku neposredno postavljaju pitanja stranke i branilac, predsednik veća i članovi veća, a oštećeni ili njegov zakonski zastupnik i punomoćnik, i veštak ili stručni savetnik mogu neposredno postavljati pitanja uz odobrenje predsednika veća. Ukoliko se dozvoli stručnom savetniku da neposredno postavlja pitanja prilikom unakrsnog ispitivanja, sporno je, da li on može postavljati sugestivna pitanja. Imajući u vidu da je stručni savetnik lice koje raspolaže stručnim znanjem iz oblasti u kojoj je određeno veštačenje i da ga bira stranka, kao i to da je dužan da stranci koja ga je angažovala pruži pomoć, logično bi bilo da mu se dozvoli postavljanje sugestivnih pitanja, jer je on i angažovan, odnosno smisao njegovog pojavljivanja u krivičnom postupku je upravo da pomogne određenoj stranci da ostvari svoj cilj. Štaviše, u većini slučajeva bilo bi logičnije da veštaka unakrsno ispituje stručni savetnik, i da pri tome koristi sugestivna pitanja, jer je on ekspert za konkretnu oblast, a ne da to čine tužilac, branilac ili okrivljeni. Pretpostavka za to je, naravno, da stručni savetnik poseduje dovoljno znanja o veštini unakrsnog ispitivanja.

Za razliku od stranaka i stručnog savetnika, predsednik veća, članovi veća i veštak, u situaciji kada imaju pravo da postavljaju pitanja ne smeju postaviti nijedno zabranjeno, pa ni sugestivno pitanje. Ovakav zaključak se nameće jer oni moraju biti apsolutno nepristrasni, odnosno sudija, sudija-porotnik ili veštak može biti izuzet od postupanja u određenom predmetu ako postoje okolnosti koje izazivaju sumnju u njegovu nepristrasnost. Po logici stvari, postavljanjem sugestivnih pitanja, sugerise se određeni odgovor, odnosno iskaz se „fabrikuje“ radi postizanja željenog cilja, a sudsko veće i veštak, za razliku od tužioca i odbrane, ne smeju imati za cilj da se postupak završi na određeni način.

Zakonik o krivičnom postupku predviđa drugačiji način ispitivanja posebno osetljivog svedoka (član 104) i zaštićenog svedoka (član 109), pa pravila o unakrsnom ispitivanju, a naročito o mogućnosti, odnosno dozvoljenosti ili nedozvoljenosti postavljanja sugestivnih pitanja, kada je reč o ovim svedocima, treba sagledati u kontekstu odredaba koje regulišu način njihovog ispitivanja.

Svedok koji nije saslušan neće, po pravilu, prisustvovati izvođenju dokaza. Cilj ovog pravila jeste da se dobije autentičan iskaz, kao i da se izbegne mogućnost (među)uticaja na svedočenje.⁹ Svrha pravila po kome saslušani svedoci ili veštaci ostaju u sudnici dok ih predsednik veća po saslušanju stranaka, odnosno branioca, tj. njihovog izjašnjavanja o tome, sasvim ne otpusti ili im naredi da se privremeno udalje iz sudnice, jeste da se na takav način onemogući kontakt između tih svedoka i veštaka sa još nesaslušanim svedocima, kako se takvim kontaktom, eventualno,

8 *Ibidem*, str. 781.

9 M. Škulić, *Krivično procesno pravo, posebni deo*, Beograd, 2008, str. 68-69.

ne bi uticalo na iskaze tih svedoka koji još nisu saslušani.¹⁰ Međutim, imajući u vidu činjenicu da suđenja traju duži vremenski period, odnosno da se glavni pretres drži više radnih dana, i da se svedoci i veštaci saslušavaju u različite dane, takav cilj se u velikom broju sudskih postupaka ne može ostvariti na ovaj način.

Ukoliko maloletno lice prisustvuje glavnom pretresu kao svedok ili kao oštećeni, udaljiće se iz sudnice, čim njegovo prisustvo ne bude više potrebno. *Ratio legis* ovih zakonskih pravila se temelji na intenciji zaštite ličnosti dece i maloletnika, na koje atmosfera same sudnice i postupka, može delovati nepovoljno, što je posebno karakteristično ako su ta lica istovremeno i oštećeni, kada postoji opasnost od tzv. sekundarne viktimizacije.¹¹

Ona strana koja predlaže dokaz ima priliku, mada bi se moglo reći i obavezu, da obavi razgovor sa licem koje će se ispitivati, jer samo tako i može da dođe do saznanja da je takav dokaz potreban. Lice koje se ispituje u tom slučaju, strana koja ga predlaže ispituje u okviru osnovnog ispitivanja, a posle toga isto to lice, ispituje protivna strana. Zato je veoma važno pripremiti takvo lice (od strane onoga ko ga predlaže) za unakrsno ispitivanje koje će sprovesti suprotna strana. Takvu pripremu treba shvatiti ozbiljno i tome posvetiti sasvim dovoljno vremena. Pri tome treba objasniti licu koje će se ispitivati osnovna pravila koja važe za glavni pretres, opisati sudnicu i atmosferu koja će u njoj biti, kao i da nije obavezan da brzo daje odgovore na postavljena pitanja, već da mu je sasvim dozvoljeno da napravi pauzu, traži da mu se ponovo postavi pitanje ili dodatno pojasni ukoliko ga nije razumeo.

Pošto svedoka ispita stranka koja ga je predložila, tj. stranka „čiji je svedok“, istog svedoka ispituje suprotna stranka. Prilikom unakrsnog ispitivanja dopuštena su sugestivna pitanja koja nisu dozvoljena prilikom osnovnog ispitivanja, što se objašnjava na sledeći način: „Mogućnosti koje unakrsno ispitivanje pruža takođe su delom opravdane i načelom jednakosti oružja. Pretpostavlja se, naime, da je strana koja je predložila ispitivanje lica upoznata sa sadržajem njegovog iskaza i da je u određenoj meri i učestvovala u njegovoj pripremi. Zbog toga se kao sredstvo procesne kompenzacije suprotnoj stranci daju šira ovlašćenja u osporavanju ovako pripremljenog iskaza.“¹²

Ovakvom stavu se s pravom prigovara jer u zakoniku istovremeno postoji pretpostavka da je stranka, a to je okrivljeni, kada je reč o odbrani, učestvovala u pripremi sadržaja iskaza svedoka ili veštaka, i jedan klasičan razlog za pritvor, a to je koluzionarna opasnost (član 211 stav 1 tačka 2 ZKP), tj. postojanje osobitih okolnosti da će okrivljeni ometati postupak uticanjem na svedoke, saučesnike ili prikrivače.¹³

Propust zakonodavca je i to što u članu 402 stav 1 Zakonika o krivičnom postupku nije predviđeno da će se pravilo o ispitivanju svedoka iz člana 98 osim na svedoke i stručne savetnike primenjivati i na veštake. Usled tog propusta, u teoriji se zastupa i stav da se tokom unakrsnog ispitivanja veštaku ne mogu postavljati sugestivna pitanja.¹⁴ Iako bi ovaj stav mogao da se sasvim argumentovano brani, pozivajući se

10 M. Škulić, *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd, 2007, str. 1081.

11 M. Škulić, *Krivično procesno pravo, posebni deo*, Beograd, 2008, str. 69.

12 S. Beljanski; P. G. Ilić; M. Majić, *opus citatum*, str. 53.

13 M. Škulić; G. Ilić, *Kako je propala reforma. Šta da se radi?*, Beograd, 2012, str. 78.

14 Ž. Sindelić, Novi ZKP – adverzijalni krivični postupak, objavljeno u: *Pravni život*, broj 9, tom I, Futura, Beograd, 2012, str. 909.

na jezičko tumačenje ove odredbe, ipak ga ne treba prihvatiti, jer smisao Zakonika o krivičnom postupku, na koji upućuje pre svega teleološko tumačenje, dozvoljava da se veštak ispita unakrsno, pri čemu mu se mogu postavljati i sugestivna pitanja.

2. Unakrsno ispitivanje

U stranoj literaturi unakrsno ispitivanje se generalno smatra najtežim delom posla koji advokati obavljaju tokom glavnog pretresa.¹⁵ Njegovo efikasno izvođenje je stvar dokazne tehnike koja se u SAD godinama uči kako na pravnim studijama na kojima je pravo dokazivanja (*Law of Evidence*) jedan od osnovnih predmeta, tako i kasnije u praksi u kojoj se izvođenje dokaza isključivo i svodi na unakrsno ispitivanje svedoka.¹⁶ Zato bi bilo sasvim prihvatljivo da se i u naše obrazovanje uvede predmet koji bi se prevashodno bavio ovom problematikom.

Unakrsno ispitivanje je rezervisano samo za glavni pretres, a ne i za druge faze postupka, i predstavlja jedinstvenu priliku za ustanovljavanje činjenica u korist one strane koja vrši unakrsno ispitivanje, kao i mogućnost da se diskredituje iskaz (u celini ili delimično) svedoka, veštaka ili stručnog savetnika, ili da se kompromituje lice koje se ispituje. Naravno, to ne znači da je unakrsno ispitivanje momenat za bilo kakav neprijateljski nastrojeno nastup prema tom licu. Ono, takođe, ne podrazumeva brzinu ispitivanja, jer upravo ta brzina nekada može biti kontraproduktivna. U pitanju je intelektualna borba koja zahteva ozbiljnu i temeljnu pripremu.

Kada neko dobije priliku da unakrsno ispituje svedoka, veštaka ili stručnog savetnika, mora uvek imati u vidu činjenicu da se radi o licu koje je predložila suprotna strana, dakle da je reč o „protivničkom“ licu, što znači da je „neprijateljski“ raspoložen prema njemu, i zbog toga je posebno važno doneti ispravnu odluku po pitanju da li uopšte koristiti pravo na unakrsno ispitivanje. Pri tome se ne sme zaboraviti činjenica da ovaj način ispitivanja nije preterano moćno oružje i da u praksi, po pravilu, za razliku od primera iz američkih filmova, ne donosi spektakularne rezultate. Zato treba realno sagledati situaciju i prethodno odgovoriti na dva osnovna pitanja. Prvo, da li je teza koja se zastupa uopšte ugrožena iskazom proisteklim iz osnovnog ispitivanja, i drugo, da li se realno može očekivati da će se od konkretnog lica dobiti iskaz koji će ići u prilog teze koja se zastupa. Ukoliko je odgovor na jedno od ova dva pitanja negativan, mudrije je ne upuštati se u unakrsno ispitivanje.

Radi lakšeg donošenja pravilne odluke, kao dopunska pitanja mogu poslužiti sledeća: a) u kojoj meri je ispitivano lice ugrozilo tezu koju zastupa ispitivač; b) da li je iskaz bio uverljiv; c) da li je ispitivano lice reklo manje od očekivanog; d) da li se realno može očekivati da se od ispitivanog lica dobije neki koristan podatak za tezu koju zastupa ispitivač; e) da li postoji realna mogućnost da se kompromituje iskaz ili ispitivano lice; f) koliki je rizik od unakrsnog ispitivanja.¹⁷

15 L. F. Wellman, *The Art of Cross-Examination*, New York, 2012, str. 7.

16 V. Bajović, Amerikanizacija dokaznog postupka, objavljeno u: *Pravni život*, broj 9, tom I, Beograd, 2012, str. 837.

17 Videti: A. T. Mauet, *Trial techniques*, New York, 2010, str. 251-253; R. Lochary, *Trial advocacy in criminal proceedings*, Belgrade, 2013, str. 30-31.

Ako se donese odluka da se pristupi unakrsnom ispitivanju, pre početka ispitivanja treba utvrditi šta se ovom radnjom želi postići, odnosno šta je cilj unakrsnog ispitivanja, pa u skladu s tim napraviti odgovarajuću strategiju. Cilj unakrsnog ispitivanja može biti da se dobije koristan podatak za tezu koja se zastupa, da se kompromituje iskaz ispitivanog lica, ili da se naruši kredibilitet lica koje se ispituje. Pri tome treba imati u vidu činjenicu da postoje iskazi koji odgovaraju (istiniti) i koji ne odgovaraju objektivnoj istini. Ovi drugi mogu biti neistiniti ili lažni. Neistiniti su onda kada lice iskazuje nešto što ne odgovara objektivnoj istini, a takvi su usled greške koja je nastala u fazi percepcije, pamćenja ili reprodukcije, pri čemu lice koje iskazuje toga nije svesno, odnosno nema nameru da obmane slušaoce. Lažni iskaz je onaj koji ne odgovara objektivnoj istini, pri čemu je lice koje lažno iskazuje toga svesno i upravo mu je namera da obmane slušaoce. Unakrsnim ispitivanjem, može se pokazati da lice govori neistinu, što ne znači da laže, ali se može utvrditi i da lice laže. Nije isto, a samim tim ne može biti ni ista strategija ispitivanja, ako neko lice ne govori istinu ili ako laže.¹⁸

Nakon što je odluka da se pristupi unakrsnom ispitivanju doneta, prilikom njegovog sprovođenja, poželjno je pridržavati se pravila koja važe za uspešno unakrsno ispitivanje i koja će pomoći da se ne postigne suprotan efekat od željenog. Pri tome ispitivač uvek mora imati u vidu da ta pravila mora oblikovati na način koji odgovara njegovoj ličnosti, činjenicama konkretnog slučaja i važećem zakonu. U pitanju su okvirna pravila koja bi trebalo primenjivati prilikom unakrsnog ispitivanja, a ona glase: 1) početi i završiti efektno (oštro); 2) biti kratak; 3) koristiti kratka pitanja i jasne reči; 4) upotrebljavati sugestivna pitanja; 5) ispitivač ne sme dopustiti da bude iznenađen odgovorom na postavljeno pitanje; 6) pažljivo slušati odgovore; 7) postavljati pitanja koja ispitivano lice ne može da porekne; 8) ne ponavljati pitanja koja su već postavljena ispitivanom licu tokom osnovnog ispitivanja; 9) ne tražiti od ispitivanog lica da objašnjava; 10) pitati jedno pitanje po jednoj činjenici; 11) sačuvati argument za završnu reč; 12) ne raspravljati se (ne svađati se) sa ispitivanim licem; 13) treba koristiti „tehnike za teške svedoke“; 14) ispitivač mora da zna kada treba da stane.¹⁹

U državama sa klasičnim adverzijalnim postupkom unakrsno ispitivanje može biti limitirano i nelimitirano. Kod limitiranog unakrsnog ispitivanja, strana koja unakrsno ispituje, na istom ročištu ne može da postavlja pitanja u vezi činjenica i okolnosti koje nisu pomenute tokom osnovnog ispitivanja. Ukoliko bi želela da ispituje o tim činjenicama i okolnostima, morala bi da ispitivano lice predloži kao svoj dokaz, pa da na sledećem ročištu ispituje to lice, ali po pravilima koja važe za osnovno ispitivanje.²⁰ Imajući u vidu činjenicu da naš Zakonik o krivičnom postupku ni sa jednom odredbom ne ograničava stranu koja unakrsno ispituje u pogledu kojih činjenica se postavljaju pitanja, može se konstatovati da je naš zakonodavac prihvatio koncept nelimitiranog unakrsnog ispitivanja.

S tim u vezi treba reći da je Viši sud u Beogradu, Posebno odeljenje za organizovani kriminal i Odeljenje za ratne zločine, zauzeo suprotan stav, koji glasi:

18 V. Delibašić, *opus citatum*, str. 785.

19 Videti: A. T. Mauet, *Trial techniques*, New York, 2010, str. 255-258; R. Lochary, *Trial advocacy in criminal proceedings*, Belgrade, 2013, str. 31-41.

20 Ž. Sinđelić, *opus citatum*, str. 907-908.

„Za razliku od osnovnog, unakrsno ispitivanje se može odnositi samo na ono što je svedok naveo u osnovnom ispitivanju, ili radi provere verodostojnosti, odnosno kredibiliteta, jer bi se, u protivnom, pretvorilo u novo osnovno ili dopunsko ispitivanje i to na unakrsan način, što bi bilo pravno nedopustivo.“²¹ Mora se naglasiti da se ovakav stav ne može braniti valjanim argumentima, pa je samim tim neprihvatljiv. Naime, Zakonik o krivičnom postupku ni sa čim nije ograničio unakrsno ispitivanje samo na činjenice proistekle iz osnovnog ispitivanja, s jedne strane, a, s druge strane, ne postoji ni jedan razlog da se „neprijateljski“ svedok ne ispita o bilo kojoj činjenici koja je ispitivaču interesantna. Naprotiv, po logici stvari, strani koja unakrsno ispituje zakon i jeste dao pravo, a radi „jednakosti oružja“, da na taj način ispituje upravo da bi se nadomestila „kooperativnost“ koja postoji između strane koja je osnovno ispitivala i ispitivanog – „prijateljskog“ lica. Tim pre, onaj ko unakrsno ispituje ima potrebu ali i pravo (koje mu zakon nije oduzeo, niti ograničio) da unakrsno ispituje ispitivano lice o bilo kojoj činjenici, bilo da ona proističe ili ne iz osnovnog ispitivanja.

Potpuno je drugačija situacija kada je reč o dodatnom ispitivanju, koje se može odnositi smo na činjenice koje su proistekle iz unakrsnog ispitivanja. U suprotnom, postojala bi mogućnost zloupotrebe, odnosno da se u osnovnom ispitivanju namereno ne postave sva pitanja, da bi se kasnije postavila u dodatnom, kako bi se suprotna strana sprečila da unakrsno ispituje i na te okolnosti. Ako bi se ipak dogodilo da se u dodatnom ispitivanju ukaže na potpuno nove činjenice, koje nisu proistekle iz unakrsnog ispitivanja, sud bi tada trebao da opomene stranu koja na ovaj način zloupotrebljava mogućnost da dodatno ispituje, a nakon toga i da dozvoli suprotnoj strani da ponovo unakrsno ispituje.²²

Striktним tumačenjem odredaba Zakonika o krivičnom postupku, Viši sud u Beogradu, Posebno odeljenje za organizovani kriminal i Odeljenje za ratne zločine, zauzima stav koji glasi: „Unakrsno ispitivanje može biti preduzeto samo od strane suprotne stranke, što znači da to ne može činiti saoptuženi, ili njegov branilac, ako je npr. lice koje se ispituje predložio drugi saoptuženi ili njegov branilac. Bez obzira na to koliko mu taj iskaz ne ide u prilog, saoptuženi i njegov branilac mu tada ne mogu postavljati pitanja, jer oni međusobno nisu „suprotna stranka“, već je u odnosu na sve optužene to samo javni tužilac (radi se o dvostranačkom, a ne višestranačkom postupku). Tada se jedino može predložiti postavljanje dodatnih pitanja (član 402 stav 6), koja ne smeju biti sugestivna.“²³

Ovakav stav nije sasvim tačan, i treba ga pojasniti odnosno precizirati. Naime, ako bi se prihvatilo da u navedenoj situaciji saokrivljeni „jedino može predložiti postavljanje dodatnih pitanja (član 406 stav 2)“, imajući u vidu da postavljanje dodatnih pitanja odobrava predsednik veća, mogao bi se izvući zaključak da se može dogoditi da saokrivljeni uopšte i ne dobije priliku da postavlja pitanja, jer je npr. izostalo odobrenje predsednika veća da se postavljaju dodatna pitanja. To naravno

21 V. Vučinić; A. Trešnjev, *Priručnik za primenu Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd, 2013, str. 283.

22 Videti: predmete Višeg suda u Beogradu, Posebno odeljenje za organizovani kriminal K Po1 35/11 i K Po1 17/11.

23 V. Vučinić; A. Trešnjev, *opus citatum*, str. 284.

nije tačno, jer, na osnovu člana 389 stav 1 tačka 3 Zakonika o krivičnom postupku, okrivljeni ima pravo da postavlja pitanja saokrivljenom, svedoku, veštaku i stručnom savetniku, bez obzira na to ko predlaže konkretni dokaz, o čemu ga predsednik veća poučava na početku glavnog pretresa, i takva mogućnost se ne može uslovljavati odobrenjem predsednika veća, kako je to predviđeno ukoliko se radi o dodatnim pitanjima iz člana 402 stav 6 Zakonika o krivičnom postupku.

Nakon konstatacije, da nije sporno da trenutno važeći zakonik, u navedenom primeru, ne dozvoljava saokrivljenom i njegovom braniocu da unakrsno ispituju lice koje je predložio drugi okrivljeni ili njegov branilac, odnosno da mu postavljaju sugestivna pitanja, treba reći da ovakvo zakonsko rešenje nije dobro. U praksi nije retka pojava da se saokrivljeni međusobno optužuju, i da u korist teze koju zastupaju predlažu dokaze koji nekad mogu teretiti saokrivljenog više nego dokazi koje je predložio sam tužilac. Zato bi u zakoniku trebalo premostiti terminološku barijeru („suprotna stranka“, što znači tužilac, a ne i saokrivljeni), i dozvoliti unakrsno ispitivanje onoj strani (ne stranci) čiju tezu ugrožava konkretni dokaz.

Isti sud, po sličnom pitanju, zauzima sledeći stav: „Ako je ispitivanje svedoka, ili veštaka, odredio sud po službenoj dužnosti, stranke nemaju pravo na unakrsno ispitivanje, jer to pravo ima samo 'suprotna stranka', a nijedna stranka nije suprotna u odnosu na sud (niti je sud stranka, prim. aut). Ispitivanje se, tada, u osnovi svodi na osnovno i na dodatna pitanja.“²⁴ Nije sporno da je ovaj stav u skladu sa trenutno važećim zakonikom. Međutim, činjenica je da sud može po službenoj dužnosti odrediti izvođenje dokaza koji ozbiljno narušava tezu koju neka stranka zastupa u postupku, pa se pojavljuje kao sasvim prihvatljivo rešenje, da se zakonik izmeni, tako da se ipak dozvoli da se unakrsno ispituju i ona lica čije ispitivanje je sud odredio po službenoj dužnosti.

U kontekstu pravila na koja je ukazano, prilikom unakrsnog ispitivanja ne bi trebalo postaviti otvoreno (osnovno, tj. direktno) pitanje, a to je svako ono pitanje koje omogućava ispitivanom licu da priča svoju priču, jer će on ponoviti ono što je već rekao prilikom osnovnog ispitivanja, odnosno ponoviće svoj iskaz, i tako će sudije dva puta čuti priču koja ne odgovara onome ko unakrsno ispituje. Ovo pravilo važi samo za situaciju u kojoj se pitanje odnosi na činjenice o kojima je ispitivano lice pričalo prilikom osnovnog ispitivanja. Drugim rečima, otvoreno pitanje se može postavljati ukoliko se odnosi na neku činjenicu o kojoj se ispitivano lice nije izjašnjavalo prilikom osnovnog ispitivanja, a koja bi išla u prilog teze koju zastupa ispitivač. Tako, npr. ako je ispitivano lice prilikom osnovnog ispitivanja objasnilo šta se dešavalo određenog dana u restoranu, ne spominjući događaje koji su prethodili tome, prilikom unakrsnog ispitivanja može se postaviti otvoreno pitanje kojim bi se od ispitivanog lica tražilo da ispriča koji su događaji prethodili ulasku u restoran. Međutim, u navedenom primeru ne bi trebalo upotrebljavati otvoreno pitanje radi utvrđivanja činjenica koje se odnose na sam događaj u restoranu.

U slučaju da obe strane predlože da se isti svedok ispita ili predlože istog veštaka, smatraće se da je dokaz predložila ona stranka čiji je predlog prvi zaveden u sudu. To znači da se u praksi može dogoditi da dokaz odbrane, iz čisto formalnih razloga, postane dokaz tužilaštva. Naime, svi svedoci i veštaci koje predloži odbrana u fazi istrage

24 *Ibidem.*

moгу postati tužιοčevi, jer on ima priliku da ih predloži u optužnici, što dalje znači da su oni prvi zavedeni u sudu na predlog tužιοca, jer je prvi akt koji se zavodi u sudu sa predlogom o izvođenju dokaza upravo optužnica. Izuzetak od tog pravila je situacija u kojoj tužilac odbije predlog odbrane da u istrazi izvede neki dokaz, kada odbrana na osnovu člana 302 stav 2 Zakonika o krivičnom postupku može podneti takav predlog sudiji za prethodni postupak. Naravno, moguće je da neki dokaz odbrane tužilac ne želi da predloži, pa bi on ostao i dalje dokazni predlog odbrane. Međutim, one svedoke i veštake koje je preuzeo, tužilac ispituje kao svoje, odnosno u osnovnom ispitivanju, a odbrana u unakrsnom. To može biti loše za odbranu, s jedne strane, jer ih tužilac vodi direktnim pitanjima u pogrešnom smeru, a to je već mogao da radi i u istrazi gde ih je samo on ispitivao, bez kontrole suda, (zato odbrana mora dobro da razmisлити da li svoje dokaze uopšte predlagati, odnosno „dati“ tužιοcu u fazi istrage), a opet, s druge strane, može biti i dobro jer odbrana svog svedoka ili veštaka (koji su „kooperativni“) unakrsno ispituje i praktično može realno da očekuje da će poentirati (za razliku od situacije kada unakrsno ispituje protivničkog svedoka ili veštaka, koji nisu voljni da sarađuju sa odbranom, kada je šansa da poentira relativno mala). Zato odbrana mora imati u vidu ovakvu mogućnost, a ispravna odluka po tom pitanju zavisice od svakog konkretnog slučaja.

S tim u vezi, treba ponovo reći, da branilac ima mogućnost da u unakrsnom ispitivanju postavlja i otvorena pitanja, kojima može da traži da ispitivano lice objasni i ono što je tužilac izbegao da se izgovori prilikom osnovnog ispitivanja koje je on sprovodio. Uz ovu konstataciju, treba naglasiti i to da sugestivna pitanja nisu sinonim za unakrsno ispitivanje, već da se ona samo mogu postavljati ali i ne moraju, odnosno da to predstavlja samo mogućnost ali nikako i obavezu. Takođe, kao što je to već objašnjeno, unakrsnim ispitivanjem se mogu utvrđivati i činjenice koje nisu proistekle iz osnovnog ispitivanja, i upravo situacija koja je opisana, predstavlja povod da se prihvati stav koji se zastupa u ovom radu.

Onaj ko ispituje prilikom unakrsnog ispitivanja treba, između ostalog, a u skladu sa strategijom koju je postavio, da koristi sugestivna pitanja i da ovog puta on bude u centru pažnje, a ne ispitivano lice. Za razliku od osnovnog ispitivanja, ovde je ispitivač taj koji priča priču, a ispitivani samo potvrđuju njegove navode. Dakle, sudije slušaju priču ispitivača koju ispitivano lice samo potvrđuje. Prilikom unakrsnog ispitivanja, onaj ko vrši ispitivanje treba da kontroliše ispitivano lice i da ga vodi kroz ceo iskaz. To podrazumeva da je upravo ispitivač centralna figura, a ne ispitivano lice. Tada će sudije gledati i slušati ispitivača, a ne ispitivanog. Priču treba ispričati sugestivnim pitanjima pri čemu svako pitanje treba da se odnosi samo i isključivo na jednu činjenicu. U suprotnom, daje se mogućnost ispitivanom licu da kaže neželjen odgovor na postavljeno pitanje. Pri tome treba izbegavati pitanja koja u sebi sadrže nepotrebne dodatke, kao što su npr. „zar ne“, „zar niste“, „zar to nije istina“, „je li tačno“, i slično. Najbolji efekat se postiže intonacijom, bojom i visinom glasa, pa to treba adekvatno koristiti. Ukoliko se i koriste navedeni nastavci, to treba činiti samo u prvih nekoliko pitanja.

Pitanja treba postavljati tako da se ispitivani navede da daje kratak potvrđan ili odrećan odgovor, koji, po mogućnosti, treba da glasi „da“ ili „ne“, a onda ispitivač, ako proceni da je to potrebno, može da ponovi iz prethodnog pitanja ono što želi

posebno da naglasi (npr., Bili ste 1. januara 2013. u Beogradu? *Jesam*. Dok ste boravili u Beogradu, posetili ste Peru Perića? *Jesam*. Posle susreta koji se dogodio u Beogradu, sa Perom Perićem se više niste videli? *Tačno*. Ovom tehnikom se potencira činjenica da je svedok bio u Beogradu). Najbolja unakrsna pitanja su kratka pitanja, po mogućnosti do pet reči, i to ona za koja ispitivano lice uopšte i ne zna zašto se postavljaju. Na taj način ispitivač je centralna figura u unakrsnom ispitivanju i sudije će gledati u njega i slušaće ga, što i jeste cilj.

Posebno važno pravilo unakrsnog ispitivanja, koje se često u sudnicama ne poštuje, jeste da se ne postavi tzv. višak pitanje. To je ono pitanje koje usledi nakon što je ispitivač poentirao, odnosno kada ostvari određeni uspeh, u nameri da „dotuč“ ispitivano lice, ispitivač postavi višak pitanje, koje uvek omogući ispitivanom da se izvuče, oporavi, odnosno da dodatno pojasni i tako u potpunosti anulira sve ono što je do tada ispitivač postigao.²⁵

Unakrsno ispitivanje zahteva ogroman napor koji se mora uložiti u njegovu pripremu, a ispitivač mora u svakom trenutku biti spreman da će dobiti neočekivani odgovor, odnosno da samo ispitivanje neće ići u željenom pravcu. Zato stalno mora imati i rezervnu opciju, odnosno mora biti spreman da svoje ispitivanje prilagodi neočekivanom razvoju situacije. Da bi to postigao, kao i kod osnovnog ispitivanja, ispitivač mora biti sve vreme skoncentrisan, ne sme samo da gleda u svoje beleške, već mora i dobro da sluša šta mu ispitivano lice odgovara. Naravno, strana koja postavlja pitanja može da koristi svoje beleške koje ne treba da budu kompletno formulisana pitanja, već samo podsetnik sa ključnim rečima, odnosno činjenicama koje ne sme da izostavi. Beleške ne treba gledati prilikom postavljanja pitanja, kao ni prilikom dobijanja odgovora od lica koje se ispituje. Osim toga potrebno je da prilikom postavljanja pitanja ispitivač gleda u sudije ili u ispitivano lice, i da iz samog njihovog držanja uoči eventualno da li pitanja postavlja suviše brzo ili suviše sporo, da li su im jasna pitanja ili ne, pa da na osnovu toga odmah adekvatno odreaguje i ispravi šta je potrebno. Takođe, ispitivač nikada ne sme da se upušta u raspravu sa ispitivanim licem, već mora ispitivanje da drži pod kontrolom da bi ostvario svoj cilj.²⁶

Prilikom unakrsnog ispitivanja treba imati u vidu i to da suprotna strana ima pravo na dodatna pitanja, kojima može neutralisati efekte koji su postignuti prilikom unakrsnog ispitivanja. Tako na primer, ukoliko se unakrsnim ispitivanjem dobije iskaz koji se u bitnom delu razlikuje od iskaza koji je dat u toku istrage, što može da upućuje na to da lice koje iskazuje laže, prilikom dodatnog ispitivanja, može se tražiti od ispitivanog lica da objasni zbog čega je došlo do razlike u iskazima. Tada se može dogoditi da ispitivano lice pruži logično i argumentovano objašnjenje, pri čemu će precizno objasniti i koji iskaz je tačan, onaj iz istrage ili sa glavnog pretresa.

25 V. Delibašić, *opus citatum*, str. 785.

26 *Ibidem*, str. 786.

3. Remetilački faktori prilikom unakrsnog ispitivanja

Imajući u vidu smisao unakrsnog ispitivanja, cilj koji se želi postići njegovim uvođenjem u krivični postupak, pravila koja treba primenjivati radi njegovog efikasnog izvođenja, kao i način na koji se u praksi takvo ispitivanje sprovodi, odnosno rezultati koji se dobijaju, potpuno je jasno da se unakrsno ispitivanje mora zabeležiti tonskim snimanjem, nakon čega bi se taj snimak transkriptovao, a zatim transkript pridružio spisima, kako bi predstavljao sastavni deo zapisnika o glavnom pretresu. Bez tonskog snimanja, unakrsno ispitivanje je gotovo besmisleno. Zbog toga je dobro što zakonik propisuje da će se ispitivanje svedoka i veštaka u postupku za krivična dela za koja je posebnim zakonom određeno da postupa javno tužilaštvo posebne nadležnosti obavezno tonski snimiti, a da će se prepis snimka sačiniti u roku od 72 sata, i da će predstavljati sastavni deo zapisnika vođenog na glavnom pretresu.

Međutim, za krivična dela za koja nije određeno da postupa javno tužilaštvo posebne nadležnosti, o glavnom pretresu, a samim tim i unakrsnom ispitivanju, vodi se zapisnik u koji se, u bitnom, unosi sadržaj rada i ceo tok glavnog pretresa (član 238 stav 1), tako što predsednik veća diktira u zapisnik ono što smatra bitnim za konkretan postupak. Ovo je osnovni i u praksi najčešći način vođenja zapisnika o glavnom pretresu, koji u značajnoj meri obesmišljava unakrsno ispitivanje. U praksi će, po pravilu, biti velikih problema prilikom diktiranja zapisnika, jer uspešno unakrsno ispitivanje podrazumeva da je priču izgovorio ispitivač, dok je ispitivano lice to samo potvrdilo, pa će predsedniku veća biti vrlo teško da verodostojno unese u zapisnik smisao izgovorenog u toku unakrsnog ispitivanja. Ukoliko bi se sudija odlučio da doslovno unosi pitanje (što bi jedino bilo ispravno), to bi u velikoj meri usporilo ispitivanje, s jedne strane, a vreme koje bi se gubilo na unošenje svakog pitanja u zapisnik, s druge strane, omogućilo bi ispitivanom da shvati smisao unakrsnih pitanja, odnosno ideju ispitivača, i da u skladu sa statusom „neprijateljskog“ svedoka, spreči uspeh kojem se teži prilikom unakrsnog ispitivanja. Ukoliko bi se u zapisnik naknadno unosila sadržina unakrsnog ispitivanja, gotovo je izvesno da bi došlo da konstantne polemike između ispitivača i sudije koji diktira zapisnik (što potvrđuje dosadašnja sudska praksa), o tome kako je tačno glasilo pitanje i koji je odgovor dat, što bi za posledicu, svakako, imalo to da ispitivani pojašnjava šta je rekao, i da na taj način neutrališe uspeh koji je ispitivač prvobitno postigao.

Problemi na koje se nailazi ukoliko se zapisnik o unakrsnom ispitivanju vodi na uobičajeni način, višestruko se uvećavaju u dvojezičnim sredinama, gde je pored srpskog, u službenoj upotrebi još neki jezik, pa se iz tog razloga unakrsno ispitivanje odvija posredstvom tumača. Ista je situacija i ukoliko se u postupku pojavi učesnik postupka koji ne govori srpski jezik, pa se iz tog razloga tokom suđenja angažuje tumač za jezik koji taj učesnik postupka razume. Tada su, tokom unakrsnog ispitivanja, greške koje se prave prilikom prevodenja, a zatim unošenja u zapisnik bitne sadržine izgovorenog, gotovo neizbežne, što sve obesmišljava unakrsno ispitivanje.

Rešenje problema sa vođenjem zapisnika jeste da se uvede obavezno tonsko snimanje, ako ne celog glavnog pretresa, onda makar onog dela u kome se odvija unakrsno ispitivanje. Do donošenje zakona kojim bi se ovako uredio način vođenja

zapisnika o unakrsnom ispitivanju, problem se može ublažiti tako što bi se koristila mogućnost koju dozvoljava zakonik (član 238 stav 2 i 3), a to je da se unakrsno ispitivanje beleži stenografski (autoru nije poznato da je u poslednjih deset godina u nekom predmetu u Srbiji tok glavnog pretresa stenografski beležen), odnosno da predsednik veća odobri da se deo glavnog pretresa na kome se obavlja unakrsno ispitivanje tonski snimi.

Pored toga što precizno određuje redosled po kojem učesnici postupka mogu postavljati pitanja prilikom saslušanja optuženog, odnosno ispitivanja svedoka, veštaka i stručnog savetnika, zakonik ostavlja mogućnost da predsednik veća uvek postavi pitanje koje doprinosi potpunijem ili jasnijem odgovoru na pitanje postavljeno od strane drugih učesnika u postupku. Ovakva mogućnost, koja se u praksi redovno koristi, predstavlja ozbiljan remetilački faktor prilikom unakrsnog ispitivanja. Korišćenjem ovog prava predsednik veća će, po pravilu, upropastiti, odnosno obesmisлити unakrsno ispitivanje. Do toga će doći, jer predsednik veća, prilikom postavljanja pitanja usred unakrsnog ispitivanja, ne zna ideju vodilju, strategiju i cilj koji želi postići ispitivač, pa će nepridržavanjem pravila neophodnih za uspešno unakrsno ispitivanje u tolikoj meri ometati ispitivača da unakrsno ispitivanje gubi svaki smisao.

Naime, da bi ispitivač poentirao u unakrsnom ispitivanju, potrebno je da pre kritičnog pitanja „pripremi teren“, tako što će postaviti nekoliko uvodnih – pripremnih pitanja. Pri tome, najbolja su ona pitanja za koja ispitivano lice uopšte i ne zna zašto se postavljaju, jer se time sprečava da daje odgovore u korist suprotne strane. U takvoj situaciji, ako predsednik veća, u cilju potpunijeg i jasnijeg odgovora prekine ispitivača, i postavi kritično pitanje pre vremena, odnosno bez adekvatnog uvoda, unakrsno ispitivanje je osuđeno na neuspeh. Isti je problem i sa postavljanjem tzv. otvorenih pitanja, kojima nije mesto u unakrsnom ispitivanju. Tako se može dogoditi da ispitivač svoj posao radi kvalitetno, i sugestivnim pitanjima u potpunosti kontroliše ispitivano lice, ali da mu onda predsednik veća sve to upropasti, tako što će, opet u cilju potpunijeg odgovora, postaviti otvoreno pitanje, koje će omogućiti ispitivanom licu da ispriča upravo ono što odgovara suprotnoj strani a ne ispitivaču.

Takođe, kod unakrsnog ispitivanja, veoma je važno da ispitivač stane sa postavljanjem pitanja na vreme, odnosno da ne postavi tzv. višak pitanje. Ako je svedok diskreditovan ili je učinio ustupak ispitivaču, to je trenutak kada se treba zaustaviti sa pitanjima na tu temu, i otvoriti novi set pitanja o drugoj temi, ili potpuno prekinuti unakrsno ispitivanje. Višak pitanje u toj situaciji može omogućiti svedoku da objasni i neutrališe korist koju je do tog momenta ispitivač ostvario, ili čak da povuče izjavu koju je upravo dao.²⁷ Ukoliko se ispitivač pridržava ovog važnog pravila, sasvim je realno da to neće učiniti predsednik veća, i da će upravo on postaviti višak pitanje, a sve u cilju dobijanja potpunijeg odgovora, što uopšte nije interes ispitivača, čime se obesmišljava unakrsno ispitivanje. Na kraju, i pravilo koje glasi da argument treba sačuvati za završnu reč, a ne iznositi ga u formi pitanja prilikom unakrsnog ispitivanja, čak i u situaciji da ga ispitivač poštuje, biće prekršeno od strane predsednika veća.

27 H. R. Clark; R. G. Dekle; S. W. Bailey, *Cross-Examination Handbook, Persuasion, Strategies, and Techniques*, New York, 2011, str. 210.

Sve u svemu, jedan od najozbiljnijih remetilačkih faktora prilikom unakrsnog ispitivanja jeste mogućnost predsednika veća da u svakom trenutku postavi pitanje ispitivanom licu. S obzirom na to da je unakrsno ispitivanje ozbiljna intelektualna borba, koja podrazumeva veliku, ozbiljnu i temeljnu pripremu, kao i dobru taktiku, odnosno strategiju, uz poštovanje svih pravila koja su ustanovile nauka i sudska praksa, neprihvatljivo je da se usred unakrsnog ispitivanja meša bilo ko, pa i predsednik veća, i da na taj način remeti tok ispitivanja, odnosno iskaz usmeri u nekom drugom smeru. Zato bi bilo sasvim prihvatljivo, imajući u vidu koncept Zakonika o krivičnom postupku iz 2011, kao i cilj i smisao unakrsnog ispitivanja, oduzeti pravo predsedniku veća, ako ne i za vreme osnovnog, a onda bar za vreme unakrsnog ispitivanja, da postavlja bilo kakvo pitanje.

Moguće je da se u praksi pojavi situacija u kojoj jedna strana želi da ispita svedoka ili veštaka koji joj nije naklonjen, a da suprotna strana uopšte nije predložila ispitivanje takvog lica. U tom slučaju, iako je reč o „neprijateljskom svedoku“, ukoliko ga predloži, strana kojoj je stalo do tog ispitivanja moraće takvo lice da ispituje u osnovnom ispitivanju, što u načelu nije dobro, odnosno male su šanse da će se takvim ispitivanjem postići značajniji uspeh. Kao primer može da posluži situacija u kojoj se osnovano pretpostavlja da je policajac prilikom postupanja iznuđivao određeni iskaz, odnosno da je npr. tukao ili ucenjivao okrivljenog. U toj situaciji, malo je verovatno da će tužilac predložiti tog policajca za svedoka. Ako ga predloži odbrana, naravno da od njega neće mnogo dobiti u osnovnom ispitivanju, jer on po logici stvari neće biti kooperativan sa odbranom. Ono što je još gore, jeste činjenica da će nakon osnovnog ispitivanja, istog tog policajca ispitivati tužilac, i to unakrsno, gde se očekuje saradnja od strane policajca, pa je izvesno da će tužilaštvo upravo na „svedoku odbrane“ poentirati.²⁸ Zbog ovakvih i sličnih situacija, bilo bi sasvim prihvatljivo da se u naš krivični postupak uvede kategorija „neprijateljskog svedoka“, kako bi se dozvolilo i onoj strani koja je predložila svedoka da ga unakrsno ispita. Pri tome bi predlagač morao da obrazloži zbog čega neko lice treba, u odnosu na njega, smatrati „neprijateljskim svedokom“, pa ukoliko sud prihvati takve razloge, treba mu dozvoliti da unakrsno ispita svedoka kojeg je predložio.

Zaključak

Zakonik o krivičnom postupku iz 2011. u naše zakonodavstvo uvodi značajne novine, koje su karakteristične za adverzijalne sisteme. Promenjena uloga suda u krivičnom postupku, nužno je dovela do niza noviteta, koji se po logici stvari u velikoj meri odnose na glavni pretres, koji obiluje novim rešenjima, a posebno su zanimljive odredbe koje se odnose na unakrsno ispitivanje, koje predstavlja potpuni novitet u našem krivično procesnom zakonodavstvu.

Efikasno unakrsno ispitivanje je stvar dokazne tehnike koja se u SAD godinama uči kako na pravnim studijama na kojima je pravo dokazivanja (*Law of Evidence*) jedan od osnovnih predmeta, tako i kasnije u praksi u kojoj se izvođenje dokaza isključivo i svodi na unakrsno ispitivanje svedoka. Zato bi bilo sasvim prihvatljivo da se i u naše obrazovanje uvede predmet koji bi se prevashodno bavio ovom problematikom.

28 Videti: predmet Višeg suda u Beogradu, Posebno odeljenje za organizovani kriminal K Po1 17/11, glavni pretres održan 4. decembra 2013.

Unakrsno ispitivanje je rezervisano samo za glavni pretres, a ne i za druge faze postupka, i predstavlja jedinstvenu priliku za ustanovljavanje činjenica u korist one strane koja vrši unakrsno ispitivanje, kao i mogućnost da se diskredituje iskaz (u celini ili delimično) svedoka, veštaka ili stručnog savetnika, ili samo lice koje se ispituje. Mogućnost unakrsnog ispitivanja je upravo i uvedena radi omogućavanja pravičnog suđenja.

Ovaj način ispitivanja zahteva ogroman napor koji se mora uložiti u njegovu pripremu. Za slučaj da se ipak pristupi unakrsnom ispitivanju, poželjno je pridržavati se postojećih pravila koja će pomoći da se ne postigne suprotan efekat od željenog. Pri tome ispitivač uvek mora imati u vidu da pravila koja važe za uspešno unakrsno ispitivanje mora oblikovati na način koji odgovara njegovoj ličnosti, činjenicama konkretnog slučaja i važećem zakonu.

Postavljanje unakrsnih pitanja nije sinonim za postavljanje sugestivnih pitanja, već unakrsno ispitivanje znači da se tokom njegovog sprovođenja, između ostalog, mogu postavljati i sugestivna pitanja, što, dakle, predstavlja samo mogućnost, ali nikako i obavezu. Pri tome, postavljanje sugestivnih pitanja nije jedina mogućnost tokom unakrsnog ispitivanja.

Način na koji je zakonik regulisao unakrsno ispitivanje ostavlja izvestan broj nerešenih problema, koji se mogu prevazići u jednom delu, ispravnim tumačenjem postojećih odredbi, u kontekstu smisla i cilja uvođenja unakrsnog ispitivanja u naš postupak, ali je u drugom delu neophodno izmeniti trenutno važeće odredbe, kako bi se svrha unakrsnog ispitivanja u potpunosti ostvarila. Pre svega, treba predvideti tonsko snimanje unakrsnog ispitivanja za sve postupke, a ne samo za krivična dela za koja je posebnim zakonom određeno da postupaju javno tužilaštvo posebne nadležnosti, kako je to sada propisano. Zatim je neophodno omogućiti ispitivaču da neometano unakrsno ispituje, odnosno isključiti mogućnost da bilo ko, pored ispitivača, pa i predsednik veća, postavlja pitanja u toku samog unakrsnog ispitivanja. Na kraju bilo bi prihvatljivo i da se uvede kategorija „neprijateljski svedok“, kako bi, u posebnim situacijama, i strana koja je predložila dokaz mogla unakrsno da ispituje.

Literatura

1. Bajović, V; Amerikanizacija dokaznog postupka, *Pravni život*, broj 9/2012, tom I, Futura, Beograd.
2. Beljanski, S; Ilić, P. G; Majić, M; *Zakonik o krivičnom postupku*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
3. Clark, H. R; Dekle, R. G; Bailey, S. W; *Cross-Examination Handbook, Persuasion, Strategies, and Techniques*, Wolters Kluwer Law & Business, New York, 2011.
4. Delibašić, V; Unakrsno ispitivanje, *Pravni život*, broj 9, tom I, Futura, Beograd, 2013.
5. Ilić, P. G; Majić, M; Beljanski, S; Trešnjev, A; *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
6. Lochary, R; *Trial advocacy in criminal proceedings*, American Bar Association Rule of Law Initiative, Belgrade, 2013.

7. Mauet, A. T; *Trial techniques*, Aspen Publishers, New York, 2010.
8. Sindelić, Ž; Novi ZKP – adverzijalni krivični postupak, *Pravni život*, broj 9, tom I, Futura, Beograd, 2012.
9. Škulić, M; Ilić, G; *Vodič za primenu novog Zakonika o krivičnom postupku*, Paragraf, Beograd, 2013.
10. Škulić, M; Ilić, G; *Kako je propala reforma. Šta da se radi?*, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, Beograd, 2012.
11. Škulić, M; *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
12. Škulić, M; *Krivično procesno pravo, posebni deo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Službeni glasnik, Beograd, 2008.
13. Škulić, M; *Osnovne novine u krivičnom procesnom pravu Srbije, novi Zakonik o krivičnom postupku iz 2011. godine*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2013.
14. Vučinić, V; Trešnjević, A; *Priručnik za primenu Zakonika o krivičnom postupku*, Poslovni biro, Beograd, 2013.
15. Wellman, L. F; *The Art of Cross-Examination*, New York, 2012.

CROSS-EXAMINATION – RULES AND CHALLENGES

Veljko Delibašić
Lawyer

Summary: This paper indicates that the 2011 Criminal Procedure Code introduces significant innovations, typical for adversarial systems, in our normative framework. The emphasis is placed on the altering role of the court in criminal proceedings, which necessarily results in a series of innovations largely related to the main trial, which is loaded with new solutions, whereas provisions relating to cross-examination are of particular interest. It is pointed out that this type of examination requires huge efforts that must be invested in its preparation, and that it is advisable to adhere to the existing rules in cross-examination to avoid achieving the opposite effect from the desired one. In doing so, the examiner must consider that the rules that apply to successful cross-examination must be shaped in a way that suits his personality, the facts of the specific case and the applicable law. Moreover, the basic rules applicable in successful cross-examination are provided, and should be implemented. Finally, this paper identifies the problems that may appear during cross-examination, suggesting potential solutions of the identified problems.

Keywords: cross-examination, examination rules, main trial, leading questions.

TERORIZAM KAO BEZBEDNOSNI PROBLEM I DRUŠTVENA DEVIJACIJA

Dragan Živaljević

Bezbednosno-informativna agencija, Beograd

Aleksandar Jugović**

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu

Sažetak: Cilj ovog rada je da analizira bitne osobenosti terorizma kao bezbednosnog problema i društvene devijacije. U radu se predstavljaju najuticajnije savremene definicije terorizma i sistematizuju ključni elementi ovog fenomena. Predlaže se definicija terorizma kao društvene devijacije. Analiziraju se socijalna obeležja terorista i uzroci terorizma, klasifikacije terorizma i karakteristike terorističkih napada. U zaključku se ukazuje na ključne strategije antiterorističkog delovanja države.

Ključne reči: terorizam, bezbednost, društvena devijacija, prevencija, represija.

Uvod

Terorizam predstavlja višedimenzionalni društveni i politički fenomen i složeni oblik organizovanog, individualnog i institucionalnog političkog nasilja. To ga čini, pre svega, bezbednosnim problemom. Zbog socijalnih uzroka i posledica, terorizam ima i karakteristike društvene devijacije jer ugrožava bitne društvene vrednosti kao što su život ljudi, sloboda, imovina i politički sistem neke države. On je obeležen zastrašujućim fizičkim i psihološkim metodama političke borbe, kojima se sistematski pokušavaju ostvariti različiti politički i socijalni ciljevi.

U aktuelnom vremenu, reč „terorizam“ asocira na napad na Sjedinjene Američke Države 11. septembra 2001. godine i mnogobrojne žrtve tih dramatičnih događaja, ali i na: trodnevne tragične talačke krize u školi u Beslanu u septembru 2004. godine, miniranja pruge na železnici u Madridu 11. marta iste godine, bombaške napade u centru Istanbula tokom 2003. i 2004, upad terorista i uzimanje više od 800 talaca u moskovskom pozorištu 2002 godine, rušenja stambenih nebodera u Moskvi 1999, napad na predstavništva SAD-a u Keniji i Tanzaniji 1998, itd. Međutim,

* zivaljevic@gmail.com

** vanredni profesor, alex7@eunet.rs

terorizam nije moderna pojava, već ima dugo istorijsko trajanje, ali je ovaj fenomen u savremenom društvu razvojem telekomunikacija i informacionih tehnologija dobio veliki medijski i politički prostor. Tehničko-tehnološki razvoj koriste i sami teroristi u svrhu sopstvene promocije, tako da u današnje vreme čovečanstvo terorizam doživljava kao jedan od najvećih društvenih rizika i socijalnih strahova.

Cilj ovog rada je analiza osobenosti terorizma koje ga čine i bezbednosnim problemom i društvenom devijacijom.

1. Pojam terorizma

Pojam terorizma potiče iz razdoblja jakobinske diktature 1789. godine i latinske reči *terror* (*terror, terroris – strah*), koja znači strah, užas, strahovladu, političko zastrašivanje. Pod terorizmom se podrazumevaju i strahovlada, nasilje i vlada nasilja (Mala enciklopedija, 1970), odnosno vladavina zastrašivanjem i način vladanja ulivanjem straha i nasilja; politička borba putem individualnog terora (Politička Enciklopedija, 1975). Takođe, pod terorizmom se podrazumeva i doktrina i metod borbe za određene ciljeve sistematskom upotrebom nasilja (Vujaklija, 1970). Francuski pisac Žil Romen (Jules Romains) ističe da terorizam može biti metod vladanja, dok El Fatah (E.Fattah) podseća da se u antičko doba terorizmu pribegavalo u borbi protiv tiranije i tirana, i da, prema Ksenofontu, tiranoubice ne samo da nisu kažnjavane, nego su slavljene (Fattah, 1978).

U savremenom kontekstu mnogo je teže definisati državni terorizam. U društvenim naukama i filozofiji, rasprave o terorizmu najčešće se koncentrišu na tzv. nedržavni, dok se u svakodnevnom govoru i medijima po pravilu polazi od pretpostavke da je terorizam po definiciji delatnost nedržavnih činilaca. S obzirom da se pitanjem terorizma bavi nekoliko nauka i disciplina, tj. da je pitanje sagledavanja pojma terorizma multidisciplinarno, potrebno je naglasiti da je zločin terorizma u sastavu korpusa zločina obuhvaćenih Međunarodnim krivičnim pravom, u koji takođe spadaju i ratni zločini, zločini protiv čovečnosti, genocid i agresija, uzimanje talaca, zločini protiv međunarodno zaštićenih lica, zločin protiv službenika Ujedinjenih nacija i pridruženog osoblja, itd.

Terorizam kao jedan od oblika nasilja, u savremenom svetu sve više ugrožava kako unutrašnju, tako i međunarodnu bezbednost. On karakteriše sve epohe ljudskog društva, počev od ubistava careva, kraljeva, vojskovođa, atentata na državnike raznih nivoa, pa sve do korišćenja najsofisticiranijih vidova oružja, podmetanja eksploziva, otmica i sl. Terorizam se nazire u najranijoj ljudskoj istoriji i kao takav postoji i uslođnjava svoje pojavne oblike sve do današnjih dana. Fascinacija terorizmom i političkim nasiljem praktično se može pratiti od početka ljudske civilizacije. Još pre Hristovog rođenja, atentati na političke ličnosti toga vremena su ne samo izvođeni, već i glorifikovani. Atentati u Persiji i Asiriji, koji su se pojavili tokom XI veka, prouzrokovali su strah i paniku u čitavoj islamskoj imperiji.

U toku Francuske revolucije u XVIII veku, Robespjer je primenjivao terorističke taktike kako bi uništio dobar deo francuske aristokratije – oko 40.000 ljudi, od kojih je većina završila na giljotini. Tokom američke revolucije terorizam se primenjivao

protiv Britanaca i njihovih simpatizera u redovima kolonista. Takođe, vrlo je bitno spomenuti terorističke aktivnosti koje su se sprovodile u kasnim decenijama XIX veka i početkom XX veka, posebno u carskoj Rusiji. Najveći deo terorističkih grupa koje su postojale tokom prve polovine XX veka, bile su vođene idejom oslobađanja od kolonijalnog ropstva, odnosno „borbom za nacionalno oslobođenje“. Od kraja Drugog svetskog rata, terorizam je postao bitan faktor subverzivne delatnosti u mnogim novoformiranim državama.

Prvi ozbiljan korak u borbi protiv terorizma u Evropi desio se nakon ubistva jugoslovenskog kralja Aleksandra i francuskog ministra Bartoa u Marselju 9. oktobra 1934. godine, kada je Francuska i zvanično predložila osnivanje Međunarodnog krivičnog suda. U odgovoru na francuski predlog, Savet Lige naroda je odlučio da osnuje komitet eksperata koji je imao zadatak da napravi predlog teksta konvencije o sprečavanju zločina terorizma. Nacrt Konvencije o sprečavanju terorizma bio je usvojen pod imenom „Konvencija Lige naroda za sprečavanje terorizma“³.

Bez obzira što se svi slažu da je terorizam „opasna društvena pojava“, koja je prisutna u različitim formama kroz istoriju ljudskog društva, do danas nisu izgrađeni ni usklađeni jedinstveni stavovi o njegovom pojmu i sadržini. Prema podacima Valtera Lakera (Walter Laquer), u periodu od 1963. do 1981. godine objavljeno je 109 definicija terorizma (Laquer, 1986).

Čak i u okviru jedne zemlje postoje zabune oko jedinstvene definicije terorizma. U Sjedinjenim Američkim Državama, vlada te zemlje (Department of State) terorizam definiše kao predominantno politički motivisano nasilje izvršeno protiv nevojnih ciljeva od strane podnacionalnih grupa ili tajnih agenata⁴. Razlike u definisanju ovog problema postoje i između zemalja i one nisu samo proizvod drugačijih shvatanja pojma terorizma, već i promena drugih činilaca koje dovode do pojave modernog terorizma ili shvatanja terorizma u savremenim uslovima.

Definisanje terorizma predstavlja naučni i politički problem oko kojeg još uvek nije moguće pronaći konsenzus. Problem se javlja u situacijama kada pojedinac, kojeg jedan deo društva naziva teroristom, postaje idol ili simbol borca za slobodu u drugom delu tog društva, što problem ostavlja otvorenim. Iz tog razloga, potrebno je definisati postupke koji su neprihvatljivi i protivzakoniti u kontekstu krivičnog zakonodavstva međunarodne zajednice u celini. To praktično znači da je potrebno razviti društvenu svest celog društva o tome da je terorizam zapravo zločin bez obzira kojoj društvenoj grupi njegovi počinioci pripadaju.

Često se pojam terorizma zamenjuje pojmom terora ili obrnuto, te je neophodno dati teorijsko razgraničenje između ova dva pojma. Teror i terorizam su oblici nasilja primenjeni od strane malih grupa, iako u praksi postoje i drugačiji primeri. Pojam terora vezuje se za grupu na vlasti koja putem strahovlade i drugim nasilnim metodama želi da zadrži vlast, dok se pojam terorizma vezuje za grupe koje imaju za cilj smenu vlasti, bilo da je ona demokratska ili ne. Sličnost između ove dve pojave jeste činjenica da su u oba slučaja žrtve najčešće nedužna lica. Takođe, u oba slučaja se teži izazivanju straha i to ne kod žrtve, već kod društvene grupe kojoj žrtva pripada.

3 Dostupno na: <http://www.unafei.or.jp>

4 Dostupno na: <http://www.azdema.gov>

Postoji veliki broj definicija terorizma, koje, svaka na svoj način, polaze od istih ili sličnih činjenica. Ovde biti navedene neke od najuticajnijih definicija koje figuriraju u stručno-naučnim krugovima.

Prema FBI-u to je nezakonita upotreba sile ili nasilja protiv lica ili imovine da bi se zastrašila ili prisilila vlada, civilno stanovništvo ili bilo koji njihov segment, radi promocije političkih ili socijalnih ciljeva (Jenkins, 1996). Ministarstvo odbrane SAD definiše terorizam kao sračunatu upotrebu nasilja ili pretnju nasiljem da bi se usadio strah i sa namerom da se vlade ili društva zastraše ili prinude zarad postizanja ciljeva koji su uglavnom politički, verski ili ideološki⁵.

Za Kofija Anana, svaka akcija čini terorizam ako je njena namera da izazove smrt ili fizičke povrede civila i neborbenog stanovništva u svrhu zastrašivanja ili primoravanja vlade ili međunarodne organizacije da nešto učini ili da se uzdrži od činjenja (Zifcak, 2009). Ujedinjene nacije određuju terorizam kao akt lišavanja života ili ranjavanja ili akt uništavanja i oštećenja imovine civila ili vlade od strane pojedinaca ili grupa ljudi koji samostalno deluju ili vlada koje deluju iz pobuda da bi postigle neki politički cilj (Gaćinović, 2005).

Prema Pašanskom, terorizam u političkom smislu predstavlja akciju nasilja, koja se preduzima u političke svrhe radi zastrašivanja i bespoštednog slamanja otpora onog prema kome se vrši. Takođe, terorizam predstavlja doktrinu i metod borbe za određene ciljeve sistematskom upotrebom nasilja, kao i političku borbu putem individualnog terora (Pašanski, 1987).

Džordž Buš (George Bush) stariji je, kao potpredsednik SAD-a, 1988. godine definisao teroriste kao one koji ubijaju sudije, novinare, članove vlade, policajce, sveštenike i druge koji brane vrednosti građanskog društva. Borci za slobodu, naprotiv, nastoje da se pridržavaju međunarodnog prava i pravila civilizovanog ponašanja (Jurišić, Šapit, 2005).

M. Milošević terorizam definiše kao planski akt nasilja koji preduzimaju određene društvene grupe s ciljem očuvanja ili osvajanja vlasti. Prema mišljenju ovog autora, terorizmom se naziva samo onaj teror koji u svom biću sadrži socijalno psihološku, odnosno političku komponentu. Iz ovako koncipirane definicije terorizma proizilazi da terorističkog akta nema bez sledećih elemenata: upotrebe fizičkog nasilja, političkog karaktera aktivnosti, izazivanja straha i drugih političkih reakcija, očekivanih efekata i ciljanog, planiranog i organizovanog delovanja (Vejnović, Šikman, Radulj, 2006).

M. Mijalkovski pod terorizmom podrazumeva primenu smišljenog, organizovanog i sistematskog nasilja nesuverenog (nedržavnog, nevladinog) subjekta (grupa, bandi, organizacija, političkih stranaka i sl.) ili suverenog (državnog) subjekta, odnosno države, kako bi se postigao projektovani politički cilj (Mijalkovski, 2003). Prema D. Simeunoviću, terorizam je višedimenzionalan politički fenomen koji obeležava organizovano grupno političko nasilje, pri čemu se koriste najrazličitije psihofizičke i sofisticirano-tehnološke metode političke borbe za realizaciju „velikih ciljeva“. Na realizaciju ovakvih ciljeva blagotvorno deluju političke i ekonomske krize koje su, u većini slučajeva, i baza za punu inicijaciju ozbiljnih terorističkih projekata (Simeunović, 2009).

⁵ Dostupno na: <http://terrorism.about.com>

Terorizam se generiše iz političkog područja i predstavlja spoj politike i nasilja. Takođe, terorizam predstavlja „posebno pravni pojam“ (*delictum sui generis*) čija je istorija tesno vezana za istoriju političkog delikta (Zlatarić, 1978). Terorizam podrazumeva upotrebu nasilja (terora) radi ostvarenja političkih ciljeva. Dakle, nema terorizma bez terora, ali svaki teror, svako nasilje, niti se može poistovećivati sa terorizmom. Za terorizam nisu tipična dela terora sama po sebi koliko njihova politička funkcija. Težnja ka ostvarenju političkih ciljeva podrazumeva da su etničke, religijske i druge zajednice, kojima pripadaju teroristi, nezadovoljne postojećim stanjem, odnosno da imaju osećaj obespravljenosti, nezadovoljstva.

Pod državnim terorizmom mogu se smatrati klasični teroristički akti po formi i sadržaju, a specifični po tome što su javno izvedeni od strane pripadnika vojnih, policijskih ili plaćeničkih snaga neke države, izvan njenih granica, a po odluci njenih vlasti, kao specifičan vid ostvarenja politike sile u međunarodnim odnosima (Simeunović, 2002)

Terorizam podrazumeva tri temeljna elementa: uzroke koji dovode do političkog nasilja koje prerasta u terorizam; terorističke akte koje najčešće izvode terorističke organizacije, ali neretko i države (državni terorizam) i protivterorističku politiku odnosno protivterorističko delovanje. Danas smo svedoci, kada je u pitanju protivterorističko delovanje nacionalnih država, ali i međunarodne zajednice, da je većina aktivnosti usmerena na sprečavanje izvođenja terorističkih akata, ali ne i na eliminaciju terorizma, odnosno uzroka koji do njega dovode. Efikasne borbe protiv terorizma nema ukoliko se konstantna pažnja ne posveti stvarnim uzrocima koji aktiviraju mehanizam terorizacije.

Kada je reč o terorističkim organizacijama, vidan je konstantan rast broja pojedinaca i organizacija koje su voljne da sprovedu terorizam. Od devedesetih godina uočljiva je regrutacija terorista širom sveta, uspostavljanje terorističkih kampova za obuku, ujedinjavanje militantnih grupa u Indoneziji, Filipinima, Singapuru, Maleziji, Tajlandu i Mijanmaru. Izražena je tendencija mrežnog organizovanja terorističkih grupa, čiji je najbolji primer teroristička mreža Al Kaide. Najveća skoncentrisanost terorističkih ćelija Al Kaide, među kojima i njenih matičnih ćelija, nalaze se u jugoistočnoj Aziji, iznad granica Avganistana i Pakistana, dok čak u 35 zemalja širom sveta postoje operativne terorističke ćelije Al Kaide (Margetić, 2006).

2. Terorizam kao društvena devijacija

Polazeći od integrativne definicije devijantnosti može se reći da terorizam predstavlja društvenu devijaciju iz sledećih razloga (Jugović, 2013).

Terorizam kao društvena devijacija stoji u uzročno-posledičnim odnosima sa političkim socijalno-ekonomskim obeležjima globalnih društava. On se izražava u voljnim i svesnim delanjima ljudi i ima jasne društvene i političke uzroke. Terorističkim aktima se krše pravne norme određene države, kao i univerzalne društvene i ljudske vrednosti. Terorizam je antipod humanim odnosima između ljudi jer za posledicu može imati različite forme ugrožavanja ljudskih života i društvenih dobara (smrt, povrede, uništavanje imovine, itd.).

Na terorizam postoji pretežno izrazito negativno reagovanje društvene sredine i institucija države, ali neke njegove forme mogu podržavati pojedini delovi javnosti (npr. određene grupe u etničkim sukobima kao modalitet političke „borbe“ za više interese). I konačno, terorizam jeste društvena devijacija zato što stvara socijalne strahove, blokira političke procese i podstiče socijalno-političke sukobe i ratove.

3. Ključni elementi terorizma

Polazeći od navedenih definicija mogu se prepoznati najčešći elementi terorizma iz kojih se ova pojava može sagledavati i kao bezbednosni problem i kao društvena devijacija (Vejnović, D., Šikman, M., Radulj, S. 2006). To su:

- 1) nasilje kao metoda - primena ili pretnja primenom različitih oblika nasilja;
- 2) građani i vlada kao mete, neposredna i posredna žrtva;
- 3) izazivanje straha i iznuđivanje političkih i socijalnih promena;
- 4) ostvarivanje postavljenih terorističkih ciljeva – prinuditi vladu ili društvo na „nešto“ – postizanje političkih, religioznih ili ideoloških ciljeva;
- 5) veliki broj žrtava kome teže teroristi što ukazuje na spektakularnost terorizma;
- 6) protivzakonitost i društvena neprihvatljivost.

Holandski naučnici Aleks Šmit (Alex P. Schmidt) i Albert Jongman (Albert J. Jongman) izvršili su kvantitativnu analizu 109 definicija terorizma i došli su do zaključka da se u njima konstantno pojavljuju 22 elementa (Schmidt, 1983), i to:

- 1) upotreba sile ili nasilja – 83,5%
- 2) politički karakter – 65%
- 3) izazivanje straha ili užasa – 51%
- 4) pretnja – 47%
- 5) psihološki efekat i reakcija – 41,5%
- 6) razlika žrtve i šire mete napada – 37,5%
- 7) ciljano, planirano i organizovano delovanje – 32%
- 8) metoda, strategija i taktika borbe – 30,5%
- 9) „ekstranormalnost“ kršenja prihvaćenih pravila, odsustvo humanitarnih razloga 30%
- 10) ucena, prinuda i navođenje na poslušnost – 28%
- 11) želja za publicitetom – 21,5%
- 12) samovolja, bezličnost, nasumičnost i odsustvo diskriminacije – 21%
- 13) žrtve, civili, neborci, nestrelci i lica bez veze sa samom stvari – 17%
- 14) zastrašivanje – 17%
- 15) naglasak na nevinost žrtava – 15,5%
- 16) izvršilac, grupa, pokret ili organizacija – 14%
- 17) simbolička priroda, pokazivanje drugima – 13,5%
- 18) nepredvidivost i neočekivanost pojave nasilja – 9%
- 19) tajnost, prikrivenost – 9%
- 20) ponavljanje niza ili kampanje nasilja – 7%

21) kriminalni, zločinački karakter – 6%

22) zahtevi trećim licima – 4%

4. Socijalna obeležja terorista i uzroci terorizma

Teroristi su pripadnici terorističkih organizacija. Iako ličnost teroriste odlikuju određene specifičnosti, postoje mišljenja da bi njegov kriminalni profil manje trebalo tražiti u prirodi čoveka, a više u socijalnim i ekonomskim problemima i otuđenosti određenih društvenih grupa i slojeva. Često se u literaturi vide mišljenja da su teroristi „normalni ljudi“, samo što se u odnosu na ostale građane „brže ljute“ i osećaju nekakvu potrebu za izlivima besa kroz akciju.

Podaci iz policijskih evidencija ukazuju na to da su teroristi najčešće mlađi ljudi, do 25 godina starosti, višeg obrazovanja, da potiču iz imućnih slojeva društva i da se devijantno ponašaju, često uživajući narkotike. Teroristi koji dela vrše iz političkih motiva (za razliku od ostalih delinkvenata) priznaju svoja dela, ali ne i odgovornost koju pripisuju organima vlasti ili sistemu protiv koga je njihova aktivnost usmerena. Pravdanje se uglavnom svodi na to da se „bolesno društvo“ ne može lečiti reformističkim merama, da se državnom nasilju može suprotstaviti samo nasiljem, te da istina za koju se teroristi bore nema cenu niti „ima izbora“ kada je reč o metodama i sredstvima borbe.

Mnoge države danas nisu sposobne da samostalno rešavaju unutrašnje probleme i suprotstavljene interese, što se negativno odražava na bezbednost društva i predstavlja pogodno tlo za nastanak terorizma. Unutrašnje krize, ukoliko su još rezultat različitih oblika pritisaka i uticaja iz okruženja (politički, ekonomski, tehnološki, itd.), neminovno dovode do dalje proizvodnje i produblivanja negativnih tendencija, sa ciljem destabilizovanja pravnog poretka, a time i narušavanja nacionalne bezbednosti i stabilnosti političkog sistema.

Uzroci terorizma se mogu podeliti na objektivne i subjektivne.

Osnovni objektivni uzroci terorizma leže u dubokim društvenim promenama (ekonomskim, etničkim, verskim, klasnim, socijalnim, političkim, itd.), koje su nastale kao posledica procesa globalizacije i uspostavljanja „novog svetskog poretka“. Kao objektivni uzroci terorizma mogu se navesti: nedemokratsko ustavno uređenje država, nefunkcionisanje državnih institucija, ekonomske i socijalne razlike unutar država, ekstremni nacionalizam i fanatizam, nerešeni etnički problemi, kolonijalna i neokolonijalna zavisnost, nerešena pitanja granica i državnosti, verska zastranjenost – klerošovinizam i fundamentalizam, želja za ekspanzijom i hegemonijom (nacionalna, teritorijalna, ekonomska, socijalna, verska i kulturna dominacija), itd.

Subjektivni uzroci terorizma zapravo podrazumevaju procenu terorista da se neodrživo društveno stanje (objektivni uzroci terorizma) može promeniti samo nasiljem, odnosno da je nasilje najbrža, najcelishodnija, najefikasnija, i u datim okolnostima „jedina moguća“ varijanta delovanja. Objektivni uzroci terorizma imaju za posledicu stvaranje društvene klime koja se ogleda u eroziji autoriteta državne vlasti u kojoj pojedinci (mladi, obrazovani, sposobni ljudi) i određene društvene grupe (etničke, političke, itd.) ne mogu da nađu svoje mesto, što vodi

gubljenju poverenja u politički sistem i društvene vrednosti. Uzroci terorizma su često i neostvarene ambicije određenih društvenih grupa koje se ogledaju u želji za vlašću (neostvarene političke ambicije), zatim verska zaokupljenost, želja za osvetom, avanturizam, itd.

5. Klasifikacije terorizma

Različiti autori navode različite klasifikacije terorizma. Edvard Mikolus (Edward Mickolus) govori o sledećim tipovima terorizma: internacionalni (grupe i pojedinci koji su pod kontrolom suverene države), transnacionalni (grupe i pojedinci koji nisu pod kontrolom suverenih država, domaći (uključuje samo građane određene zemlje i autonomne nedržavne subjekte) i državni terorizam (njegov nosilac je država unutar svojih granica) (Vejnović, Šikman, Radulj, 2006).

V. Dimitrijević govori o sledećim tipovima terorizma: država protiv nedržavnog subjekta, nedržavni subjekt protiv države, nedržavni subjekt protiv drugih nedržavnih subjekata i država protiv države – međunarodni terorizam (kada teroristički akti imaju elemenat inostranosti).

M. Mijalkovski terorizam klasifikuje prema sledećim elementima: 1) uzroku (objektivni i subjektivni), 2) društvenom statusu nosilaca (nedržavni, državni i međunarodni), 3) strategiji i taktici (posredni i neposredni), 4) sredstvima (konvencionalni, improvizovani i terorizam realizovan NBH sredstvima), 5) prostoru i vremenu (mikro, makro i planetarni), 6) ciljevima (Mijalkovski, 2003).

6. Karakteristike terorističkih napada

Terorističke operacije su ofanzivne i dinamične aktivnosti terorista koje se sastoje od pripremanja i izvođenja terorističkog napada prema unapred odabranoj meti napada, a usmerene su na ostvarivanje projektovanih terorističkih ciljeva. Po svom karakteru terorističke operacije su uvek ofanzivne, s obzirom da teroristi nastoje da izbegnu one situacije koje ih dovode u defanzivni položaj. Na taj način postiže se efekat iznenađenja terorističkog napada, a sa druge strane, teroristi izbegavaju direktnu konfrontaciju sa službama bezbednosti. Čak i u onim situacijama kada teroristi kidnapuju lica i drže taoce, oni nastoje da zadrže taj ofanzivni položaj što čini da teroristička grupa izgleda moćnije i efikasnije nego što jeste u stvarnosti.

Terorističke operacije su detaljno planirane, kako bi se postigao željeni rezultat. Njih izvode male specijalno obučene grupe iz određene terorističke organizacije. Teroristi primenjuju striktno mere bezbednosti prilikom planiranja i izvođenja terorističkih operacija i to pomoću principa podvojenih zadataka. To znači da je svaki element izdvojen u toku planiranja i probe kako bi se onemogućilo otkrivanje terorističke grupe ili kompromitacija osetljivih informacija.

U zavisnosti od složenosti, planiranje pojedinih operacija može trajati vrlo dugo. Prilikom planiranja terorističkih operacija teroristi uvek razmatraju veći broj potencijalnih meta, odnosno biraju neposrednu metu što je moguće bliže operaciji. Pored toga, teroristi biraju one mete koje nisu prepoznate kao terorističke, a samim tim ni dobro čuvane. U planiranju terorističkih operacija učestvuje komanda

terorističke organizacije, dok operativci, odnosno neposredni izvođači terorističke operacije, obično bivaju naknadno upoznati sa svojim konkretnim zadacima. Ponekad se događa da nekoliko grupa terorističkih organizacija simultano napada različite mete. Ovo je naročito karakteristično za izvođenje samoubilačkih terorističkih napada.

Analizom dosadašnjih terorističkih operacija mogu se identifikovati četiri osnovne faze. To su: faza pre incidenta, faza iniciranja, faza klimaksa i faza nakon incidenta, a ukoliko se radi o taocima, jedna od ovih faza obuhvata i pregovore (Vejnović, Šikman, Radulj, 2006).

Faza pre incidenta predstavlja planiranje terorističke operacije. U ovoj fazi komanda ili vođe terorističke organizacije odlučuju o vrsti terorističke akcije, biraju metode napada, određuju teroriste koji će izvršiti napad, itd. Teroristička operacija se planira na osnovu prikupljenih informacija o vrsti i meti napada. Takođe, u ovoj fazi formiraju se svi elementi za izvođenje određene terorističke operacije i izvode se neophodne probe.

Faza iniciranja predstavlja početak terorističke operacije i fizičko dejstvo u tom smeru. U ovoj fazi započinje izvođenje terorističke operacije, odnosno izvršenje terorističkog napada ka određenoj meti. Ovo je najopasnija faza za teroriste jer više nemaju mogućnost da prekinu sa izvođenjem terorističke operacije, čime se izlažu opasnosti da budu otkriveni od strane službi bezbednosti.

Faza klimaksa obično nastupa posle faze inicijacije i ukazuje na kraj incidenta. U ovoj fazi teroristički napad je izvršen ili je pokušano njegovo izvršenje, a službe bezbednosti su već alarmirane i započele su sa preduzimanjem protivterorističkih mera i radnji.

Faza pregovora se javlja u onim situacijama kada postoji baza za pregovore, kao na primer talačka situacija, i predstavlja dopunsku fazu. Ona se oblikuje zavisno od zahteva terorista, nastale situacije, i drugih činilaca koji se javljaju u takvim situacijama. Teroristi nastoje da maksimalno iskoriste ovu fazu kako bi pokušali da ostvare svoje ciljeve, a i radi postizanja što većeg publiciteta.

Faza nakon incidenta je poslednja faza terorističke operacije i ona je nesumnjivo značajna za teroriste, s obzirom da u ovoj fazi sumiraju rezultate terorističke operacije i odlučuju o daljim aktivnostima. Takođe, ukoliko nema faze pregovora, teroristi u ovoj fazi nastoje ostvariti neophodan publicitet u sredstvima javnog informisanja.

Zaključak

Terorizam je od kraja hladnog rata u neprestanom porastu i zato analitičari upozoravaju na realnu opasnost da svet može olako kliznuti u „epohu terorizma“. Pred problemom terorizma nameće se neizbežno i važno pitanje o načinu reagovanja. U sklopu plana reforme Ujedinjenih nacija Kofi Anan je predložio prihvatanje zajedničke definicije terorizma. U njegovom izveštaju se traži od svetskih čelnika da prihvate uslove pod kojim međunarodna zajednica može koristiti silu za odbranu mira i sigurnosti u slučajevima genocida, etničkog čišćenja i drugih zločina protiv čovečnosti.

Terorizam je aktuelan problem modernog doba, ali nepostojanje objedinjenog stava o tome šta terorizam zapravo jeste, sprečava i definisanje politike antiterorizma. Prilikom organizovanja borbe protiv terorizma, a u skladu sa protivterorističkim principima, primenjuju se raznovrsne tehnike i metode. Potrebno je napomenuti da su nosioci ovih aktivnosti uglavnom državni organi i institucije, ali značajnu ulogu imaju i drugi subjekti, kao i sami građani. U suštini, nosioci borbe protiv terorizma su subjekti sistema bezbednosti (policija, vojska, obaveštajne službe). U zavisnosti od stepena ugroženosti i procene bezbednosne situacije određuju se mere i radnje koje će se koristiti u borbi protiv terorizma. Sve te mere i radnje, u najopštijem smislu, mogu se podeliti na defanzivne i ofanzivne. Defanzivne mere i radnje su uglavnom preventivne i usmerene su na sprečavanje mogućih terorističkih napada, dok su ofanzivne represivnog karaktera i primenjuju se posle izvršenog terorističkog akta.

Kada je reč o tehnikama i metodama borbe protiv terorizma, akcent se stavlja na defanzivne, tj. preventivne mere i radnje, kako bi se u što većoj meri sprečili teroristički napadi. Ključne činioce defanzivnih mera i radnji čine razumevanje načina na koji teroristi biraju mete terorističkih napada, kao i nadgledanje i prikupljanje podataka o potencijalnim metama i tačkama napada i slabostima sistema bezbednosti.

Sprečavanje terorizma podrazumeva organizovani oblik društvene prevencije, kao i kriminalnu profilaksu kao osnovnu funkciju kriminalne politike. Prevencija terorizma pretpostavlja poznavanje kriminalnih pojava, kao i njegovih političkih, ekonomskih, socijalnih i društvenih uzroka. Borba protiv terorizma se odvija kroz preventivnu delatnost državnih organa i društvenih institucija, a prate je političke, socijalne, ekonomske, pedagoške mere.

Savremeni izvori terorizma i oblici ugrožavanja vrednosti društva čine nužnim potrebu za visokim materijalno-tehničkim nivoom opremljenosti organa bezbednosti države, njihovu efikasnu organizaciju, kao i stvaranje sve većeg prostora za primenu rezultata istraživanja različitih naučnih oblasti koje izučavaju fenomen terorizma. Da je ovakav pristup neophodan, govori saznanje da su savremene terorističke organizacije opremljene najmodernijim naoružanjem, da za njih rade mnogi stručnjaci iz različitih naučnih oblasti (biologija, fizika, itd.) i da su one finansijski vrlo moćne.

Iz same činjenice da je terorizam izražen oblik ugrožavanja bezbednosti pojedinih država, regiona i međunarodne zajednice, proizilazi i značaj sprečavanja terorizma. Sprečavanje terorizma primenom raznovrsnih mera i postupaka, kako na unutrašnjem, tako i na spoljnom planu, predstavlja nužnost i sastavni deo nacionalne i nadnacionalne bezbednosti. Takvo kompleksno pristupanje sprečavanju terorizma zahteva jedinstveno angažovanje na unutrašnjem i međunarodnom planu. To znači da države moraju istovremeno preduzimati niz antiterorističkih mera kao što su:

- 1) *političke antiterorističke mere konfliktno-rezolutivnog tipa*: to su mere i radnje koje su usmerene na rešavanje sukoba putem sredstava javnog dijaloga i tzv. tajne diplomatije;

- 2) *ekonomske i socijalne antiterorističke mere*: ove mere usmerene su protiv monetarnih i socijalnih aspekata terorizma putem raznih socijalnih programa (programa zapošljavanja i otvaranja legalnih alternativa); takođe, njima se zabranjuje finansiranje terorističkih organizacija i obezbeđuje saradnja između država na praćenju i konfiskaciji fondova koji služe za finansiranje terorizma;
- 3) *psihološko-komunikološko-obrazovne antiterorističke mere*: to su antiterorističke mere kojima se nastoji uspostaviti zajednički sistem vrednosti radi ostvarivanja dijaloga sa političkim protivnicima i osigurati slobodno izražavanje mišljenja;
- 4) *obaveštajne i vojno-policijske antiterorističke mere*: ovim merama obezbeđuje se zaštita potencijalnih objekata (ljudskih i materijalnih) od terorističkog delovanja putem obaveštajnih podataka vezanih za terorističku delatnost, delovanjem vojnih i policijskih struktura i formiranjem posebnih antiterorističkih vojnih i policijskih jedinica specijalno osposobljenih za borbu protiv terorizma;
- 5) *pravne antiterorističke mere*: to su mere koje na nivou međunarodne zajednice i u okviru unutrašnjih pravnih poredaka stvaraju pretpostavke za uspešnu prevenciju i represiju svih vrsta i pojava oblika terorizma – one uključuju donošenje međunarodnih konvencija kojima se regulišu pitanja definisanja terorizma, finansiranja terorističkih organizacija, ekstradicije međunarodnih terorista; takođe, značajno je i krivičnopravno regulisanje svih aspekata odbrane od terorizma na unutrašnjem planu države kojom prilikom se određuju nadležnosti, prava i obaveze snaga i subjekata bezbednosti, ali i drugih društvenih i državnih subjekata od značaja za sprečavanje terorizma.

Literatura

1. Definitions of Terrorism, dostupno na: http://terrorism.about.com/od/whatisterroris1/ss/DefineTerrorism_4.htm (5. 10. 2013)
2. Fattah, E. A; Some reflections on the victimology of terrorism, 2008, (online), dostupno na: http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/q_qx (15. 3. 2013).
3. Gaćinović, R; *Terorizam*, Drašlar Partner, Beograd, 2005.
4. Jenkins, B; *Međunarodna politika*, br. 1046, 1996.
5. Jugović, A; *Teorija društvene devijantnosti*. Univerzitet u Beogradu-Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju i Partenon, 2013.
6. Jurišić, J; Šapit, M; Utjecaj terorizma na ulogu i djelovanje medija, *Politička misao*, Vol. XLII, br. 4, str. 115–128, 2005.
7. Laquer, W; *Reflections on terrorism*, Foreign Affairs, 1986.
8. Mala enciklopedija prosvete, Prosveta, Beograd, 1970.
9. Margetić, D; *Islamistički terorizam na jugu Evrope*, Zagreb, 2006.
10. Mijalkovski, M; *Terorizam i protivteroristička borba*, Vojna Akademija, Beograd, 2003.
11. Pašanski, M; *Savremene Kamikaze*, NIRO Književne novine, Beograd, 1987.

12. Politička Enciklopedija, Savremena administracija, 1975.
13. Schmid, A. P; *Political Terrorism, Amsterdam*, Nort-Holland, pp. 76–77, 1983.
14. Simeunović, D; *Teorija politike – rider I deo*, Nauka i društvo, Beograd, 2002.
15. Simeunović, D; *Terorizam*, opšti deo, Pravni fakultet u Beogradu, 2009.
16. The United Nations in The Fight Against Terrorism, dostupno na: http://www.unafei.or.jp/english/pdf/RS_No71/No71_07VE_Ruperez (17. 11. 2013).
17. Various Definitions of Terrorism: Controversy in Defining Terrorism, dostupno na: <http://www.azdema.gov/museum/famousbattles/pdf/Terrorism%20Definitions%20072809.pdf> (17. 11. 2013).
18. Vejnović, D; Šikman, M; Radulj, S; *Društveni aspekti terorizma*, Banja Luka, 2006.
19. Vujaklija, M; *Leksikon stranih reči*, Prosveta, 1970.
20. Zifcak, S; *United Nations Reform, Heading North or South*, 2009.
21. Zlatarić, B; *History of international terrorism and its legal control*, Quiderni, vol. II, 1978.

TERRORISM AS SECURITY PROBLEM AND SOCIAL DEVIANCE

Dragan Živaljević

Security-Information Agency, Belgrade

Aleksandar Jugović

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary: The aim of this paper is to analyse important particularities of terrorism as security problem and social deviation. The paper presents the most influential contemporary definitions of terrorism and key elements of this phenomenon. Definition of terrorism as social deviation is proposed. Social characteristics of terrorists and causes of terrorism, classifications of terrorism and characteristics of terrorist attacks are analysed. The conclusion depicts key strategies of antiterrorist activities of a country.

PRACTICAL USE OF OFFICERS OF POLICE FORCES AS TEACHERS IN THE PROCESS OF EDUCATION FOR INTERNAL SECURITY. MODELS OF A 'ROTATIONAL POST' AND 'ASSOCIATE LECTURER'

Piotr Bogdalski*

Police Academy in Szczytno, Poland

Abstract: The article presents the issue of a model of a temporary use of local police units' officers as police teachers. In the Polish Police in 2011, the issue of introducing special teaching 'rotational posts' to police training centres, which would be held by officers of local police units for several years, was discussed. The Chief of the Polish Police formed a team the aim of which was to decide on the underlying principles of the idea. The team's result, however, aroused controversy. Simultaneously, the alternative was suggested that the already functioning practice model of an 'associate teacher' in the police should be further developed, which was finally accepted by the Chief of the Polish Police. The changes implemented by him definitely improved the effectiveness of the existing model. The trend was clearly noticed in the first three quarters of the 2013 year.

Keywords: police teacher, associate lecturer/teacher, the police, education system

Introduction

The necessity of a temporary employment of officers of local police forces as teachers in the police education system is fully justified and has already been under discussion several times.² However, this study will be focused on the issue of choosing the best legal and organisational model, which makes it possible to

* p.bogdalski@wspol.edu.pl

2 More: P. Bogdalski, Сотрудники отделений полиции в качестве внештатных преподавателей в высших полицейских учебных заведениях. In: *Вестник Академии МВД Республики Беларусь*, Академия МВД Республики Беларусь, Минск, No. 2 (22), 2011, pp. 214–219. Critical opinions, however, should also be taken into consideration. Quoting an example, a person does not have to be addicted in order to teach the issues of addictions. (B.L. Berg, *Policing in Modern Society*, Butterworth/Heinemann, Boston, 1999, pp. 435, 436).

transfer knowledge and skills of officers from local police units to police schools. Nevertheless, it must be taken into consideration that in every police force numerous individual factors work in favour of a particular solution. The process will be described further in the text, as a result of which a model of temporary employment of local police units' officers as police teachers was developed. It may serve as a point of reference for other police forces which are willing to modify or work out their own solutions in this respect.

In the Polish Police up to 2011 there had been no projects carried out which would define legal and organisational frameworks for employing police officers from local units as police teachers. In fact, such practice was applied but it was mainly based on general internal rules of an organisation. They made it possible to support a certain police unit by a temporarily seconded police officer of another unit. Police training centres took this advantage incidentally as a part of an effective cooperation with local police units.

The above problem was identified by the Polish Police Chief who then considered bringing about far-reaching changes in the discussed area. This was about introducing a model of rotational teachers into the police education system. In practice this would concern experienced officers of local police units who would be seconded for a few years' period of time to training centres. After this period they would come back to their original place of work.³ For that reason, the Chief of the Polish Police established a team the aim of which was *to work out solutions in the area of temporary employment of police officers on police teachers' positions*.⁴ Under the Decision, the fundamental tasks of the Team were as follows:

- 1) To provide facts and figures in the area of employing police officers temporarily for positions of police teachers at the Police Academy in Szczytno and in police schools;
- 2) To define the competitiveness of police teachers' posts and their equivalent positions in other police units; and,
- 3) To develop motivation mechanisms and forms of temporary employment of police officers on posts of police teachers.

1. General description of teaching personnel in police training centres

1.1. Number of police teaching staff members

Considering the number of police teaching positions, there are bigger police training centres (the Police Training Centre in Legionowo, the Police Academy in Szczytno, the Police School in Słupsk) and considerably smaller ones (the Po-

³ Similar solutions are applied in several European police higher education institutions. (More: P. Bogdalski, Survey on the Teaching Staff of European Police Colleges. In: *Internal Security*, 2009. Szczytno: Police Academy, No 1, s. 154 i n.).

⁴ Polish Police Chief's Decision of 2 May 2011, No. 160. The head of the Team was the author of the present paper. Moreover, its participants were also the representatives of the National Police Headquarters and of police training centers, i.e.: W. Majchrowicz, L. Ptach, E. Szydłowska, R. Stanisławski, T. Wewiór, A. Giland D. Kotus.

lice School in Katowice and the Police School in Piła) in Poland. The team of the National Police Chief assumed that the rotation process ought to concern only a relatively small number of teaching positions. Simultaneously, this number of positions which police officers would hold temporarily (rotational posts) could not be the same for all training units. In this case an appropriate percentage rate ought to be applied. It would be a ratio of a number of rotational posts to an overall number of police teaching positions.

It should be emphasized here that there is a significant disproportion between particular groups of teaching posts in individual job structures of police schools. While in Legionowo and Katowice the number of low-ranking posts (instructor, junior lecturer) is equal to high-ranking posts (lecturer, senior lecturer), the schools in Piła and Słupsk have more high-ranking posts (lecturer and senior lecturer). It would be legitimate then to select rotational posts from the group of posts which are dominant in particular school according to the Team's opinion.

Chart 1 – The number of teachers – police officers in particular police training units (as of 1 March 2011)

		Szczytno		Legionowo		Katowice		Piła		Słupsk	
Number of teachers – police officers	Instructor	45	34.5 %	47	30%	13	19%	1	1.5%	3	3%
	Junior lecturer	0	0%	47	30%	20	29%	10	14.5 %	11	10%
	Lecturer/foreign language teacher	42	32%	34	21%	22	32%	40	57%	56	51%
	Senior lecturer	36	28%	30	19%	14	20%	19	27%	40	36%
	Assistant professor	6	5%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
	Associate professor	1	0.5%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
	Total	130		158		69		70		110	

Source: Personnel and Training Bureau, National Police Headquarters

1.2. Work experience of police teachers

While discussing the issue of police teachers' work experience one should take two aspects into consideration. First of them is relevant experience, the second one is its validity.

The experience of the Personnel and Training Bureau of the National Police Headquarters suggests that one of the requirements that a candidate for a police teacher should meet is ten-year service at local police units.⁵ Of course, the nature

⁵ The requirement for work experience from the teacher of profession is not specific for the police only. For example, when teaching how to become a nurse the teacher is required to have at least five years of professional experience in nursing (M. Marć, M. Binkowska-Bury, B. Penar-Zadarko, *Wymagania stawiane nauczycielom zawodu pielęgniarstwa – przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*. In: *Problemy Pielęgniarstwa*, No 16, 2008, p. 408). On the other hand, in order to link vocational education with its economic environment in 2009 new regulations were added to the Polish Act on Education System. They allow the head of an educational institution to employ people who are not teachers but e.g. specialists in the area. They then obtain the status of a chartered teacher (Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Kształcenie zawodowe i ustawiczne*, Fundacja Fundusz Współpracy, Warszawa, 2010, p. 18).

of such service should coincide with the range of tasks performed when holding a didactic post. Only then one may assume that a candidate has the work experience suitable for serving at a police training unit.

When analysing the situation of police training units one may state that the most of the teaching staff did not meet the afore-mentioned requirement. In 2011, 76% of police teaching staff at the police school in Słupsk had up to ten years service at local police units, in Szczytno – 72%, Legionowo – 69%, Piła – 66% and Katowice – 63%.

Chart 2 – Years of police teaching staff service at local police units
(as of 1 March, 2011)

		Szczytno		Legionowo		Katowice		Piła		Słupsk	
Years of service at local police units	0-5	57	44%	42	30%	17	27.5%	30	47%	54	51.5%
	6-10	37	28.5%	54	39%	22	35.5%	12	19%	26	25%
	11-15	30	23%	26	19%	20	32%	14	22%	18	17%
	16-20	5	4%	14	10%	3	5%	8	12%	5	4.5%
	21-25	1	0.5%	3	2%	0	0%	0	0%	2	2%
	More than 25	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%

Source: Data of Personnel and Training Bureau, National Police Headquarters

In order to state whether the experience is valid one should take the CEPOL's stand.⁶ According to it a valid professional experience is possessed by a police teacher who performed his/her police tasks outside the training unit for the last five years.

Taking the above-mentioned criterion into consideration, it may be stated then that in 2011 the situation in police training units was similar. In four of them (Szczytno, Legionowo, Piła and Słupsk) not much more than 30% of police teaching staff possessed valid professional experience. In case of the police school in Katowice the level in question was 10% higher.

Chart 3 – Years of police teaching staff service at local police training units
(as of 1 March, 2011)

		Szczytno		Legionowo		Katowice		Piła		Słupsk	
Years of service at police training units (includes work on didactic and non-didactic posts)	0-5	49	33%	52	33%	27	43.5%	21	33%	37	35%
	6-10	39	25%	40	25%	13	21%	18	28%	19	18%
	11-15	22	26%	41	26%	18	29%	13	20%	3.5	33.5%
	16-20	17	12%	19	12%	4	6.5%	7	11%	13	12.5%
	21-25	2	2.5%	4	2.5%	0	0%	5	8%	1	1%
	More than 25	1	1.5%	2	1.5%	0	0%	0	0%	0	0%

Source: Data of Personnel and Training Bureau, National Police Headquarters

⁶ The report *Survey on European Police Education* is the most thorough and assesses the potential of European police teaching staff in-depth. This report was drawn up by CEPOL. The research covered police education systems of 23 member states of the European Union. The report discusses among others the issue of such experience validity. Performing police job outside the training unit for the last five years was accepted as the criterion for such assessment (CEPOL, *Survey on European Police Education and Training (SEPE). Final Report (Draft)*, Apeldoorn, Lisboa, Bramshill, 2006, p. 42).

A qualitative aspect of work experience is also a very important issue. However, it has to be studied individually within a selection procedure for a particular teaching post. Moreover, it is not permanently linked with the number of years in service. In particular, during the selection process it may turn out that the quality of work experience of a candidate serving less than 10 years may be assessed higher than the other candidates whose number of years in service do clearly exceed the mentioned limit.

1.3. Years of police teaching staff working experience

According to the assumption accepted by the Team, rotational positions were to be created evolutionally, following a natural process of leaving the posts by police officers who retire or resign from their jobs due to other reasons. Taking into account the years in service of police teachers, it was assumed that the process would take at least several years. The number of police teaching staff members whose duration of service was of more than 20 years fluctuated between 20 to 30%. It was only the Police School in Katowice where the process could be of a slightly longer duration because the school had relatively the youngest teaching staff as regards their years in service. In 2011, only 8% of police teachers were in service for more than 20 years.

Chart 4 – Police teaching staff members’ years in service (as of 1 March 2011)

		Police Academy		Police Training Centre		Police School in Katowice		Police School in Pila		Police School in Slupsk	
Police teachers’ years in service	0-5	1	0.5%	1	0.5%	0	0%	0	0%	3	3%
	6-10	10	8%	20	13%	6	10%	9	14%	13	12.5%
	11-15	41	31.5%	43	27%	22	35.5%	14	22%	36	34.5%
	16-20	40	31%	55	35%	29	46.5%	22	34.5%	34	32%
	21-25	15	12%	26	16.5%	4	6.5%	15	23.5%	13	12%
	More than 25	23	17%	13	8%	1	1.5%	4	6%	6	6%

Source: Personnel and Training Bureau, National Police Headquarters

2. Model of a rotational position – structural issues

2.1. Underlying assumptions

The model presented by the Team has been developed based on the following assumptions:

- Police teaching staff should mainly consist of police officers who serve in police training facilities with no time limits (regular police officers). Officers temporarily serving in police training facilities (rotational staff) should only constitute the supplementation;

- Due to a diversified number of police teaching posts in police training facilities, the number of rotational posts in all facilities should be specified in percentage terms;
- Rotational posts should be created with an appropriate balance maintained among particular groups of positions and they should not interfere with chances of promotion for regular teaching staff members, and
- Rotational posts should be created for a few years, considering natural fluctuation of the teaching staff.

2.2. Number, source and time span for creating rotational positions

The Team suggested that the number of rotational positions should constitute 10% of all police teaching posts in police training facilities. In the entire country, the number, as of 1 March 2011, would be 53. Due to the need to maintain competitiveness, the Team found it necessary to rank rotational posts relatively high in the hierarchy of all teaching positions.

Several factors seemed to call for the above-mentioned solution. First of all, the introduction of rotational posts in police educational institutions would be innovative in nature. As a result, it would be difficult to assess precisely the scale and risk of threats which could have an impact on its implementation. It seemed that 10% involvement of teaching personnel would be a safe indicator, which meant that a potential failure of the project would not result in the implementation of a teaching process. Moreover, the Team pointed out that after the first rotation cycle had been completed, it would be necessary to carry out the assessment of the project and, depending on its outcome, to increase, decrease or resign from rotational positions completely.

Considering social aspects, reaching 10% in the number of rotational positions was to be carried out evolutionally, following a natural process of leaving the posts by police officers. According to the Team's estimate it could take about 3 years.

2.3. Legal formula of temporary employment

Searching for a legal formula of temporary employment for police officers occupying teaching positions, the Team rejected the line of conceptual works aimed at the introduction of statutory changes in the relevant regulations. According to the Team, the implementation of such long-range solutions would be extremely time consuming and would possibly increase failure risks.

As a result, the suggested solution was merely organisational in nature. It was based on a specific way of financing rotational positions, involving the allocation of financial resources for educational institutions so as to rank higher a particular teaching post which was specified as a rotational one. This organisational solution was similar to the one introduced several years earlier by January 12, 2007 Act

on *The modernization of the Police, Border Guard, National Fire Service and the Government Protection Bureau in the years 2007-2009*.⁷

The proposed solution was based on the following premises:

- After a teaching position has been vacated, the educational facility receives financial resources which allow for its transformation into a position of a senior lecturer and temporary increase in the service allowance to be received by a rotational teacher. The resources are granted for the duration of the rotation period. The Team is of the opinion that rotation period (increased financing) should not be shorter than three years and not longer than 5 years;
- There is a competition held with a view to select the best candidate for the rotational post;
- The selected candidate is appointed to the position and granted a permanent minimum service allowance and an increased temporary allowance;
- On completing the rotation period, the employee retires at their own request or is transferred to their local police unit, and
- Educational facility receives financial resources for another rotation period and launches a competition to select another candidate. If financial resources should not be granted, the rotational position returns to the original state.

2.4. Competitiveness of rotational positions

It should be assumed that police officers' interest in rotational positions will largely depend on their competitiveness against equivalent posts in the hierarchy of positions in local police units.

Competitiveness of positions can be examined using a number of aspects. This applies especially to qualification and competency requirements, scope of tasks and obligations, responsibilities and offered financial conditions. Following the analysis of legislation regulating the matters in question, the Team reached a general conclusion that the classification of particular teaching posts was attractive and adequate from the point of view of work evaluation.

Unfortunately, the distorted competitiveness of teaching and operational posts occurred with reference to the amount of service allowances. As regards this criterion, the situation of a senior lecturer with Police Schools in Katowice, Slupsk and Legionowo is far worse than that of an equivalent expert employed in the respective local police garrison. Only in case of the Police Academy in Szczytno and Police School in Pila, the competitiveness of senior lecturers' service allowances was similar to allowances of experts with respective local police units.

In the Team's opinion, ensuring attractiveness of rotational positions (raising their competitiveness) would require increase in service allowance by at least one third in comparison with analogous positions in local police units. On the one hand, it would be a form of compensation for increased costs which are incurred temporarily by a police officer working outside his/her permanent residence, and on the other one, it would be a form of an incentive connected with the prospects for a relatively higher retirement pension.

⁷ OJ. Vol. 25, entry 213.

2.5. Advantages and disadvantages

The solution proposed by the Team was, in many respects, regarded as controversial. By comparison of its most significant advantages and disadvantages, the former are:

1. Possibility of recruiting a trainer with up-to-date professional experience, and consequently updating the teaching contents;
2. Enhancing the effectiveness of the teaching process;
3. Increasing the authority of teachers and trainers working in police schools. Job-related issues would be taught by teachers with incomparably bigger experience than trainees;
4. Creating the potential for the best police officers with long experience to finish their career with decent financial parameters.

Unfortunately, the Team's work revealed a number of serious drawbacks of the proposed solution, the most important of which are:

1. Complicated and time consuming procedure, which would have to be put in place in order to formally give a special status to the rotational position;
2. Difficulties that may appear in the situation when after the rotation period a police officer does not submit a report to claim retirement benefits. In such case, a post at the local police station should be found, where the officer ought to be transferred *ex officio*. Such process, however, is highly cost-consuming;
3. Retirement of several rotational officers during the period of one year may be a significant burden on the budget of the training unit in connection with the necessity to pay out retirement bonuses;
4. Separating a group of considerably better paid teachers in the training unit may lead to inside tensions. Frustrations that emerge consequently may result in diverse behaviours of the personnel, which may influence both the quality of teaching process and the ability to manage the unit (e.g., discriminating behaviours towards rotational personnel; decrease in work efficiency of full time personnel, including the management; increase in the number of anonymous notifications concerning alleged irregularities in unit's management);
5. Increasing the service allowance for a rotational teacher by the amount proposed by the Team would lead to a situation in which they would be higher than the position allowances in some of the school's managerial posts. Having noticed the possibility of serious problems which may arise in case of implementation of 'a rotational post', the Team offered to develop an alternative model of 'an associate lecturer'.

3. Associate lecturer as an alternative solution

It has become a standard that police training units are expected to implement highly-specialised forms of teaching. It usually requires teaching staff with high level of knowledge and skills in the strictly determined narrow specialisation. At the same time, the speed at which the *modus operandi* of perpetrators is changing causes that in order to conduct this kind of trainings, constant and direct contact with the police practice is required. It concerns, especially, the issue of criminal application of modern technologies.

In such cases, it has become a good practice to invite police specialists from local police units as teaching personnel for particular classes that are conducted in police training units (so-called 'associate lecturers'). Unfortunately, during the period of the Team's work, the phenomenon had a marginal character. Above all, the issue of supporting the teaching process by local police units did not have a central legal regulation. As a consequence, each of the local units pursued its own policy in this regard, and its implementation depended not only on the will of cooperation of the police specialist from the local police unit, but also on the supervisor's consent to such support.

At this point, an example of such regulation concerning the institution of 'an associate lecturer' needs to be presented. In this respect, the rich practice of the Police Academy in Szczytno will be of help. The process of supporting the teaching personnel by officers from local police units dates back to 2005. During the first years of its functioning it took form of unformalised practice. It was not until 2008 that the issue was regulated by the Commandant-Rector's Decision.⁸

In accordance with the above-mentioned internal managing act, not only a police officer or a civilian working for police, but also a person outside this formation (e.g., an officer of other public service responsible for security and public order or a representative of a non-governmental organization) may become an associate lecturer. In practice, this group consists mainly of police officers who are on duty at police stations.

An associate lecturer needs to possess high professional and teaching qualifications, as well as rich professional experience useful in the respect of the character of implemented tasks. Responsibility for searching and nominating candidates for associate lecturers rests on persons who manage the teaching unit at the Academy. These people have wide knowledge not only regarding their teaching tasks which are implemented by the units they supervise, but also regarding their personnel potential. Therefore, burdening the people with a duty to diagnose needs in the scope of supporting the teaching process by associate teachers seems to be fully justified.

Appropriate preparation of officers from the police stations who support the teaching process at the Academy is of great importance. The guardian of an associate teacher is responsible for the implementation of this task. It is determined by the head of the appropriate didactic unit among the subordinated teachers. The tutor must have high professional qualifications and teaching experience. The tutor is supposed to offer the associated lecturer any kind of help related to the stay at the Academy as well as realization of the didactic process. In justifiable cases, especially when the associate lecturer does not have required didactic qualifications, the tutor runs a crash course on the methodical and organisational basis of the didactic process. Furthermore, if there is a need, the tutor also organises a presentation, where the lecturer has to observe a sample class. The tutor can also apply to the head of the appropriate unit of organisation of the teaching process in order to get professional help in the field of methodology of teaching.

⁸ Commandant-Rector's Decision of 23 June 2008 No. 75/2008 on support of teaching process at the Police Academy in Szczytno by associate lecturers.

According to the collected experience so far, it can be pointed out, that the associate lectures are first of all directed to run classes in form of exercises, simulations and presentations. With the reference to transfer of knowledge, these forms give opportunity to lead discussion in a relatively inconsiderable group of students and in relation to the taught skills – they also enable any correctness of their behaviour. Therefore, from the point of view of using the professional teacher's experience, they are definitely more effective than lectures. It is also not meaningless, that in order to carry on lectures a very good pedagogical preparations as well as great didactic experience are required.

The participation of police associate teachers in the process of teaching cannot have a negative influence on the realization of tasks assigned to those police officers in their police units. Simultaneously – according to the need of rational acting – their stay at the Academy should be effectively used. Taking the above into consideration, the process of decision-making has some limitations in this matter. Most of all, the recommended time of a single stay of an associate lecturer at the Academy should not be longer than 5 working days. Simultaneously, such a lecturer should be assigned to have at least 4 teaching units a day. Furthermore, the working time of an associate lecturer at the Academy should not exceed the limit of 100 teaching units per year.

The essential question, which should be mentioned, is the fact that the decision to become an associate lecturer is of free matter. Enrolment of a police officer into the register of associate lecturers at the Academy takes place after his or her permission. The candidate for an associate lecturer fills in a special informative form. This paper also includes additional data concerning degree, any qualifications, and period of service, pedagogical education and didactic experience as well as accomplished trainings, in relation to which the police officer agrees to support the training unit. The database set up in this way is used for designation of people, who in certain cases may supplement the deficiency of staff at the Academy.

The gratuitousness of participation of associate lectures in the teaching process is also manifested in this way that their every arrival at the Academy is always being consulted with them in advance. They also get a project of a programme of their stay, which includes full information concerning the date and extend of their participation in the teaching process at the Academy. It is worth mentioning that a permission of a police officer himself on giving support is not enough. It is also indispensable to gain the commander's permission for delegation to the Academy. At that time the police officer is being released of his duties at the vernacular unit.

According to the valid law regulations, a police officer of a local police unit, who works as an associate lecturer cannot be paid by the Academy for his job because he is still subordinated to the commander of his police force. However, his superior may consider the fact of performing additional activity by the officer for the police training unit and in such case he might – making the use of means being at the disposal of the local police unit – grant the subordinated officer a financial award.

The fact of normalization of the 'associate lecturer' institution within the particular training units does not mean that it is really being used. The data collected by the Team revealed that in 2010 the Police School in Słupsk did not make use of help of the associate lecturers at all. Practically, the Police School in Katowice

also did not make use of it. The remaining three training units made use of such support, however only at the level of 1.3 % - 1.5 % of the overall number of teaching hours, which had been realized in 2010. It is also worth mentioning the differential average number of hours, which had been realized by a statistical associate lecturer. Despite the similar level of support, which was given to the training units by this group, the average number of hours for one associate lecturer was in Piła – 9, in Szczytno – 33 and in Legionowo – 73.

Chart 5 – Police officers from local police units conducting classes at the police training centres in 2010

Police Training Centre	Number of associate teachers	Number of classes conducted by associate teachers	Percentage of classes conducted by associate teachers in the total number of classes conducted at the training centre	Average number of classes per one associate teacher
Police Academy in Szczytno	34	1122	1.32%	33
Police Training Centre in Legionowo	26	1899	1.45%	73.03
Police School in Katowice	2	79	0.17%	39.5
Police School in Piła	60	541	1.27%	9.01
Police School in Słupsk	0	0	0%	0

Source: Data provided by the police training centres

After the analysis of the data gathered, the Team came to a conclusion that associate teachers can strongly support the police training centres. Concentrating on filling the training centres with police officers who have relevant and current professional experience, the model of “the associate teacher” could support the model of “a rotational position” or – in case of rejecting that concept – it could be an independent solution. However, in order to reach the goal there should be some organisational changes introduced. According to the Team, in order to assign a real meaning to the idea of associate teachers the following had to be done:

- Implement a central regulation which would standardize the process of supporting police training centres with experts from local police units. It would be helpful to have internal regulations, which were prepared by training centres;
- Award a certain number of points to associate teachers. The points could later be used by the candidates taking part in a competition for managerial posts in the police. However, the points would be awarded to those associate teachers who conducted a certain number of classes (e.g., at least 200 classes within 2 years).

Conclusion

The proposals of the Team regarding the support of the police training centres within the framework of “a rotational position” and “an associate teacher” were submitted to receive an opinion from the police training centres’ chiefs, selected Regional Police Chiefs (from the regions where the training centres are situated) as well as the director of the Finance Bureau and director of Personnel and Training Bureau of the National Police Headquarters.

Respondents unanimously agreed that experience of a police teacher is one of the crucial elements influencing the efficiency of training and professional development in the police training centres. Looking from this perspective, the initiative of recruiting police officers with rich and relevant professional experience to teach in the police training centres was an idea approved by all the respondents. However, the respondents did not share the same view regarding the way the initiatives planned to be developed.

As it concerns “the rotational position” practically, all the respondents highlighted the scope of threats pointed out in the report. They mainly referred to the organisational and financial problems as well as social ones. It has been emphasized that the process of transforming the teaching positions into rotational ones is not only time consuming and costly, but also may cause the instability of the position/vacancy structure in the police training centres. It has also been estimated that the solutions proposed in the report may generate additional financial costs due to e.g., changing the place of duty, dismissing from duty or housing benefits. As a vital threat there has also been presented that preferential aspect of rotational positions may be a source of tension which may result in the poor quality of the teaching process. However, a full support was given to the proposal of developing the idea of “an associate teacher”.

Internal consultations within the organisation were of primary importance for the National Police Chief to reject the model of “a rotational position”. At the same time, he introduced changes which were supposed to support a competitive model. First of all, they were related to the National Police Chief’s Instructions from 1 January 2009, which were attached to a document called “Ogólny tryb i zasady przeprowadzania postępowań kwalifikacyjnych na wybrane stanowiska służbowe w Policji” (General methods of conducting qualifying procedures for selected posts in the police). The above-mentioned document provided that open competition would become the standard method for recruitment for all management positions within the Polish Police; additionally, a guide has been devised for all persons involved in the recruitment procedure. It includes advice and guidelines for the grading process, methodology of creating grading-tools, the method and rules to be applied for each stage of the recruitment process, as well as some specimens of the documents used. The recruitment outcome depends on the overall score that each participant has gained at each of the recruitment process stages. On 14 November 2011, the National Police Chief introduced changes, according to which a candidate applying for a particular management position may be given additional 2 points for his or her work experience, providing he or she fulfils the requirement of having at least 3-year-experience in conducting classes as “an associate teacher.”

Furthermore, on 7 October 2011, the Polish Police Chief published “Wytyczne w sprawie kierowania wniosków nagrodowych do Komendanta Głównego Policji” (Guidelines on directing motions of awards to the National Police Chief).⁹ According to this document, an associate teacher can receive the Police Chief’s financial reward if “he has conducted at least 70 hours of didactic classes in the Police Academy in Szczytno or other police school.”

In assessing the introduced changes and how they have influenced the functioning of the ‘associate lecturer’ model, we should relate to the data comparison regarding the number of associate lecturers and the number of classes taught. To illustrate this, the example of the Police Academy in Szczytno will be used.

Chart 6 – List of didactic classes held at the Police Academy in Szczytno by associate lecturers between years 2010-2013

Calendar year	Number of associate lecturers conducting classes	Number of hours taught in class
2011	33	750
2012	20	1197
2013 (January - September)	67	1937

Source: Police Academy in Szczytno

The juxtaposition of the data sourced from the Police Academy in Szczytno clearly proves that after introducing changes to the competition procedures, the number of associate lecturers in the first three quarters of 2013 has doubled compared to 2011, and has tripled compared to 2012. The number of classes conducted by associate lecturers has increased as well by 40% compared to 2012 and by more than 60% compared to 2011. What should be noted is that the data comparison does not entail the third quarter of 2013, so we can envisage those differences shown above to rise even further.

The observations made hitherto point to the conclusion that employing the ‘associate lecturer’ model is the easiest method of transferring the skills and knowledge stemming from front-line officers’ experience to police schools. At the same time, the introduction of a coherent mechanism of profiting, which a front-line officer will gain upon commencing didactic work, bears crucial importance for increasing the effectiveness of the process. Those can equally well be financial profits (i.e., financial motivational rewards, special financial didactic bonuses, prizes, and extra holiday days) and non-financial profits within the agency. The effectiveness of the latter is clear in the Polish Police.

⁹ Web source: <http://isp.policja.pl/download/12/1871/PoradnikdoOgolnegotrybu1052012.pdf> (Access date: 19. 10. 2013).

References

1. Berg, B. L.; Policing in Modern Society. Boston: Butterworth/Heinemann, 1999.
2. Bogdalski, P; *Сотрудники отделений полиции в качестве внештатных преподавателей в высших полицейских учебных заведениях*. In: Вестник Академии МВД Республики Беларусь, Академия МВД Республики Беларусь, Минск, No 2 (22), 2011.
3. Bogdalski, P; Warunki efektywności szkolenia podstawowego w kontekście procesu kształtowania kadrowego potencjału Policji. In: *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, Krakow University im. Frycza Modrzewskiego, Kraków, No. 1–2, 2009.
4. Bogdalski, P; *Survey on the Teaching Staff of European Police Colleges*, In: Internal Security, Police Academy, Szczytno, No 1, 2009.
5. CEPOL, *Survey on European Police Education and Training (SEPE). Final Report (Draft)*, Apeldoorn, Lisboa, Bramshill, 2006.
6. Marć, M; Binkowska-Bury, M; Penar-Zadarko, B; *Wymagania stawiane nauczycielom zawodu pielęgniarstwa – przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*. In: Problemy Pielęgniarstwa, Nr 16, 2008.
7. Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Kształcenie zawodowe i ustawiczne*, Fundacja Fundusz Współpracy, Warszawa, 2010.

POLITIČKE PRILIKE NA BALKANU POČETKOM XX VEKA

Radoslav Gaćinović

Institut za političke studije, Beograd

*Ponekad se čovek pita da nije duh
većine balkanskih naroda zauvijek
otrovan i da, možda, nikad više neće
ni moći ništa drugo do jedino: da
trpi nasilje i da ga čini.*

Ivo Andrić, *Znakovi pored puta*

Sažetak: Početak XX veka obeležili su mnogi događaji koji su promenili tok istorije. Otomanska imperija, iako na izdisaju, predstavljala je u Srbiji pravu napast i izvor ortodoksnog nasilja. Za vreme 467. godina turske vladavine na Balkanu nije se pojavio čak ni tračak eventualnog prijateljstva Turske i Srbije. Političke prilike unutar Srbije bile su tada dramatične, sa puno političke neizvesnosti, a na Balkanu pred kraj XIX i na početku XX veka su nagovestile burne događaje i velike neprilike po narode Balkana. Iako je još uvek Balkan bio pod upravom Otomanskog carstva, sa Zapada su se nadvijali tmurni oblaci crno-žute koalicije, koji su nosili još više neizvesnost za narode na balkanskom poluostrvu. Imajući u vidu isključivo svoje dalekosežne velikodržavne ciljeve, austrougarska uprava nije ni pomišljala da rešava životne probleme stanovništva okupiranih krajeva, da se bavi rešavanjem nagomilanih narodnih problema, njegovim zdravljem i prosvetivanjem, nego je krenula svom snagom da što pre izgradi puteve do prirodnih bogatstva zemlje kako bi pojačala svoj opšti potencijal. Bosna i Hercegovina pružala joj je izvanredne mogućnosti, koja je za Austrougarsku bila vanredno bogata kolonija na dohvat ruke u samoj Evropi, nastanjena narodom koji nju nije interesovao. Verovala je da će taj narod moći iskoristiti i pokoriti ga upotrebom već proverenih metoda vladavine koji su, raspaljivanjem unutrašnjih suprotnosti i sukoba među stanovništvom, paralisati njegovu snagu za otpor, i predati ga na milost i nemilost upravljačima.

Ključne reči: Austrougarska, Srbija, Bosna i Hercegovina, nasilje, teror.

* naučni savetnik, gacinovic@gmail.com

Nakon što je Srbija posle 1903. godine postala ustavna parlamentarna i demokratska monarhija, seljaštvo se, izgleda konačno duhovno stabilizovalo i sve što je nosilo sa sobom, pre svega vekovima stvarane i razvijane patrijarhalne vrednosti, istorijsko predanje i kosovsko opredelenje, stavilo u službu otadžbine koja ga je prigrllila kao svoju najveću snagu i uzdanje.² Srbija je nakon iscrpljujućih oslobodilačkih ratova bila primorana da na Berlinskom kongresu traži savezništvo sa nekom od velikih sila jer nije imala pravo da učestvuje u donošenju odluka. Na kraju je dogovoreno da Austro-Ugarska monarhija zastupa njene interese na Kongresu, a Srbija je Austrougarskoj obećala Novopazarski sandžak, potpisivanje trgovinskog ugovora, i izgradnju železnice kroz svoju zemlju. Time je Austro-Ugarska ostvarila svoj strateški interes da se Srbija ne spoji sa Crnom Gorom i spreči je u njenom prodoru na Istok (što je tajni i dugogodišnji plan i cilj Nemačke i Austrougarske – izlazak na Sredozemlje i kontrolisanje strateški ključnih mesta: Soluna, Bosfora i Dardanela). Takođe, trgovinskim ugovorom bi se Srbija i ekonomski potčinila Monarhiji, a izgradnja železnice je značila da Srbija praktično iz svog budžeta gradi železnicu koju će Monarhija moći da koristi kao svoju. Plan Srbije je ipak uspeo, iako ju je skupo koštao – dobila je međunarodno priznatu nezavisnost. U cilju realizacije dogovora sa Austro-Ugarskom iz 1881. godine, tadašnji srpski ministar spoljnih poslova, Milutin Garašanin, i ministar finansija Čedomir Mijatović, uz saglasnost kneza Milana Obrenovića, potpisali su Tajnu konvenciju, po kojoj Srbija nije smela bez prethodne saglasnosti Monarhije da sklapa bilo kakve ugovore sa drugim državama. Zauzvrat, car Franc Jozef (*Franz Joseph*) je podržao krunisanje Milana Obrenovića za kralja 6. marta 1882. godine. *Ovo je značilo krajnju potčinjenost Srbije Austrougarskoj.* Međutim, događaji na unutrašnjem planu u Srbiji dovode do oficirske zavere protiv kralja Aleksandra Obrenovića i kraljice Drage Mašin, poznat kao Majski prevrat 1903. godine, što je dovelo do krupnih promena u spoljno-političkoj orijentaciji Srbije. Dolaskom Karadorđevića na vlast, spoljno-politički interesi Srbije se menjaju i okreću ka Rusiji. Pošto tim preokretom počinje udaljšavanje Srbije od Austrougarske, Srbija nastoji da obezbedi snabdevanje oružjem iz Francuske, i potpiše trgovinski ugovor sa Bugarskom i Crnom Gorom.³

Julia 1901. održani su izbori i izvršena je smena radikalsko-naprednjačkih vlada Mihaila Vujića i Pere Velimirovića. Međutim, to nije donelo stabilnost, pa je kralj decembra 1902. obrazovao vladu generala Dimitrija Cincar – Markovića. Istovremeno je Aleksandar pokušao da napusti austrofilsku politiku i da se okrene

2 R. Samardžić, *Kosovsko opredelenje*, Beograd, 1990, str. 107.

3 Tajnu konvenciju sa Austro-Ugarskim državicima Hajmerleom i Benjaminom Kalajem pripremio je u Beču knez Milan potpuno sam, bez pomoći i saradnje ijednog svog ministra. Tek pošto je ona bila napisana po nagovoru kneza potpisao ju je Čedomir Mijatović bez znanja ostalih članova vlade. Srbija je tajnom konvencijom (čl. 2) primila da „Neće nikada trpeti politička, verska ili druga spletkarenja koja bi, polazeći sa njenog zemljišta, išla protiv Austro-Ugarske monarhije, podrazumevajući tu i Bosnu i Hercegovinu i Novopazarski sandžak.“ Zauzvrat, Austro-Ugarska je (čl. 3) uzela „istu obavezu prema Srbiji na njenoj teritoriji. Prema Hajmerleovim rečima, četvrti član Ugovora predstavljao je najbolju tekovinu Austro-Ugarske: „Bez prethodnog sporazuma s Austro-Ugarskom, Srbija neće pregovarati niti zaključivati politički ugovor s drugim kojom vladom i neće pustiti na svoje zemljište bilo kakvu stranu vojsku, čak ni pod imenom dobrovoljci“; Istorija srpskog naroda – grupa autora, *Od Berlinskog kongresa do ujedinjenja 1878–1918*, šesta knjiga, I tom, Drugo izdanje, Beograd, 1994, str. 60–61),

Rusiji. Kada mu to nije uspelo on je, od momenta kada je na vlast doveo Cincar-Markovića, pokušao ponovo da se prikloni Beču.⁴

Pometnju i nestabilnost u Srbiji toga vremena je iskoristio Dimitrije Tucović, koji je sa Radovanom Dragovićem formirao Srpsku socijaldemokratsku partiju. Osećajući nastojanje Srbije da se oslobodi njene privredne dominacije i nameru da se privredno povezuje sa Zapadom, Austrougarska je 1900. godine zavela zaštitne carine na uvoz poljoprivrednih proizvoda. Srbija je u to vreme uglavnom izvozila u Austrougarsku, a u izvozu su poljoprivredni proizvodi učestvovali sa 80%. Kao odgovor na ovaj potez Austrougarske, Srbija je uspela da sklopi trgovinski ugovor sa Nemačkom, a i Carinski savez sa Bugarskom.

1. Intenziviranje zavereničkog pitanja u regionu

Staro nasleđe, nije moglo da brzo nestane. Političke turbulencije na Balkanu izazvale su i nove neprilike. Naročito se zaoštrilo zavereničko pitanje i u zemlji i u inostranstvu. U zemlji su se samo načelno osuđivali oficiri, koji su, još pod zakletvom kralju, sklopili zaveru i izvršili ubistvo zakonitog kralja (Majski prevrat). Bilo je i ličnih prekora, jer su pojedini viši zaverenici hteli da vrše uticaj i pritisak na narod. Iz inostranstva neke velike sile, u prvom redu Engleska, prekinule su zbog te zavere i kraljevog ubistva diplomatske veze sa Srbijom, a svojim ponašanjem su ohrabrivale neke političke strukture u zemlji. Kriza bi verovatno bilo veća da nisu krupni međunarodni događaji, koji su dovodili u pitanje srpsku nacionalnu budućnost, motivisali narod da usmere pažnju u tom pravcu. Grupa srpskih oficira, na čelu sa Draguginom Dimitrijevićem Apisom (major Bogdan Radenković, kapetan Čedomir Popović, kapetan Velimir S. Vemić, novinar Ljubomir S. Jovanović-Čupa⁵, kapetan Voja Tankosić) dobila je potvrdu da je Turska kao država

4 Kralj je noću, 24. marta ukinuo Ustav i sve političke zakone, i raspustio Narodnu skupštinu. Iste noći je on, međutim, ponovo vratio na snagu taj isti Ustav. Posle toga su sledili izbori – 19. maja 1903. godine, na kojima nijedan opozicioni kandidat nije izabran. Desni liberali su dobili 72, Naprednjaci 34 i Dvorski radikali 24 poslanika; *Ibidem*, str. 97.

5 *Ljubomir Jovanović – Čupa* rođen je u blizini Užica 1877. godine. Osnovnu školu je završio u rodnom kraju, gimnaziju u Beogradu, gde je i upisao studije na Pravnom fakultetu. Optužen je kao vođa martovskih velikosrpskih demonstracija u Beogradu, pa je morao da napusti Srbiju. Prebegao je čamcem prvo u Zemun, a odatle u Beč. Vratio se u Srbiju nakon majskog prevrata i odmah stupio u četu Bacete Rujanca. Učestvovao je u više borbi, a nakon Bacetine smrti vraća se u Beograd i završava studije na Pravnom fakultetu. Pokretanjem „Pijemonta“, postaje urednik Pijenomta, beogradskog. Oko ovog lista okupljao je nacionalne revolucionare i zsvih jugoslovenskih krajeva i imao je značajnog uticaja na omladinski pokret. Jovanović je bio Macini mlade Srbije. Svi istaknuti elementi jugoslovenske omladine dolazili su u skromno uredništvo „Pijemonta“ da vide i čuju Ljubomira. Tamo su se mogli sresti zaverenici iz svih pokrajina Austro-Ugarske i Makedonije. Jovanovića su kao čutke svi priznavali za „centralni komitet pokreta“, koji je obećavao da će osloboditi i ujediniti naš narod. Vladimir Gaćinović, o njemu između ostalog piše? „Često sam ga viđao oko sedam časova uveče, kad je izlazio iz uredništva, zadubljen u svoje misli, kao zagonetna senka. Kad god pomislim na Srbiju, svagda vidim njegovu apostolsku pojavu nad srpskim horizontom.“ Kada je počeo Balkanski rat, ostavlja list „Pijemont“ i odlazi na front. Ranjen je u koleno, u bolnici u Skoplju dobija koleru i umire 1913. godine. Sahranjen je u Skoplju, ali je kasnije taj deo groblja preoran, tako da se ne zna gde počivaju posmrtni ostaci Ljubomira Jovanovića – Čupe; V. Ćorović, *Istorija Srba*, Beograd, 2011, str. 671–754; V. Gaćinović, *Spomenica Vladimira Gaćinovića*, objavljeno u: *Prijatelji i drugovi*, Sarajevo, 1921; V. Gaćinović, *Ogledi i pisma*, Sarajevo, 1956, str. 86–88.

rastrljena do te mere da, uz relativno male napore, može biti proterana sa Balkana. Grupa je aprila-maja 1911. osnovala tajnu organizaciju „Ujedinjenje ili smrt“, čiji je isključivi cilj bio izražen samim nazivom organizacije.⁶

Političke prilike na Balkanu pred kraj XIX i početkom XX veka nagovestile su burne događaje i velike neprilike po narode Balkana. Istina, balkanski narodi su već osećali propast Otomanskog carstva i sa oduševljenjem se spremali za taj, vekovima čekani, dan. Međutim, u okolnostima raznih političkih protivrečnosti, privredne nestabilnosti, ipak je neizvesnost bila deo svakodnevnice balkanskih naroda. Iako je Balkan još uvek bio pod upravom Otomanskog carstva, sa Zapada su se nadvijali tmurni oblaci crno-žute koalicije, koji su nosili još više neizvesnosti narodima na Balkanskom poluostrvu.

Imajući u vidu samo svoje dalekosežne velikodržavne ciljeve, austrougarska uprava nije ni pomišljala da rešava životne probleme stanovništva okupiranih krajeva, da se bavi rešavanjem nagomilanih narodnih problema, njegovim zdravljem i prosvetivanjem, nego je krenula svom snagom da što pre izgradi puteve do prirodnih bogatstva zemlje, kako bi pojačala svoje opšte potencijale. Bosna i Hercegovina pružala joj je izvanredne mogućnosti. Bila je to još nedirnuta zemlja, koju je nazadna i nesposobna turska uprava zadržala u stanju gotovo „devičanske netaknutosti“. Bosna i Hercegovina je za Austrougarsku bila vanredno bogata kolonija nadohvat ruke, u samoj Evropi, nastanjena narodom koji nju nije interesovao. Austrougarska je verovala da će taj narod moći iskoristiti i pokoriti ga upotrebom već proverenih metoda vladavine koji su, raspaljivanjem unutrašnjih suprotnosti i sukoba među stanovništvom, paralisati njegovu snagu za otpor, i predati ga na milost i nemilost upravljačima.

Mnogi pisci u XX veku, neki čak i na početku XXI veka, su nastojali i nastoje da dokažu kako je Austro-Ugarska odigrala u Bosni i Hercegovini pozitivnu ulogu i izvršila misiju dostojnu hvale i uvažavanja. Austro-Ugarska je nastojala da sve ubedi da je ona uvela Bosnu i Hercegovinu u Evropu, u njoj izgradila moderan saobraćaj, otvorila pruge i puteve, podizala javne zgrade i urbanizirala gradove, gradila bolnice i škole i, uopšte, unela u život zemlje sve one institucije koje su do tad postojale samo izvan njenih granica, podizala industriju i time davala zaradu siromašnom bosanskohercegovačkom čoveku, i tako dalje. Tačno je da je Austro-Ugarska gradila u Bosni i Hercegovini puteve i pruge, podizala industrijske kapacitete, urbanizovala gradove, ali je to činila iz svojih sasvim razumljivo sebičnih razloga: u novoosvojenu zemlju unosila je neophodne investicije koje će joj omogućiti da je što uspešnije eksploatiše. Treba istaći i da je dobar deo sredstava davala sama Bosna i Hercegovina, čija je jeftina radna snaga u ogromnoj meri smanjivala napore investiranja. Prema tome, za sve ono što je učinila, Austro-Ugarskoj ne pripada nikakav oreol. Ona u Bosni i Hercegovini nije igrala nikakvu ulogu dobrotvora i nesebičnog prijatelja naroda.

6 D. Ljubibratić, *Mlada Bosna i Sarajevski atentat*, Sarajevo, 1954, str. 36; Č. A. Popović, *Organizacija „Ujedinjenje ili smrt“ (Crna ruka). Uzroci i način postanka*, „Nova Evropa“ od 1. juna 1927; Rad organizacije „Ujedinjenje ili smrt“, „Granični oficiri“, „Nova Evropa“ od 11. septembra 1927; Rad organizacije „Ujedinjenje ili smrt“, Pripreme za Balkanski rat, „Nova Evropa“ od 26. novembra 1927; Sarajevski atentat i rad organizacije „Ujedinjenje ili smrt“, „Nova Evropa“, juli 1932; M. Prelog, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade, II*, Sarajevo, str. 34.

Ova austrougarska proklamacija, navodno puna brige za „dobrobit“ naroda, upućena je narodu zemlje u kojoj je tri godine trajala teška borba za revolucionarno rešenje nebrojenih suprotnosti vekovima nagomilanih u ovom isturenom „vilajetu“ turske imperije nadomak kulturnoj građanskoj Evropi. Bosanskohercegovački ustanak jasno je pokazao da su se u njoj stekli svi uslovi da se zavede moderan, savremen i human poredak. Deklaracije ustanika iz Bosne i Hercegovine sadržale su u sebi sve elemente uređenja koje bi u potpunosti odgovalaralo stepenu razvoja građanske Evrope. Tražilo se ukidanje ostataka feudalnog društvenog uređenja, uspostavljanje nacionalne i verske ravnopravnosti, i razvoj institucija savremenog građanskog demokratskog poretka. Turska centralna vlast nije imala snage da uguši ustanak i on je Sanstefanskim mirom bio, tako reći, nadomak svojih ciljeva: autonomija Bosne i Hercegovine, osigurana brigom evropskih sila, nesumnjivo bi dobrim delom rešila mnoga pitanja koja su u Bosni i Hercegovini bila na dnevnom redu. Ali, Evropi nisu bile važne potrebe naroda Bosne i Hercegovine. Ignorirala je njegovu herojsku borbu, a u tome je posebno prednjačila Austro-Ugarska, jer je autonomija Bosne i Hercegovine bila za nju neprihvatljiva. Takvo rešavanje pitanja ovog dela Balkana kvarilo je sve njene račune i planove. Zato je Evropa poslala Austro-Ugarsku u Bosnu i Hercegovinu a ona je, isturivši ovu „patetičnu proklamaciju“, brutalno ugušila otpor feudalaca i njihovih trenutnih saveznika, razoružala ustanike, i stupila svojom zavojevačkom nogom na tlo napaćene Bosne i Hercegovine.

Proklamacija je govorila istinu u najbitnijem pitanju: dolaskom Austro-Ugarske zaista se ništa nije promenilo nabolje za narod Bosne i Hercegovine. Ostali su na snazi svi zakoni i sve institucije, a novi zakoni i nove institucije nisu ni malo popravili težak položaj domaćeg stanovništva.

Odmah nakon okupacije i nakon uspostavljanja vlasti preduzimane su prve mere koje su bile nužne za normalizaciju stanja u zemlji. Interesantni podaci o tome našli su se u savremenoj štampi koja se odmah stavila na raspolaganje državnoj upravi, u stvari okupacionoj vojnoj komandi, trudeći se da populariše njene mere i da objasni njene akcije.⁷

2. Austrougarska vlast u Bosni i Hercegovini bila je oličenje terora

Mada je pacifikacija Bosne i Hercegovine izvršena u relativno kratkom roku, novoformirana vlast nije nailazila na širu podršku i razumevanje, uprkos brzim taktičkim potezima kojima je pribegavala kako bi izgradila za sebe poverenje kao vlast koja želi da stvarno i iskreno sarađuje sa narodom. Mere koje je vlast preduzimala, naročito donošenje niza zakona, izazivale su i sve više produbljivale nepoverenje naroda prema okupatorskoj upravi, pa je, samo četiri godine nakon ulaska austrougarske vojske u Bosnu i Hercegovinu, došlo do prvog velikog potresa – ustanka protiv nove države koji je buknuo u Hercegovini u prvoj polovini januara 1882. godine. Ustanak je počeo napadom na žandarmerijsku kasarnu u

⁷ S. Mićanović, *Sarajevski atentat*, Zagreb, 1965, str. 18–21.

Ulogu i brzo se proširio napadima na druge kasarne.⁸ Redovne posade koje su se nalazile na terenu istočne Hercegovine, gde je ustanički pokret započeo, nisu bile u mogućnosti da spreče njegovo širenje i da ga uguše, pa se požar ustanka postepeno približavao južnoj Bosni, preteći daljem širenju.

Austro-Ugarska vojna komanda bila je prinuđena da preduzima brze i energične mere vojne i političke prirode da bi ovaj pokret (ustanak) bio što prije i brže savladan. Zajedničko ministarstvo finansija u Beču, iz kojeg se upravljalo poslovima Bosne i Hercegovine, posvetilo je mnogo pažnje i brige ovom pitanju, nastojeći da na svaki način utvrditi koji su uzroci mogli dovesti do ovakvog razvoja situacije, kako bi se u budućnosti mogli sprečiti i preduprediti slični događaji. U diskusijama koje su vođene u parlamentu i na sednicama zajedničke vlade raspravljalo se posebno o svim merama okupatorske vlasti koje bi mogle biti uzročnici nastanka nezadovoljstva i otpočinjanja otvorene pobune. U tom smislu je posebno bilo aktuelno pitanje uvođenja novog vojnog zakona po kojem je stanovništvo okupiranih zemalja potpadalo pod vojnu obavezu, zatim pitanje novog poreskog sistema, itd. Vlast je posebno zabrinjavala činjenica da su u Hercegovačkom ustanku jednako učestvovali i Srbi i Muslimani, što nikako nije bilo u skladu sa njihovim shvatanjem odnosa koji vladaju u zemlji. Zanimljivo je da je izvesnim krugovima iz opozicije, koji su kritikovali politiku vlade u okupiranim pokrajinama, bilo jasno da okupatorska vlast nije uspjela da među stanovništvom Bosne i Hercegovine nađe makar jedan njegov deo koji bi joj davao podršku. Priznajući tu činjenicu, vladini predstavnici pokušavali su da je objasne time da je državna politika u okupiranoj zemlji izbegavala da favorizuje bilo koju od narodnosti, tj. da je prema svima postupala jednako: nastojala je da od samovolje muslimanskih feudalaca zaštititi hrišćansko seljaštvo štiteći u isto vreme „opravdane“ interese feudalaca, ne dopuštajući hrišćanskim seljacima da po svojoj volji rešavaju pitanje agrarnih odnosa. Ovo objašnjenje bilo je jednostrano i delimično tačno. Istina je da vlast nije dopuštala da se ma šta bitno menja u socijalnim odnosima koje je zatekla, ali to još nije bio dovoljan razlog da se protiv nje digne ustanak, pogotovo da se u ustanku javi saradnja između Srba i Muslimana, što je u hercegovačkom ustanku bio slučaj. Tumači i branioci vladine politike nikad nisu pokazali sklonosti da uzroke ustanka potraže i nađu u politici koja je vođena u zemlji, u merama koje su vlasti tamo preduzimale, nego su kao glavne uzroke uzimali neke nebitne činjenice kao što je, recimo, velik broj izbeglica koje su se našle u graničnim delovima zemlje i koje su navodno iskoristile trenutne teškoće i nesporazume da vrše svoju agitaciju i izazivaju nezadovoljstvo u narodu.

Među kritičarima vladine politike u Bosni i Hercegovini bilo je i onih koji su tražili da se više pažnje posveti najmnogobrojnijem pravoslavnom seljaštvu i da vlast treba ubrzati napore da se zadovolje njegovi opravdani interesi, kako bi se ono

8 Govoreći o uzrocima nezadovoljstva austrougarskom upravom u Bosni i Hercegovini, dr Hamdija Kapidžić u svom delu „Hercegovački ustanak 1882. godine“ ističe delovanje novog zakona o vojnoj obavezi koji je izazvao žestok otpor i kod Srba i kod muslimana. Među muslimanima tada naročito jača pokret za iseljavanjem koji austrougarska uprava nastoji da stiša pomoću izvjesnih ljudi iz redova višeg sveštenstva i begovata što su bili spremni da saraduju sa Austro-Ugarskom. Srpski otpor izražen je protestom Mostarske crkvene opštine protiv vojnog zakona u čijoj se predstavi izražava stanovište da se „vojnim zakonom gazi međunarodni položaj Bosne i Hercegovine“, jer je „svakom jasno da jedna zemlje ne može imati dva suverena i da usled ovoga i jedan narod zakletvu vjernosti ne može davati dvojici gospodara“; *Ibidem*, str. 24.

smirilo i bilo lojalno prema zemaljskoj upravi. Prema tom mišljenju Muslimani se ionako nikada ne mogu pridobiti, jer se osećaju i verovatno će se još dugo, možda i uvek, osećati u tuđoj državi, odvojeni od matične zemlje, pa je bolje već unapred se odreći njihove podrške.⁹

Što se tiče katoličkog stanovništva, ono će se najlakše uključiti u novi sistem funkcionisanja društva, jer u tom smislu deluje katolička crkva kao značajan i u ovom slučaju odlučujući činilac. Vlada, međutim, nije pokazala interes za takvu politiku, nego je želela da još neko vreme vodi tobožnju politiku neutralnog zaštitnika interesa svih kategorija stanovništva. Angažovanjem jakih vojnih snaga, Austro-Ugarska je ugušila hercegovački ustanak. Nema nikakvih podataka da je Austro-Ugarska stekla neku stvarnu pouku iz ovih događaja. U suštini, njena politika prema narodu Bosne i Hercegovine ostala je ista sve do kraja njene vladavine, s tom razlikom što će ubuduće biti favorizovanja pojedinih kategorija stanovništva. Dakle, sve otvorenije i doslednije će se sprovesti stara i porobana *egida* (zaštita, pokroviteljstvo) Hebsburgovaca – *divide et impera*.

Austro-Ugarska vlast u Bosni i Hercegovini počela je vrlo brzo eksploatisati materijalna bogatstva kojima je raspolagalo osvojeno područje. Kapitalisti iz Beča i Pešte požurili su da se angažuju u toj nerazvijenoj zemlji koja im je pružala široko i zahvalno polje rada. Osim toga, i sama država angažovala je sredstva i počela sa otvaranjem rudnika, izgradnjom pruga i puteva potrebnih da bi se prirodna bogatstva zemlje mogla otvoriti i privesti modernoj eksploataciji.¹⁰

3. Kriza unutar austrougarske vlasti

U samom vrhu vladajućih struktura Austro-Ugarske monarhije produbljivala se kriza koja je na prvi pogled imala u osnovi ličnu netrpeljivost između cara i njegovih najbližih saradnika i savetnika s jedne strane, i prestolonaslednika i njegovih istomišljenika i prijatelja s druge strane. Već odavno se znalo da car i prestolonaslednik nisu zadovoljni jedan drugim, da među njima postoji netrpeljivost i da o mnogim važnim i suštinskim pitanjima imaju različita i većinom suprotna mišljenja. Znalo se da je car bio nesrećan i nezadovoljan zbog toga što je njegov sin Rudolf,¹¹ njegov pravi naslednik, samoubistvom prekinuo pravu liniju nasledstva prestola i što je smrću carevog brata nadvojvode Karla Ludvika prestolonaslednik postao Franjo Ferdinand (*Franz Ferdinand von Österreich – Este*), o kome je car imao jako negativno mišljenje. Car je s razlogom smatrao da je Franjo Ferdinand suviše ambiciozan, samovoljan i da nikada neće biti u stanju da državnu usmerava sigurnim i proverenim putevima. Kao dugogodišnji predstavnik stare loze, dinastije koja je tokom dugog perioda izgradila svoj metod vladanja i složenu i zamršenu koncepciju vođenja državnih poslova, car Franjo je osećao organsku

9 „Delegat dr Tronkli izjavio je da smatra ustanak kao bolesno stanje u okupiranoj zemlji; dati su mnogi razlozi, ali ne i glavni razlog koji leži u nejasnim državnopravnim odnosima ove zemlje prema monarhiji. On je rekao i da nije tačno da tamošnje stanovništvo podiže bune iz običaja. Uzrok leži u nerešenom agrarnom pitanju, pa bi trebalo nastojati da se pridobije pravoslavno stanovništvo. Muslimani se neće nikada pridobiti.“; H. Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, Sarajevo, 1958.

10 M. Mićanović, *Sarajevski atentat, opus citatum*, str. 24–27.

11 Rudolf Franc Karl Jozef, jedini sin cara Franje Josifa, izvršio samoubistvo zajedno sa svojom ljubavnicom Marijom Večerom u dvorcu Majerling (1889).

odvratnost prema svemu što je novo. Ostareo je na carskom prestolu, a na početku XX veka dočekao i teška vremena za carevinu. Na evropskoj pozornici i u samoj zemlji, Austro-Ugarska je počela da gubi značaj koji je do tada imala. Car je mnogo više cenio lukavstvo i taktiziranje nego otvoreno pokazivanje namera i planova za pravolinijsko delovanje. U veštini čuvanja stečenog car je mislio da je postigao najviše što se može postići i hteo je da što duže zadrži temelje državne vlasti. U pogledu unutrašnje politike car je hteo da bude elastičan, kako bi, i pored formalnih ustupaka, održao u pokornosti mnogobrojne narode svoje carevine, od kojih je svaki imao svoje interese, ideje i ciljeve, i među kojima su neprekidno bili na dnevnom redu oslobodilački pokreti, zavere i raznovrsne političke turbulencije.¹²

Svoju politiku prema Mađarima car je posebno smatrao uspešnom i efikasnom verujući da je dualizam najsrećnije rešenje koje je ikada moglo biti pronađeno. Ono je, mislio je, zauvek skinulo s dnevnog reda pitanje Mađara kojima je izživljavanje nad Hrvatskom moglo još dugo vremena zadovoljiti sve ambicije.

U Franji Ferdinandu car je vidio čoveka lišenog svakog vladalačkog digniteta, čoveka, koji samouvereno i brzopleto želi da ide pravom linijom, da svoje ciljeve, inače vrlo diskutabilne u pogledu njihove ispravnosti za interese carevine, otkriva svetu i da ih ostvaruje direktnom akcijom. Obdaren lukavstvom i instinktom dugogodišnjeg monarha, car Franjo Josif je shvatio da su se vremena promenila, da je njegova carevina podrivena u svojim temeljima i da se može održati samo mudrom, taktičkom politikom koja će znati da vodi računa o svim opasnostima i problemima što prete sa svih strana. Zato je i negovao specifični austrougarski parlamentarizam, koji je omogućavao da se drže dugački govori, da se iznose predlozi i izglasavaju zakoni, da se kritikuje politika vlade. Buntovnička energija naroda iscrpiće se u beskonačnim parlamentarnim debatama koje same po sebi ne predstavljaju nikakvu opasnost za vladaoca u čijim se rukama, u stvari, nalazila prava vlast. Prava veština i prava vladalačka mudrost sastoji se u tome da vladalac bude u pozadini, da se čini nevidljiv i nezainteresovan, a kada situacija zatraži, da se pojavi iz svoga kutka i iskaže svoju odlučnost. Po zakonima carevine, car je bio u mogućnosti da raspusti parlament u trenutku kada to nađe za shodno, jer je njemu bilo ostavljeno pravo da oceni šta je najviši interes države.¹³ Austrijske vlasti nastojale su uvek i u svim prilikama da istaknu snagu austrijske vojske i veliku „ljubav i brigu“ cara prema „svojim narodima“. Vojna muzika priređivala je koncerte, vojska uzimala učešća i u pojedinim verskim obredima. Tako na primer o katoličkom prazniku „brašančevo“, kada je procesija obilazila ulicama Sarajeva, vojska je ispaljivala plotune iz pušaka, a topovi su pucali sa Žute Tabije; o pravoslavnom prazniku „bogoavljanje“ sa Žute Tabije ispaljeno je stotinu hitaca iz topova, a uz muslimanski praznik „ramazan“ pucanj topa objavljivao je iftar – vreme ručka.

Austrijska himna „carevka“ učila se u prvom razredu osnovne škole. U četvrtom razredu osnovne škole bio je oveći članak u čitanci o tome kako je bog spasao cara

12 Car Franjo Josif vladao je od 1848. do 1916. godine. Pomoću ruskih carskih trupa krvavo ugušio mađarsku revoluciju 1849. godine. Vladao je apsolutistički, a posle poraza u Italiji i u ratu s Pruskom 1866. godine pristupio je reformisanju države i usvojio dualističko rešenje, u kojem su u državi privilegovani Nemci i Mađari; S. Mićanović, *opus citatum*, str. 60.

13 *Ibidem*, str. 64.

kada je jedan Mađar pokušao da ga ubije nožem u svojoj bezbožničkoj mržnji. Deci se nije ni moglo objasniti da je taj mladić napao Franju Josipa da osveti svoju sestru koju je car zaveo i ostavio ne brinući se za njenu dalju sudbinu. Carev rođendan svečano je proslavljan svake godine rasvetom grada, muzikom i vojnom paradom.

Propaganda je planski radila. Pomagala je sveštenstvo koje je, u znak zahvalnosti, učilo narod da se pokorava vlasti, a omladina je prazne reči propagande prepoznala i odbacila. Ipak, iz konkretnih istorijskih događaja iskristalisalo se mišljenje i o austrijskoj državi i o ličnosti Franje Josipa.

Franjo Josip je bio njemački šovinista, fanatični katolik, krut čovek, koji zna samo za dužnosti i izvršavanje naređenja, apsolutista i tiranin koji tiraniše čak i članove svoje porodice. Svestan da je nemačka nacija u manjini u odnosu na more porobljenih naroda, on nastoji svim silama da Austrijancima sačuva vladajući položaj. Nekada ogromna i silna država, za koju su njeni čuvari s ponosom isticali da će biti večna, Austrougarska se tokom vremena krnji, i postepeno ali sigurno se osipa deo po deo prigrabljenih teritorija. „Miroљjubivi“ car Franjo Josip, od stupanja na presto od svoje osamnaeste godine života, se bori, ratuje, strelja i veša nepokorene podanike, da bi sačuvaio sebi i svojoj porodici carstvo od konačnog raspada. Vatikan pomaže Franji Josipu u nastojanju da sačuva Austriju, bedem katoličanstva, pre svega zbog svojih interesa. Katoličko sveštenstvo daje caru oproštaj od svih počinjenih zločina, brani ga od seni i utvara pobijenih patriota i izginulih vojnika, obećava mu naročitu božju pomoć za očuvanje večne i nedeljive apostolske Monarhije, i pomaže uspješnije u tom poslu nego policija, gušeći svaki napredak, buđenje nacionalne svesti i širenje socijalističkog pokreta.¹⁴

Uz sveštenstvo, glavni oslonac cara i najuporniji branilac Monarhije bilo je plemstvo, koje je prigrabilo ogromne delove najplodnijeg zemljišta, zauzelo sve najbolje plaćene položaje u vojsci, diplomatiji i upravi. Da bi sačuvali svoja imanja i povlašćeni položaj, morali su da se bore protiv napretka i uzdizanja svesti naroda. Svi oni su se borili složno, krstom, zatvorima i vešalima, od opasnosti koja pretil njima a ne bednom i bespravnom narodu. Plemstvo je opasnost videlo u svemu: u buđenju nacionalne svesti naroda, u očuvanju i negovanju maternjeg jezika i pisma, koji nisu nemački, u viteškim i kulturnim društvima, nauci i naprednim mislima.

Svi čuvari Monarhije strahuju i od spoljnih neprijatelja Monarhije. Svaki je sused neprijatelj, svaka veća i jača država opasnost. Slovensku Rusiju su nastojali uništiti da bi Austrija ostala večna, a Vatikan dobio nova područja za širenje „jedine spasavajuće“ katoličke vere. Zbog toga je odlučeno da porobe i pokore male slovenske države i njihove narode, stvore od njih dobre Austrijance i katolike, i sprema ih da ginu za slavu „ćesara“ i moć Vatikana.

Pruska koja nije nikada ratovala sa Austrijom u cilju zaokruženja nemačke države, bila je jedini saveznik Austrije. Ali, Prusi su nastojali da Austriju i njene narode iskoriste i za svoje dalje širenje i napredovanje. Nemačka štampa je godinama otvoreno i neskriveno pisala o željama i namerama nemačkih kapitalista i njihovih političara. Pisalo se o težnjama da se osvoji potrebni „životni prostor“ na Istoku, izvoru bogatstva ostalih kolonijalnih država. Plodna polja Ukrajine

14 *Austria erit in orbe ultima* – AEIOU – Austrija će biti večna. *Ultima* znači i poslednja, večna i zadnja, tj. najgora, kako se uglavnom podsmješljivo i tumačilo.

i bogatstvo Indije bila su javni san Nemačke. *Drang nach Osten* – prodiranje na Istok. U tu svrhu izgrađivalo se naoružanje i flota, gradile fabrike teškog oružja i municije. Vojska je isticana kao glavni deo nemačkoga naroda, mnogo važniji od građana, jer je vojska glavni oslonac boljeg života. Nemci su proglašeni najboljom i najsposobnijom nacijom, nadljudima, sposobnim da zarate sa Engleskom, Francuskom, Rusijom i celim svetom, jer kao narod viših sposobnosti imaju prava da otmu sve što im treba.

Pripreme za rat bile su završene mnogo pre 1914. godine. Rat je mogao buknuti 1908. kao i 1910. godine. O ratu protiv Srbije svakako je moralo biti govora i na sastanku Vilhelma i Franje Ferdinanda u Konopištu 1914. godine pred polazak Franje Ferdinanda na velike manevre u Bosni. Do 1914. godine verovatno su bili završeni i svi ratni planovi, jer je atentat iskorišćen kao povod ratu toliko brzo i bezobzirno da se jasno vidi da je žalost za Franjom Ferdinandom i revolt što je član „prostoga naroda“ digao ruku na „posvećenu carsku ličnost“ samo prašina bačena u oči celome svetu. Bezobzirnost i silovitost kojom je napadnuta Srbija, odbijanje svakog posredničkog pokušaja da se spor reši mirnim putem, mnogo su smetali braniocima Austrije i Nemačke, koji su na sve moguće načine pokušavali dokazati da su one bile izazvane i skoro prisiljene da otpočnu rat i da to nisu htele. S druge strane, Engleska i Francuska znale su da Nemačka želi oteti njihove kolonije, pa su se i one odavno spremale na rat. Među te ukrštene interese velikih kapitalističkih i kolonijalnih sila upala je Bosna i Hercegovina, kao mala teritorija na velikom nemačkom putu na Istok. Narod Bosne i Hercegovine odupirao se „najezi silnog neprijatelja prilikom okupacije – bez uspeha“.¹⁵

Još na početku okupacije u Bosni i Hercegovini se organizovala grupa mladih ljudi koji su iskreno želeli pomoći napaćenom narodu, verujući da će, žrtvujući svoje živote, uspeti da zaustave dalje stradanje naroda. Omladina je iskazivala veliki zanos, ali i potcenjivanje neprijatelja, što je bilo sasvim pogrešno ali i potpuno razumljivo. Upravo zbog potcenjivanja moći Austrije i Nemačke i loše procene njihovih krajnjih namera, niko nije ni pomislio da bi moglo doći do rata.¹⁶

Austrijskom okupacijom Bosne i Hercegovine mogli su biti zadovoljni samo pojedinci koji su se nadali ličnoj koristi, ili fanatični katolici, koji su jedva čekali da postanu podanici katoličke države. S druge strane, većina naroda bila je nezadovoljna verskim ili ekonomskim stanjem. Jedino su se možda kmetovi nadali da će se osloboditi kmetstva, ali im je svaka nada nestala još prvih dana po završetku okupacije. Kako je svaki pokušaj ustanka nemilosrdno ugušen, stariji, naučeni da trpe, pomirili su se sa sudbinom. Jedino je omladina mogla maštati o boljem životu na ovome svetu i delovati da zaista dođe do boljeg života.¹⁷

15 L. Albertini, *The Origins of the War 1914*, I, London 1952, str. 194, 223–225, 228, 232, 281; Bittner, Rudolf: *Berliner Moratshefte* (Berlin), Januar 1932; V. Bogdanović, *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848/49*, Zagreb 1949, str. 70, 76, 90; F. Conrad von Hötzendorf, *Aus meiner Dienstzeit*, II, str. 380; III, s. 785, *Documents diplomatiques français*, I^e Serie (1871–1900), Paris 1929–40, II N° 356. Friedjung, Heinrich: *Osterreich-Ungarn und Serbien*, „Neue Freie Presse“, Beč, 25. marta 1909.

16 I. Kranjčević, *Uspomene jednog učesnika u sarajevskom atentatu*, Sarajevo, 1954, str. 7–11.

17 *Ibidem*, str. 19.

Prvi omladinci koji su otišli u narod da šire revolucionarne ideje su Miloš Pjanić i Drago Ljubibratić. Obišli su deo Bosne i gotovo celu Hercegovinu, putujući pešice, a po povratku su bili uhapšeni. Uz njih su uhapšeni i Cvjetko Popović, Voja Knežević, Dušan Marijanac i Boro Časić. Policija je već tada htela dokazati organizovani revolucionarni rad omladine protiv Austrije, izrežirati veliki sudski proces i otvoriti mogućnost za opšte progone omladinaca koji su bili poznati i cenjeni. Svi uhapšeni omladinci su ostali dugo u zatvoru, a osuđeni su samo Miloš Pjanić i Drago Ljubibratić, dok su ostali oslobođeni. Narod nije odao tajnu o čemu su Pjanić i Ljubibratić govorili, vlasti su doznale jedva toliko da ih osude, iako su sudski procesi i presude bili pre plod sumnji nego dokazane krivice. Ovaj pokušaj austrijske vlasti pokazao je da se vodi računa o radu omladine, odnosno da se ona nadzire, i da se traži mogućnost da se širokim zahvatom onemogućiti svaki nacionalni rad. Ove aktivnosti su dokazale da je Austrija u mogućnosti da preduzme odlučne korake i da se može raditi još samo neko ograničeno vreme, jer će nakon toga uslediti obračun. Prema tome, kao način borbe protiv Austro-Ugarske ostao bi samo odlučan rad, koji će tražiti žrtve u životima omladinaca.¹⁸ Bosna i Hercegovina je i tada bila multinacionalna zajednica u kojoj je većinsko stanovništvo bilo pravoslavno. Tadašnja multinacionalnost u Bosni i Hercegovini nije bila nikakva prepreka za borbu naroda za oslobođenje, već je davala jake impulse svima da se bore za oslobođenje od austrougarske okupatorske vlasti. Po statistici od 1910. godine u Bosni i Hercegovini je bilo svega 1.898.044 stanovnika. Od toga je bilo pravoslavnih 825.418 (43,49%), muslimana 612.137 (32,25%), rimo-katolika 434.061 (22,87%), Jevreja 11.868 (0,62%), i ostalih 14.560 (0,77%). Pravoslavni su imali većinu u 27 srezova, muslimani u 16, katolici u 12. Stranaca je bilo u BiH te godine 58.414 ili 3,09%.¹⁹

3. Mladoturska revolucija – pokušaj modernizacije i spasavanja Carevine

Mladoturska revolucija izbila je u julu 1908. godine i bila je pokušaj da se Tursko carstvo modernizuje i uvede u krug evropskih država.²⁰ „Bolesnik na Bosforu“ je očigledno preživljavao tešku krizu. Anarhija u Turskoj je izrodila mladotursku revoluciju 1908. godine, koja se završila bez uspeha. U stvari, tada su ultranacionalističke snage prigrabile vlast pa su, i pored vraćanja Ustava, nastavile progone i nasilje nad svima koji nisu bili Turci, a posebno su stradali hrišćani. Istorija je potvrdila da turske snage nisu nikada štatile hrišćansko stanovništvo, posebno ne od arnautskog nasilja, koje je sve više uzimalo maha.²¹ Sve slabosti Turske u Srbiji

18 V. Masleša, *Mlada Bosna*, Beograd, 1945; I. Kranjčević, *Uspomene jednog učesnika u sarajevskom atentatu, opus citatum*, str. 51–52.

19 P. Slijepčević, *Napori Bosne i Hercegovine za oslobođenje i ujedinjenje*, Sarajevo, 1929, str. 14.

20 E. Ramsauer, *The Young Turks, Prelude to the Revolution of 1908*, Princetown, 1975; D. Vlahov, *Makedonija i Mladoturska*, IG, 1949, br. 3, str. 33–52; Uporedi: M. Paidovski, *Političkite partii, organizaciji i grupi vo Makedonija (1908 – 1912)*, Skoplje, 1965.

21 *Istorija srpskog naroda – Od Berlinskog kongresa do ujedinjenja 1878–1918*, šesta knjiga, I tom, Drugo izdanje, Beograd, 1994, str. 174–182.

je najbolje poznao Bogdan Radenković, službenik srpske diplomatije, koga su svojevremeno turske vlasti osudile na 101 godinu robije zbog nacionalnog rada.²²

Rusija je takođe imala svoje ciljeve. Vekovna težnja Rusije bila je i da za svoje brodove oslobodi prolaz Bosforom i Dardanelima, da bi izašla na Sredozemno more, ili da bar preko Balkana stigne do Barske, ili Bokokotorske luke. Zato je morala da gradi posebne odnose sa Bugarskom. Bugarska je to umela da koristi, često paktirajući sa Austrougarskom. Nagodba Rusije sa Austrougarskom da ona izvrši aneksiju Bosne i Hercegovine, a da Rusija dobije slobodan prolaz svojim brodovima kroz Bosfor i Dardanele, ostvarila se samo delimično. Austro-Ugarska je izvršila aneksiju Bosne i Hercegovine, ali Rusija nije ostvarila svoja prava, jer su to sprečile Turska, Nemačka i Engleska. Dogovor je preinačen tako da se Austrougarska izborila da Bugarska proglasi svoju nezavisnost, i da ona veliki deo srpskog naroda stavi pod novu – svoju okupaciju. Odbačen je i zahtev Rusije da deobom Sandžaka Crna Gora i Srbija uspostave zajedničku granicu. Tome se posebno protivila Austrougarska, koja je iz Bosne i Sandžaka želela da sebi obezbedi prolaz do Južne Srbije i Soluna. Protiv predloga Rusije bila je i Italija zbog zainteresovanosti za dalmatinsku obalu i teritorije koje su naseljavali Šiptari.

Bugarska je bez borbe dobila Egzarhat²³ i nezavisnost. Uz pomoć Rusije uspela je septembra 1885. godine sebi priključiti Istočnu Rumeliju, a onda se okrenula Makedoniji, u kojoj je već 1884. obrazovala *Vrhovni makedonski komitet*, samo godinu dana posle osnivanja *Vnutrašne makedonske revolucionarne organizacije* – VMRO (Damjan Grujev, K. Šatov, D. Tatarčev, G. Tošev, na čelu sa Gose Delčevim). Vrhovni makedonski komitet – *Vrhovisti* bio je agentura bugarske vlade. Za svo to vreme raja u turskoj carevini živela je sve lošije, nasilje i tortura su bili sve izraženiji. Tek na snažan pritisak Rusije i Austrougarske 1901. i 1902. godine Porta je obećala poboljšanje stanja Solunskom, Janjenskom, Bitoljskom i Kosovskom vilajetu. Turski sultan objavljuje 1. decembra 1902. dekret o sprovođenju reformi u policiji, žandarmeriji, sudstvu, i o unapređenju zanatstva, industrije, trgovine i školstva.²⁴

Na sastanku careva i ministara spoljnih poslova Velikih sila u Mirčestegu 2. oktobra 1903. godine postignut je sporazum da se obećane reforme u Turskoj izvedu pod kontrolom predstavnika velikih sila. Od oktobra 1904. Godine Bugarska i Grčka intenzivno šalju svoje čete u Makedoniju. Bugarska ubrzano naoružava svoju vojsku, duplira budžet Egzarhista, a u vojnom budžetu predviđa i sredstva za

22 „Ja nisam video čoveka koji je bio više ubeđen u to da je Turska trula i da je samo treba gurnuti pa da se sruši, nego što je bio Bogdan Radenković. Pod tim ubeđivanjem mi smo svi, na kraju krajeva rešili da se okanim rada prema severu i da produžimo rad u Staroj Srbiji i Makedoniji, dakle da u tom pravcu radimo. Imajući veze i poznanstva sa Milovanom Milovanovićem, ministrom spoljnih poslova, ja sam primio na sebe da sve to iznesem gos. Milovanoviću i da podejstvujem kod njega i, ako je moguće, da ga potpuno ubedim i oduševim za to da se jednom pride definitivnom razračunavanju sa Turskom“ – izjavio je, kasnije, Apis pred sudom u Solunu; Ž. V. Zirojević, *Istina o Apisu*, Beograd, 2000, str. 44.

23 *Egzarhat* – znanje dostojanstvo i delokrug Egzarha; oblast kojom upravlja egzarh. Egzarh je vojskovođa, carski namesnik u Vizantiji. U pravoslavnoj crkvi patrijarhijski namesnik; episkop kojem je patrijarh ustupio deo svojih prava; poglavar određene crkvene oblasti ili samostalne crkve; Klajn, I. I. M. Šipka, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, IV izdanje, Novi Sad, 2008, str. 408.

24 S. Stojanović, *Srpsko-turski rat 1912*, Beograd, 1928; D. Đorđević, *Pašić i Milovanović u pregovorima za balkanski savez 1912*, IČ, IX-X (1959), str. 467–486.

makedonska pitanja, iako je 30. marta 1904. godine sa Srbijom potpisala ugovor o prijateljskom savezu.

Posebno učestalo slanje komitskih, bugarskih i grčkih četa u Makedoniju bilo je 1906. godine. Borbe između Bugarskih i srpskih četa bile su sve oštrije i 1904. godine su odnosi između Srbije i Bugarske bili izuzetno narušeni. Grčke i srpske čete se nisu sukobljavale. Velike sile su insistirale da se odnosi između bugarske i srpske vlade srede. Nikola Pašić je izdao naređenje da srpske čete više ne napadaju bugarske, da se Bugarska u štampi ne vređa, a da se vesti iz Stare Srbije i Makedonije ne puštaju preko Pres biroa. Međutim, Bugarska je i u tim uslovima čak i pooštrila kampanju protiv Srbije.

Za to vreme crnogorski kralj Nikola je održavao veoma prijateljske odnose sa Bugarskom. Tvrdio je čak da je Makedonija sastavni deo Bugarske i da Srbija tamo nema šta da traži.²⁵ Bugarska je neposredno pred austrougarsku aneksiju Bosne i Hercegovine proglasila 16. septembra 1908. Nezavisnost, na osnovu dogovora Izvoljskog (*Aleksandro Petrovič Izvolbskiü*) i Erentala (*Achrenthal Alois Lexa*). Crna Gora je požurila da odmah prizna nezavisnost Bugarske.

Balkanske nacionalne države su se, po oslobođenju od turske okupacije i raskida sa ostacima feudalnog uređenja, počele ubrzano razvijati. Razvoj je bio iniciran uvođenjem novih – kapitalističkih društvenih odnosa, jačanjem nacionalnog identiteta i težnji za oslobođenjem krajeva koji su se još uvek nalazili pod turskom vlašću. Mladoturska revolucija 1908. godine je stvorila nepodnošljive uslove za ne-turske narode u okviru turske države. Nezadovoljstvo naroda velike sile su želele iskoristi za svoje lične ciljeve pokretanjem inicijative za podelu Turske. Pri tome se posebno isticala Austro-Ugarska, podržana od Nemačke, koja je nastojala da iz okupirane Bosne i Hercegovine preko Sandžaka, Kosova i Metohije nastupi ka Solunu, cilj poznat kao prodor na istok (*Drang nach Osten*). Takav razvoj situacije je uzrokovao zbližavanje balkanskih država i stvaranje njihovih saveza, za šta je bila posebno zainteresovana Rusija kao članica Trojnog sporazuma (Antanta), koja je smatrala da će se time sprečiti austrijsko-nemačko posjedanje balkanskog poluostrva.²⁶

Stvaranje Balkanskog saveza je otpočelo u jesen 1911. godine. Najveći problemi u toku pregovora su se javljali između Srbije i Bugarske. Pritiskom Rusije postignuta je saglasnost, pa je 13. marta 1912. godine potpisan ugovor o saradnji i prijateljstvu. Ugovor su potpisali general Radomir Putnik i general Ivan Fičev. Javni deo ugovora je imao odbrambeni karakter, dok je drugi deo, tajni, predviđao ofanzivni rat protiv Turske i podelu Makedonije. Na osnovu ugovora i tajnog dodatka, 2. jula je zaključena Vojna konvencija, kojom su predviđene vojne obaveze obe strane i u slučaju odbrambenog i u slučaju ofanzivnog rata.²⁷ Prema toj konvenciji, Bugarska nije smela imati manje od 200 hiljada, a Srbija ne manje od 150 hiljada vojnika. Osim ovoga, konvencija je sadržavala i neke posebne uslove, kao npr. u slučaju da Austro-Ugarska napadne ili bilo kakvim činom izazove Srbiju; Bugarska se bila obavezala da će poslati određeni broj vojnika kao pomoć Srbiji, i obratno, ukoliko

25 V. Ćorović, *Istorija Srba*, Beograd, 2011, str. 688.

26 S. Skoko, *Na besmrtnoj vertikali srpske ratne prošlosti*, Knjiga Prva, Beograd, 2012, str. 371.

27 Report of the International Commission and Conduct of the Balkan Wary, Vashington, 1914, p. 433–446.

Rumunija napadne Bugarsku, Srbija je bila obavezna da pomogne Bugarskoj s određenim brojem vojnika, itd. Ratni plan za rat sa Turskom započeo je 1878. godine, kada je Srbija dobila novu granicu na jugu, ali je osnovna ideja o načinu delovanja i rasporeda snaga konačno ustaljena tek 1898. godine. Tada se došlo do zaključka *da Srbija treba, za ostvarenje nacionalnih ideala, računati s ofanzivnim ratom protiv Turske, koji je moguć samo u zajednici s balkanskim kraljevinama Bugarskom, Grčkom i Crnom Gorom; da srpska ofanziva treba biti usmerena na Kumanovsko-skopsku crtu, gde bi se najverovatnije i okupila glavovina turske vojske.*

Ovaj zaključak je poslužio kao osnova za razradu planova mobilizacije, koncentracije snaga i strateškog razvoja, koji su završeni u februaru 1903. godine. Po njima je srpska vojska i stupila u rat protiv Turske, s nekoliko izmena koje je uzrokovala vojna konvencija s Bugarskom. Osnovna ideja je bila: koncentričnim kretanjem glavnih snaga (tri armije) kosovskim, južnomoravskim i krivorečnim pravcem okružiti i tući turske glavne snage, za koje se pretpostavljalo da će biti na Ovčem Polju. Pomoćne snage su trebale osigurati desnu stranu glavnih snaga.²⁸ Srpska vlada je bila svesna da se propast Turske imperije u Evropi naglo približava i činila je sve da svoje zahteve u tom trenutku može da podupre i vojnom snagom. Zato je, pored redovnog vojnog budžeta koji je odnosio 20 do 30 miliona godišnje, što je predstavljalo oko četvrtine državnog budžeta, davala i vanredne kredite. Godine 1908. na vojsku je utrošeno 147.198 miliona dinara (27.449 miliona dinara iz redovnog budžeta, 45 miliona od zajma za naoružanje zaključenog 1906. godine u Francuskoj, a ostala suma od vanrednih kredita). Zato je Vlada Srbije morala, oslanjajući se na sile Antante da u Francuskoj 1906. godine zaključi kredit od 95 miliona dinara (45 miliona za naoružanje i 35 miliona za izgradnju železnice). Posle Aneksione krize 1909. godine zaključen je novi kredit, takođe u Francuskoj, od 150 miliona dinara (95 miliona za naoružanje, a 56 miliona za izgradnju železnice). Usled toga, uz zajam od 60 miliona dinara iz 1902. godine, državni dug, koji je 1909. godine iznosio 442,4 miliona, povećao se 1910. godine na 735 miliona dinara, a državni budžet od 76 na 120 miliona dinara, dok je vrednost celokupne proizvodnje iznosila 750–800 miliona dinara. Na otplatu dugova svake godine je odlazila četvrtina državnog budžeta. Država je povećanje državnog budžeta i otplatu dugova ostvarivala povećanjem poreza i izvoza. Spoljnotrgovinski bilans je stalno bio aktivan, ali se ipak nije uspevalo da se spoljnotrgovinskim bilansom podmiri otplata državnih dugova.²⁹

Koaliciona radikalno-samostalska vlada je pala jula 1911. godine, a Nikola Pašić formira homogenu radikalnu vladu, na čijem čelu je Milovan Milovanović. Aprila 1912. godine na parlamentarnim izborima radikali su dobili bezmalo dva puta više glasova od samostalaca. Socijaldemokratska partija je dobila oko 30.000 glasova i dva poslanička mandata. Krajem avgusta 1912. godine formirana je homogena radikalna vlada pod predsedništvom Nikole Pašića, sa kojom je Srbija ušla u Balkanski rat. Uoči rata Srbija je imala 2.922.000 stanovnika, maksimalno je mogla da mobilize 300.000 vojnika. Srpska vojska je uoči rata 1912. godine po naoružanju bila približno na nivou proseka evropskih armija, što znači da je napor srpske vlade

²⁸ *Istorija srpskog naroda* – grupa autora, *Od Berlinskog kongresa do ujedinjenja 1878–1918*, šesta knjiga, I tom, Drugo izdanje, Beograd, 1994, str. 187–189.

²⁹ Ž. Đorđević, *Satiranje srpstva u XIX i XX veku, Tom I*, Beograd, 2012, str. 89–126.

da svoju vojsku učini sposobnom za definitivni obračun sa Turskom bio uspješan. Srbi su ušli u oslobodilačke ratove 1912–1918 ispunjeni svetom vatrom, da obnove ono što im je nekad oduzeto.³⁰

Literatura

1. Albertini, L; *The Origins of the War 1914, I*, London, 1952.
2. Bittner, R; Berliner Moratshefte (Berlin), Januar 1932.
3. Bogdanović, V; *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848/49*, Zagreb 1949.
4. Vlahov, D; *Makedonija i Mladoturska*, IG, 1949, br. 3, str. 33–52.
5. Gaćinović, V; *Spomenica Vladimira Gaćinovića*, U Slijepčević, P. (ur), *Prijatelji i drugovi*, štamparija Petra N. Gakovića, Sarajevo. 1921.
6. Gaćinović, V; *Ogledi i pisma*, Prosvjeta, Sarajevo, 1956.
7. Đorđević, Ž; *Satiranje srpstva u XIX i XX veku, Tom I*, Draslar partner, Beograd, 2012.
8. Đorđević, D; *Pašić i Milovanović u pregovorima za balkanski savez 1912*, IČ, IX–X, 1959.
9. Zirojević, Ž. V; *Istina o Apisu*, Stručna knjiga, Beograd, 2000.
10. *Istorija srpskog naroda – grupa autora, Od Berlinskog kongresa do ujedinjenja 1878–1918*, šesta knjiga, I tom, Drugo izdanje, Srpska književna zadruga, Beograd, 1994.
11. Kapidžić, H; *Hercegovački ustanak 1882. godine*, Sarajevo, 1958.
12. Klajn, I; Šipka M; *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, IV izdanje, Prometej, Novi Sad, 2008.
13. Kranjčević, I; *Uspomene jednog učesnika u sarajevskom atentatu*, Svjetlost, Sarajevo, 1954.
14. Ljubibratić, D; *Mlada Bosna i Sarajevski atentat*, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo, 1954.
15. Mićanović, S; *Sarajevski atentat*, Novinsko izdavačka kuća „Stvarnost“, Zagreb, 1965.
16. Popović, Č. A; *Organizacija „Ujedinjenje ili smrt“ (Crna ruka). Uzroci i način postanka*, „Nova Evropa“ od 1. juna 1927.
17. Paidovski, M; *Političkite partii, organizacii i grupi vo Makedonija (1908 – 1912)*, Skoplje, 1965.
18. Samardžić, R; *Kosovsko opredelenje*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1990.
19. Rad organizacije „Ujedinjenje ili smrt“, „Granični oficiri“ i „Nova Evropa“ od 11. septembra 1927.
20. Conrad von Hötzendorf, F; *Aus meiner Dienstzeit, II. Documents diplomatiques français, I^e Serie (1871–1900)*, Paris 1929–40, II N° 356.
21. Friedjung, H; *Osterreich-Ungarn und Serbien*, „Neue Freie Presse“, Beč, 25. mart 1909.

30 R. Samardžić, *Kosovsko opredelenje*, Beograd, 1990, str. 106.

22. Ramsauer, E; *The Young Turks, Prelude to the Revolution of 1908*, Princtown, 1975.
23. Stojanović, S; *Srpsko-turski rat 1912*, Beograd, 1928.
24. Skoko, S; *Na besmrtnoj vertikali srpske ratne prošlosti*, Knjiga prva, Svet knjige, Beograd, 2012.
25. Report of the International Commission and Conduct of the Balkan Wary, Washington, 1914, p. 433–446.
26. Ćorović, V; *Istorija Srba, Domino Fer – naša knjižara*, Beograd, 2011.

POLITICAL SITUATION IN THE BALKANS IN THE EARLY XX CENTURY

Radoslav Gaćinović

Institute for Political Studies, Belgrade

Summary: When they liberated themselves from Turkish occupation and broke with the remnants of the feudal system, Balkan nation states started developing rapidly. This development was initiated by new capitalist social relations, strengthening of national identity and aspiring to liberate those territories which were still under the Turkish government. The Young Turk revolution of 1908 created the unbearable conditions for non-Turkish nations within the Turkish state. The Great Powers wanted to use such discontent of the people for their personal goals launching the initiative to divide Turkey. Austro-Hungary was particularly leading in this endeavor, supported by Germany which aspired to approach Thessaloniki, the goal known as “Drang nach Osten” (German for “thrust toward the East”), from the occupied Bosnia and Herzegovina via Sanjak, Kosovo and Metohija. Such a development of the situation resulted in bringing the Balkan nation states together and in the creation of new alliances. Russia, as a member of Triple Entente, was also interested in these alliances, considering that these alliances would prevent Austria-Hungary to dominate the Balkan Peninsula. The wishes and intentions of German capitalist and political circles were openly written about in German public for years, particularly their aspirations to conquer the required “living space” in the East, the source of wealth of other colonial states. The fruitful fields of Ukraine and the wealth of India were Germany’s public dream. It increased its marine fleet for that purpose and built the factories of heavy weapons and ammunition. The military was distinguished as a part of German nation much more important than ordinary citizens, since the military was the main support of better life. The Germans were proclaimed the best and the most competent nation of the whole world, the super-humans capable of making war with England, France, Russia and the

entire world, since as the nation of enhanced capabilities they had the right to take whatever they needed. War preparations were completed much earlier than 1914. The war could have broken out in 1908, as well as in 1910. The war against Serbia must have been discussed at the meeting between Wilhelm and Franz Ferdinand in Konopischt in 1914, before Franz Ferdinand set off for the great maneuvers in Bosnia. By 1914 all war plans had probably been completed as well, since the Sarajevo assassination was taken as a reason for the war so ruthlessly and quickly that it was quite clear that the grief for Franz Ferdinand and the revolt that a member of "simple people" laid hand on the "consecrated Emperor" was just the dust thrown in the eyes of the whole world. The ruthlessness and forcefulness by which Serbia was attacked, the refusal of each indirect attempt to solve the dispute peacefully were very inconvenient for the defenders of Austria and Germany, which attempted in all ways possible to prove they were provoked and almost forced to start the war although they did not want it. On the other hand, England and France knew that Germany wanted to take their colonies, so they had also been prepared for the war long before it started. Bosnia and Herzegovina was caught in the middle of these conflicting interests of the great capitalist and colonial powers, a small territory on the way of Germany toward the East. The people in Bosnia and Herzegovina were resisting the invasion of the powerful enemy during occupation, but unsuccessfully.

SUBJEKTIVNI PODACI KAO DEO ANALIZE POTREBA PRI IZRADI NASTAVNOG PLANA I PROGRAMA

Dragoslava Mićović*

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: Prilikom analize potreba, uočeno je da je pored objektivnih potrebno posvetiti veću pažnju i subjektivnim podacima, tj. podacima koje prikupljamo od polaznika za koje pravimo neki kurs jezika. Policijska akademija, koja je 2006. godine spajanjem sa Višom školom unutrašnjih poslova prerasla u Kriminalističko-policijsku akademiju, oduvek je radila na evaluaciji sopstvenih nastavnih planova i programa, sa ciljem da ih što više unapredi i poboljša, kako bi obrazovni proces dao najbolje moguće rezultate. U radu su prikazana istraživanja koja su sprovedena tokom 2002. godine u cilju poboljšanja tadašnjih nastavnih planova i programa na Policijskoj akademiji i 2011. godine na Kriminalističko-policijskoj akademiji u Beogradu. Dobijeni rezultati upotrebljeni su da se unaprede i inoviraju nastavni programi.

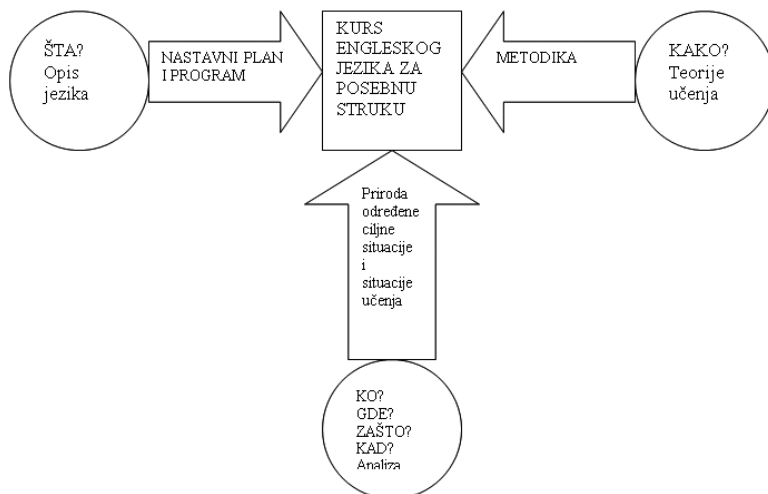
Ključne reči: nastavni plan i program, analiza potreba, subjektivni i objektivni podaci.

Uvod

Pre nego što se pristupi izradi nastavnog plana i programa treba odgovoriti na širok dijapazon pitanja, kako opštih i teorijskih, tako i posebnih i praktičnih. Na neka pitanja odgovore (bar delimično) možemo dobiti istraživanjem; na neka se pri pronalaženju odgovora moramo osloniti na intuiciju i iskustvo nastavnika, a odgovore na neka pitanja možemo da nađemo u teorijskim modelima.

Ta pitanja ukratko se mogu predstaviti slikom 1.

* nastavnik stranog jezika, dragoslava.micovic@kpa.edu.rs

Slika 1 – Faktori koji utiču na izradu nastavnog plana i programa

Iako se zna da je mali broj nastavnika u poziciji da kreira sopstvene nastavne planove i programe (kada je reč o nastavi jezika, to su uglavnom nastavnici stranih jezika struke na fakultetima), većina jeste u poziciji da ih interpretira i modifikuje kada ih primenjuje.

1. Analiza potreba

Analiza potreba je kamen temeljac podučavanja engleskog jezika za posebne namene, što literatura koja se bavi ovom tematikom dosledno i jasno ističe.² I dok se akcenat stavlja na analizu ciljne situacije u kojoj se jezik generiše, na veštine i znanje koji su potrebni onome ko uči engleski jezik za posebnu namenu u ciljnoj situaciji, potrebe se obično ne prepoznaju kao važne u istraživanju i praksi. Hačinson i Voters (Hutchinson, Waters) su među prvima istakli potrebe učenja tvrdeći da se engleski jezik za posebnu namenu u osnovi bavi učenjem na takav način da je put do učenja neke materije važan koliko i cilj (ciljna situacija).³ Prema Basturkmenu (Basturkmen)⁴, analiza potreba je ključni element kreiranja i razvoja nekog kursa. Ona je početak kompleksnog procesa koji je mnogo više od jednostavnog sagledavanja šta će studenti morati da rade u ciljnoj situaciji.⁵

2 Hutchinson & Waters, 1987; Dudley-Evans & St John, 1998; Belcher, Johns & Paltridge, 2011, u: Z. Zhang, Identities in Needs Analysis for Business English Students. *ESP Today*, 1(1), 2013, pp. 26-44. Dostupno na: <http://www.esptodayjournal.org/pdf/2.%20ZUOCHENG%20ZHANG%20-%20full%20text.pdf>, 27. 11. 2013.

3 Z. Zhang, *Opus citatum*

4 Basturkmen, 2010, str. 34, navedeno prema: D. Gak, B. Borković, Needs Analysis: a Basis of a Successful Business English Course, u: *Jezik struke izasovi i perspective*, zbornik radova, Beograd, 2011, str. 881.

5 *Ibidem*, str. 881.

Jedan od vodećih trendova prilikom kreiranja nastavnog plana jeste korišćenje podataka o polaznicima kursa, odn. informacija dobijenih od onih koji uče jezik. Ove informacije umnogome mogu da utiču na to kakav će biti nastavni plan za određeni kurs. Svrha za koju se uči jezik varira prema tome koliko je specifična i koliko brzo učenici žele da počnu da koriste svoje jezičke veštine, tj. potrebe za učenjem variraju u odnosu na to šta oni koji uče žele da budu ili postanu kroz ciljani jezik.

Analiza potreba obuhvata tehnike i postupke za prikupljanje podataka koji se koriste prilikom kreiranja nastavnog plana. Ove tehnike pozajmljene su iz nekih drugih oblasti obrazovanja i razvoja, naročito iz onih oblasti koje su u tesnoj vezi sa industrijom i tehnologijom, ali prilagođene za ove namene.⁶

Kada je reč o engleskom jeziku za specifičnu namenu, nije preterano reći da analiza potreba čini osnovu na kojoj se zasnivaju ili bi trebalo da se zasnivaju sve odluke koje se donose u vezi sa kreiranjem kursa.⁷

Objektivni i subjektivni podaci

Jedno od glavnih pitanja prilikom izrade nastavnog plana i programa jeste ko treba da utvrdi činjenice u pogledu potreba koje ima onaj ko uči jezik kako bi se kreirao i relevantni profil učenika. Do 1970-ih, potrebe za učenjem uglavnom su utvrđivali nastavnici. Od 1970-ih do danas, ova koncepcija je izmenjena: oni koji uče jezik ne smatraju se samo klijentima, već individuama koje imaju svoja lična gledišta na potrebe za koje uče jezik i na svoj lični razvoj uopšte. Klasifikaciji potreba prilikom učenja jezika najviše su doprineli Rihterih (Richterich), a nakon njega Van Ek (Van Ek), Vilkins (Wilkins), Manbi (Munby), i Brindli (Brindley).⁸

Ono što mnogi od ovih autora ističu jeste razlika između subjektivnih i objektivnih potreba. Objektivne potrebe mogu da identifikuju i neke druge zainteresovane strane na osnovu analize ličnih karakteristika polaznika, nivoa njihovog znanja jezika, ponašanja pri izboru jezika, itd.

Subjektivne potrebe, s druge strane, zasnivaju se na izjavama samih polaznika. One ne moraju nužno da se poklapaju sa objektivnim potrebama. Na primer, empirijsko istraživanje pokazuje da se efikasno funkcionisanje u formalnoj društvenoj situaciji, kao što je recimo popunjavanje obrasca u opštini ili razgovor sa bankarskim službenikom, retko formuliše kao eksplicitna potreba prilikom učenja jezika kod polaznika,⁹ pa ipak nastavnici tvrde da studenti redovno traže pomoć sa ovom vrstom problema. Slično tome, polaznici mogu da ukažu na neke subjektivne potrebe koje se sa „objektivne“ tačke gledišta ne prepoznaju.

U mnogim slučajevima izrade nastavnog plana i programa, objektivne i subjektivne potrebe za učenjem jezika moraju da budu u ravnoteži. Slepo praćenje

⁶ D. Nunan, *Syllabus Design*, Oxford: Oxford University Press, 1993, str. 13.

⁷ D. D. Belcher, *English for Specific Purposes: Teaching to Perceived Needs and Imagined Futures in the Worlds of Work, Study and Everyday Life*, *TESOL Quarterly*, Vol. 40, No. 1, 2006, str. 135.

⁸ P. Van Avermaet; S. Gysen, *From needs to tasks: language learning needs in a task-based perspective*. In K. Van den Branden (ed.), *Task-Based Language Education*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, pp. 17–46.

⁹ *Ibidem*, pp. 17–46.

samo subjektivnih potreba koje su formulisali polaznici, ne obraćajući pažnju na objektivne potrebe, dugoročno se može pokazati kao loše za polaznike. Polaznici ne poseduju uvek jasnu sliku o tome šta određeni domen (kao što je radno mesto, ili društveni/turistički domen) zahteva u smislu ciljnih zadataka i traženog nivoa upotrebe jezika.¹⁰ S druge strane, naglasak na isključivo objektivnim potrebama takođe se može pokazati kao neidealno: ako polaznici nemaju osećaj da jezik koji uče i ciljevi učenja jezika koje je odabrao kreator kursa nisu u direktnoj vezi sa onim što oni osećaju da bi trebalo da budu u stanju da postignu sa ciljnim jezikom u spoljnom svetu, mogu da postanu demotivisani da pohađaju kurs, pa čak i da prestanu da ga pohađaju, što je pokazalo istraživanje koje je sproveo Berben.¹¹

U tom smislu, pravi se razlika između „objektivnih“ i „subjektivnih“ podataka o onima koji uče jezik.

Objektivni podaci jesu činjenice, odn. informacije za koje nije neophodno uzeti u obzir stavove i gledišta učenika. U objektivne podatke, na primer, spadaju starost, nacionalnost, maternji jezik, itd.

Subjektivni podaci, s druge strane, reflektuju percepcije, ciljeve, i prioritete polaznika. Uključuju, između ostalog, podatke i o tome zašto polaznik uči drugi jezik i koji su to zadaci i aktivnosti koje polaznik bira radije nego neke druge (engl. *learning preferences*).

Kao jedan od najznačajnijih radova u oblasti analize potreba smatra se rad Džona Manbija (Munby).¹² Međutim, glavna zamerka njegovom radu jeste u tome da je isuviše mehanistički, te da malo pažnje posvećuje percepcijama polaznika, dakle subjektivnim podacima.¹³

Kritike prvih analiza potreba dovele su do toga da se više pažnje posveti prikupljanju i korišćenju subjektivnih podataka prilikom kreiranja nastavnog plana. Ovakva promena ogleda se i u trendu ka više humanističkom pristupu obrazovanju uopšte. Humanističko obrazovanje zasniva se na verovanju da bi polaznici morali da se pitaju oko toga šta treba da uče i kako to treba da uče, a ogleda se i u tome da obrazovanje treba da se bavi razvojem autonomije učenika. U tom smislu, polaznike treba naučiti veštinama nezavisnog učenja tako da svoje obrazovanje mogu da nastave i nakon okončanja formalnog obrazovnog procesa.¹⁴

2. Istraživanja

U toku 2001. godine na Policijskoj akademiji u Beogradu sprovedeno je istraživanje pod nazivom „Utvrdjivanje osposobljenosti diplomiranih oficira policije za obavljanje profesionalnih zadataka“¹⁵ čiji je osnovni cilj bio da se odgovori na pitanja koliko su diplomirani oficiri policije osposobljeni da obavljaju

10 *Ibidem*, pp. 17–46.

11 *Ibidem*, pp. 17–46.

12 Manbijev model sadrži devet elemenata: učesnike, svrhu učenja, okruženje, interakciju, instrumentalnost, dijalekat, ciljni nivo, komunikativni događaj i komunikativni ključ (Munby, 1978).

13 D. Nunan, *Syllabus Design*, Oxford: Oxford University Press, 1993, str. 20.

14 *Ibidem*, str. 20.

15 Ovo istraživanje urađeno je u saradnji sa Ministarstvom unutrašnjih poslova. Diplomirani oficiri policije koji su učestvovali u ovom istraživanju već su bili zaposleni u okviru MUP-a. Detaljniji statistički pregled po tabelama može se naći u rezultatima koji su objavljeni pod istim nazivom kao i

poslove na koje su raspoređeni i šta Policijska akademija u organizacionom i edukativnom smislu treba da učini kako bi se povećala osposobljenost kadrova koje školuje. U okviru ovog istraživanja uzorak je činilo 208 diplomiranih oficira policije. Kada je reč o predmetu Engleski jezik I i II, rezultati su pokazali da je u to vreme postojala mala primenljivost znanja iz predmeta Engleski jezik I i II u obavljanju profesionalnih poslova diplomiranih oficira policije. Treba imati na umu da je to period kada je naša zemlja nakon dugogodišnjih sankcija i izolacije još uvek bila relativno zatvorena, ili se tek otvarala za saradnju sa inostranim institucijama, te ispitanici nisu još uvek imali potrebu da koriste engleski jezik u većoj meri. Kriterijum ocenjivanja je po mišljenju ispitanika dobar, ali je korelacija između ocena i primenljivosti znanja pokazala da dobra ocena iz ovog predmeta ne garantuje uspešnost u obavljanju policijskog posla.

Dobijeni rezultati za sve četiri jezičke veštine (čitanje, prevod, pisanje, govor) odgovaraju prvobitnim očekivanjima: prve dve jezičke veštine – čitanje i prevod, daju bolje rezultate u odnosu na pisanje i govor, što odgovara kombinovanoj metodi koja se primenjivala tokom časova predavanja i vežbanja.¹⁶

2.1 Rezultati anketa

2.1.1. Anketa studenata Policijske akademije 2002. godine

Podstaknuta ovim istraživanjem, a u cilju unapređenja nastavnog plana i programa, autorka je u toku 2002. godine sproveda anketu na uzorku od 97 ispitanika muškog pola¹⁷ starosti 19 do 21 godine, odn. tadašnjim studentima II godine Policijske akademije. Ovo je bilo prvo od dva prikupljanja tzv. subjektivnih podataka o polaznicima.

Prilikom sastavljanja upitnika,¹⁸ uzeto je u obzir da je pri izradi nastavnog plana i programa važno i šta kažu oni kojima je taj program namenjen, tj. koja su njihova interesovanja, na koji način više vole da rade, koje veštine smatraju važnijim za usvajanje.

Upitnik je sačinjen kao upitnik zatvorenog tipa, dakle kao niz izjavnih rečenica gde su studenti imali mogućnost da izraze svoje stavove na skali od 1-3. Rezultati su prikazani u tabeli 1 na str. 138.

Rezultati ankete pokazuju da studenti najviše vole da im nastavnik sve objasni, da uče engleske reči tako što će ih slušati, da uče engleski tako što će gledati TV na engleskom, da uče na času gledajući slike, filmove, video materijal, da uče koristeći internet (pitanja br. 4, 6, 12, 22, 24). Najveći broj ispitanika je odgovorio da ne vole

istraživanje (tabele i statističke korelacije). U ovom radu biće samo ukratko izneti osnovni zaključci istraživanja koji se odnose na predmet Engleski jezik I i II.

16 *Utvrđivanje osposobljenosti diplomiranih oficira policije za obavljanje profesionalnih zadataka* – studija, 2002, Policijska akademija, Beograd.

17 U vreme prve ankete Policijsku akademiju u Beogradu pohađali su isključivo studenti muškog pola. Prijem studentkinja na ovu ustanovu započeo je tek kasnije.

18 Upitnik je izrađen na osnovu upitnika koji se nalazi u knjizi Dejvida Nunana (Nunan, 1993, str. 78), a koji je Willing (1988) koristio u svom istraživanju. Pitanja su, naravno, morala da budu prilagođena našim uslovima.

da uče gramatiku (pitanje br. 11). Odgovori na veliki broj pitanja pokazali su da su studenti neodlučni ili su odgovori tako raspoređeni da se može zaključiti da nemaju jasan stav. Studenti su pokazali neodlučnost (odgovor „možda“) kada je reč o vežbanju izgovora, učenja puno novih reči, učenja reči tako što će ih gledati (na tabli, slikama, i sl.), u pogledu pomoći nastavnika kada govore o svojim interesovanjima, u vezi sa učenjem kroz čitanje, samostalnim prevodenjem, zapisivanjem u svesku, samostalnim otkrivanjem grešaka i učenjem sa kolegama u grupi (pitanja br. 1, 5, 7, 8, 16, 18, 19, 21 i 23). Kada je reč o preostalim pitanjima (pitanja br. 2, 3, 9, 10, 13, 14, 15, 17, 20, 25 i 26), iako se nisu izdvojili potpuno pozitivan ili potpuno negativan stav, može se uočiti određena tendencija ka pozitivnom ili negativnom stavu. Naime, studenti su ipak naklonjeniji tome da im nastavnik ukaže na sve greške, da uče kroz konverzaciju, da uče u malim grupama, da uče reči kroz aktivnosti, te da im je važno da se na času sve prevede (pitanja br. 2, 3, 9, 10 i 17). Kod ovih pitanja većina odgovora bila je u koloni „da“ i u koloni „možda“ (doduše, prilično ravnomerno raspoređeno), a najmanje u koloni „ne“. Slično tome, studenti su manje naklonjeni tome da im nastavnik zadaje probleme za rešavanje, da čitaju knjige na engleskom (beletristika, stručna literatura, i sl.), da slušaju snimljene materijale, da uče kroz razgovor u parovima i da uče samostalno uz rečnik (pitanja br. 13, 14, 15, 20, 25 i 26). Kod ovih pitanja većina odgovora nalazila se u koloni „možda“ i „ne“, a manji broj u koloni „da“. Dakle, studenti nisu skloni samostalnom radu kada je u pitanju učenje jezika.

Šta nam govore ovakvi odgovori? Pre svega, interesantno je primetiti da iako poslednjih godina gramatičko-prevodilački pristup ima sve manje pobornika, studenti se ipak u učionici osećaju sigurnije kada se na času sve prevede. Ovo verovatno proizlazi iz činjenice da nisu u potpunosti sigurni u svoje znanje, kako engleskog, tako možda i neke užestručne oblasti iz koje je dati tekst uzet, pa kada u rečniku naiđu na više značenja jedne reči (bilo da je reč o pojavama kao što su polisemija ili homonimija, što je u engleskom čest slučaj) nisu sigurni koji bi prevod bilo najbolje upotrebiti. Vrlo često su se tokom ovakvih časova razvijale žive diskusije oko toga šta bi u datom slučaju bilo najbolje primeniti.

Čitanje beletristike i stručne literature nije omiljena aktivnost, ali tokom daljih ispitivanja došlo se do odgovora da to nije slučaj samo sa engleskim jezikom, već i sa drugim predmetima koji zahtevaju čitanje dodatne literature. Isto tako moglo bi da se zaključi da ih aktivnosti poput slušanja kasete plaše što odražava njihovu nesigurnost. Slušanje predstavlja jednu od aktivnosti od koje, inače, mnogi koji uče strani jezik zaziru, iako je slušanje proces kroz koji se bilo koji jezik uči najprirodnije, na isti način kao i maternji.

Ovako podeljena mišljenja mogla bi se pripisati činjenici da postoje faktički tri podgrupe koje bi se mogle formirati po nivoima znanja, što verovatno utiče i na stavove po pitanju učenja jezika, a možda bi mogla da se pripišu i činjenici da se mnogi od studenata nikada nisu sreli sa nekim od navedenih oblika nastave (pa samim tim i ne mogu da imaju neko svoje mišljenje). Naknadno uočene manjkavosti ove ankete jesu te da nisu uzeti podaci o tome kojoj od tri podgrupe pripadaju učesnici niti njihov prethodni uspeh u učenju jezika (u smislu ocene koju su imali tokom prethodnog školovanja), pa se ne može izvesti nikakav zaključak

u vezi sa tim da li i ovi kriterijumi imaju nekakvog uticaja na njihove stavove po pitanju učenja stranog jezika struke.

Na osnovu ovakvih rezultata moglo bi se isto tako zaključiti da studenti ne žele da prihvate veći deo odgovornosti za svoje učenje, već da žele da taj deo i dalje u većoj meri ostane na strani nastavnika.

2.1.2. Anкета studenata Kriminalističko-policijske akademije 2011. godine

Godine 2008. na Kriminalističko-policijskoj akademiji u Beogradu započeo je projekat pod nazivom „Evaluacija kvaliteta nastavnog procesa studijskih programa KPA“, u okviru koga je autorka izvršila anketiranje studenata II, III i IV godine (akademske i strukovne studije) na uzorku od 102 studenta oba pola. Upitnik je unapređen kao rezultat ranije primećenih nedostataka i prilagođen je za lakše popunjavanje i kasniju obradu. Naime, pored osnovnog upitnika koji je već korišćen u prethodnoj anketi, uneta su pitanja koliko je godina student ili studentkinja u toku prethodnog školovanja učio/la engleski jezik i koju ocenu je imao/la iz engleskog jezika, a na kraju je takođe zatraženo da studenti i studentkinje odgovore da li bi po njihovom mišljenju engleski jezik trebalo uvesti kao izborni predmet na III i IV godinu studija. Prva pitanja unesena su u pokušaju da se utvrdi korelacija između stavova ka učenju jezika i broja godina, odnosno uspeha postignutog u učenju jezika. Ovako modifikovan upitnik sastoji se od 26 pitanja zatvorenog tipa u obliku izjave sa kojom se kandidat slaže u određenoj meri (da, možda ili ne). Nakon obrade rezultata ankete dobijeni su rezultati prikazani u tabeli 2 na str. 139.

Rezultati druge ankete pokazuju malo izraženije stavove u vezi sa nekim pitanjima nego što je to bio slučaj sa prvom anketom. Manje je pitanja kod kojih su studenti neodlučni ili ne pokazuju dovoljno jasan stav. Dakle, rezultati druge ankete pokazuju da studenti najviše vole da vežbaju izgovor, da im nastavnik ukaže na sve greške koje naprave, da vole da uče kroz razgovor (konverzaciju), da im nastavnik sve objasni (čak 91,18%), da vole da uče puno novih reči i to tako što će ih slušati, da im nastavnik pomogne kada govore o svojim interesovanjima, da uče u malim grupama i kroz aktivnosti; dalje, vole da uče gledajući TV na engleskom, kroz čitanje (što je razlika u odnosu na prvu anketu), važno im je da se na času sve prevede, voleli bi da imaju slike, filmove i video materijal na raspolaganju za učenje, voleli bi da uče preko interneta, kao i kroz rad u grupi sa kolegama, odnosno kroz razgovor u parovima (pitanja br. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 16, 17, 22, 23, 24 i 25).

Ono što ne vole isto je kao i u prvoj anketi – ne vole da uče gramatiku (pitanje br. 11). Ne vole ili malo vole da uče reči tako što će ih gledati (na tabli, slikama, i sl.), ne žele dodatne priručnike za učenje jezika, ne vole da im se prepusti da sami otkrivaju svoje greške (pitanja br. 7, 13 i 21). Kod ovih pitanja najviše odgovora bilo je raspoređeno u kolone „možda“ i „ne“.

Što se tiče odgovora na preostala pitanja, neki pokazuju da nema jasno podeljenih mišljenja (pitanja br. 18, 20 i 26), tj. nisu se jasno izdvojili stavovi po pitanju samostalnog prevođenja, slušanja snimljenog materijala i samostalnog učenja uz rečnik. Kod pitanja br. 14 i 19 – kada je reč o tome da nastavnik postavi

probleme za rešavanje i zapisivanja u svesku – iako stavovi nisu jasno izdvojeni, veći broj odgovora nalazio se u koloni „da“ i „možda“, što govori o pozitivnijoj orijentaciji kada je reč o ovim pitanjima.

Skoro deset godina kasnije rezultati ankete su u značajnoj meri slični, ali se ipak uočavaju i jasniji stavovi u odnosu na veći broj pitanja nego što je bio slučaj sa prvom anketom. Neki od odgovora su identični – na pitanje br. 11 – da studenti ne vole da uče gramatiku. U tom smislu i neki od zaključaka koji su izvedeni za prvu anketu važili bi i dalje, pa ih nećemo ponavljati. Iako je trend u svetu da se tokom formalnog kursa jezika učenici/studenti osposobe da nastave samostalno učenje po završetku nastave, naši studenti i dalje nisu skloni ovakvom učenju jezika.

Na pitanje da li bi po vašem mišljenju trebalo uvesti engleski jezik kao izborni predmet na III i IV godini studija, pozitivno je odgovorilo 76 studenata ili 74,51%, negativno 19 ili 18,63%, a nije dalo odgovor njih 7 ili 6,86%. Ovde je primećeno da oni ispitanici koji žele da nastave da uče engleski jezik jesu mahom oni koji su tokom prethodnog školovanja imali bolje ocene iz tog predmeta (4 ili 5) i većina početnika. Manji broj početnika i oni koji su iz engleskog jezika imali lošije ocene (3 ili 2) pripadaju grupi koja je odgovorila da engleski ne bi trebalo uvesti kao izborni predmet na III i IV godini studija. Iz ovoga se može zaključiti da nije važno da li je neko učio engleski jezik i koliko godina tokom prethodnog školovanja, nego kakav je uspeh postigao u toku učenja.

Od 102 ispitanika, tokom prethodnog školovanja engleski je učilo njih 89 ili 87,25% (4 godine njih 11; 6 godina njih 3; 8 godina njih 44; 10 godina njih 27 i 12 godina njih 4), nije učilo engleski njih 12 ili 11,76%, a jedan ispitanik (0,99%) nije dao odgovor na ovo pitanje.

Primetno je da iz godine u godinu broj studenata koji baš nikada nisu imali nikakav kontakt sa engleskim jezikom opada. Razlozi za ovo jesu što se učenju engleskog jezika posvećuje više pažnje i tokom redovnog školovanja (nove generacije đaka u osnovnim školama u velikom broju slučajeva počinju sa učenjem engleskog jezika od I razreda), a i tokom dopunskih aktivnosti (razne privatne škole jezike i dodatni kursevi koje su studenti sami finansirali u toku svog prethodnog školovanja, naročito ako u školi nisu učili engleski jezik). Isto tako vrtoglavi porast upotrebe interneta, računara i mobilnih telefona doveo je do toga da baš svako, čak i kad nije mnogo voljan, mora da dođe u kontakt sa engleskim jezikom i da ga nauči bar onoliko koliko mu je potrebno za upotrebu u te svrhe.

Namera je autorke ovog rada da nastavi istraživanja u ovom smislu, koja će verovatno biti predmet nekog drugog rada u budućnosti.

Zaključak

Kada razmatramo potrebe i ciljeve, potrebno je da uvek imamo na umu da nastavni plan koji pravi nastavnik i onaj koji ima (uslovno rečeno) polaznik mogu da se razlikuju. Jedan od ciljeva ili svrha subjektivne analize potreba jeste da polaznici i nastavnici dođu u priliku da razmene ideje tako da se plan nastavnika i plan polaznika usaglase u najvećoj mogućoj meri. Ovo se može obaviti na dva načina. Pre svega, podaci koje prikupimo od polaznika mogu da nam posluže kao

pomoć prilikom izbora sadržaja i nastavnih aktivnosti. Drugo, ako omogućimo našim polaznicima uvid u ciljeve, ishode i nastavne aktivnosti, rezultat može da bude da oni više cene i bolje prihvate ono što ih čeka prilikom procesa učenja. Ponekada se ciljevi nastavnika i polaznika razlikuju samo zbog toga što polaznicima nije jasno predočeno koje ciljeve nastavnik postavlja.

Efikasno podučavanje i učenje jezika može se postići samo onda kada su nastavnici svesni potreba, sposobnosti, potencijala i preferencija svojih polaznika kako bi mogli da im izađu u susret. U ovom istraživanju bavili smo se samo preferencijama.

Ono što i nastavnici i polaznici treba da imaju na umu jeste da oni ne pripadaju dvema suprotstavljenim grupama, već dvema grupama koje rade na istom zadatku sa istim ciljem. Uvažavajući mišljenja naših polaznika do ovog cilja se može stići i lakše i brže.

Literatura

1. *Anketa: Stavovi studenata po pitanju učenja stranog jezika*, sprovedena na Policijskoj akademiji u Beogradu, april 2002.
2. *Anketa: Stavovi studenata po pitanju učenja stranog jezika*, modifikovana verzija, sprovedena na KPA, april 2011.
3. Belcher, D. D; English for Specific Purposes: Teaching to Perceived Needs and Imagined Futures in the Worlds of Work, Study and Everyday Life, *TESOL Quarterly*, Vol. 40, No. 1, 2006.
4. Gak, D; Borković, B; Needs Analysis: a Basis of a Successful Business English Course, objavljeno u: *Jezik struke izasovi i perspective, zbornik radova*, Beograd, 2011.
5. Hutchinson, T; Waters, A; *English for Specific Purposes – A Learning-centred Approach*. Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
6. Mićović, D; English for Specific Purposes – Syllabus Planning and Design, *NBP-Beograd*, Vol. VII, No. 1, 2002.
7. Munby, J; *Communicative Syllabus Design*, Cambridge University Press, Cambridge, 1978.
8. Nunan, D; *Syllabus Design*, Oxford University Press, Oxford, 1993.
9. *Utvrdjivanje osposobljenosti diplomiranih oficira policije za obavljanje profesionalnih zadataka – studija*, Policijska akademija, Beograd, 2002.
10. Willing, K; *Learning Styles in Adult Migrant Education*, National Curriculum Resource Centre, Adelaide, 1988.
11. Van Avermaet, P; Gysen, S; From needs to tasks: language learning needs in a task-based perspective. In K. Van den Branden (ed.), *Task-Based Language Education*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006,
12. Zhang, Z; Identities in needs analysis for Business English students. *ESP Today*, 1(1), 2013, dostupno na: <http://www.esptodayjournal.org/pdf/2.%20ZUOCHENG%20ZHANG%20-%20full%20text.pdf>, (27. 11. 2013.)

Tabela 1 – Stavovi studenata po pitanju učenja stranog jezika (2002. godina)

	Pitanja	1 = da		2 = možda		3 = ne	
		Br.	%	Br.	%	Br.	%
1.	Volim da vežbam izgovor.	18	18,56	60	61,85	19	19,59
2.	Volim da mi nastavnik ukaže na sve greške koje napravim.	46	47,42	48	49,48	3	3,1
3.	Na času volim da učim kroz razgovor (konverzaciju).	47	48,45	42	43,3	8	8,25
4.	Volim da nam nastavnik sve objasni.	77	79,38	19	19,59	1	1,03
5.	Volim da učim puno novih reči.	36	37,11	55	56,70	6	6,19
6.	Volim da učim engleske reči tako što ću ih slušati.	51	52,58	38	39,17	8	8,25
7.	Volim da učim engleske reči tako što ću ih gledati (na tabli, slikama, i sl.)	30	30,93	51	52,58	16	16,49
8.	Volim da mi nastavnik pomogne kada govorim o svojim interesovanjima.	28	28,87	57	58,76	12	12,37
9.	Volim da učim engleski u malim grupama.	38	39,18	43	44,33	16	16,49
10.	Volim da učim engleske reči kroz aktivnosti.	47	48,45	43	44,33	7	7,22
11.	Volim da učim gramatiku.	8	8,25	37	38,14	52	53,61
12.	Voleo bih da učim tako što gledam TV na engleskom.	58	59,80	34	35,05	5	5,15
13.	Voleo bih da pored osnovnog udžbenika imam i neki dodatni priručnik.	13	13,40	46	47,42	38	39,18
14.	Volim da nam nastavnik zadaje probleme za rešavanje.	14	14,44	47	48,45	36	37,11
15.	Voleo bih da učim engleski putem knjiga na engleskom (beletristika, stručna literatura, i sl.).	13	13,40	47	48,45	37	38,15
16.	Na času engleskog volim da učim kroz čitanje.	25	25,78	59	60,82	13	13,40
17.	Važno mi je da se na času sve prevede.	40	41,24	44	45,36	13	13,40
18.	Volim samostalno da prevodim.	30	30,93	52	53,61	15	15,46
19.	Volim sve da zapišem u svesku.	18	18,56	57	58,76	22	22,68
20.	Na času volim da slušam snimljene materijale za učenje engleskog jezika.	24	24,74	43	44,33	30	30,93
21.	Volim da mi nastavnik prepusti da otkrijem svoje greške.	14	14,43	52	53,61	31	31,96
22.	Na času volim da učim engleski gledajući slike, filmove, video materijal...	54	55,67	37	38,14	6	6,19
23.	Volim da učim engleski sa kolegama u grupi.	26	26,80	52	53,61	19	19,59
24.	Voleo bih da učim koristeći internet.	63	64,95	29	29,9	5	5,15
25.	Volim da učim engleski kroz razgovor u parovima.	36	37,11	50	51,55	11	11,34
26.	Volim da učim samostalno uz rečnik.	7	7,22	42	43,30	48	49,48

Tabela 2 – Stavovi studenata po pitanju učenja stranog jezika (2011. godina)

Koliko godina ste prethodno učili engleski jezik? _____

Koju ocenu ste imali iz engleskog jezika u toku srednje škole? Navedite sve četiri ocene.

	Pitanja	da		možda		ne	
		Br.	%	Br.	%	Br.	%
1.	Volim da vežbam izgovor.	59	57,85	20	19,60	23	22,55
2.	Volim da mi nastavnik ukaže na sve greške koje napravim.	90	88,24	9	8,82	3	2,94
3.	Volim da učim na času kroz razgovor (konverzaciju).	80	78,44	15	14,70	7	6,86
4.	Volim da nam nastavnik sve objasni.	93	91,18	7	6,86	2	1,96
5.	Volim da učim puno novih reči.	68	66,66	21	20,59	13	12,75
6.	Volim da učim reči engleskog jezika tako što ću ih slušati.	77	75,49	18	17,65	7	6,86
7.	Volim da učim reči engleskog jezika tako što ću ih gledati (na tabli, na slikama, i sl.)	42	41,18	25	24,51	35	34,31
8.	Volim da mi nastavnik pomogne kada govorim o svojim interesovanjima.	63	61,76	31	30,39	8	7,85
9.	Volim da učim engleski u malim grupama.	80	78,44	11	10,78	11	10,78
10.	Volim da učim reči engleskog jezika kroz aktivnosti.	81	79,41	13	12,75	8	7,84
11.	Volim da učim gramatiku.	29	28,43	22	21,57	51	50,00
12.	Voleo/la bih da učim tako što ću gledati TV na engleskom jeziku.	70	68,63	21	20,59	11	10,78
13.	Voleo/la bih da pored osnovnog udžbenika imam i neki dodatni priručnik.	28	27,45	45	44,12	29	28,43
14.	Volim da nam nastavnik postavi probleme za rešavanje.	39	38,24	35	34,31	28	27,45
15.	Voleo/la bih da učim engleski putem knjiga na engleskom (beletristika, stručna literatura, i sl.)	41	40,20	36	35,29	25	24,51
16.	Na času engleskog jezika volim da učim kroz čitanje.	72	70,59	17	16,67	13	12,74
17.	Važno mi je da se na času sve prevede.	65	63,72	19	18,63	18	17,65
18.	Volim samostalno da prevodim.	53	51,96	28	27,45	21	20,59
19.	Volim sve da zapiše u svesku.	41	40,20	33	32,35	28	27,45
20.	Na času volim da slušam snimljene materijale za učenje engleskog jezika.	44	43,14	27	26,47	31	30,39
21.	Volim da mi nastavnik prepusti da otkrijem svoje greške.	32	31,37	30	29,41	40	39,22
22.	Na času volim da učim engleski gledajući slike, filmove, video materijal..	74	72,55	16	15,69	12	11,76
23.	Volim da učim engleski sa kolegama u grupi.	63	61,76	32	31,38	7	6,86
24.	Voleo/la bih da učim koristeći Internet.	76	74,51	11	10,78	15	14,71
25.	Volim da učim engleski kroz razgovor u parovima.	70	68,63	18	17,65	14	13,72
26.	Volim da učim samostalno uz rečnik.	37	36,27	17	16,67	48	47,06

SUBJECTIVE DATA AS PART OF NEEDS ANALYSIS IN SYLLABUS DESIGN

Dragoslava Mićović

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary: Needs analysis plays an important role in syllabus design. In collecting various data required for needs analysis, it has been noticed that more attention should be paid to subjective data, in other words those data that are collected from the learners for which a language course is designed. The paper presents the two studies conducted in order to improve English language syllabus at the Police Academy in 2002, and then at the Academy of Criminalistic and Police Studies in 2011 (which was established following the merger of the Police Academy and Police College in 2006). The results obtained from the two studies show remarkable similarities and also point to the direction in which the English language syllabus could be improved in the future.

Keywords: syllabus, needs analysis, subjective and objective data.

MESTO IZVRŠENJA KRIVIČNOG DELA U TEORIJSKIM PROMIŠLJANJIMA O KRIMINALITETU

Nenad Milić*

Kriminalističko-policijska akademija², Beograd

Sažetak: Poslednjih decenija sve više do izražaja dolaze teorijski pristupi u čijem fokusu se nalazi geoprostor (mesto) na kojem dolazi do interakcije izvršioca i žrtve (mete) prilikom izvršenja krivičnog dela. Ovim pristupima je zajedničko interesovanje ka razumevanju načina na koji geoprostor „oblikuje“ kriminalnu aktivnost. Oni teže da istraže kako okruženje utiče na stvaranje prilike i donošenje odluke kod učinioca da se izvrši krivično delo, odnosno pokušavaju da objasne obrasce ponašanja učinioca i žrtve u geoprostoru gde se oni susreću i gde se izvršava krivično delo.

U radu se pokazuje kako je mesto izvršenja dolazilo u fokus teorijskih promišljanja o kriminalitetu, počev od radova predstavnika tzv. „kartografske“ i „čikaške škole“, kao i „teoretičara dizajna“ u periodu nakon II svetskog rata, koji su inspirativno delovali na autore koji će rezultatima svojih istraživanja omogućiti nastanak kriminologije životne sredine osamdesetih godina prošlog veka. Takođe, u radu se navode i bitna obeležja osnovnih (teorijskih) pristupa koji konstituišu ovaj teorijski pravac u kriminologiji i ukazuje na njihov značaj u usmeravanju napora koji se preduzimaju u cilju suprotstavljanja kriminalitetu.

Cljučne reči: kriminalitet, kriminološke teorije, kriminologija životne sredine, branjivi prostor, rutinske aktivnosti, racionalni izbor, obrasci kriminalnog ponašanja.

Uvod

Teorije koje u središte svog interesovanja stavljaju učinioce krivičnih dela su dugo vremena dominirale u kriminologiji. One nastoje da pruže odgovor na pitanje šta je to što čini da određeni ljudi, za razliku od drugih, čine krivična dela i u tom smislu navode različite endogene i egzogene faktore koji utiču na formiranje

* docent, nenad.milic@kpa.edu.rs

² Ovaj rad je rezultat realizovanja naučnoistraživačkog projekta pod nazivom „Razvoj institucionalnih kapaciteta, standarda i procedura za suprotstavljanje organizovanom kriminalu i terorizmu u uslovima međunarodnih integracija“. Projekat finansira Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. 179045), a realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu (2011–2014). Rukovodilac projekta je prof. dr Saša Mijalković.

prestupničkog ponašanja. Onog trenutka kada je prestupnik formiran, navode Vortli (Wortley) i Mazerol (Mazerolle), „prestup se čini skoro neizbežnim – tačno vreme i mesto njegovog manifestovanja je od malog značaja“³. Idealno bi bilo kada bi ove teorije mogle da pruže odgovor na ovo pitanje, jer bi se u tom slučaju takva lica mogla „prepoznati“ i u odnosu na njih bilo bi moguće preventivno delovati. Međutim, ne samo da ove teorije do danas nisu pružile solidnu osnovu za dobijanje takvih predikcija, već u svojim objašnjenjima nude različita psihološka i sociološka objašnjenja, navode kulturne, ekonomske i druge razloge zašto se ljudi odlučuju da izvrše krivično delo ili pak ispolje druge oblike prestupničkog ponašanja.

Činjenica da se krivično delo ne može posmatrati odvojeno od okruženja (geoprostora) u kojem se manifestuje prepoznata je još u 19. veku u radovima predstavnika tzv. kartografske škole, da bi nakon radova pojedinih predstavnika čikaške škole, sa početka 20. veka, bila zapostavljena. Do aktuelizacije značaja geoprostorne komponente kriminalne aktivnosti dolazi sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka pojavom novih teorijskih (ekoloških) pristupa koji će konstituisati tzv. kriminologiju životne sredine (e. *environmental criminology*).

Kriminologija životne sredine se razlikuje od tradicionalnih kriminoloških pristupa u smislu da ona ne teži razumevanju uzroka kriminalnog ponašanja ili pak pružanju odgovora na pitanje zašto određena lica postaju učinioci krivičnih dela. Učinilac je samo jedan od neophodnih elemenata neophodnih za manifestovanje krivičnog dela, pri čemu, kako neko postaje učinilac ovde je od malog neposrednog značaja. Umesto toga, ona nastoji da objasni kako okruženje utiče na stvaranje prilike i donošenje odluke kod učinioca da izvrši krivično delo, odnosno pokušava da utvrdi obrasce ponašanja učinioca i žrtve u odnosu na prostor (okruženje) gde se oni susreću i gde se izvršava krivično delo⁴.

U kriminologiji životne sredine mesto izvršenja krivičnog dela je od suštinskog značaja za razumevanje kako i zašto se konkretni događaj dogodio. Ona nastoji da odgovori na pitanje kako mesto (geoprostor) utiče na kriminalno ponašanje onih koji se tu nalaze, odnosno kako privlači one koji već poseduju sklonosti (motivaciju) ka vršenju krivičnih dela da tu dođu i izvrše kriminalnu aktivnost. Kriminolozi koji proučavaju uticaje okruženja svoje istraživanje započinju postavljanjem pitanja „gde“ i „kada“ je krivično delo izvršeno. Njih interesuju fizičke i društvene karakteristike mesta izvršenja krivičnog dela, kako su se učinilac i žrtva našli na mestu izvršenja, šta je navelo prestupnika da izabere određenu žrtvu (metu), zašto je krivično delo izvršeno na određenom, a ne na nekom drugom mestu, kao i mnoga druga.

Stavljajući u fokus svog interesovanja geoprostor (mesto) na kojem dolazi do interakcije izvršioca i žrtve (mete) krivičnog dela, teorijske postavke kriminologije životne sredine mogu dati značajan doprinos razumevanju dinamike vršenja kriminalne aktivnosti unapređujući efikasnost mera i radnji koje se preduzimaju u cilju prevencije i represije kriminaliteta. S tim u vezi, u radu se pokazuje kako je geoprostorni kontekst kriminalne aktivnosti došao u fokus istraživača tokom 19.

3 R. Wortley; L. Mazerolle, *Environmental criminology and crime analysis: situating the theory, analytical approach and application*. In: R. Wortley, L. Mazerolle, (eds): *Environmental criminology and crime analysis*, Willan publishing, 2008, p. 2.

4 R. Boba, *Crime analysis and crime mapping*, Sage Publications, 2005, p. 59.

veka i sagledavaju (teorijska) promišljanja koje su vodila nastanku kriminologije životne sredine osamdesetih godina prošlog veka. Takođe, u radu se navode bitna obeležja osnovnih (teorijskih) pristupa koji konstituišu ovaj teorijski pravac u kriminologiji.

1. Nastanak ekološkog pristupa u proučavanju kriminaliteta

Nastojanja da se istraži veza između krivičnog dela i geoprostora nisu novijeg datuma. Začetke ekološkog pristupa u proučavanju kriminaliteta nalazimo još u radovima Gerija (André Michel Guerry) i Ketlea (Adolphe Quételet) koji se smatraju začetnicima tzv. kartografske škole. U prvoj polovini 19. veka, ovi francuski naučnici, nezavisno jedan od drugog, istraživali su distribuciju kriminaliteta u regionima koji se razlikuju po određenim ekološkim i sociološkim karakteristikama. Iz ovih istraživanja proistekli su i prvi kartografski prikazi kriminala koji su ukazivali na vezu različitih sociodemografskih karakteristika poput siromaštva i nivoa obrazovanja sa kriminalom. I Geri i Kettle su došli do zaključka da kriminalitet nije ravnomerno distribuiran po Francuskoj, a da karakteristike te distribucije zavise od vrste krivičnih dela. Suprotno očekivanjima, krivična dela sa elementima nasilja češće su manifestovana u siromašnijim, ruralnim područjima, dok su krivična dela imovinskog kriminaliteta bila češća u bogatijim, industrijskim delovima zemlje (pri čemu je stopa nasilničkih krivičnih dela ovde bila gotovo dvostruko niža). Oni su zaključili da siromaštvo samo po sebi ne vodi imovinskom kriminalitetu, već pre svega prilika da se ono izvrši. U bogatijim delovima Francuske bilo je više toga da se ukrade, pa otuda i veći broj krivičnih dela imovinskog kriminala. I upravo njihovo zapažanje o značaju prilike za izvršenje krivičnog dela postaće centralna postavka kriminologije životne sredine.

Osim u Francuskoj i Belgiji, „geoprostorne analize“ vrše se i u Velikoj Britaniji. Tako je, na primer, Džon Glajd (John Glyde) u svom radu *Lokacije krivičnih dela u Safku* (Localities of crime in Suffolk) pronašao značajne razlike u gradovima okruga Safk. Njegova istraživanja su bila sumerena na niži (mezo) nivo, pri čemu je on zaključio da osim lokacija gde se prestup manifestovao treba obratiti pažnju i lokacijama gde prestupnik živi⁵.

Savremena ekološka izučavanja vezuju se za prvu polovinu 20. veka i odnose se na ekološke studije gradskih naselja. Te studije nastojale su da osvetle i utvrde odnose između distribucije kriminaliteta i socijalnih fenomena, za koje se smatralo da su sa njima povezani. Ekološke studije „čikaških sociologa“ Parka (Robert Park) i Barhesa (Ernest Burgess), a kasnije i Šoa (Clifford Shaw) i MekKeja (Henry McKay) koje su se bavile pitanjem distribucije kriminaliteta u gradovima, isticale su da stopa kriminaliteta raste prema određenim delovima grada, obično prema centru ili prema izvesnim rejonima i predgrađima u kojima se primećuje „socijalno pogoršanje“, pa se stoga javljaju kao osnovni nosioci kriminaliteta. U literaturi se ove tendencije u rasporedu kriminaliteta u gradu nazivaju ekološkim konstantama, koje

5 D. Weisburd, W. Bernasco, G. Bruinsma, Units of analysis in geographic criminology: Historical development, critical issues, and open questions. In: D. Weisburd, W. Bernasc, G. Bruinsma, (Eds), *Putting crime in its place: Unit of analysis in geographic criminology*, Springer, 2009, pp. 6–10.

ispoljavaju specifične karakteristike u pojedinim gradovima⁶. Opšta karakteristika ovih ekoloških studija jeste da su karakteristike okruženja u kojem ljudi žive i gde se dešavaju socijalne interakcije, a koje je, pre svega, determinisano određenim društveno-ekonomskim, demografskim i drugim socijalnim i kulturnim činiocima, od suštinskog značaja za objašnjenje kriminaliteta.

2. Aktualizacija ideja ekoloških teorija

2.1. Teorije dizajna

Radovi čikaških ekologa koji su ukazivali da postoji određena veza između pojedinih urbanih zona i stope kriminaliteta delovali su inspirativno na druge autore koji su nastavili proučavanje uticaja fizičke sredine na kriminalitet. Oni polaze od toga da su osnovni uzroci kriminaliteta fizičke karakteristike onog dela urbanog geoprostora u kome se on javlja. Predmet njihovog interesovanja nije učinilac krivičnog dela i njegovo ponašanje, niti ponašanje žrtve – učinilac i žrtva su uslovljeni samim fizičkim prostorom u kome dobijaju status učinioca, odnosno žrtve. Kako je u središtu ovih teorijskih promišljanja dizajn⁷ fizičke sredine (okruženja) u kojoj se dešava kriminalna radnja, ovi autori se označavaju kao „teoretičari dizajna“, među kojima se posebno izdvajaju: Džejn Džekobs (Jane Jacobs), Elizabet Vud (Elizabeth Wood), Šlomo Anhel (Schlomo Angel), Si Rej Džefri (C. Ray Jeffery), i Oskar Njuman (Oscar Newman). Prema Krivokapiću, suština uticaja dizajna okruženja na vršenje krivičnih dela sadržana je u sledećim postavkama:

- Fizička sredina može preventivno delovati na prestupnike, tako što će im umanjiti mogućnost za izvršenje krivičnog dela postavljanjem određenih barijera koje će učiniocu otežati da ostvari ciljeve;
- Fizička sredina može sprečiti prestupnika tako što će mu oduzeti mogućnost bezbednog bekstva sigurnim maršrutama;
- Fizička sredina može povećati verovatnoću da prestupnik bude uočen tokom obavljanja kriminalne radnje ili bekstva;
- Fizička sredina može poboljšati socijalni karakter sredine tako što će stimulatивно delovati na socijalnu interakciju i udruživanje građana u određenom području, s ciljem efikasnije kontrole kriminaliteta⁸ (Krivokapić, 2002: 62).

U radovima teoretičara dizajna značajno mesto zauzima koncept branjivog prostora (*defensible space*) autora Oskara Njumana (Oscar Newman), koji je javnosti predstavljen 1972. godine u knjizi „Branjivi prostor: Ljudi i dizajn u gradu nasilja“ (*Defensible space: People and the Design in the Violent City*), koja je nastala kao rezultat istraživanja koje je on sproveo sa ciljem da se iznađu rešenja

6 M. Milutinović, *Kriminologija*, Savremena administracija, Beograd, 1985, str. 193.

7 Dizajn je proces donošenja serije odluka koje imaju za cilj konstruisanje, oblikovanje ili kreiranje nečega. Navedeno prema <http://sh.wikipedia.org/wiki/Dizajn> (dostupno u septembru 2013. godine).

8 V. Krivokapić, *Prevenција kriminaliteta*, Policijska akademija, Beograd, 2002, str. 62.

za rastuću stopu kriminaliteta do koje je došlo u urbanim oblastima Amerike šezdesetih godina prošlog veka. Koncept *branjivog prostora* Njuman definiše kao „sredstvo za restrukturiranje stambenog okruženja tako da ono može ponovo postati pogodno za stanovanje i kontrolisana ne samo od strane policije, već od i strane ljudi koji tu žive“⁹. Ovaj koncept se temeljio na kritici modernog urbanog dizajna koji je, prema mišljenju Njumana, osnovni uzrok visoke stope kriminaliteta u pojedinim urbanim područjima. Blokofska naselja koja su građena zbijeno, sa velikim zgradama koje su imale više ulaza predstavlja idealan milje za slobodno kriminalno delanje prestupnika, bez ikakvih mogućnosti da oni budu viđeni ili uhvaćeni¹⁰. Ovaj termin koristi se da opiše takav dizajn stambenog okruženja koji svojim karakteristikama podstiče osećaj pripadnosti stanara određenoj teritoriji, ali i pruža mogućnost pojačanog nadgledanja prostora. Podstičući osećaj pripadnosti određenoj, zajedničkoj teritoriji, u isto vreme se podstiče osećaj zajedništva kod stanara, a samim tim se stvara i osećaj odgovornosti za dešavanja u njemu. U isto vreme branjivi prostor povećava mogućnosti stanara da opaze i prijave „stranca“, odnosno potencijalnog učinioca krivičnog dela, omogućujući stanarima da kontrolišu okruženje u kojem žive. Na taj način se smanjuje strah kod stanara iz razloga što oni znaju da potencijalni učinilac krivičnog dela lako može primećen ako zakorači u „branjivi prostor“. Kada se ljudi osećaju bezbednim u svom okruženju oni su spremniji da stupaju u kontakte jedni s drugima i da zajednički deluju ako se krivično delo izvrši. Izmene u dizajnu (fizičkog) okruženja za cilj imaju da promene ponašanje građana, koji svojom pojačanom budnošću (oprezom) odvrćaju potencijalnog prestupnika, čime se zapravo ostvaruje posredan (preventivni) uticaj okruženja na njegovo ponašanje.

2.2. Prevencija kriminaliteta kroz dizajn životne sredine

Pojam „prevencija kriminaliteta kroz dizajn životne sredine“ u kriminološka teorijska promišljanja uveo je Džefri (C. Ray Jeffery) svojom knjigom *Crime Prevention Through Environmental Design*, koja je objavljena 1971. godine. Skoro istovremeno, i nezavisno od Džefrija, Njuman je uveo svoj uži pristup, označen kao „branjivi prostor“ 1972. godine, o kojem je prethodno već bilo reči. Za razliku od Džefrijevih ideja koje nisu privlačile pažnju tokom sedamdesetih godina, Njumanova načela su široko primenjivana, ali, brzo se pokazalo, sa manjim uspehom nego što se to očekivalo. To je i navelo Njumana da revidira svoj koncept „branjivog prostora“ 1973. godine. Svoj novi koncept Njuman je nazvao „prevencija kriminaliteta kroz dizajn životne sredine“, pri čemu nije negirao zasluge Džefriju kao tvorcu tog termina. Međutim, Njumanov unapređeni pristup „branjivog prostora“, postigao je znatno širi uspeh.

U konceptu prevencije kriminaliteta kroz dizajn životne sredine polazi se od toga da životna sredina emituje „signale“ koje prestupnici koriste u izboru

9 O. Newman, *Defensible Space People and Design in the Violent City*, 1973. Navedeno prema: J. Jensen, J. Anderson, *Crime prevention through environmental design (criminology term paper)*, Malaspina University College, 2004, p. 1. (Dostupno 20. 3. 2008. godine na: <http://web.viu.ca/crim/420/CP%20by%20Jennifer%20Jensen.pdf>).

10 V. Krivokapić, *opus citatum*, str. 63.

pogodnih meta. Tako, određene izmene u fizičkom izgledu životne sredine mogu obeshrabriti izvršenje prestupa, odnosno ograničiti broj meta koje se od strane motivisanog prestupnika opažaju kao „pogodne“ za prestupničku aktivnost. Polazi se od toga da kriminalna aktivnost predstavlja funkciju četiri elementa: mete (objekta izvršenja krivičnog dela), rizika, napora i isplativosti. Suština ovog pristupa jeste da se preduzimanjem odgovarajućih mera potencijalnom prestupniku treba: 1) otežati pristup meti, 2) povećati rizik da bude uhvaćen (ili bar viđen), 3) povećati napor da izvrši krivično delo, i 4) umanjiti korist koju očekuje da pribavi izvršenjem kriminalne radnje. U pitanju su mere koje se mogu podvesti pod pojam urbanog planiranja koji je širi od mera za poboljšanje arhitekture u gradnji objekata koje je predlagao Njuman. To su mere koje, navodi Vuković, pored fizičkog ambijenta uzimaju u obzir značaj socijalnih interakcija građana za sprečavanje krivičnih dela, a usmerene su ka promeni rasporeda objekata, određivanje granica prostora za posao, zabavu i druge aktivnosti građana, promenu dizajna ulica i regulisanje prometa na njima¹¹. One se grubo mogu svrstati u četiri kategorije: otežavanje pristupa meti, kontrola ulaza, pojačano nadgledanje i mere za izgradnju zajednice¹². Od sedamdesetih godina prošlog veka prevencija kriminaliteta kroz dizajn životne sredine dobija sve više na značaju u okviru kriminologije, a njene ideje u velikoj meri koriste se u prevenciji kriminaliteta širom sveta.

3. Kriminologija životne sredine

Iako se prvi začeci kriminologije životne sredine mogu pronaći u 19. veku u radovima predstavnika „kartografske škole“ i „čikaške škole“, ovaj pristup u kriminologiji utemeljen je početkom osamdesetih godina prošlog veka, a njegovim začetnicima smatraju se Pol (Paul) i Patriša Brantingham (Patricia Brantingham). Brantinghamovi polaze od toga da su za krivično delo obuhvata četiri „dimenzije“: pravna norma (zakon) kojim se određeno ponašanje (činjenje ili nečinjenje) određuje kao krivično delo, učinilac čije ponašanje je u suprotnosti sa pravnom normom, žrtva (objekat napada), kao i mesto gde se u određeno vreme svi, prethodno navedeni, elementi spajaju konstituišući krivično delo¹³. Do 1970. godine, primećuje Andresen (M. Andresen), u kriminologiji su prva tri elementa bila u značajnoj meri predmet pažnje istraživača, što nije bio slučaj sa četvrtim elementom - prostornom i vremenskom komponentom kriminala¹⁴. Iako naizgled postoji saglasnost oko definicije i osnovnih obeležja kriminologije životne sredine, treba istaći da ona obuhvata različite pristupe kojima je zajedničko interesovanje ka razumevanju načina na koji okruženje „oblikuje“ kriminalnu aktivnost, a ono po čemu se ti pristupi međusobno razlikuju jesu nivoi analize, metode i polazišta koja

11 S. Vuković, *Prevenција kriminala*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2010, str. 141.

12 V. Krivokapić, *opus citatum*, str. 64.

13 Navedeno prema: D. Paulsen, M. Robinson, *Spatial aspects of crime: Theory and Practice*, Pearson Education, 2004, p. 2.

14 M. Andresen, The place of environmental criminology within criminological thought. In: Andresen, M., Brantingham, P., Kinney, B. (eds): *Classics in environmental criminology*, CRC Press, 2010, p. 6.

koriste u svojim objašnjenjima¹⁵. Kriminologija životne sredine je, kako primećuju Vortli i Mazerol, „multidisciplinarna u svojim temeljima, empirijska u metodama i utilitarna u svojoj misiji. Zasniva se na idejama i učenju sociologa, psihologa, geografa, arhitekta, urbanista, inženjera informacionih tehnologija, demografa, politikologa, i ekonomista¹⁶“.

Iako naglašava neophodnost razumevanja uzajamne interakcije sve četiri „dimenzije“ krivičnog dela, kriminologija životne sredine ne pretenduje da pruži sveobuhvatan pristup proučavanja krivičnog dela gde se podjednaka pažnja poklanja svakoj od njih. Fokus kriminologije okruženja jeste na *geoprostoru* (mestu izvršenja i njegovom okruženju) na kojem se konstituiše (pogodna) *prilika* da se izvrši krivično delo i *situacioni kontekst* u kojem se ona manifestuje i postaje predmet pažnje (motivisanog) učinioca koji donosi odluku kako da na nju reaguje. Utemeljenje kriminologije životne sredine započeto je sedamdesetih godina prošlog veka radovima „teoretičara dizajna“ i teorijom rutinskih aktivnosti da bi se nakon toga pojavili i drugi pristupi koji su sa različitih aspekata objašnjavali geoprostornu dinamiku kriminalne aktivnosti, odnosno proučavali obrasce ponašanja učinioca i žrtve u odnosu na geoprostor (okruženje) gde se oni susreću i gde se izvršava krivično delo (npr. kako su se učinilac i žrtva našli na mestu izvršenja, šta je navelo prestupnika da izabere određenu žrtvu, zašto je krivično delo izvršeno na određenom, a ne na nekom drugom mestu itd.).

3.1. Teorija rutinskih aktivnosti

Teorija rutinskih aktivnosti vezuje se za rad Lorens Koena (Lawrence Cohen) i Markus Felsona (Marcus Felson) *Social change in crime rate trends: A routine activity approach* koji je objavljen 1979. godine. Da bi se izvršilo krivično delo neophodno je da se u isto vreme na određenom mestu (koje nije pod nadzorom zaštitnika) nađu motivisani učinilac i pogodna meta. Upravo ova tri elementa konstituišu tzv. trougao analize krivičnog dela (motivisani učinilac, atraktivna meta i pogodno mesto)¹⁷. Stepenn odsustva jednog elementa utiče na preostala dva i obratno. Tako je prestupnik u stanju da poveća svoju motivaciju ukoliko je meta atraktivnija, ili ukoliko je odsustvo zaštitnika očiglednije. Dovođenjem u vezu ovih elemenata može se dobiti odgovor na pitanje kakve osobine ličnosti, znanja, veštine i iskustvo, kao i motiv učinioca stoje iza odluke da izvrši krivično delo prema konkretnoj meti, na konkretnom mestu (okruženju), kakav je obim i kvalitet pripremnih radnji (ako je isto bilo planirano), kako je učinilac percipirao rizik od otkrivanja i dr. Na neophodnost analitičkog sagledavanja elemenata trougla analize ukazuje i Miller: „U svim istragama gledajte mesto zločina i životnu sredinu oko sebe da biste identifikovali osumnjičenog. Takođe, pogledajte žrtvu i sve što je u okruženju te ličnosti¹⁸“.

15 R. Wortley, L. Mazerolle, *opus citatum*, str. 3.

16 *Ibidem*, str. 3.

17 Z. Đurđević, Pojam i vrste analize kriminala, *Nauka, bezbednost, policija (NBP)*, Vol. 12, br 1/2007, Kriminalističko-policajska akademija, Beograd, str. 99.

18 Navedeno prema: Z. Đurđević, et al., *Kriminalističko profilisanje*, Beograd, 2013, str. 15.

Značaj mesta izvršenja u ovom teorijskom pristupu ogleda se u tom što ono skreće pažnju na geoprostor gde, sa aspekta izvršioca, postoji pogodna prilika da se krivično delo izvrši. Sagledavanjem karakteristika geoprostora, moguće je dobiti odgovor na pitanje kako okruženje utiče na stvaranje prilike i donošenje odluke kod učinioca da izvrši krivično delo, s obzirom na to da mesto izvršenja svojim karakteristikama (lokacija zaklonjena od pogleda, lokacija na kojoj se lako može pronaći pogodna žrtva i sl.) može uticati na to da li će, odnosno gde, kada i na koji način će se učinilac odlučiti da preduzme radnju izvršenja. Izbor mesta izvršenja krivičnog dela može ukazati na to kako učinilac percipira rizik izvršenja krivičnog dela, što zajedno sa načinom na koji on upravlja takvim rizikom (npr. preduzimanje radnji koje za cilj imaju da omogućе neprimećen dolazak ili odlazak sa mesta izvršenja, radnji koje za cilj imaju da se žrtva dovede na pogodno mesto izvršenja, i dr.) može pružiti značajne informacije o krivičnom delu i profilu učinioca¹⁹.

Teorija rutinskih aktivnosti kriminalitet posmatra kao direktan proizvod skupa društvenih uslova pri čemu svako narušavanje „ravnoteže“ između tri ključna elemenata krivičnog dela može uticati na promenu stope kriminaliteta, pa samim tim ova teorija može imati značajnu ulogu u njenom predviđanju i prevenciji. Tako, ispravno primećuje Đurđević, „utvrđivanjem određenih pravilnosti između učinioca, mete i mesta izvršenja mogu se identifikovati obrasci kriminalnog ponašanja, a samim tim i vršiti prognoza trendova njihove manifestacije, što predstavlja bitan element za proaktivne istrage i preduzimanje preventivnih aktivnosti²⁰“. Otkrivanjem mesta (geoprostor) i vremena povišenog rizika viktimizacije mogu se inicirati programe edukacije o načinima zaštite, odnosno ukazati na neophodnost postojanja zaštitnika (kontrolora) koji mogu obeshrabriti učinioca da izvrši krivično delo²¹.

Na našim geoprostorima postavke teorije rutinskih aktivnosti proveravane su u istraživanju u kojem su razlike u polu povezane sa sociodemografskim karakteristikama (kao što su starost, bračno stanje, zaposlenost i zanimanje) dovođene u vezu sa rutinskim aktivnostima muškaraca i žena, a u cilju utvrđivanja razlika u viktimogenoj predisponiranosti muškaraca i žena u pojedinim krivičnim delima. Sumirajući rezultate istraživanja, Snežana Nikolić-Ristanović zaključuje da „teorija rutinskih aktivnosti može, sa izvesnim korekcijama u pogledu uticaja svakodnevnih aktivnosti na rizik viktimizacije žena, biti primenjena i na objašnjenje razlike u riziku viktimizacije koja postoji između muškaraca i žena²²“.

19 Objektivna analiza profila zahteva da se utvrdi priroda veze između karakteristika mesta izvršenja krivičnog dela, odnosno posledice i ličnih atributa učinioca. *Ibidem*, str. 18.

20 *Ibidem*, str. 15.

21 Naime, mogućnost da se izvrši krivično delo je najmanja kada su mete nadzirane od strane „zaštitnika“ (lica poput policajaca ali i prijatelji, prolaznici, kao i tehnička sredstva poput kamera za video nadzor), prestupnici od strane „intimnih kontrolora“ (reč je o osobama koje poznaju prestupnika i u stanju su da ostvare uticaj na njegovo ponašanje) lokacije od strane „menadžera mesta“ (npr. osoba koja je kontroliše ponašanje na određenom prostoru čak i ako nije formalno za to zadužena, kao što je vozač autobusa u autobusu, nastavnik u školi i sl.).

22 V. Ristanović-Nikolić, Rizik viktimizacije i pol – provera teorije rutinskih aktivnosti, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja*, Beograd, 1993, str. 248–251.

Dakle, teorija rutinskih aktivnosti izvorno je nastala kao makro pristup objašnjenju kriminaliteta gde se trendovi kriminaliteta objašnjavaju kao očekivani ishod rutinskih aktivnosti i promenljivih društvenih uslova, a nešto kasnije fokus je spušten na mikro nivo. Dok na *mikro* nivou ovaj pristup sugerise da se krivično delo vrši kada potencijalni učinilac dođe u kontakt sa pogodnom metom u odsustvu sposobnog čuvara, na *makro* nivou se ukazuje na to da neke karakteristike većih društva i širih zajednica takvu konvergenciju (učinioca i mete i odsustva sposobnog čuvara) mogu učiniti mnogo verovatnijom²³. Na kraju, ova teorija, kako navodi V. Krivokapić, kriminalnu radnju posmatra kao celovit fenomen, pri čemu je krajnje neuputno veštačko analitičko razdvajanje, i potenciranje samo pojedinih aspekata kriminalne radnje, što je tipična greška velikog broja teorijskih promišljanja o kriminalitetu²⁴.

3.2. Teorija racionalnog izbora

Nastanak ove teorije vezuje se za rad Derek Korniša (Derek Cornish) i Ronald Klarka (Ronald Clarke), „Racionalni prestupnik“ (*The reasoning criminal*), koji je objavljen 1986. godine. Osnovno polazište teorije racionalnog izbora jeste da se prestupnici prilikom donošenja odluke da li da izvrše krivično delo nalaze u situaciji da biraju između alternativa. Odluka prestupnika da li će u konkretnoj situaciji izvršiti krivično delo je rezultat kognitivne obrade raspoloživih informacija i predstavlja „racionalni izbor“. Na odluku prestupnika mogu uticati različiti faktori, a pre svega procena rizika izvršenja krivičnog dela i očekivane nagrade (koristi).

Upravo odnos između očekivanog rizika i nagrade (koristi) utiče na to da li je određena meta „dobra“ ili „loša“. Shodno tome, prestupnici će uvek težiti da izaberu one mete koja zahtevaju najmanje napora, ali koja u isto vreme pružaju visoku nagradu, i nose u sebi najmanji rizik kada je reč o posledicama neuspeha. Učinilac u svakom konkretnom slučaju, prilikom donošenja odluke, vrši procenu koristi i rizika kojem se izlaže izvršenjem krivičnog dela, nastojeći da svojim pripremnim radnjama, iskustvom, znanjima i veštinama, izborom mesta, vremena i načina izvršenja smanji rizik od otkrivanja i lišavanja slobode. S tim u vezi ne treba da nas čudi, primećuje Đurđević, „da učinilac može odlučiti da izvrši krivično delo i u prisustvu zaštitnika. Zbog toga je analiza krivičnog dela iz perspektive učinioca bitan faktor koji utiče na efikasnost postupka dokazivanja²⁵“.

Činjenica da u slučaju „ograničene“ atraktivnosti mete učinilac može doneti odluku da izvrši krivično delo, kao i kvalitet i trud koji ulaže u osmišljavanje i realizaciju pripremnih radnji, može ukazati na tip izvršioca (npr. povratnik), karakteristike njegove ličnosti, na prirodu i snagu motiva i sl. Takve informacije mogu biti od značaja za sačinjavanja verzija o verovatnom učiniocu (profil učinioca), što može olakšati njegovu identifikaciju i pronalaženje²⁶.

23 M. Felson, Routine activity approach, objavljeno u: Wortley, R., Mazerolle, L. (eds): *Environmental criminology and crime analysis*, Willan Publishing, 2008, str. 70.

24 V. Krivokapić, *opus citatum*, str. 76.

25 Z. Đurđević, et al., *opus citatum*, str. 17.

26 Stepen racionalnosti učinilaca, odnosno izbor najadekvatnijeg načina za ostvarenje njihovih ciljeva, planiranje, direktno se odražava na kvantitet i kvalitet dokaza. U skladu s tim imamo i podelu učinilaca na organizovane i dezorganizovane. *Ibidem*, str. 20.

U okviru teorije racionalnog izbora ne postoji saglasnost u pogledu toga kakav je „kvalitet“ racionalnog razmišljanja kod prestupnika. Na jednoj strani su oni koji smatraju da prestupnici detaljno planiraju vršenje krivičnih dela, razmatrajući pritom sve, kako pozitivne, tako i negativne aspekte svoje kriminalne aktivnosti. Na drugoj strani su oni koji govore o tzv. ograničenoj racionalnosti prestupnika smatrajući da se odluka prestupnika da li će izvršiti krivično delo ili ne, ne zasniva na analizi svih aspekata konkretnog krivičnog dela. Ograničena racionalnost je česta u situacijama kada je prilika da se izvrši krivično delo iznenada i neočekivano postala dostupna. Primer toga može biti osoba koja hoda ulicom i nailazi na automobil čiji bočni prozor je spušten, a vredne stvari nadohvat ruke. Osoba brzo donosi odluku da ih ukrade ne razmišljajući mnogo o (ne)racionalnosti takvog postupka. Takođe, na osnovu sprovedenog intervjua sa 31 učiniocem krivičnog dela krađe, Rengert (Rengert) i Vasilčik (Wasilchick), došli su do zaključka da je „odluka da se izvrši krivično delo krađe bila svrsishodna, i racionalna u skoro svim slučajevima“. Međutim, kako primećuju ovi autori, „odluka nije bila u potpunosti proračunata, jer prestupnici nisu uzimali u obzir sve konsekvence svojih postupaka“. Naročito su intervjui sa mlađima prestupnicima pokazali da oni, generalno gledano, nisu razmatrali posledice koje po njih mogu nastupiti u slučaju da budu uhvaćeni²⁷.

3.3. Teorija obrasca kriminalnog ponašanja

Teorija rutinskih aktivnosti ukazuje na nužnost konvergencije tri elementa neophodna za izvršenje krivičnog dela, ali ne objašnjava kako prestupnik pronalazi pogodnu žrtvu i mesto izvršenja. Takvo objašnjenje daje teorija obrasca kriminalnog ponašanja čiji tvorci su Pol (Paul) i Patriša Brantingham (Patricia Brantingham). Polazi se od pretpostavke da učinilac ne bira slučajno mesto izvršenja krivičnog dela već da je to uslovljeno prilikama, motivacijom, pokretljivošću i mogućnošću da opazi konkretne objekte napada i potencijalne žrtve²⁸.

Postoji veća verovatnoća da će se krivično delo izvršiti na mestu gde se geoprostori u kojima se dešavaju (rutinske) aktivnosti prestupnika i potencijalne žrtve preklapaju²⁹. S tim u vezi, Brantinghamovi navode da većina prestupnika svoje prestupe neće činiti u geoprostoru koji ne poznaju, već je mnogo veća verovatnoća da će se prestup izvršiti u oblasti gde se prilike za izvršenjem prestupa preklapaju sa

27 Navedeno prema: S. Chainey, J. Ratcliffe, *GIS and Crime Mapping*, John Wiley & Sons, Ltd., 2006, p. 92.

28 Navedeno prema: B. Simonović, Nove metode kriminalističkog planiranja, *Bezbednost*, br. 5/02, MUP Republike Srbije, Beograd, str. 705.

29 Objektivno sagledavanje geoprostornog kretanja izvršioca krivičnog dela nemoguće je bez razumevanja osnovnih pojmova kojima se saznavaju i objašnjavaju obrasci (kriminalnog) ponašanja u geoprostoru i njihove promene tokom vremena. Reč je o: mentalnim (kognitivnim) mapama, svesti o geoprostoru, geoprostoru personalnih aktivnosti i bezbednosnoj (tampon) zoni izvršioca.

„svesnim geoprostorom³⁰“ prestupnika³¹. Dakle, mala je verovatnoća da će u centar pažnje prestupnika doći prilika koja se nalazi izvan oblasti u kojoj on boravi i kroz koju se rutinski (svakodnevno) kreće, i samim tim postati objekat kriminalnog ispoljavanja. Drugim rečima, mete koje se nalaze u geoprostoru u kojem se odvijaju rutinske aktivnosti prestupnika karakteriše veći rizik viktimizacije.

Geoprostorno kretanje učinioca, mesto potrage za žrtvom, mesto izvršenja krivičnog dela nisu slučajno izabrani. Učinioc se u najvećem broju slučajeva tu ne nalazi prvi put. Zbog toga, kretanje učinioca moramo analizirati u odnosu na vreme izvršenja krivičnog dela i objektivnih prepreka koje su u tom vremenu mogle uticati na učinioca u izboru načina i maršrute kretanja. Način percepcije geoprostora razlikuje se kako od učinioca do učinioca tako i od vrste krivičnog dela koje se planira izvršiti, načina selekcije žrtve³². B. Simonović podseća na činjenicu da empirijska istraživanja širom sveta i kod različitih vrsta serijskih krivičnih dela (ubistva, silovanja, razbojništva, provalne krađe, paljevine, krađe automobila i slična) ukazuju da postoji veza između mesta stanovanja i lokacija na kojima se vrši krivično delo. Izbor objekta napada nije slučajan i najčešće je omeđen nekim geografskim karakteristikama. On je po pravilu uslovljen, u izvesnoj meri, geoprostornom strukturu (putnim pravcima, kako objektivnim, tako i onima koji proizilaze iz učiniočevog životnog geoprostora i pravaca kretanja), stepenom rizika za izvršenje krivičnih dela, očekivanom korišću, kao i mogućnošću uočavanja i odabira pogodnih žrtvi ili ciljeva³³. Osim toga, istraživanja koja su se odnosila na dužinu puta koji izvršioc prelaze radi izvršenja krivičnih dela, su pokazala da oni teže tome da svoju kriminalnu aktivnost vrše u onim oblastima koje dobro poznaju (gde osećaju značajno samopouzdanje), iako to može značiti odricanje od mnogo atraktivnijih ciljeva. Lokacije na kojima se odlučuju da vrše krivična dela se često nalaze u blizini nekih uobičajenih pravaca njihovog kretanja, npr. odlazak na posao, na rekreaciju, put do svoje ili poznanikove kuće i sl., pri čemu se na takvim mestima često odlučuju da sakriju tela svojih žrtava. Međutim, uprkos ovoj tendenciji da se krivična dela vrše u blizini mesta boravka, izvršioc retko ili nikada krivično delo ne vrše u njegovoj neposrednoj blizini zbog straha od prepoznavanja. Na kraju, učenje teorije obrasca kriminalnog ponašanja pronašlo je široku primenu u policijskom postupanju, naročito kada je reč o rasvetljavanju serijskih krivičnih

30 Svest o geoprostoru (*awareness space*) se definiše kao skup svih lokacija o kojima osoba ima znanje, makar ono bilo minimalno, pa čak iako te lokacije osoba nikada nije ni posetila. Na taj način teritorija grada za postaje neka vrsta „urbanog mozaika“ gde mesta koja dobro poznajemo bivaju presećana i okružena onima koja manje ili uopšte ne poznajemo i obratno. Ova „ostrva“ poznatog i putevi koji ih povezuju jeste prostor koji se u vidu mentalnih mapa nalazi zapisan u našoj svesti i predstavlja svest o geoprostoru. Kako primećuje, Z. Đurđević, „svest o geoprostoru ne treba svoditi samo na poznavanje njegovih geografskih karakteristika, već i na doživljaj, percepciju svih drugih obeležja tog geoprostora relevantnih za izvršenje dela po kojima ih učinilac prepoznaje i razlikuje od drugih“. Z. Đurđević, *Kriminalistička analiza geografskog obrasca kriminalne aktivnosti serijskih učinilaca*, Zbornik radova *Sprečavanje i suzbijanje savremenih oblika kriminaliteta IV*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2009, str. 89.

31 Dok će nekolicina prestupnika agresivno (i temeljno) tražiti potencijalne mete izvan oblasti gde se dešavaju njihove rutinske aktivnosti, većina će potragu za metama sprovoditi unutar oblasti koju dobro poznaju.

32 Z. Đurđević, et al., *opus citatum*, str. 72.

33 B. Simonović, *opus citatum*, str. 706.

dela gde se primenom geografskog profilisanja nastoji utvrditi mesto boravka učinio, odnosno mesta koja su u vezi sa njim i/ili krivičnim delima³⁴.

4. Situacioni kontekst vršenja kriminalne aktivnosti kao fokus teorijskih promišljanja o kriminalitetu

Prve pokušaje da se razume odnos između kriminaliteta i geoprostora (okruženja) karakterisao je „makro“ i „mezo“ nivo istraživanja, odnosno predmet proučavanja su veća geografska područja poput teritorije države, odnosno regiona u njenom sastavu (makro nivo), teritorije gradova, ili pak pojedinih gradskih četvrti (mezo nivo), pri čemu se nastojalo utvrditi zašto su određene vrste krivičnih dela ili pak različite stope kriminaliteta prisutne u određenim područjima, odnosno kako pojedini faktori (ekonomski, demografski i dr.) utiču na kriminalitet na određenom geoprostoru.

Savremena istraživanja odnosa zločina i mesta karakteriše prelaz sa „makro“ i „mezo“ na „mikro“ kontekst istraživanja. Mesta u „mikro“ kontekstu su, kako ističe Vajsburd (Weisburd), „specifične lokacije u okviru šireg društvenog okruženja. One mogu biti toliko male, kao na primer prostor neposredno do bankomata, ili toliko velika da obuhvata tržišni centar ili pak stambenu zgradu³⁵“. Međutim, ovo ne znači da „mikro“ pristup uopšte nije bio prisutan u kriminološkim promišljanjima. Kriminolozi su davno prepoznali situacione prilike koje postoje na „mikro“ području i koje mogu uticati na vršenje krivičnih dela. Na primer, Edvin Saterland (Edvin Sutherland) koji se bavio procesom učenja kriminalnog ponašanja, ukazao je u svom klasičnom delu „Načela kriminologije“ (*Principles of criminology*) da neposredna situacija utiče na kriminal na mnoge načine. Na primer, „lopov može da krade voće sa tezge kada vlasnik nije na vidiku, ali može da se uzdrži kada ga vidi; pljačkaš banke može da napadne banku koja je loše obezbeđena, ali može da se uzdrži od napada ukoliko je obezbeđuju čuvari i alarmni sistem³⁶“. Međutim, Saterland, kao i drugi kriminolozi, nije video „mesto izvršenja“ – malu, izdvojenu oblast u okviru određene gradske četvrti – kao relevantan predmet istraživanja. To je bio slučaj delom i zbog toga što se pretpostavljalo da su prilike da se izvrši krivično delo, a koje pruža određeno mesto bile tako brojne da koncentrisanje pažnje na ta specifična mesta ne bi bilo od neke veće koristi³⁷. Osim toga, kriminolozi su tradicionalno pretpostavljali da situacioni faktori imaju relativno malu ulogu u objašnjenju zločina u poređenju sa „pokretačkom snagom kriminalnih dispozicija³⁸“. Ako se ima u vidu postojanje brojnih prilika da se izvrši krivično delo, kao i gledište koje polazi od toga da je prestupnik visoko motivisan

34 Opširnije o geografskom profilisanju videti u K. Rossmo, *Geographic profiling*, CRC Press, Florida, 2000., a kada je reč o domaćoj literaturi videti: Z. Đurđević, et al., *opus citatum*, str. 69–83, B. Simonović, *opus citatum*, str. 705–709.

35 J. Eck, i D. Weisburd, *Crime places in crime theory*, objavljeno u: Eck, J., Weisburd, D. (Eds.), *Crime and Place*, Criminal Justice Press, Monsey, 1995, p. 3.

36 Đ. Ignjatović, *Teorije u kriminologiji*, Pravni fakultet, Beograd, 2009, str. 277.

37 D. Weisburd, *Hot Spots Policing Experiments and Criminal Justice Research: Lessons from the Field*, Campbell Collaboration/Rockefeller Foundation meeting on “Progress and Prospects for Place Based Randomized Trials”, Bellagio, Italy, November 11–15, 2002, p. 7.

38 R. Clarke, M. Felson, (eds), *Routine Activity and Rational Choice*, *Advances in Criminological Theory*, Vol. 5, Transaction Publishers, New Brunswick, NJ, 1993, p. 4.

za njegovo izvršenje, razumljivo je zašto su kriminolozi obraćali malu pažnju na mikro područje, odnosno sam geoprostor gde dolazi do izvršenja krivičnog dela. Značajno pomeranje teorijsko-istraživačkog fokusa sa „makro“ i „mezo“ nivoa na „mikro“ nivo analize dogodiće se krajem dvadesetog veka.

Situaciona prevencija kriminala

Koncept situacione prevencije kriminaliteta pojavio se početkom osamdesetih godina prošlog veka u Velikoj Britaniji, a njegovim tvorcem se smatra Ronald Klark (Ronald Clarke). Pristup situacione prevencije kriminaliteta polazi od toga da ako je krivično delo rezultat racionalne procene očekivane dobiti (koristi) i štete (posledice) koja može proisteći vršenjem krivičnog dela, izmene u situacionom kontekstu mesta izvršenja, kojima se smanjuje atraktivnost mete (posmatrano iz perspektive učinioca) mogu u značajnoj meri uticati na obim izvršenih krivičnih dela³⁹. Situacioni pristup prevenciji kriminala definiše se kao neprekidno delovanje u pravcu uređenja i manipulisanja konkretnim situacijama, čime se postiže smanjenje prilika za kriminalnu aktivnost prestupnika i povećava mogućnost da prestupnik u toku izvođenja radnje bude uhvaćen⁴⁰. Drugim rečima, situaciona prevencija kriminala se bavi konkretnim okolnostima koje utiču na konkretnu odluku ili sposobnost lica da izvrši određeno delo na jednom geoprostoru i u datom trenutku. Nastoji se ovde i sada ostvariti uticaj na datu kriminalnu situaciju, otklanjanjem ili zamenom nekih od činilaca koji mogu uticati na vršenje dela. Ili se onemogućava da ovi faktori deluju zajedno budući da se tada rizik vršenja dela povećava⁴¹.

Na osnovu navedenih premisa Klark u prvom izdanju svoje knjige „Situaciona prevencija kriminaliteta: slučajevi uspešne primene u praksi“ (*Situational Crime Prevention: Successful Case Studies*), koja je objavljena 1992. godine, navodi 12 mera situacione prevencije kriminaliteta, koje se mogu svrstati u tri kategorije:

- 1) povećanje napora za izvršenje kriminalne radnje,
- 2) povećanje rizika za izvršenje kriminalne radnje, i
- 3) umanjivanje očekivane dobiti izvršenjem krivičnog dela⁴².

Međutim, u svom drugom izdanju knjige koje je objavljeno 1997. godine Klark uvodi i četvrtu kategoriju mera situacione prevencije – otklanjanje izgovora

³⁹ Na primer, opažanje Klarka i njegovih kolega da je uvođenje propisa po kojem je obavezno nošenje kacige za vozače motocikla u značajnoj meri smanjilo broj ukradenih motora (jer prestupnici kojima bi se ukazala prilika za krađu, kod sebe nisu nosili kacige sa sobom, pa bi samim tim veoma lako bili primećeni na ukradenom motociklu) predstavlja dobar primer kako se stopa kriminaliteta može promeniti nezavisno od faktora koji objašnjavaju individualnu sklonost vršenju krivičnih dela nekog lica. Sherman, L; Hot Spots of Crime and Criminal Careers of Places. Objavljeno u: J. Eck, D. Weisburd, (eds): *Crime and Place*, Crime Prevention Studies, Vol. 4, Criminal Justice Press, Monsey, NY, 1995, p. 37.

⁴⁰ R. Clarke, *opus citatum*, str. 4.

⁴¹ Đ. Ignjatović, Strategije policijskog delovanja i prevencija kriminaliteta, objavljeno u: *Mesto i uloga policije u prevenciji kriminaliteta: stanje, mogućnosti i perspektive*, Policijska akademija, Beograd, 2002, str. 98.

⁴² Zapravo reč je o modifikaciji mera koje su zajednički formulisali Hough, J.M., Clarke, R.V. i Mayhew, P. u uvodnom delu zbornika: R. Clarke, P. Mayhew (eds.): *Designing out crime*, H.M. Stationery Office, London, 1980.

za izvršenje krivičnog dela⁴³. Ova klasifikacija je dodatno unapređena 2003. godine tako što je dodata još jedna kategorija mera – eliminisanje provokacija (podsticaja) za izvršenje krivičnog dela – a postojeće mere su sadržinski drugačije sistematizovane⁴⁴.

5. Koncept rada policije na žarištu

Nastojanje da se istraži veza između krivičnog dela i okruženja dobija značajan podstrek sredinom osamdesetih godina prošlog veka. Naime, u to vreme tehnološki razvoj je doneo značajan napredak u razvoju kompjuterske tehnologije, čije performanse su značajno unapređene, a cena postala pristupačnija. To je omogućilo naučnicima i praktičarima mnogo lakše i efikasnije uočavanje i analizu geoprostornih veza i odnosa mesta izvršenja krivičnih dela i različitih činilaca okruženja (fizičko, socijalno ekonomsko i dr.). Osim toga, razvoj kompjuterske tehnologije unapredio je postupak prikupljanja podataka, koji su postali elektronski dostupni, čime se olakšava postupak njihove obrade i korišćenja. Došlo je do razvoja softvera za mapiranje (geografski informacioni sistemi - GIS) koji postaju značajno sredstvo integracije i prikaza različitih geoprostornih podataka.

U drugoj polovini osamdesetih godina prošlog veka kriminolozi započinju sa istraživanjima koja su pokazala da kriminalitet nije ravnomerno distribuiran u geoprostoru, pa tako u područjima koja važe za visoko ugrožena kriminalitetom postoje brojne lokacije na kojima se ne vrše krivična dela, kao što se u oblastima koje su važile za bezbedne često identifikovala žarišta kriminala. Jedno od najznačajnijih istraživanja sprovedeno je od strane Šermana (Sherman), Gartina (Gartin) i Bergera (Buerger). Polazeći od adresa na kojima se vrše krivična dela u Mineapolisu (SAD) ovi autori su utvrdili zapanjujuću koncentraciju krivičnih dela na određenim lokacijama u geoprostoru. Naime, 50% poziva za policijskom intervencijom upućivano je policiji sa 3% adresa⁴⁵. Do sličnih rezultata došlo se u seriji drugih istraživanja na različitim lokacijama i upotrebom različitih metodoloških postupaka, pri čemu je u svakom od njih ukazano na veliku koncentraciju krivičnih dela na određenim lokacijama⁴⁶. Imajući u vidu prethodno navedeno, Brantinghamovi

43 R. Clarke, *opus citatum*, str. 15.

44 D. Cornish; R. Clarke, Opportunities, precipitators and criminal decision: A reply to Wortley's critique of situational crime prevention. Objavljeno u: M. J. Smith; D. B. Cornish (eds.): *Theory for practice in situational crime prevention*, Criminal Justice Press, Monsey, NY, 2003, p. 41–96.

45 L. Sherman; P. Gartin, M; Buerger, Hot spots of predatory crime: Routine activities and the criminology of place. *Criminology*, 27, 1989, p. 27–55.

46 Na primer, videti sledeća istraživanja: G. L. Pierce; S. Spaar; L. R. Briggs, The character of police work: Strategic and tactical implications, Center for Applied Social Research, Northeastern University, Boston, MA 1986; D. Weisburd; L. Maher; L. W. Sherman: Contrasting crime general and crime specific theory: The case of hot-spots of crime, *Advances in criminological theory* 4, Transaction Press, New Brunswick, NJ, 1992, p. 45–70; D. Weisburd; L. Green, Defining the drug market: The case of the Jersey City DMA system. In D. L. MacKenzie; C. D. Uchida (eds.), *Drugs and crime: Evaluating public policy initiatives*, Sage Publications, Newbury Park, CA, 1994; D. Weisburd; S. Bushway; C. Lum; S. M. Yang, Trajectories of crime at places: A longitudinal study of street segments in the city of Seattle, *Criminology*, 42 (2), 2004, p. 283–321. Navedeno prema: D. Weisburd; A. Braga, *Police Innovation: Contrasting Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 229.

zaključuju da je geoprostorno grupisanje krivičnih dela moguće kod gotovo svih vrsta krivičnih dela⁴⁷. Takođe, u svom istraživanju koje je sproveo 2004. godine, Vajsburd (Weisburd) je otišao korak dalje i utvrdio kako su koncentracije krivičnih dela na žarištima prilično stabilne (nepromenljive) sa protokom vremena⁴⁸. Kao što učestalo vršenje krivičnih dela može biti karakteristika određenih lokacija u geoprostoru (*žarišta*), tako se koncentracije krivičnih dela mogu vezati i za pojedine prestupnike (povratnike). Proučavajući odnos učestalog vršenja krivičnih dela na pojedinačnim lokacijama u geoprostoru i povrata prestupnika, došlo se do zaključka da je grupisanje krivičnih dela na geografskim lokacijama mnogo intenzivnije i predvidljivije, nego što je to slučaj sa koncentracijom kod pojedinačnih prestupnika (povratnika). Tako je Vajsburd, analizirajući podatke o izvršenim krivičnim delima u Sijetlu (SAD) u periodu od 1989. do 2002. godine, ustanovio da se svake godine, na 1.500 segmenata ulice⁴⁹, izvrši 50% ukupnog broja krivičnih dela. Takođe, utvrdio je i da je tokom istog perioda, 6.108 prestupnika bilo odgovorno za 50% ukupnog broja krivičnih dela⁵⁰. Do sličnih zaključaka došao je i Šerman, koji je poređenjem recidiva mesta izvršenja sa kriminalnim karijerama prestupnika, utvrdio da je „povrat lokacije“ šest puta izvesniji nego povrat prestupnika, odnosno da je predvidivost budućeg krivičnog dela šest puta izvesnija po osnovu mesta izvršenja, nego po osnovu ličnosti prestupnika⁵¹. Upravo u ovoj „predvidivosti“ društveno **štetnih** manifestacija na delu geoprostora – **žarištu**, prepoznajemo kriminalističko-strategijski potencijal za efikasno preventivno postupanje (usmeravanje) policije i unapređenje efikasnosti njenog rada. **Činjenica** da se na određenom delu geoprostora učestalo manifestuju krivična dela i drugi događaji koji narušavaju kvalitet **života**, daje opravdanja da se raspoloživi resursi usmere na taj geoprostor i kroz istraživanje uzroka i uslova njihovog manifestovanja stvore preduslovi za njihovo sprečavanje i suzbijanje. To je dovelo do nastanak koncepta rada policije na **žarištu** (e. hotspot policing) u čijoj suštini se nalazi fokusiranje policijskih resursa na deo geoprostora na kojem se krivična dela manifestuju u većem obimu, nego što je to slučaj sa manifestacijama kriminaliteta u okruženju tog geoprostora. Na taj način, umesto da se teži policijskoj sveprisutnosti na širem geoprostoru, resursi se dovode na mesto i u vreme izvršenja krivičnih dela u cilju njihovog sprečavanja. Brojna empirijska istraživanja, pokazala su da usmereni policijski napori mogu sprečiti vršenje krivičnih dela i narušavanje javnog reda na području žarišta⁵².

47 P. Brantingham; P. Brantingham, A theoretical model of crime hot spot generation, *Studies on crime and crime prevention*, 8 (1), 1999, p. 7–26.

48 D. Weisburd; A. Braga, *opus citatum*, str. 229.

49 Reč je o delu ulice između dve raskrsnice, koji se najčešće prostire dužinom jednog gradskog bloka.

50 D. Weisburd, Place-Based Policing, *Ideas in American Policing Series*, Police Foundation, Washington, DC, 2008, p. 6.

51 L. Sherman, *opus citatum*, p. 36–45.

52 Opširnije o tome videti: N. Milić, Koncept rada policije na kriminalnom žarištu, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2010, str. 324–326.

Zaključak

Stavljajući u fokus svog interesovanja geoprostor (mesto) na kojem dolazi do interakcije izvršioca i žrtve (mete) krivičnog dela, teorijske postavke kriminologije životne sredine dale su značajan doprinos razumevanju dinamike vršenja kriminalne aktivnosti. Krivično delo po pravilu ima geoprostornu odrednicu⁵³. Naime, kada se ono izvrši, svoje posledice manifestuje na određenom mestu – u geoprostoru. Samim tim mesto izvršenja ima veliki informativni potencijal koji može biti iskorišćen u postupku dokazivanja⁵⁴. Međutim, značaj mesta izvršenja krivičnog dela ne iscrpljuje se samo u davanju odgovora na „zlatno“ pitanje kriminalistike *gde se desilo*, a u kontekstu određivanja geoprostora unutar kojeg su smeštene određene manifestacije dela i učinioca, čijim utvrđivanjem i analizom dobijamo mogućnost da krivično delo rasvetlimo, odnosno otkrijemo učinioca i obezbedimo dokaze. Položaj mesta izvršenja krivičnog dela u okviru šireg, „makro“/„mezo“ geoprostora, takođe može biti dragoceni izvor informacija i ukazati na činjenice od značaja za razumevanje mehanizma nastanka i izvršenja krivičnih dela, a u cilju njihove prevencije i represije. Tako, lokacija konkretnog krivičnog dela može biti u vezi sa lokacijama drugih krivičnih dela u određenom geoprostoru (npr. isti izvršilac, isti objekti napada, isti MO i sl.), fizičko okruženje mesta kriminalnog događaja može pogodovati izvršenju krivičnog dela (npr. putevi koji omogućavaju neprimetan pristup objektu napada, mesta zaklonjena od pogleda, i sl.), pri čemu i sam „makro“ geoprostor (bezbednosni sektor, teritorija opštine, grada, države) može imati određene karakteristike ekonomske, demografske, urbanističke i dr.) od značaja za razumevanje mehanizma nastanka krivičnog dela (uzrok, uslov, posledica). Zbog toga se pojavljuje potreba za izučavanjem svih zakonomernosti mehanizma nastanka određenog krivičnog dela u datom geoprostoru, a koji su u neposrednoj ili posrednoj vezi sa mestom izvršenja. U tom kontekstu teorijske postavke kriminologije životne sredine omogućavaju lakše sagledavanje načina na koji učinilac percipira geoprostor kroz koji se kreće, načina na koji opaža pogodnu priliku i donosi odluku da izvrši krivično delo, položaj mesta izvršenja u odnosu na njegovo (uže i šire) okruženje i dr., što zajedno sa činjeničnim materijalom koji se (pro)nalazi na mestu izvršenja, može učiniti efikasnijim napore koje se preduzimaju u cilju rasvetljavanja i dokazivanja krivičnog dela. Takođe, ukazujući na karakteristike geoprostora (i meta) koje pogoduju izvršenju krivičnih dela teorijski pristupi kriminologije životne sredine smogu ukazati na načine kojima je moguće smanjiti njegovu atraktivnost pa, imaju značajnu ulogu u dizajniranju mera prevencije. Rezultati koji se širom sveta ostvaruju u praktičnoj primeni učenja prevencije kriminala kroz izmene dizajna okruženja, situacione prevencije kriminaliteta, koncepta rada policije na žarištu, geografskog profilisanja i dr., a sa kojima se svakodnevno upoznajemo čitajući relevantnu naučnu i stručnu literaturu,

53 Neka krivična dela koja se prijavljuju policiji ne sadrže geoprostornu odrednicu, kao što su finansijske pronevere, iznude i sl.

54 M. Žarković; D. Mladan; I. Bjelovuk, *Criminal investigation procedure on the scenes and with the conditions of massive accidents*, *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, Vol. 14, br. 2/2009, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, str. 186–187. Z. Đurđević, *Kriminalistički sadržaj analize odnosa učinilac – žrtva*, *NBP – Nauka, bezbednost, policija*, Vol. 9, br. 1/2004, Policijska akademija, Beograd, str. 59–63.

potvrda su toga da razumevanje geoprostornog konteksta u kojem se manifestuje kriminalna aktivnost može unaprediti efikasnost i efektivnost mera i radnji koje se preduzimaju u cilju prevencije i represije kriminaliteta.

Literatura

1. Andresen, M; The place of environmental criminology within criminological thought. In: Andresen, M, Brantingham, P., Kinney, B. (eds): *Classics in environmental criminology*, CRC Press, 2010.
2. Brantingham, P; Brantingham, P; *A theoretical model of crime hot spot generation*, *Studies on crime and crime prevention* 8 (1), 1999.
3. Boba, R; *Crime analysis and crime mapping*, Sage Publications, 2005.
4. Chainey, S; Ratcliffe, J; *GIS and Crime Mapping*, John Wiley & Sons, Ltd., 2006.
5. Clarke, R; Felson, M. (eds); *Routine Activity and Rational Choice*, *Advances in Criminological Theory*, Vol. 5, Transaction Publishers, New Brunswick, NJ, 1993.
6. Clarke, R. (ed.); *Situational Crime Prevention: Successful Case Studies*, Harrow and Heston, Albany, NY, 1997.
7. Cornish, D. B; Clarke, R. V; Opportunities, precipitators and criminal decision: A reply to Wortley's critique of situational crime prevention. In: Smith, M. J., Cornish, D.B. (eds.): *Theory for practice in situational crime prevention*, Criminal Justice Press, Monsey, NY, 2003.
8. Eck, J; Weisburd, D; Crime places in crime theory. In: Eck, J.; Weisburd, D. (Eds.; *Crime and Place*, Criminal Justice Press, Monsey, 1995.
9. Felson, M; Routine activity approach. In: Wortley, R., Mazerolle, L. (eds): *Environmental criminology and crime analysis*, Willan Publishing, 2008.
10. Ignjatović, Đ; Strategije policijskog delovanja i prevencija kriminaliteta. U: *Mesto i uloga policije u prevenciji kriminaliteta: stanje, mogućnosti i perspektive*, Policijska akademija, Beograd, 2002.
11. Ignjatović, Đ; *Teorije u kriminologiji*, Pravni fakultet, Beograd, 2009.
12. Jensen, J; Anderson, J; Crime prevention through environmental design (criminology term paper), Malaspina University College, 2004, p.1. (Dostupno 20.3.2008. godine na: [http://web.viu.ca/crim/420/CP%20by%20 Jennifer%20 Jensen.pdf](http://web.viu.ca/crim/420/CP%20by%20Jennifer%20Jensen.pdf)).
13. Krivokapić, V; *Prevencija kriminaliteta*, Policijska akademija, Beograd, 2002.
14. Milić, N; Koncept rada policije na kriminalnom žarištu, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2010.
15. Milutinović, M; *Kriminologija*, Savremena administracija, Beograd, 1985.
16. Paulsen, J. D; Robinson, B. M; *Spatial aspects of crime: Theory and Practice*, Pearson Education, 2004.
17. Ristanović-Nikolić, V; Rizik viktimizacije i pol – provera teorije rutinskih aktivnosti, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja*, Beograd, 1993.
18. Sherman, L. W; Gartin, P. R., Buerger, M. E; Hot spots of predatory crime: Routine activities and the criminology of place. *Criminology*, 27, 1989.

19. Sherman, L; Hot Spots of Crime and Criminal Careers of Places. In: Eck, J., Weisburd, D. (eds): *Crime and Place, Crime Prevention Studies*, Vol. 4, Criminal Justice Press, Monsey, NY, 1995.
20. Simonović, B; Nove metode kriminalističkog planiranja, *Bezbednost*, br. 5/02, MUP Republike Srbije, Beograd.
21. Đurđević, Z; Kolarević, D; Ivanović, Z; Milojković, B; *Kriminalističko profilisanje*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2012.
22. Đurđević, Z; Kriminalistički sadržaj analize odnosa učinilac - žrtva, *Nauka, bezbednost, policija (NBP)*, Vol. 9, br 1/2004, Policijska akademija, Beograd.
23. Đurđević, Z; Kriminalistička analiza geografskog obrasca kriminalne aktivnosti serijskih učinilaca, Zbornik radova *Sprečavanje i suzbijanje savremenih oblika kriminaliteta IV*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2009.
24. Đurđević, Z; Pojam i vrste analize kriminala, *Nauka, bezbednost, policija (NBP)*, Vol. 12, br 1/2007, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd.
25. Weisburd, D; *Hot Spots Policing Experiments and Criminal Justice Research: Lessons from the Field*, Campbell Collaboration/Rockefeller Foundation meeting on "Progress and Prospects for Place Based Randomized Trials", Bellagio, Italy, November 11-15., 2002.
26. Weisburd, D; Bernasco, W; Bruinsma, G; Units of analysis in geographic criminology: Historical development, critical issues, and open questions. In: Weisburd, D., Bernasco, W., Bruinsma, G. (Eds): *Putting crime in its place: Unit of analysis in geographic criminology*, Springer, 2009.
27. Vuković, S; *Prevenција kriminala*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2010.
28. Weisburd, D; Braga, A; *Police Innovation: Contrasting Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
29. Weisburd, D; *Place-Based Policing*, Ideas in American Policing Series, Police Foundation, Washington, DC, 2008.
30. Wortley, R., Mazerolle, L; Environmental criminology and crime analysis: situating the theory, analytical approach and application. In: Wortley, R., Mazerolle, L. (eds): *Environmental criminology and crime analysis*, Willan publishing, 2008.
31. Žarković, M; Mladan, D; Bjelovuk, I; Criminal investigation procedure on the scenes and with the conditions of massive accidents, *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, Vol. 14, br. 2/2009, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd.

THE CRIME SCENE IN THEORETICAL REFLECTIONS ON CRIME

Nenad Milić

Academy of Criminalistics and Police Studies, Belgrade

Summary: A great deal of time and effort has been invested in trying to understand crime, most notably examining why some people engage in criminal behavior and others do not. Theories which place offenders in the center of their research focus have dominated in criminology for a long time. However, in recent decades theoretical approaches whose focus is space and time where victims (targets) and offenders converge during the commission of the offense, increasingly come to the fore. These approaches, which all share common interest in understanding how the environment *shapes* criminal activity, belong together under the umbrella of what is called environmental criminology.

Environmental criminology seeks to explain how the environment affects the creation of crime opportunities and offender decision making regarding committing crime, in an attempt to establish patterns of offender's and victim's behavior in relation to environment (space) where they meet and where the offense is executed. In addition to highlighting the essential characteristics of different theoretical approaches that now constitute the environmental criminology (e.g. routine activity theory, rational choice theory, crime pattern theory, CPTED etc.), this paper also shows how situational (micro) context of the crime came into the focus of theoretical thinking about crime. In this context, the paper starts from the ideas of the so called *Cartographic* and *Chicago School* and *design theorists*, in the aftermath of World War II, who inspired the research about crime and place that lead to the emergence of the environmental criminology in the early 80's of last century.

By providing a significant contribution to understanding the dynamics of performing criminal activities, theoretical approaches of the environmental criminology are significant factor in designing effective methods in combating (preventing) crime today. Practical application of crime prevention through environmental design, situational crime prevention, hotspot policing, geographic profiling, etc., confirms this.

PREVALENCE OF POST-MORTEM BLOOD ALCOHOL CONCENTRATION AMONG DEATHS IN SERBIA DURING 2011¹

Nada Bošnjaković Pavlović**

Marijana Stefanović***

Slobodan Anić****

Borivoj Adnađević*****

Faculty of Physical Chemistry, University of Belgrade

Mihajlo Jeličić*****

Vera Lukić*****

Institute of Forensic Medicine, Belgrade

Snežana Uskoković Marković*****

Faculty of Pharmacy, University of Belgrade

Abstract: The prevalence of alcohol in blood samples from medico-legal autopsies performed in the Institute of Forensic Medicine in Belgrade, in 2011, was studied. In total, 293 blood samples were analyzed for alcohol by headspace gas chromatography. The blood alcohol concentrations were evaluated according to sex, age, and cause of death. The blood alcohol concentrations were 3 0.5 g/L in 23.9% of the cases; in suicides 22.4%, accidents 34.4% and homicides 25.0%. The largest proportion of high BACs were found in the sample from subjects killed in traffic accidents. These findings confirm that alcohol use is an important factor in many fatal accidents, suicides and cases of violent death.

Keywords: forensic; post-mortem blood alcohol concentration; gas chromatography; traffic accidents; violent deaths.

¹ This article is part of specialist work of Marijana Stefanovic on the Faculty of Physical Chemistry, University of Belgrade. The authors would like to thank the Institute of Forensic Medicine in Belgrade for their technical support and cooperation during the preparation of this article. The present investigations were partially supported by The Ministry of Education, Sciences, and Technological Development of Serbia, under Projects 172015 and 172043.

** Research Associate, nadab@ffh.bg.ac.rs

*** student, marijanastefanovicue@gmail.com

**** Associate Professor, boban@ffh.bg.ac.rs

***** Full Professor, bora@ffh.bg.ac.rs

***** student, mjelic@med.bg.ac.rs

***** specialist off toxicology, vera_lukic2006@yahoo.com

***** Assistant Professor, snezaum@pharmacy.bg.ac.rs

Introduction

Alcohol is the most commonly toxic substance encountered in forensic toxicology for a simple reason that heavy drinking and drunkenness are contributing factors in many fatal accidents, trauma deaths, suicides, homicides, crimes of violence and antisocial behaviour in general.⁹ Its importance varies by cause of injury. Accordingly, alcohol is regularly analysed in blood samples from legal autopsies, and blood alcohol concentrations (BACs).¹⁰

The qualitative and quantitative determination of ethanol in various biological specimens (human whole blood, serum, urine, and faecal supernatants) has become a relatively simple analytical procedure giving accurate, precise and specific results.¹¹ Head-space gas chromatography (HS-GC) has become the standard method for alcohol determination in forensic toxicology.

1. Alcohol and fatalities

Previously reported studies have investigated the prevalence and concentration of alcohol in medico-legal autopsies in relation to the cause of death and age. A high proportion (33–69%) of positive blood alcohol concentrations has been found among suicide completers¹² and studies have consistently confirmed this. Previous research has consistently identified and documented the presence of alcohol among homicide victims in varied settings.¹³ Alcohol intoxication among motor vehicle drivers increases the risk for involvement in a road traffic accident significantly.¹⁴ The Grand Rapid study¹⁵ in Michigan was the largest controlled study of alcohol related automobile collisions when it was conducted, and included 5,895 accident group and 7,590 control group drivers. Borkenstein and colleagues found that blood alcohol concentrations (BACs) above 0.04 were associated with an increased accidental rate and increasing exponentially at BACs of 0.08/0.10 or greater. Similar findings were found in the Long Beach/Fort Lauderdale case control study.¹⁶ A

9 F. C. Kugelberg; A. W. Jones, Interpreting results of ethanol analysis in post-mortem specimens: A review of the literature, *For Sci Int*, 165, 10–29, 2007.

10 B. S. De Martinis; M. C. De Paula; A. Braga; H. T. Moreira; C. S. Martin, Alcohol distribution in different postmortem body fluids, *Hum Exp Toxicol*, 25, 2006, 93–97.

11 F. Tagliaro; G. Lubli; S. Ghielmi; D. Franchi; M. Marigo, Chromatographic methods for blood alcohol determination, *J. Chromatogr*, 1992, 580, 161–190.

12 C. J. Cherpitel; G. L. Borges; H. C. Wilcox, Acute alcohol use and suicidal behavior: a review of the literature, *Alcohol Clin Exp Res*, 2004, 28, 18–28; S. M. R. Hufford, Alcohol and suicidal behaviour, *Clin Psychol Rev*, 2001, 21, 797–811.

13 J. B. Kuhns; D. B. Wilson; T. A. Clodfelter; E. R. Maguire; S. A. Ainsworth, A meta-analysis of alcohol toxicology study findings among homicide victims, *Addiction*, 106, 2011, 62–72.

14 G. F. McCoy; R. A. Johnstone; I. W. Nelson; R. B. Duthie, A review of fatal road accidents in Oxfordshire over a 2-year period. *Injury*, 20, 1989, 65–68. M. D. Robertson; O. H. Drummer; Responsibility analysis. A methodology to study the effects of drugs in driving. *Accid Anal Prev* 1994, 26, 243–247.

15 R. F. Borkenstein; R. F. Crowther; R. F. Shumate; W. B. Ziel; R. Zylman, The role of the drinking driver in traffic accidents (the Grand Rapids study). *Blutalkohol*, 1974, 11, 1–131

16 R. D. Blomberg; R. C. Peck; H. Moskowitz; M. Burns; D. Fiorentino, The Long Beach/Fort Lauderdale relative risk study, *J Safety Res*, 40, 2009, 285–292.

relative risk function for drivers responsible for causing an accident, derived from epidemiological data collected in Grand Rapids was one basic argument for setting BAC limits in many countries. A BAC of 0.50 g/L, or even lower,¹⁷ may increase trauma severity and outcome of an injured patient. Research shows that the likelihood of road traffic crashes and injury is higher in young people than in older individuals at the same BAC levels.¹⁸ As a result, some countries impose a special BAC limit for young or less experienced drivers.

The aim of this study was to investigate the prevalence and concentrations of alcohol in blood samples from medico-legal autopsies that were conducted at the Institute of Forensic Medicine in Belgrade during 2011 and to present findings in relation to the type of death.¹⁹

2. Materials and methods

All cases that were autopsied at the Institute of Forensic Medicine in Belgrade during 2011 were included (n=293). Approximately 80% of the cases were from the Belgrade area, the remaining were from other parts of Serbia. The cases were divided into natural deaths and non-natural violent deaths. Violent deaths were disaggregated into suicide, homicide, road traffic accident and unintentional death, such as freezing, or home accidents. The following variables were included in the study: age, gender, manner of death, specific cause of death. BAC was reported in g/L. A BAC of 0.5 g/L was used as a main threshold value, and deceased persons with a BAC of 1.0 g/L or higher were considered to have been intoxicated. Blood alcohol concentration ranged from 0.07 to 5.0 g/L. Blood samples were obtained from the femoral vein during the autopsy itself, which was performed 12–36 hours after the victim's death. Full blood samples were collected without preservatives into dry, glass headspace vial and hermetically sealed. The samples were stored at -20°C prior to analysis.

2.1. Preparation of standard

A stock solution of ethanol (concentration 5.0 g/L) was diluted for preparing the set of ethanol standards in concentrations (in g/L) 0.156, 0.312, 0.625, 1.250, 2.500 and 5.000 –for use in constructing the calibration curve ($y = 0.4982x - 0.0055$, $r = 0.99997$). The limit of ethanol detection was set at 0.01 g/L and the limit of ethanol quantification was 0.03 g/L. *n*-Propanol was used as the internal standard.

17 P. Howat; D. Sleet; I. Smith, Alcohol and driving: is the 0.05% blood alcohol concentration limit justified? *Drug Alcohol Rev*, 1991, 10, 151–166.

18 World Health Organization (WHO) 2013. Global status report on road safety. 2013: supporting a decade of action

19 The ethics Committee of the University of Belgrade – School of Medicine approved the use of results reported in this work.

2.2. Sample preparation

Preparation of the blood samples for analysis was carried out by measuring 0.1 mL of full blood in the glass headspace vial, by adding 0.50 g NaCl and 0.1 mL 1 g/L solution of *n*-propanol. Vials containing blood samples were heated at 60° C for 20 minutes in a Hewlett Packard headspace sampler 19395 A (Agilent technologies, Santa Clara CA, USA), before analysed.

2.3. Analytical instrument settings

A Hewlett Packard 5890 series II gas chromatograph (Agilent Technologies) with a flame ionization detector was used. The analytical column was a Permabond CW20M (Agilent Technologies) - 0.3525µm × 0.32mm i.d., *t* = 40° C. The temperature of the FID was 250° C, and the injector temperature was 200° C. The method was validated. The accuracy was determined as percent recovery of spiked samples and ranged between 95.4 and 109.4%. System precision was established by measuring the response of six replicate injections of the standard solution. The RSD values of 0.79% indicate that the method has an acceptable level of precision (RSD≤1%).

3. Results

The blood samples of 293 post-mortem cases were investigated. Among them, 191 cases (65.2 %) had no alcohol in the blood, while in 102 cases (34.8 %) the blood alcohol concentration was between 0.07 to 5.00 g/L (Table 1). It was found that 180/293 (61.4%) and 113/293 (38.5%) fatalities were violent and natural deaths, respectively. Among the violent deaths we found that 67/180 (37.2%) were suicides, 12/180 (6.6%) were homicide and 96/180 (54.8%) were from road traffic accidents. Twenty eight cases out of 102 were identified as alcohol-influenced natural deaths, representing 27.4%. Half of these were recorded with BAC higher than 1.00 g/L.

Table 1 – Number and percent of subjects for different manners of death

Manner of death	Men	Women	Number	%
	Total/pos. alc.	Total/pos. alc.	Total/pos. alc.	Total/pos. alc.
Homicide	8/4	4/1	12/5	4.1/4.9
Suicide	51/19	16/3	67/22	22.9/21.6
Road traffic accidents	81/40	15/2	96/42	32.8/41.2
Natural death	76/26	37/2	113/28	38.6/27.5
Unintentional death	4/4	1/1	5/5	1.7/4.9
Total	220/93	73/9	293/102	100/100

Table 2. shows the BAC concentrations of the 102 decedents that tested positive for alcohol by manner of death. The determined post-mortem BAC varied by

injury mechanism. Of all deaths involving alcohol, 68.6% (71/102) had over 0.50 g/L. The greatest proportion of alcohol related deaths belonged to a BAC range between 2.00 and 2.99 g/L. Ten cases had levels ≥ 3.00 g/L, which some studies regard as being lethal. Five of them were traffic accidents. The highest blood alcohol concentration was 4.8g/L. For 32 cases of death, the BAC concentration was < 0.50 g/L. It was interesting to notice that among these cases, natural deaths comprised 13 out of 32 cases. In 50 cases of death, the BAC was 1.00-2.99 g/L. It is interesting that 22/50 were road traffic accidents and 13/50 were suicides. In cases of suicide, 32.8% (22 of all 67) had a positive BAC. In 8 cases, the BAC was less than 1.00 g/L, and in 14 cases, it was > 1.00 g/L. Alcohol was found in 41.6% of homicide victims.

Table 2 – Distribution of blood alcohol concentrations for different manners of death

Manner of death	BAC (g/L)						
	Number	%	<0.50	0.50 –0.99	1.00 –1.99	2.00–2.99	≥ 3.00
Homicide	5	4.9	2	2	0	0	1
Suicide	22	21.6	7	1	4	9	1
Road traffic accidents	42	41.1	9	6	11	11	5
Natural death	28	27.4	13	1	6	6	2
Unintentional death	5	4.9	1	0	1	2	1
Total	102	100	32	10	22	28	10

3.1. Road traffic accidents

In the cases of road traffic accidents, in a total of 96 cases, positive blood alcohol concentration was found in 42 (43.8%) cases (Table 1). Blood alcohol concentration exceeding 0.50 g/L was found in 34.4% (33 cases) of all drivers (Table 2). Male victims accounted for 84.4% of fatalities, while females constituted 15.6%. The blood alcohol range for traffic accident victims was 1.00-2.99 g/L in 22.9%.

Men of 35 to 45 years of age had higher BAC levels than older men (Table 3). It is interesting to note that five cases had BAC higher than 3.00 g/L.

3.2. Age

Table 3 presents mean ages of deaths for different BAC intervals. A statistically significant difference was found between the mean age of the BA positive deceasents, 45.0 years (BAC is higher than 0.50 g/L) and those negative for BA at the time of death (60.9 years).

Table 3 – Mean age of death in relation to blood alcohol concentration
(number of cases in brackets)

Manner of death BAC(mg/mL)		Homicide	Suicide	Road traffic accidents	Natural death	Unintentional death	Total
		none	Average age	50.3(7)	59.6(45)	48.5(54)	68.1(85)
<0,50	Average age	67.5(2)	53.7(7)	49.9(9)	63.0(13)	60(1)	58.9(32)
0,50-0,99	Average age	34.5(2)	73.0(1)	30.7(6)	64.0(1)	0(0)	39.0(10)
1,00-1,99	Average age		50.3(4)	38.1(11)	44.0(6)	49(1)	45.0(22)
2,00-2,99	Average age		50.2(9)	45.7(11)	49.0(6)	63(1)	51.0(27)
≥3.0	Average age	55.0(1)	43.0(1)	44.8(5)	56.0(2)	57(2)	46.9(11)
Total average age		50.9	57.1	45.8	65.4	57	56.6
Total number		12	67	96	113	5	293

Furthermore, when comparing mean ages between causes of death for the positive and negative groups, victims of violent deaths involving alcohol were younger for most causes of death (Table 3). The youngest victims were killed in road traffic accidents. The suicide victims were on average about 10 years older at the moment of death than accident victims. For all types of death, those with BACs between 0.50 and 1.00 g/L had the lowest average age.

3.3. Acute alcohol influence

The best estimates of those fatalities in which alcohol is major contributing factors are represented by the percentages of intoxication in Table 4. These percentages were 8.3% overall for homicide cases, 28.1% for road traffic accidents deaths, and 20.9 % for suicide cases and 12.4 % for natural death.

According to the reported results, 59.5 % and 50.0 % of the positive tested violent and natural deaths, respectively, had BAC higher than 1.00 g/L. For the total of 60 cases with BAC \geq 1.00g/L, 27 cases were road traffic accidents and 14 were suicides. There were ten cases with BAC higher than 3.00 g/L. Five of ten cases were road traffic accidents. As revealed in Table 3, acute alcohol influence was considered as a contributory cause of death in road traffic accidents.

3.4. Gender

Males were more likely to have consumed any alcohol (75.0%) than females (25.0%). Men aged 35 to 45 years had the highest proportion of intoxication. About 93.3% in all deaths with BAC higher than 1.00 g/L were men (Table 4).

Table 4 – Number and percentage of subjects intoxicated by alcohol (BAC ≥ 1.00 g/L) by gender and cause of death

Manner of death	BAC ≥ 1.00 (g/L)			
	Men	Women	Total number	Prevalence (%)
Homicide	1	0	1	8.3
Suicide	12	2	14	20.9
Road traffic accidents	26	1	27	28.1
Natural death	14	0	14	12.4
Unintentional death	3	1	4	80.0
Total	56	4	60	20.5

4. Discussion

In this analysis we have presented the characteristics of acute alcohol influence in a series of medico-legally autopsied deaths, and the degree of acute alcohol influence relevant on the causes of death. Alcohol exerts a series of effects on the central nervous systems. These effects comprise general influence and intoxication affecting, for instance, judgement, and leading to impairment of various skills. Alcohol substantially increases the risk of an individual to die an unnatural and violent death as it blurs rational thinking and increases self-destructive behaviour and aggressiveness toward others. It is debatable what BAC is necessary before acute alcohol influence should be regarded as a contributory cause of death. Factors such as size, time of last meal and alcohol tolerance all play a role in how alcohol impairs a person's coordination, vision and thinking. All such effects are generally more pronounced if the BAC is higher. A BAC of 0.50 g/L is probably an appropriate threshold value in most cases of violent death. However, it cannot be excluded that the presence of blood alcohol in some cases is an incidental finding not related to the events leading to death. A BAC ≥ 1.00 g/L was in this study used to define acute alcohol influence as a contributory cause. Acute alcohol influence should be classified as a contributory cause of death if the possibility exists that this influence contributed to death.²⁰

However, interpreting post-mortem BAC results and drawing correct conclusions about ante-mortem levels and the person's state of inebriation and degree of behavioural impairment at the time of death can be complicated by various post mortem artifacts.²¹ The condition of the body, the time between death and autopsy, the environmental conditions (temperature and humidity) and the nature of the

20 I. Nordrum; T. J. Eide; L. Jorgensen; Alcohol in a series of medico-legal autopsied death in northern Norway. *Forensic Sci Int*, 110, 2000, 127–137.

21 H. Kalant, Interpretation of post-mortem ethanol concentrations. *Aeros Med* 1968, 39, 633–637; Skopp, G. Postmortem toxicology, *Forensic Sci Med Pathol*, 6, 2010, 314–325.

specimen collected for analysis are important factors to consider. Many species of bacteria, yeast, and moulds are capable of producing ethanol from a variety of substrates. The probability of post-mortem ethanol synthesis increases as storage temperature and the interval between death and autopsy increases. But, with careful consideration of all the information available, a valid interpretation of the source of ethanol, whether it be from ante-mortem ingestion or post-mortem production, can be made. Therefore, care should be taken when assessing BAC concentrations in fatal accidents involving severe trauma to the body or in cases where long delays occurred prior to the collection of specimens for toxicological analysis.

In the present materials, the prevalence of alcohol intoxication in victims was also notably high. 62.0 % and 50.0 % of those testing positive in violent and natural deaths, respectively, had BAC higher than 1.00 g/L. This shows that alcohol is a risk factor in injury event. During 2011, about half of the victims of homicides in Serbia were under the influence of alcohol at the time of their death. Our results are basically in accordance with previously published results from studies in other countries.²²

In this paper, twenty eight cases out of 113 total natural deaths were identified as alcohol-influenced natural deaths, representing 24.7%. Seven to 30% of natural deaths have been reported to have positive BAC. For the violent deaths, a BAC of 0.50 is an appropriate threshold value. However, what an appropriate threshold should be among natural deaths is more difficult to decide.

The present article shows that there are significant differences between females and males in alcohol-related fatalities due to external causes. According to the data, more male victims (about 90.0%) than females had BACs that indicated binge drinking, suggesting that women in Serbia are less likely to be identified as drinkers. But, the presence of females in this analysis though few cases, showed that alcohol consumption is not limited to males only. Similar gender differences in alcohol drinking patterns were observed in other countries.²³ As noted above, a significant difference was found between the mean age of the decedents with BAC higher than 0.50 g/L and those with lower BACs. It is well established that the risk of accident is greatly increased among drivers who test positive for alcohol. In the last 20 years, many studies have examined the increased risk to the driving population while driving under the influence of alcohol. Even if studies report different BAC categories, we used the BACs of 1.00 g/L or higher, because this is the most commonly accepted level indicating intoxication that has been widely used in other studies. This is the level at which the relative risk for motor vehicle crashes increases exponentially.²⁴ In general, the highest BAC levels are probably more seriously considered as contributory cause than the lower ones. In our investigation, positive blood alcohol concentration was found in 42 cases (43.8%) and 26 cases from 42,

22 G. S. Smith; C. C. Branas; T. R. Miller, Fatal non-traffic injuries involving alcohol: A meta-analysis, *Ann Emerg Med*, 1999, 33, 659–668.

23 M. Bellis; M. A. Bolster; C. T. Doyle, The role of alcohol in deaths presenting to the coroners service in Cork city and County, *Ir Med J* 2009, 102, 13–15. H. Sjogren; P. Valverius; A. Eriksson, Gender differences in role of alcohol in fatal injury events, *Eur J Public Health*, 2006, 16, 266–270.

24 D. I. Smith, Effect on traffic safety of introducing a 0.05% blood alcohol level in Queensland, Australia, *Med Sci Law*, 1988, 28, 165–167.

the concentration of BAC is higher than 2.00 g/L. This high prevalence of alcohol in our research is in line with previous research performed in other countries. The reported prevalence of alcohol in drivers in a recently reported systematic review from different countries shows that prevalence of alcohol is within the range 20-50%. A study conducted in four European countries,²⁵ Portugal, Finland, Sweden and Norway, showed that about 42% of the drivers were found positive for alcohol. The highest prevalence of alcohol was recorded in Portugal (44.9%) and lowest in Sweden (19.0%). This percentage was significantly higher than in the other countries. But, in Finland and Norway, the prevalence of drivers with a BAC above 1.30 g/L was even higher (71-8%).

It is not at all clear what role alcohol plays in suicides; it could be irrelevant; be used after the decision to take one's life has been made; or its use could be part of the set of conditions that lead to the decision to commit suicide. Several studies have documented a high proportion of suicide cases positive for blood alcohol. James (1966)²⁶ in a study of suicides in Western Australia in years 1961 to 1982 showed that 30 % had positive blood alcohol concentration. Varadaraj and Mendonca (1987)²⁷ found in a study of 58 cases that 41% had consumed alcohol and 29% had a BAC greater than 0.80. Since alcohol consumption is associated with the increase in the number of suicides, the present investigation consists of an analysis of BACs in victims of suicide autopsied in Serbia, in the year of 2011. According to the present study, positive results for alcohol were higher in male victims, and the mean BAC was higher in men, a finding similar to that of Varadaraj and Mendonca and other publications. About a third of victims of suicides were found to have positive BAC, but every fifth victim has very high BAC between 1.00-5.00 g/L. Generally, the results from this examination have produced similar findings to those from earlier studies that high rates of positive blood alcohol concentrations have been found among suicide completers.

Finally, the findings of this investigation strongly support the role of alcohol in accidental and violent deaths in Serbia. As a matter of fact, approximately every third of the victims analyzed were under the influence of alcohol at the moment of their death. The data presented in this article contribute to the understanding of the part alcohol intoxication plays in violence in the context of a developing society. The present paper suggests an important link between the alcohol intoxication and natural and violent death.

Conclusion

One out of three investigated deaths were associated with alcohol. Alcohol-associated mortality varied considerably between different causes of death, between men and women, and between age groups. Acute alcohol influence was considered as a contributory cause of death in many road traffic accidents.

25 S. A. Legrand; H. Gjerde; C. Isalberti; T. Van der Linden; P. Lillsunde; M. J. Dias et al. Prevalence of alcohol, illicit drugs and psychoactive medicines in killed drivers in four European countries, *Int J Inj Contr Saf Promot*, 2013 (Epub 9. Jan.).

26 P. James, Blood alcohol levels following successful suicide, *Q J Stud Alcohol*, 1966, 27, 23-29.

27 R. Varadaraj; J. A. Mendonca, Survey of blood alcohol levels in self-poisoning cases, *Adv Alcohol Subst Abuse* 1987, 7, 63-69.

References

1. Bellis, M; Bolster, M. A; Doyle, C. T; The role of alcohol in deaths presenting to the coroners service in Cork city and County, *Ir Med J*, 102, 2009.
2. Blomberg, R. D; Peck, R. C; Moskowitz, H; Burns, M; Fiorentino, D; The Long Beach/Fort Lauderdale relative risk study, *J Safety Res*, 40, 2009.
3. Borkenstein, R. F; Crowther, R. F; Shumate, R. F; Ziel, W. B; Zylman, R; The role of the drinking driver in traffic accidents (the Grand Rapids study). *Blutalkohol*, 11, 1974.
4. Cherpitel, C. J; Borges, G. L; Wilcox, H. C; Acute alcohol use and suicidal behavior: a review of the literature, *Alcohol Clin Exp Res*, 28, 2004.
5. De Martinis, B. S; De Paula, M. C; Braga, A; Moreira, H. T; Martin, C. S; Alcohol distribution in different postmortem body fluids. *Hum Exp Toxicol*, 25, 2006.
6. Howat, P; Sleet, D; Smith, I; Alcohol and driving: is the 0.05% blood alcohol concentration limit justified? *Drug Alcohol Rev*, 10, 1991.
7. Hufford, M. R; Alcohol and suicidal behavior, *Clin Psychol Rev*, 21, 2001.
8. James, P; Blood alcohol levels following successful suicide, *Q J Stud Alcohol*, 27, 1966.
9. Kalant, H; Interpretation of post-mortem ethanol concentrations, *Aeros Med*, 39, 1968.
10. Kugelberg, F. C; Jones, A. W; Interpreting results of ethanol analysis in postmortem specimens: A review of the literature, *For Sci Int*, 165, 2007.
11. Kuhns, J. B; Wilson, D. B; Clodfelter, T. A; Maguire, E. R., Ainsworth, S. A; A meta-analysis of alcohol toxicology study findings among homicide victims, *Addiction*, 106, 2011.
12. Legrand, S. A; Gjerde, H; Isalberti C; Van der Linden, T; Lillsunde, P; Dias, M. J. et al. Prevalence of alcohol, illicit drugs and psychoactive medicines in killed drivers in four European countries. *Int J Inj Contr Saf Promot*, 2013 (Epub 9. Jan.).
13. McCoy, G. F; Johnstone, R. A; Nelson, I. W; Duthie, R. B; A review of fatal road accidents in Oxfordshire over a 2-year period, *Injury*, 20, 1989.
14. Nordrum, I; Eide, T. J; Jorgensen, L; Alcohol in a series of medico legal autopsied death in northern Norway, *Forensic Sci Int*, 110, 2000.
15. Robertson, M. D; Drummer, O. H; Responsibility analysis. a methodology to study the effects of drugs in driving, *Accid Anal Prev*, 26, 1994.
16. Skopp, G; Postmortem toxicology, *Forensic Sci Med Pathol*, 6, 2010.
17. Sjogren, H; Valverius, P; Eriksson, A; Gender differences in role of alcohol in fatal injury events. *Eur J Public Health*, 16, 2006.
18. Smith, D. I; Effect on traffic safety of introducing a 0.05% blood alcohol level in Queensland, Australia, *Med Sci Law*, 28, 1988.
19. Smith, G. S; Branas, C. C; Miller, T. R; Fatal nontraffic injuries involving alcohol: A metaanalysis, *Ann Emerg Med*, 33, 1999.
20. Tagliaro, F; Lubli, G; Ghielmi, S; Franchi, D; Marigo, M; Chromatographic methods for blood alcohol determination, *J Chromatogr*, 580, 1992.

21. Varadaraj, R; Mendonca, J. A; survey of blood alcohol levels in self-poisoning cases, *Adv Alcohol Subst Abuse*, 7, 1987.

REZULTATI POST MORTEM ANALIZE KONCENTRACIJE ALKOHOLA U KRVI U SRBIJI TOKOM 2011 GODINE

Nada Bošnjaković Pavlović

Marijana Stefanović

Slobodan Anić

Borivoj Adnađević

Fakultet fizičke hemije Univerziteta u Beogradu

Mihajlo Jeličić

Vera Lukić

Institut forenzičke medicine, Beograd

Snežana Uskoković Marković

Farmaceutski fakultet Univerziteta u Beogradu

Rezime: U ovom radu su razmatrani rezultati post mortem koncentracije alkohola (BAC) u 293 uzorka krvi dobijena na osnovu sudsko-medicinskih autopsija sprovedenih na Institutu za sudsku medicinu u Beogradu tokom 2011. godine. Gasna hromatografija sa headspace tehnikom (HS GH) se koristi kao rutinska i referentna metoda za određivanje alkohola. Podaci su analizirani prema godištu i polu žrtve u trenutku smrti i prema uzroku smrti. Od ukupnog broja žrtava, svaka treća žrtva je bila pod uticajem alkohola u momentu smrti. BAC je bila – 0.5 g/L u 23.9% slučajeva, i to 22.4% kod samoubistava, 34.4% kod nesrećnih slučajeva i 25.0% u slučajevima ubistava. Najveći procenat visokih vrednosti BAC utvrđen je u uzorcima subjekata nastradalih u saobraćajnim nesrećama. Kod žrtava saobraćajnih nesreća, od 42 slučaja pozitivnih na alkohol, 26 žrtava ima koncentracija alkohola u krvi veću od 2 g/L. 90% žrtava pozitivno testiranih na alkohola su muškarci. Analiza pokazuje da je alkohol visok faktor rizika kod mnogih fatalnih nesreća, samoubistava i slučajeva nasilne smrti. Podaci izneti u ovom radu svakako bi trebalo da pomognu u razumevanju uloge alkohola u momentu smrti ali i da skrenu pažnju celom društvu u borbi protiv alkoholizma.

MODALITETI FINANSIJSKOG KRIMINALA KOD VLASNIČKE TRANSFORMACIJE KAPITALA U TRANZICIONIM EKONOMIJAMA

Srećko Novaković*

Visoka poslovno tehnička škola, Doboj

Dragan Vukasović**

NUBL, Banja Luka

Sažetak: Transformacija sistema vrednosti i mentaliteta, kao sastavni deo tranzicije, protiče usporeno i uz određene posledice. Vrednosti koje su favorizovane u starom sistemu (jednakost, zajedništvo, kolektivizam), treba da budu zamenjene univerzalnim demokratskim vrednostima (individualizam, demokratija, ljudska prava i sloboda, preduzetništvo, privatna svojina, pravedna privatizacija i slično). Građani su većinom, verujući u sistem starog shvatanja i principa, dočekali promene nespremni, verujući da će kraj komunizma odmah doneti demokratiju koja po automatizmu generiše ekonomsku, socijalnu i političku sigurnost, kao i povećanje opšteg kulturnog nivoa. Borbom protiv finansijskog kriminala u svim oblicima pojavljivanja, a samim tim i u tranziciji, nijedna država se ne može pohvaliti sa visokim rezultatom. Ovakva tvrdnja se može obrazložiti i brojem procesiranih predmeta koji su nadležni organi obradili. Finansijski kriminal je, po osnovnim obeležjima, jedan od oblika socijalne patologije. Njegovi pojavni oblici se menjaju paralelno sa promenama u društvu. Dakle, osim u standardnim pojavnim oblicima, suštinski svaka novina u modelovanju pojedinih poslova gde je učesnik državna administracija, finansijski kriminal se može javiti u novoj formi pojavljivanja. Ovo navodi na postojanje njegove osobine prilagođavanja novonastalim situacijama. Kad govorimo o uzrocima finansijskog kriminala onda podrazumevamo da je, osim standardnih uzoraka finansijskog kriminala, tranzicija kao proces njen mogući uzrok.

Gljučne reči: tranzicija, privatizacija, korupcija, finansijske transakcije, finansijski kriminal, špekulacije.

* docent, drsreckonovakovic@gmail.com

** venredni profesor, dusan67@eunet.rs

Uvod

Interes države koja sprovodi postupak privatizacije je da postupak sprovođenja privatizacije bude u skladu sa definisanim pravilima. Svako odstupanje od načela sprovođenja postupaka može iskompromitovati proces i ugroziti i poljuljati poverenje u državi, što u krajnjem, može imati nesagledive posledice. Privatizacija, u uslovima globalizacije, je izuzetno složen proces, kao koncept i mnogo je lakše braniti opravdanost potrebe privatizacije, nego sprovoditi postupak. Posebno u tranzicionim zemljama, gde se proces sprovodi uz velike limite i teškoće, a ujedno, kroz veliku lupu javnosti. Ekonomska i tehnološka globalizacija, globalizacija materijalne proizvodnje i širenje informacija pomoću tehnoloških najsavršenijih sredstava, uticali su i na uspostavljanje novih kulturnih obrazaca i stila života, koji su uslov stvaranja globalne kulture.³

Finansijski kriminal je ponašanje koje je devijacija od normalnog obavljanja javne dužnosti radi lične (porodične, privatne klike, interesne grupe) koristi, on je kršenje normi radi ostvarenja ličnog interesa. Jedna od mnogih definicija finansijskog kriminala, pa i ova, više su prikladne modernijim i demokratskim društvima. Ono što zabrinjava je pojava da u društvima koje se tranziciono transformišu, finansijski kriminal postaje obrazac ponašanja koji se teško menja. To uključuje delatnosti kao što su podmićivanje (primanje novca ili druge beneficije čime se utiče na odluku javne vlasti), nepotizam (patronaža i primenjivanje askriptivnih ili porodičnih kriterija u odlučivanju o javnoj stvari), te zloupotreba položaja za ličnu korist (ilegalno korišćenje javnog dobra, usluge ili druge gratifikacije). U novije vreme naročito se naglašava ekonomska analiza fenomena i posledica finansijskog kriminala. U toj analizi finansijski kriminal se označava kao nastojanje da se radi lične koristi maksimizira vlastiti prihod od službe, a to za posledicu ima poremećaj tržišnog privređivanja i celokupnog ekonomskog ponašanja. On se javlja kao dodatni transakcijski trošak, jer unosi neizvesnost kod izbora alternativa, te zato izaziva neizmjerne štete po efikasnost privrede i otežava nacionalnoj ekonomiji položaj u razmjenskim odnosima, naročito međunarodnog karaktera i unosi veću količinu rizika za investicioni kapital. On je ozbiljna pretnja, da zemlja koja se tradicionalno susreće i nosi sa ovim problemom, u ekonomskom i poslovnom ambijentu, bude prepoznatljiva kao zemlja koja poseduje kulturu finansijskog kriminala. Privatizacija kao tranziciona faza je za zemlje u tranziciji bila i ostala jedno od najvećih utočišta finansijskog kriminala. Državna preduzeća koja su zakasnela sa procesom restrukturiranja i oslabljena kontrolna funkcija države u istim, negativno su uticali na pad efikasnosti u ovim preduzećima. Sa druge strane jačanje privatnog sektora, ali na račun slabljenja položaja državnih preduzeća, podiže nivo finansijskog kriminala i uvode u privređivanje nova pravila, netipična za moderno tržišno poslovanje. Efikasnost državnih preduzeća je niža nego kod privatnih preduzeća, a državnim preduzećima je svojstveno birokratsko upravljanje, gašenje individualnih kreacija, slaba motivisanost i kasno reagovanje na tržište i druge promene. Obeležja državnog preduzeća je veliki gubitak u poslovanju i način prikrivanja (socijalni mir) i slično. Ovo su neka od bitnijih obeležja, koja preduzeća u

3 S. Milašinović i dr., *Politika, mediji, bezbednost*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2012, str. 13.

državnom, ili već zastarelom društvenom vlasništvu, stvara Vladi velike probleme u prikrivanju deficita i negativnog finansijskog rezultata, Privatizacija ovih preduzeća, kod kojih je moguće sprovesti privatizaciju (osim monopola i strateških državnih interesa), je poželjna, tako da iskustva u sprovođenju procesa definišu određene prednosti ali i mane. Neke od njih su smanjivanje budžetskog deficita, povećanje poreskih prihoda, povećanje ekonomske efikasnosti. Državno vlasništvo prelazi na individualne vlasnike, čime se smanjuje vladino kontrolisanje u odluke koje donosi privatizovano preduzeće, razvoj tržišta kapitala, stvaranje realnih mogućnosti i korupciju i koruptivno delovanje. To su neki od najznačajnijih efekata privatizacije, čiji različiti modaliteti ove efekte povećavaju u manjoj ili većoj meri, u zavisnosti od toga koji je modalitet u pitanju.

1. Finansijski kriminal kod prodaje državnog kapitala

Država se obično u periodu tranzicije pokazala kao loš domaćin. Loše poslovanje državnih preduzeća opterećavali su ionako slabe nacionalne budžete. Nekonkurentnost državnih preduzeća, njihova loša tržišna pozicioniranost, kadrovska oslabljenost i besperspektivnost, naterale su vlade zemalja u tranziciji da rešavaju taj problem putem privatizacije. Model privatizacije za koji se opredeli zemlja, smatran je sa mesta državne politike kao najbolji i najefikasniji. Vreme pokazuje da postoje ozbiljni propusti u sprovođenju privatizacije. Zamišljeni model privatizacije doživljava svoje slabe trenutke, smišljeno od strane jakih uticajnih faktora u obliku političkih, tajkunskih, konkurentskih elita koje ga planski slabe. Najefikasnije sredstvo za slabljenje modela privatizacije je finansijski kriminal. Model privatizacije kroz prodaju državnog kapitala, imunološki je najslabiji na udare finansijskog kriminala. Model prodaje je takav model koji se više odnosi na zemlje sa razvijenom tržišnom privredom, ali ima simpatije i kod zemalja u procesu tranzicije. Osnovne karakteristike se ogledaju kroz dobre i loše strane. Ono što je važno napomenuti kod koncepta masovne privatizacije, jeste da metoda vaučera nije jedina, ali je u praksi za većinu preduzeća bila preferabilna metoda privatizacije. Jadan od temeljnih razloga zbog čega se država u tranziciji opredeljuje za usvajanje modela masovne privatizacije kroz distribuciju, jeste njegova brzina, te prevladavanje problema nedostatka sredstava kod stanovništva za otkup preduzeća. Nivo štednje kod stanovništva je prilično nizak, a dohoci zaposlenih nisu mogli garantovati njihovo veće sudelovanje u otkupu preduzeća. U takvim uslovima insistiranje na metodi prodaje ne bi donelo puno rezultata. Nakon nekoliko godina iskustva u realizaciji tog koncepta moguće je prilično jasno razlučiti prednosti i manjkavosti koje se javljaju u praksi i neke od njihovih implikacija na samo odvijanje procesa. Dobre strane su da prodaja obezbeđuje sredstva⁴, zatim privlačenje stranih investitora, alokacija sredstava po principu interesa, dobijanje pravih solventnih vlasnika, kao i jednostavnost modela u postupku primene. Jedna od najupečatljivijih prednosti ovog programa masovne privatizacije, a koju analitičari često ističu u prvi plan, jest što ona nedvojbeno omogućava da se transfer državnog vlasništva ka privatnom učini brže od svih

4 J. Kornai, *Put u slobodnu privredu*, Beograd, 1992, str. 74.

ostalnih metoda. Naime, kod privatizacije metodom prodaje najveće ograničenje predstavlja količina zainteresovanog kapitala. Prema nekim kalkulacijama sredstva domaće štednje dovoljna su za otkup svega nekoliko postotaka vrednosti ukupnog državnog ili društvenog kapitala i ukoliko bi se privatizacija oslanjala isključivo na potencijalne domaće investitore, za njezinu bi realizaciju trebalo više decenija.

Slabije strane ovog modela su nezavisnost u dinamici procesa, ograničenja kapitala kod zemalja u tranziciji, problem procene vrednosti preduzeća i akcija.

Javna prodaja akcija je najčešće uprošćeni model privatizacije za prodaju akcija državnih preduzeća u kompletu ili segmentirano, potencijalnim kupcima (investitorima). Javna prodaja akcija može se sprovoditi preko određenih investicionih kuća. S obzirom na to da zemlje u procesu tranzicije imaju takve subjekte, rizik prodaje preuzimaju na sebe sa svim posledicama koje mogu proistići iz ovakve odluke.⁵ Postupak prodaje mora biti izveden na osnovu odredbi i propisa koji proističu iz i odredbi pozitivnih propisa. Ovo naročito iz razloga mogućih zloupotreba koje mogu stvoriti korupciju. Postupak definisanja procedure i pravila koja će omogućiti realizaciju modela jako je osetljiv na moguće zloupotrebe. Ti osetljivi segmenti su, najčešće, kod primarne emisije akcija, utvrđivanje procene vrednosti preduzeća, kao i cena akcija.

Zloupotrebe koje mogu nastati u procesu sprovođenja aktivnosti, mogu biti motivisane koruptivnim delovanjem. Preduzeće je predmet trgovanja kao i svaka druga roba, te kad se želi obaviti kupoprodaja takve robe neophodno je utvrditi njenu cenu. Stoga postojanje tržišta preduzeća neminovno nameće i potrebu procene vrednosti preduzeća u slučaju kupoprodaje. Utvrđivanje procene vrednosti preduzeća, po iskustvu kod nas i van naših granica, je veliki problem, a posebno ako se radi o tranzicionom ambijentu, jer mnogi parametri koji utiču na realnu procenu mogu biti izostavljeni. Sa druge strane, knjigovodstvena vrednost obično može biti visoka (iz više razloga), kao i preniska, tako da suštinski ne predstavlja sliku realnog stanja, jer tehnologija i sredstva mogu biti stari, kao i drugi parametri, tako da daju nerealnu sliku. Procena vrednosti može biti uzrok finansijskog kriminala, posebno u zemljama u tranziciji. Namera o kupovini akcija preduzeća je često želja i motiv potencijalnih investitora da dođu, ili do akcija, ili do kontrolnog paketa, na što lakši način. Finansijski kriminal u proceni preduzeća svoje uporište nalazi u sprezi menadžmenta preduzeća i budućeg investitora odnosno kupca. Početna faza u finansijskom kriminalu su dogovorene aktivnosti u obezvređivanju imovine preduzeća putem knjigovodstvenog stanja i takozvanog „friziranja“ podataka od strane finansijske službe preduzeća. Postoje dve vrste namernog pogrešnog prikazivanja:

- 1) lažno finansijsko izveštavanje,
- 2) nezakonito prisvajanje imovine.

Lažno finansijsko izveštavanje su prevare kao što su: manipulacija, falsifikovanje ili prepravka u knjiženju ili ispravama na temelju kojih se sastavljaju finansijski izveštaji, zatim pogrešan prikaz ili namerno izostavljanje događaja, transakcija ili drugih značajnih informacija iz finansijskih izveštaja, te namerno pogrešno

⁵ B. Mijatović, *Privatizacija*, Beograd, 1993, str. 65.

primenjivanje računovodstvenih standarda koji se odnose na vrednovanje, priznavanje, razvrstavanje, prikazivanje ili objavljivanje podataka.

Nezakonito prisvajanje imovine pojavljuje se kroz sledeće oblike: utaja primitaka, krađa materijalne i nematerijalne imovine ili navođenje poslovnog subjekta na plaćanje robe i usluga koje nisu primljene.

Najčešći faktori rizika prevare vezanih uz lažno finansijsko izveštavanje su:

1. OSOBINE MANADŽMENTA I UTICAJ NAD OKRUŽENJEM

- postoji motivacija menadžmenta da se uključi u lažno finansijsko izveštavanje (bonusi, prava preče kupovine deonica),
- nefinansijski menadžment preterano sudjeluje u, ili je zainteresovan za, odabir računovodstvenih standarda ili provođenje značajnijih procena,
- postojanje velikih promena menadžmenta, savetnika ili članova odbora,
- napetost između menadžmenta i postojećeg ili prethodnog revizora,
- struktura upravljanja poslovnim subjektom i nadzor je slab i neefikasan.

2. USLOVI POSLOVANJA U ODREĐENOJ DELATNOSTI

- novi računovodstveni, zakonski ili regulatorni zahtevi,
- velika konkurencija i zasićenost tržišta,
- delatnost sa slabim rastom, sa povećanim propadanjem poslova, te značajno opadanje potražnje,
- brze promene u delatnosti.

3. OSOBINE POSLOVANJA I FINANSIJSKA STABILNOST

- nemogućnost stvaranja novčanog toka iz poslovanja,
- značajan pritisak za pribavljanje dodatnih sredstva za održavanje konkurentnosti,
- značajne transakcije povezanih stranaka nevezane uz redovni tok poslovanja,
- značajne, neuobičajene i vrlo složene transakcije,
- preterano složena organizacijska struktura,
- neuobičajeno brz rast i profitabilnost,
- visoka zaduženost,
- programi stimulacije za agresivnu prodaju i profitabilnost.

Lažno finansijsko izveštavanje je devijacija koja uporište crpi iz:

- 1) pritiska da se učini „sve što je potrebno“ kako bi se ostvarili ciljevi,
- 2) ostvarivanje ličnih ciljeva.

Najčešća područja prevare su:

- neadekvatno priznavanja prihoda,
- nepravilne beleške,
- manipulacije troškovima,
- manipulacije imovinom,
- manipulacije obaveza,
- manipulacije rezervama,

- nezakonito prisvajanje imovine,
- mito podsticanju na kriminalne radnje.

Uzroci slabosti u sistemu finansijskog izvještavanja su:

- celokupno slaba angažovanost i odgovornost menadžmenta,
- nedostatak dovoljnih internih kontrola,
- nedostatak dovoljne neovisnosti, integriteta i objektivnosti eksternog revizora,
- nedovoljan nadzor regulatornih tela nad preduzećem u ispunjavanju zahteva finansijskog izveštavanja.

Aukcijska cena je bitan element kojim država reguliše balans podmirivanjem širem sloju stanovništva, a naročito kada želi da akcije budu dostupne šire i po manjoj ceni (fiksna i aukcijska). Prvi slučaj karakteriše fiksna cena akcija, gde država reguliše iznos. Suvviše mala cena može biti povod za ubeđivanje da je kapital dat u bescenje, dok veće cene mogu biti razlog da se proda mali deo (gde se uključuje manji deo stanovništva).

Aukcijska cena ima set prednosti u odnosu na fiksne cene.⁶ Smanjenje mogućnosti finansijskog kriminala je jako bitan argument kod biranja modela cena, jer finansijski kriminal može komprimovati ceo proces ma koliko on bio mali. Ovaj model podrazumeva punu transparentnost u pripremi, jer je to interes i države. Problem koji se javlja kod ovog modela je njegova primena u zemljama u tranziciji. Nepostojanje sekundarnih tržišta i loša obaveštenost su neke od loših strana primene u tranzicionim zemljama.

Privatna prodaja akcija je takav model kod kog država prodaje deo svojih akcija prethodno poznatom investitoru. Uglavnom ovaj model se primenjuje u slučajevima kada je država zainteresovana za funkcionisanje preduzeća i posle privatizacije.

Ovaj model ima nedostatak koji se manifestuje kao sumnja u izbor investitora, cene, kao i nekih drugih elemenata koji su bitni za izbor investitora. Da bi se izbeglo špekulacijama koje su obično prateći sadržaj posle izbora investitora, treba pribеći favorizaciji transparentnosti svakog značajnog detalja prilikom izbora u ovom modelu.

Model prodaje sredstava se može realizovati kroz nekoliko situacija. Prva od njih je prodaja dela preduzeća sa namerom da se smanji preduzeće. Druga situacija je da se, zbog lošeg interesovanja koje je rezultat loše poslovne pozicije preduzeća, ono teško može prodati, pa sledi gašenje ili prodaja njegove imovine. Treća situacija karakteriše prodaju preduzeća kao imovine, zbog pojedinih olakšica koji ovakvoj prodaji daju prednost. Tehnički gledano, ovaj model je sličan prethodnom (privatnoj prodaji). I kod ovog modela možemo konstatovati da je mogućnost finansijskog kriminala sličan kao u prethodnom modelu, uz dodatnu mogućnost koja proističe uz sve tri moguće situacije prilikom prodaje.

Prodaja preduzeća menadžerima ili zaposlenim je karakterističan za razvijene tržišne privrede. Jedan od značajnih oblika ovog modela je emisija akcija u cilju povećanja kapitala, poznat kao 'dokapitalizacija'. Ovaj model je, uopšte, značajan za preduzeća koja su u finansijskim i drugim problemima. S obzirom na to da su menadžeri i zaposleni obično različito motivisani, država favorizuje ovaj model

6 Pre svega do lokacije akcija po interesnom principu, dobija se tržišna vrednost kao postizanje veće cene od fiksne zbog većeg interesovanja u pojedinim slučajevima, gde se ostvaruje i veći prihod.

kada dva prethodna modela nisu realno ostvarljiva. Ovim se sprečava otpuštanje zaposlenih, pa u tome i leži razlog njihove veće zainteresovanosti za ovaj model. Takođe, ono što je značajno je da je model prisutan u zemljama u tranziciji, a razlozi forsiranja ovog modela prema zaposlenima su obično političke prirode. Ovaj model ima ozbiljnih nedostataka. Mogućnost davanja menadžerskoj strukturi po različitim strogo nedefinisanim kriterijumima je veliki. Preduzeća koja se mogu privatizovati na mnogo bolji i transparentniji način i menadžment koji im određuje pozicije u sistemu, mogu rešiti postupak privatizacije u svoju korist. Ovakav postupak otvara mogućnost sumnje u regularnost namera menadžmenta, kao i raznih zloupotreba i manipulacija od strane menadžera. Na taj način se dovodi u pitanje niz postupaka i radnji na sprovođenju modela i efikasnost preduzeća posle sprovedenog postupka.

Ovaj model pruža mogućnost rešavanja problema u preduzeću posmatrano sa jedne strane, međutim ovaj model sa svojim nedostacima otvara sumnje u regularnost postupka, kao i niza elemenata koji iz takvog postupka proističu, pa i finansijski kriminal u delu prodaje preduzeća menadžerima. Upravo zbog toga model ima veliki propust u delu poštovanja principa koji afirmišu regularnost postupka privatizacije.

Iznajmljivanje preduzeća prodrasumeva da se preduzeće može izdati licu (pravnom ili fizičkom), na određeni period i uz određenu naknadu, da vrši poslove upravljanja preduzećem. Model se realizuje kroz ugovor o upravljanju ili zakupu. Kod zakupa, preduzetnik preuzima sav rizik poslovanja kao i sve radnje koje vode većoj efikasnosti ukupnog subjekta.⁷ Postupak davanja preduzeća u zakup, kao i utvrđivanje stvarnih razloga za davanje preduzeća u zakup, mogu biti predmet zloupotreba. Rizik poslovanja, koji se garantuje imovinom preduzeća, takođe, može biti razlog za zloupotrebe što i ukazuju situacije iz prakse. Ovu su neki od najčešće verovatnih situacija koje se mogu desiti, ali zato treba definisati stvarne razloge i uslove kada izdavati preduzeće i pod kakvom procedurom (strogo poštujući transparentnost i proširiti lepezu odgovornosti) jer je to jedino moguće učiniti.

Model *management and employee buyouts* (menadžment bajaut) imao je veliku zastupljenost u zemljama u tranziciji. Pretpostavlja da zaposleni preuzmu preduzeće u zakup, ali sa mogućnošću otkupa. Model je prilično spor u realizaciji, a ne postoje kriterijumi i pravila za njegovo sprovođenje.

Model *batch sale* se sastoji iz prodaje i dokapitalizacije. Odnosno, potencijalni investitor se obavezuje ugovorom da će iznos do kontrolnog paketa od 51% dokupiti u određenom periodu.

Investitoru se pruža mogućnost da raspolaže preduzećem, a nema kontrolu nad kontrolnim paketom. Ovaj model je, takođe podložan finansijskom kriminalu jer se može na različite, neregularne, načine iz tekuće privredne aktivnosti preduzeća finansirati, odnosno dokapitalizovati preduzeće, iako je protivzakonito. Upravo iz dva prethodno nabrojana razloga, ovaj model je podložan finansijskom kriminalu, iako sa praktičnog stanovišta može biti funkcionalan ukoliko se imaju prave namere investitora i ukoliko je stepen kontrole nad postupkom dokapitalizacije moguć.

⁷ Razlozi za pribegavanje ovom modelu su problemi koji nastaju u preduzeću, a koji postojeći menadžment ne može rešiti.

2. Finansijski kriminal kod modela masovne privatizacije

Besplatna podela stanovništvu predstavlja novi pristup i koji je primenjen u nekoliko država u Evropi. Ovaj način sprovođenja privatizacije obezbeđuje najkraći period, a ono što je posebno prihvatljivo – i šire učešće građana u ovaj proces. Besplatna podela državne imovine je socijalno neprihvatljiviji model. To je kratkotrajna socijalna stabilnost.

Pod jakim socijalnim i političkim pritiskom privatizacioni model slobodne podele vaučera stanovništvu rezultira masovnom privatizacijom tj. distribucijom vaučera. Dobre strane ovakve privatizacije su svakako brzina, socijalna ujednačenost i politička podrška. Međutim, loše strane ovog procesa su se pokazale ubrzo nakon što je završen, a to su:

- veliki broj malih akcionara i loše korporativno upravljanje,
- nedostatak znanja i ekspertize u korporativnom upravljanju, i iznad svega hronični nedostatak svežeg kapitala neophodnog za restrukturiranje, dok je država putem socijalnih fondova ostala relativnim većinskim vlasnikom gotovo svih preduzeća. Podela akcija zaposlenima je jedan od mogućih varijanti besplatnih prenosa kapitala na zaposlene. Postoji više razloga za odobravanje ove varijante, ali i argumenata koji odobravanje čine spornim. Naime, postupak može biti efikasan i jednostavan, zatim socijalno je prihvatljivo da radnici koji su radeći stvarali preduzeća postanu vlasnici.⁸

Akcionarima se, u odnosu prema akcionarskom društvu i trećim licima, smatra lice koje je upisano u centralni registar hartija od vrednosti u skladu sa Zakonom kojim se uređuje tržište hartija od vrednosti.⁹ Deljenje kapitala samo zaposlenima, onemogućava deobu ostalim građanima da dobiju akcije određenim, njima interesantnih preduzeća. Takođe, treba naglasiti i to da i sami zaposleni u lošim preduzećima neće dobiti željeni zdravi deo kapitala. I na kraju, poslednja tvrdnja da su samo zaposleni stvarali preduzeća nije prihvatljiva, zato što rast i razvoj preduzeća nije rezultat rada zaposlenih, već se postiže kreditiranjem, zajmovima i drugim načinima favorizacije i pomoći preduzećima.

Ono što je značajno je to da zaposlenih po ovom modelu mogu vrlo teško kontrolisati rad menadžmenta preduzeća i eventualne radnje koje ne idu u prilog zaposlenima, ni preduzeću uopšte. Otvoreno pitanje je da li je radničko vlasništvo interesantno za strana ulaganja.

Besplatna podela državnog kapitala stanovništvu – masovna privatizacija je koncepcija masovne privatizacije proizašla u cilju prevazilaženja slabosti modela besplatne podele državnog kapitala zaposlenima. Najveći broj zemalja u tranziciji je izabrao ovaj model kao najprihvatljiviji. Sa socijalnog i pravednog stanovišta on to i jeste, ali je jako složen za implementaciju. Vaučerska privatizacija ima najmanje šanse za nastanak finansijskog kriminala. Model podrazumeva isključenost administrativne diskrecije, kao i jasna pravila koja definišu tok postupka. Postupkom masovne vaučerske privatizacije obično upravljaju nezavisni subjekti.

⁸ Takođe, treba naglasiti da bi radnici postankom vlasnika pokazali puno veće interesovanje za rad preduzeća.

⁹ G. B. Milošević, *Osnovi ekonomije*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2012, str. 109.

U principu, nijedan model nije imun na finansijski kriminal. Ovaj model ima svojstvo da limitira moć i pojedinca i institucija u želji da eventualno utiču na tok privatizacije. Upravo iz tih razloga limitiranje spoljnih uticaja, smatra se najmanje podložnim uticajima finansijskog kriminala.

Pre početka masovne privatizacije potrebno je izvršiti selekciju preduzeća koja se ne trebaju naći na spisku za privatizovanje. Ovde se misli na preduzeća koja vrše komunalne poslove, kao i poslove vezane monopolom. Kod selekcije može doći do svesne zloupotrebe motivisane materijalnim, ali u suštini kratkoročnim interesima, u delu neprijavlivanja preduzeća za privatizaciju (a ukoliko to preduzeće sigurno ispunjava sve uslove i da se kao takvo moralo naći na spisku). Takođe, zloupotreba motivisana koruptivnim delovanjem moguća je i kod odvajanja malih preduzeća sa liste za privatizovanje. Brzina sprovođenja postupka privatizacije je od najvećeg značaja za njenu uspešnu realizaciju. Ona direktno utiče na dinamiku sprovođenja reformi u potpunosti. Mada, to ne treba da znači da brzina po svaku cenu treba biti na uštrb regularnog postupka i poštovanja rokova. Često, u atmosferi što bržeg završavanja procesa mogu se javiti zloupotrebe motivisane korupcijom, kad brzina u postupku bar prividno prikriva moguće regularnosti. Korporatizacija je transformacija državnih preduzeća u društvo kapitala, koji je podeljen na akcije minimalne vrednosti zbog prodaje ili zamene za vaučere. Vaučere dobijaju građani za kupovinu akcija i predstavljaju određene certifikate. Dakle, oni su instrumenti za sprovođenje privatizacije, kao i element kojim se pospešuje i ubrzava privatizacija.¹⁰

Pitanje koje je diskutabilnog karaktera je kupoprodaja vaučera. Kupoprodaja vaučera otvara prostor za špekulacije i ponašanja koja su sankcionisana zakonom. Vaučeri ipak nisu valuta, niti hartije od vrednosti, već instrument za sprovođenje procesa privatizacije a to mora biti jedan od preovlađujućih argumenata protiv dozvoljavanja kupoprodaje vaučera. Međutim, ima argumenata i za dozvoljavanje slobodne trgovine vaučerima, kupoprodaje vaučerima, zaštita vaučera, stvaranje krupnih investitora, brži razvoj finansijskih tržišta.

3. Finansijski kriminal kod prenosa kapitala na investicione investitore

Ovaj model podrazumeva prenos ukupnog vlasništva na fondove koji postaju vlasnici. Ono što se karakteriše bitnim u ovom modelu je definisanje svojinskih pojava u relativno kratkom periodu. Loše strane po ovom modelu su upravljanja fondovima koji imaju veliku ekonomsku moć, a i disperziju u vlasništvu se održava loše na upravljanje fondovima. Model prenosa državnog kapitala na privatizacijske agencije podrazumeva prenos kapitala na agencije koje je formirala država sa ciljem prestrukturiranja preduzeća i dalju prodaju investitorima. Agencija ima funkciju tranzitornog vlasnika i posle prodaje preduzeća prestaje da postoji, zbog ispunjenja cilja zbog koj je formirana.

Investicije su deo globalnog problema razvoja društvene zajednice. One su uslov i pretpostavka realizacije planiranih razvojnih ciljeva privrede.¹¹ Bivše socijalističke,

10 Vaučeri samim emitovanjem, zbog limitiranog privatnog kapitala, utiču na cenu akcija čije cene u ovakvim okolnostima nisu niže.

11 G. B. Milošević, *Osnovi ekonomije*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd 2012, str. 159.

danas tranzitorne ekonomije, su prošle različite faze u pogledu odnosa prema ulozi stranih direktnih investicija (SDI) u procesu transformacije njihovih privreda. Išlo se iz faze sumnji, preko faze euforije i poslednjem koraku opet sumnji u pogledu uloge i značaja SDI za razvoj nacionalne privrede. Na jednoj strani su stavovi koji prilikom prilivu stranog kapitala pripisuju ne samo više stope rasta i ubrzanje strukturalnih reformi, već i poboljšanje eksterne finansijske situacije zemlje, povećanje deviznih rezervi, manja ograničenja u tekućem bilansu, liberalizaciju deviznih restrikcija i dobijanje povoljnijeg kreditnog rejtinga. Sa druge strane su ona mišljenja, koja u prvi plan ističu negativne efekte angažmana stranih investitora u domaćoj privredi, vezane za rast trgovinskog deficita, zaobilazanje poreskih obaveza, repatrijaciju profita i potiskivanje lokalnih rivala. Sa druge strane, oponenti ovakvog modela privatizacije obrazlažu činjenicom da strani partner kupuje samo najbolje i najuspešnije lokalne kompanije. Međutim, primeri dobrih firmi koje su bile zaštićene od strane prodaje potvrđuju da mnoge od njih ne ostvaruju rezultate uporedive sa onima koje ostvaruju firme pod upravom stranih vlasnika. Problem lokalnih rivala vezan je i za činjenicu da su to kompanije nedovoljno iskusne i opterećene problemom nedostatka kapitala, tako da im je teško suočiti se sa „velikim momcima“ koji su spremni i da posluju sa gubitkom na kratak rok, kako bi na dugi rok obezbedili nova učešća na tržištu. Pokušaj da se izbegnu strani rivali bilo trgovinskim barijerama, ili zabranom investiranja u određene grane, nikada nije ostao dugog veka i rezultirao je umesto razvojem, stagnacijom. Put u Evropu tranzitornih privreda i opstanak njihovih kompanija čvrsto je vezan za činjenicu da li su naučili-stekli nova tehnološka znanja, obezbedili obrazovanu radnu snagu i ostvarili potrebne kontakte sa snabdevačima preko svojih stranih partnera.

Finansijski kriminal je, kod modela prenosa na institucionalne investitore, zanemarljiv. Može postojati u onoj meri u kojoj je kontakt između zvaničnika i potencijalnih investitora moguć, a da se pri tome čitav postupak realizuje na netransparentan način.

4. Finansijski kriminal kod modela restitucije

Ovaj model, iako na prvi pogled izgleda praktičan sa aspekta operativno tehničkih metoda za sprovođenje, jako je problematičan, jer se dobar deo imovine za vraćanje nalazi u drugom obliku ili je potpuno nestao.

Fizičko vraćanje imovine obično je najjednostavniji metod, ukoliko je imovina sačuvana (kuće, poljoprivredno zemljište, građevinsko zemljište, poslovni prostori i sl);

Obeštećenje novcem se vrši kada imovina promeni svoju prvobitnu vrednost, tako da je teško ili nemoguće izdvojiti onaj deo koji je nacionalizovan.

Obeštećenje putem akcija se vrši kada država ne može iz budžetskih sredstava da nadoknadi vrednost denacionalizacije. Tada se pribegava ovoj metodi davanja akcija umesto novca odnosno objekata, ili nekog drugog oblika.

Restitucija ima značaj jer iskazuje odlučnost države da sprovede reforme. Upravo iz tog razloga ona ima specifičnu političku težinu. Skoro sve zemlje u tranziciji, se prilikom sprovođenja reformi, susreću sa denacionalizacijom.

Finansijski kriminal se može javiti kod nekih od metoda ovog modela, odnosno prilikom njihove realizacije. Novčano obeštećenje je podložno takvom delovanju.

Procena nacionalizovane imovine na današnju vrednost, zamena, odnosno odustajanje od principa davanje novca umesto akcija u pojedinačnim slučajevima, izbor akcija boljih preduzeća su varijante koje su, u suštini, posledica koruptivnog delovanja.

Zaključak

Društvo se suočava sa duplom pretnjom. Priroda savremenog informatičkog i komercijalnog društva donosi samim postojanjem nove savremene tipove kriminala. Paralelno organizovani kriminal širi polje aktivnosti. Veoma je teško reći šta predstavlja veću pretnju, zato što je teško kvantifikovati opasnost od jedne i druge vrste pretnji. Istraživanja ukazuju na to da je organizovani kriminal naročito prisutan u područjima u koje su uključeni sledeći faktori: tehnološki nivo znanja, odsustvo velikih nepovratnih investicija, velika proporcija javnih zahteva i potencijalno lociranje problema u definisanju svojinskih prava.

Organi čija je osnovna funkcija borba protiv savremenog finansijskog kriminala, u svakom smislu moraju imati visok nivo znanja iz različitih oblasti kao što su: informatika, računovodstvo, zakonodavstvo itd. Dakle, potrebno je znanje u nekim oblastima sa ekspertskeg nivoa, ukoliko se želi preduhitriti ili u najmanju ruku biti u trendu načina organizovanja savremenog privrednog, odnosno finansijskog kriminala.

S obzirom na nepoverenje koje javnost pokazuje prema političkom sistemu i poslovnim krugovima, privatizacija će sa sobom uvek nositi određeni stepen političkog rizika. Iskustvo pokazuje da se taj rizik može svesti na najmanju meru ukoliko se proces načini transparentnim koliko je to moguće, uključujući tu i najvažniju stvar – objavljivanje merila na osnovu kojih će se vršiti procena ponuda. Kada je reč o finansijskom kriminalu u zemljama u tranziciji, uočavaju se neke specifičnosti. Duboke i sveobuhvatne društvene i ekonomske reforme imaju, u svojoj osnovi, za cilj da izvrše preraspodelu vlasti sa društvenog (državnog) sektora na privatni. Kada su državi data tolika ovlašćenja da izvrši tako velike preobražaje i promene, javljaju se brojni izazovi i mogućnosti za zloupotrebe u smislu favorizovanja uskih interesnih grupa. Retko gde je bio tako snažno izražen sukob između dugoročnih interesa društva i kratkoročnih interesa stanovnika, tj. glasača, kao što je to bilo u zemljama u tranziciji. U početku je potrebno, kao što je poznato, izvršiti prestrukturiranje privrede, što podrazumeva zatvaranje fabrika i gubitak posla za mnoge od glasača na budućim izborima. Pozitivni efekti takvih mera dolaze znatno kasnije i često se i ne povezuju u svesti ljudi sa početnim reformskim merama. Može se zaključiti da je finansijski kriminal neizbežna pojava tokom procesa tranzicije i da on ozbiljno pretili da podrije demokratske i tržišne institucije, pre nego što se one ponovo izgrade na novim osnovama. Stoga se, tokom tranzicije, borbi protiv finansijskog kriminala mora posvetiti naročita pažnja i ne dozvoliti da on bude „u senci“ ekonomskih i drugih reformi.

Literatura

1. Stiglic, Dž; *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2002.
2. Skinner, D; Spira, L. F; *Trust and control – a symbiotic relationship?* Corporate Governance, 2003.

3. Scherrer, P. S; *Directors responsibilities and participation in the strategic decision making process*, Corporate Governance, 2003.
4. Chi-Kun, H; *Corporate Governance and Corporate Competitiveness: An international analysis*, Corporate Governance, march 2005.
5. Haynes, A; *Corruption in Central and Eastern Europe at the Turn of Millenium*, London, 2005.
6. Mijatović, B; *Privatizacija*, Beograd, 1993.
7. Kamai, J; *Put u slobodnu privredu*, Beograd, 1992.
8. Milošević, G. B; *Osnovi ekonomije*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2012.
9. Milašinović, S. i dr.; *Politika, mediji, bezbednost*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2012.

MODELS OF FINANCIAL CRIME OWNERSHIP TRANSFORMATION IN TRANSITION ECONOMIES

Srećko Novaković

High Business Technical School, Doboj

Dragan Vukasović

NUBL, Banja Luka

Summary: Transformation of value system and mentality, being a constituent part of transition, goes slowly with certain consequences. Values favourable in the former system (equality, collectiveness) should be replaced by universal democratic values (individualism, democracy, human rights and freedom, private property, fair privatization and similar). Believing in the old system of conception and principles, citizens were not ready to meet changes, having thought that the end of the communism would immediately bring democracy which automatically generates economical, social and political safety, as well as the increase of the cultural level. There is no country with a high result in a fight against corruption in its all forms, therefore in transition as well. This claim can be reasoned by a number of files processed by authorities.

According to its main characteristics, corruption is a form of social pathology. Its appearance changes in a parallel way with changes in society. Beside the standard form, each novelty in modelling certain businesses where the participant is the official administration can bring corruption in a new form. This leads to the existence of its characteristic of adaptation to new situations. When we talk about the causes of corruption we imply that beside its standard causes, transition as a process is a possible one.

Keywords: transition, privatization, corruption, financial transactions, financial criminal, speculations.

VALIDNOST POLIGONA SPECIFIČNE SPRETNOSTI KOD STUDENATA KPA: METABOLIČKI I FUNKCIONALNI POKAZATELJI FIZIČKOG OPTEREĆENJA¹

Milivoj Dopsaj*

Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja Univerziteta u Beogradu

Radivoje Janković**

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: Predmet ovog rada je validacija poligona, kao testa koji može da se koristi za procenu specifične spretnosti kod pripadnika MUP RS, ostvarene u anaerobno-laktatnom režimu naprezanja (Pol_SSP1). U istraživanju je učestvovalo 50 studenata Kriminalističko-policijske akademije u Beogradu, od kojih 26 studenata i 24 studentkinje III godine osnovnih studija sa svih smerova. Validnost poligona utvrđena je pomoću dva osnovna parametra za procenu metaboličkih i funkcionalnih pokazatelja nivoa dostignutog fiziološkog opterećenja i to: koncentracije laktata u kapilarnoj krvi, kao mera metaboličke acidoze, i vrednosti frekvencije rada srca, kao mera funkcionalnog opterećenja srčanosudovnog sistema organizma. Rezultati su pokazali da je prosečno vreme potrebno za realizaciju poligona $97,71 \pm 8,66$ i $109,17 \pm 9,10$ sekundi za muškarce i devojke, respektivno. U odnosu na maksimalno dostignutu frekvenciju srca nakon završetka poligona, utvrđeno je da je ona kod muškaraca na nivou od $186,5 \pm 6,4$ Ud/min, a kod devojaka $184,6 \pm 7,3$ Ud/min. Izmerene vrednosti koncentracije laktata u krvi posle realizacije poligona kod muškaraca su bile $11,52 \pm 2,25$ i $11,78 \pm 2,07$ mmol/L, a kod devojaka $10,35 \pm 1,39$ i $10,46 \pm 1,63$ mmol/L u trećem i petom minutu oporavka, respektivno. Na osnovu dobijenih rezultata može da se zaključi da je Pol_SSP1, kao instrument za procenu specifične spretnosti kod policajaca, validan motorički zadatak tokom čije realizacije se provocira dominantno opterećenje u zoni anaerobno-laktatnog mehanizma stvaranja energije za rad.

Ključne reči: specijalno fizičko obrazovanje, policija, laktati, frekvencija srca, poligon.

¹ Rad je deo Projekta „Efekti primenjene fizičke aktivnosti na lokomotorni, metabolički, psihosocijalni i vaspitni status populacije Republike Srbije” pod brojem III47015, kao deo potprojekta „Efekti primenjene fizičke aktivnosti na lokomotorni, metabolički, psihosocijalni i vaspitni status populacije policije Republike Srbije”, koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije – Ciklus naučnih projekata 2011–2014.

* venredni profesor, milivoj.dopsaj@fsfv.bg.ac.rs

** asistent ,radivoje.jankovic@kpa.edu.rs

Uvod

Nove tehnologije imaju zadatak da sisteme delovanja, za čiju upotrebu su i stvorene, usavrše i učine ih efikasnijim. Efikasnost se postiže produblivanjem i poboljšavanjem mernih karakteristika instrumenata radi opširnijeg i preciznijeg utvrđivanja prirode i tipova veza, odnosa i relacija koje dati sistem i čine (Fajnman, 1999; Dopsaj, Vučković & Vuković, 2011; Ingebrigtsen & Jeffreys, 2012). U odnosu na problematiku sporta i fizičkog vaspitanja, čiji je sastavni deo i Specijalno fizičko vaspitanje (SFO), kao grana specijalizovana za problematiku rada u policiji, definisanjem pouzdanih naučnih metoda, mernih postupaka i normativnih parametara i njihovom profesionalnom implementacijom obezbeđuju se uslovi za povećanje efikasnosti rada date struke (Dopsaj, Blagojević, & Vučković, 2007; Strating, Bakker, Dijkstra, Lemmink, & Groothoff, 2010; Obradović, 2011).

Specifičnost profesionalnih zadataka radnika Ministarstava unutrašnjih poslova (MUP) uslovljava da policajci, u odnosu na prosek građanske populacije, moraju posedovati iznadprosečni nivo psihofizičkih sposobnosti. Kako bi postojao priliv povratnih informacija o stanju opšte i specifične utreniranosti, koja reprezentuje radnu efikasnost pripadnika MUP RS, neophodno je sistematski periodično vršiti provere (Sorensen, Smolander, Louhevaara, Korhonen, & Oja, 2000; Boyce, Ciulla, Jones, Bone, Elliott, & Combs, 2008; Strating et al., 2010; Blagojević, Dopsaj, & Vučković, 2006; Janković & Dimitrijević, 2012). Može se uočiti da su policijski službenici dužni, uz stručnu pomoć, individualno da održavaju adekvatan nivo fizičkih sposobnosti koje se proveravaju dva puta u toku godine što je predviđeno programom stručnog usavršavanja policijskih službenika MUP RS. Takođe, provera fizičkih sposobnosti se vrši pri selekciji kandidata i tokom školovanja za rad u MUP RS, kako bi izabrana populacija predstavljala reprezentativno selektovane pojedince sa najkvalitetnijom fizičkom osnovom za potrebe edukacije i kasnije profesionalne kompetentnosti (Dopsaj i sar., 2007). U Republici Srbiji, za obuku i školovanje policajaca, postoje dve ustanove: Centar za osnovnu policijsku obuku (COPO) u Sremskoj Kamenici i Kriminalističko-policijska akademija (KPA) u Beogradu (http://www.copo.edu.rs/Provera_fizickih_sposobnosti___opis_pojedinih_vezbi-224-1).

Profesionalni zadaci i zakonska regulativa nalažu da policajci upotrebljavaju sredstva prinude u situacijama povećanih psihofizičkih opterećenja u kojima može biti ugrožen njihov lični integritet, integritet drugog pripadnika policije ili lica prema kome se sredstva prinude upotrebljavaju (Vučković, Blagojević, & Dopsaj, 2011). Zbog navedenog zadatak COPO i KPA, ali i pripadnika MUP, jeste postizanje i održavanje adekvatne opšte i specifične pripremljenosti koja omogućava fizičku spremnost za kvalitetno obavljanje datog dela policijskog posla. Da bi se to ostvarilo, specifične motoričke strukture predstavljaju se i uče kao algoritmi različite složenosti i kao programi urađeni po datim algoritmima, a dele se na: konceptualne (osnovna obuka), izvedene konceptualne (usmerena obuka) i situacione. Sve etape imaju svoj, a za nivo obuke, specifični informacioni i motorički tretman (Milošević, Jovanović, Stojičić, Arlov, Blagojević, & Dopsaj, 1995).

U ranijim istraživanjima pokazano je da do upotrebe tehnika SFO, odnosno direktnog fizičkog kontakta, dolazi nakon potere, tj. fizičke aktivnosti koja je u zoni

maksimalnog ili submaksimalnog napora (Nuttung & Maxwell, 1992; Anderson, 2001). Takođe, incidentne situacije najčešće uključuju snažan otpor osumnjičenog, a okolnosti mogu biti izuzetno opasne budući da osumnjičeni takođe mogu koristiti (ili pretiti da će koristiti) palicu, nož ili pištolj (Anderson, 2001). U rešavanju ovakvih situacija, koje su definisane kao veoma zahtevne, neophodno je da policijski službenik bude adekvatno fizički pripremljen. Utvrđivanje pripremljenosti primenom metode testiranja u tom slučaju podrazumeva i da test za procenu specifičnih motoričkih sposobnosti na situacionom nivou treba da bude u skladu sa visokim zahtevima koje postavlja rešavanje realne problemske situacije.

Priroda i vrsta fizičke aktivnosti definisane su nivoom intenziteta, trajanjem (energetika) i motoričkom strukturom rada. U odnosu na intenzitet fizička aktivnost može biti: lakog, umerenog, velikog, submaksimalnog i maksimalnog intenziteta. U odnosu na energetske komponente trajanje rada može da se realizuje kroz tri mehanizma: kreatinkinaza (anaerobno-alaktatni) – rad maksimalnim intenzitetom koji dominantno obezbeđuje energiju za resintezu ATP (primarno energetske jedinjenje) u intervalu do 15–20 sekundi; glikoliza (anaerobno-laktatni) – rad submaksimalnog i velikog intenziteta koji dominantno obezbeđuje energiju za resintezu ATP u vremenskom intervalu od oko 20 sekundi do 2:30 minuta; i oksidativni (aerobni) – rad velikog, malog i srednjeg intenziteta koji dominantno obezbeđuje energiju za resintezu ATP u vremenskom intervalu od 2:30 minuta pa nadalje tj. do prestanka datog rada (fizičkog opterećenja).

Kada se posmatraju testovi za procenu bazičnih motoričkih sposobnosti (BMS), koji se koriste u COPO, KPA i MUP RS iz ugla intenziteta, vremena potrebnog za njihovu realizaciju i u odnosu na energetske mehanizme resinteze ATP, mogu da se podele u tri grupe (Janković & Dimitrijević, 2012):

- Anaerobno-alaktatni testovi za procenu brzinske snage i maksimalne izometrijske sile mišića koji su maksimalnog intenziteta i izvode se u kratkom vremenskom periodu do 5 sekundi,
- Kombinovano anaerobno-alaktatni i anaerobno-laktatni testovi za procenu repetitivne snage mišića koji su submaksimalnog intenziteta u trajanju od 10 do 30 sekundi,
- Aerobni testovi za procenu opšte aerobne sposobnosti organizma u trajanju od 12 minuta.

Na osnovu prethodne analize sistema testiranja BMS može se konstatovati da aktuelni testovi koji se koriste u selekciji, obuci i proveru nivoa motoričkih sposobnosti u MUP RS ne procenjuju nivo razvijenosti anaerobno-glikolitičkog energetskeg sistema.

Osim procene razvijenosti BMS u COPO, KPA i MUP RS vrši se i procena nivoa usvojenosti tehnika SFO, od strane eksperata koji posmatranjem ispitanika tokom realizacije traženih zadataka daju numeričke ocene na osnovu unapred utvrđenih kriterijuma (Milošević i sar., 1995; Blagojević i sar., 2006; Vučković i sar., 2011). Sva testiranja koja procenjuju nivo usvojenosti tehnika SFO vrše se u kontrolisanim uslovima u kojima ispitanik nije umoran i nije pod stresom. Međutim, u ranijim istraživanjima utvrđeno je da se u najvećem broju slučajeva kretanja pre i prilikom upotrebe sredstava prinude, koja uključuju i tehnike SFO, odvijaju u trajanju od 60 do

120 sekundi. U tom vremenskom intervalu pri maksimalnom i submaksimalnom intenzitetu policijski službenici susreću se sa sledećim oblicima kretanja i specifičnim motoričkim zadacima: trčanjem, skakanjem, puzanjem, održavanjem ravnoteže, provlačenjem, penjanjem, podizanjem tereta, nošenjem tereta, odgurivanjem, privlačenjem, vučenjem tereta i borbom (Lord, 1998; Anderson, 2001; Strating et al., 2010). Da bi se uspešno kontrolisao nivo utreniranosti, testiranja specifičnih sposobnosti podrazumevaju pojedinačne maksimalne pokušaje izvođenja vežbi koje pokrivaju najznačajnije oblasti motoričkog i radnog prostora sa aspekta profesionalne pripremljenosti policajca (Bonneau & Brown, 1995; Vučković, 2002; Vučković i sar., 2011). Na osnovu navedenog može se pretpostaviti, između ostalog da uslove u kojima se testira nivo specifične utreniranosti (tehnikе SFO) treba prilagoditi uslovima u kojima se upotrebljavaju, odnosno potrebno ih je što je moguće više povezati sa zahtevima za aktuelne aktivnosti koje se mogu desiti na terenu (Anderson, 2001).

Metod kojim se može u integralnim uslovima tj. u uslovima koji simuliraju specifičnu motoričku strukturu u specifičnom režimu naprezanja za profesionalne policijske situacije, proceniti specifična spretnost naziva se metod poligona (Vučković, 2002; Lonsway, 2003; Mendeš, 2010). U vodećim policijama sveta, kao što su policije zemalja Severne Amerike, Australije i Zapadne Evrope, u procesu selekcije i kontrole nivoa motoričkih sposobnosti policijskih službenika koriste se testovi – poligoni koji za svoj cilj imaju, upravo, procenjivanje specifične spretnosti pri submaksimalnom i maksimalnom intenzitetu, odnosno u anaerobno-laktatnom režimu rada (Bonneau & Brown, 1995; Anderson, 2001; Lonsway, 2003; Mendeš, 2010).

Analizom postojećih testova za procenu opštih i specifičnih motoričkih sposobnosti u sistemu MUP RS, može da se zaključi da postoji potreba za konstruisanjem testa kojim će se procenjivati specifična spretnost polaznika osnovnih policijskih kurseva, studenata KPA i radnika MUP RS u anaerobno-glikolitičkom režimu rada.

Predmet ovog rada jeste validacija poligona koji se može koristiti za procenu specifične spretnosti kod pripadnika MUP RS u anaerobno-laktatnom režimu rada. Validacija podrazumeva empirijsku potvrdu o povezanosti rezultata testa sa ispitivanom pojavom, odnosno dokaz da primenjeni instrument zaista meri ili procenjuje ono čemu je namenjen, a ne nešto drugo.

Cilj rada je da proveriti stepen validnosti konstruisanog testa kao mernog instrumenta koji treba da se koristi u trenažnom procesu i kontroli nivoa razvijenosti specifične spretnosti za pripadnike MUP RS ispoljene u anaerobno-glikolitičkom režimu rada.

Zadatak ovog istraživanja jeste da definiše osnovne deskriptivne karakteristike i vrednosti koje savladavanje datog poligona, kao specifične simulacije, provocira u odnosu na metaboličke i srčane parametre zamora nakon završetka istog.

Značaj rada je u tome da kreiranje i implementacija mernog instrumenta za procenu specifične spretnosti u zoni anaerobno-laktatnog energetskog režima rada omogućuje usavršavanje tehnološkog procesa u sistemu obuke, uvežbavanja i kontrole kod pripadnika MUP RS, koji u sadašnjem sistemu MUP RS nije zastupljen. To bi moglo da utiče na poboljšanje efikasnosti kontrole profesionalne policijske pripremljenosti.

1. Hipoteza

Na osnovu pregleda dosadašnjih istraživanja, analize aktuelnih načina testiranja opštih i specifičnih sposobnosti u sistemu testiranja pripadnika MUP RS, a u odnosu na predmet, cilj i zadatke istraživanja, možemo definisati sledeću generalnu hipotezu:

Hg – Poligon specifičnih policijskih sposobnosti je validan u smislu procene pripremljenosti pripadnika MUP sa aspekta anaerobno-glikolitičkog naprezanja.

2. Metode

Ovo istraživanje po nivou pripada primenjenim istraživanjima u kojima je za potrebe novog saznanja korišćen metod eksperimenta sa induktivnim zaključivanjem. Eksperiment je realizovan pomoću metode terenskog testiranja (Ristanović & Dačić, 1999).

3. Uzorak ispitanika

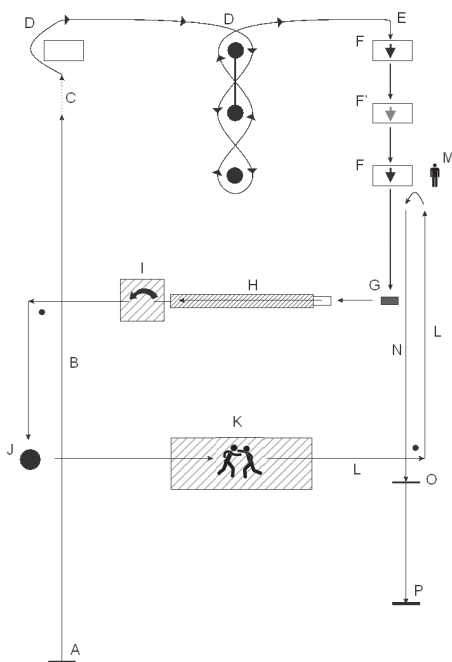
U istraživanju je učestvovalo 50 studenata KPA u Beogradu (26 studenata i 24 studentkinje III godine osnovnih studija sa svih smerova – kriminalističkog, policijskog i bezbednosnog). Osnovne deskriptivne karakteristike uzorka ispitanika bile su: Studenti: uzrast – $21,2 \pm 0,9$ godina; TV – $181,99 \pm 3,82$ cm; TM – $83,85 \pm 9,89$ kg; BMI – $25,28 \pm 2,62$ kg·m⁻²; Studentkinje: uzrast – $20,9 \pm 0,8$ godina; TV – $169,71 \pm 4,23$ cm; TM – $60,52 \pm 4,42$ kg; BMI – $20,99 \pm 0,86$ kg·m⁻². Svi ispitanici bili su upoznati s ciljem merenja i istraživanja, a izabrani su metodom slučajnog uzorka po principu dobrovoljnosti. Istraživanje je realizovano u skladu sa uslovima „Declaration of Helsinki for recommendations guiding physicians in biomedical research involving human subjects“ – (<http://www.cirp.org/library/ethics/helsinki/>), kao i uz dozvolu Etičkog komiteta Fakulteta za sport i fizičko vaspitanje Univerziteta u Beogradu.

4. Metode merenja

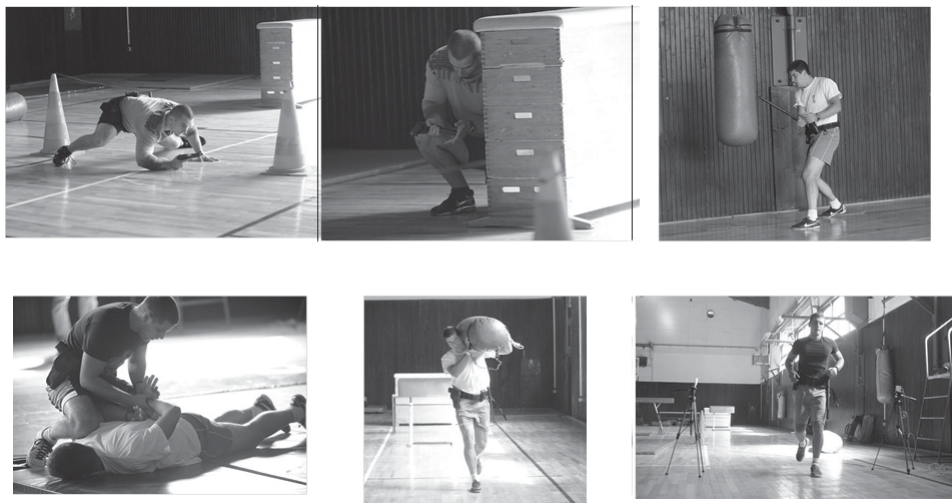
Poligon za procenu specifične policijske spretnosti u anaerobno-laktatnom režimu rada realizovao se na prostoru dimenzija 25 x 15 metara i sastojao se od sledećih zadataka (Slika 1):

- A. Start na zvučni signal,
- B. Pravolinijsko trčanje maksimalnom brzinom (20 m),
- C. Zaustavljanje i zauzimanje bezbedne pozicije iza zaklona gde se ispod linije zaklona vrši vađenje službenog oružja iz futrole,
- D. Sa oružjem u ruci, nakon provere bezbednosne situacije, obilazi se zaklon s leve strane i nastavlja kretanje obilaženjem čunaka sa spoljne strane i provlačenjem ispod kanapa postavljenog na visini od 50 cm na za to obeleženim mestima. Razdaljina između čunaka je 250 cm,
- E. Zaustavljanje i sakrivanje iza zaklona gde se ispod linije zaklona vrši promena okvira i vraćanje službenog oružja u futrolu,

- F. Naizmenično preskakanje (visina 110 cm) i F' provlačenje (visina 50 cm) preko tri prepreke. Razdaljina između prepreka iznosi 250 cm,
 G. Prilazak fokuseru (koji drži pomoćnik) i realizacija četiri udarca rukom i dva udarca nogom maksimalnom brzinom i snagom,
 H. Penjanje na gredu preko platforme visine 70 cm i prelazak preko grede visine 120 cm i dužine 500 cm, brzim hodom ili trčanjem,
 I. Saskok na strunjaču i izvođenje pada napred,
 J. Prilazak džaku, vađenje i upotreba službene palice, realizacija četiri udarca maksimalnom efikasnošću i vraćanje službene palice na opasač,
 K. Dolazak na strunjače, odbrana od unapred zadatog napada, savladavanje napadača upotrebom tehnika iz prostora SFO, ostvarivanje kontrole i dovođenje napadača u poziciju za vezivanje sa upotrebom sredstava za vezivanje,
 L. Trčanje maksimalnom brzinom s promenom pravca u dužini od oko 15 m do mesta na kojem je postavljena lutka (džak) za nošenje,
 M. Dolazak do lutke (džaka) i podizanje (muškarci) ili priprema za vučenje (devojke)
 N. Nošenje lutke, odnosno džaka (muškarci) ili vučenje (devojke) na daljini od 10 m od početka izvršenja ovog zadatka do obeleženog mesta,
 O. Bezbedno spuštanje lutke (džaka),
 P. Prolazak kroz cilj

Slika 1 – Prikaz poligona za procenu specifične spretnosti policajaca (Pol_SSP1) u anaerobno-laktatnom režimu rada

Slika 2 – Neki od elemenata poligona tokom testiranja ispitanika (D – provlačenje; E – zaklon i zamena okvira; J – upotreba službene palice; K – upotreba sredstava za vezivanje; N – nošenje lutke tj. džaka; P – prolazak kroz cilj)

Vreme potrebno da se uradi poligon merilo se pomoću kompjuterskog sistema za testiranje fizičkih sposobnosti PAT 01 (*Physical Ability Test 01*) koji se sastoji iz mernoakvizicionog uređaja, seta potrebnih kablova, aplikativnog softvera i senzora trčanja. Ispitanik prolazom kroz prvi senzor aktivira hronometar, a prolaskom kroz senzor na kraju poligona isključuje merenje. Rezultat se očitava u sekundama i prikazan je sa dve decimale.

5. Merenje metaboličkih i funkcionalnih pokazatelja

Za potrebe ovog istraživanja korišćena su dva osnovna parametra za procenu metaboličkih i funkcionalnih pokazatelja nivoa dostignutog fiziološkog opterećenja i to: koncentracija laktata u kapilarnoj krvi, kao mera metaboličke acidoze, i vrednost frekvencije rada srca, kao mera funkcionalnog opterećenja srčanosudovnog sistema organizma (Astrand, Rodahl, Dahl, & Strømme, 2003).

Merenje koncentracije laktata u krvi izvršeno je metodom uzimanja uzorka 0,7 μ l kapilarne krvi iz prsta (Slika 3), u trećem i petom minutu oporavka. Dato uzorkovanje krvi izvršeno je pomoću lanceta za jednokratnu upotrebu Unistik 3 Comfort (Owen Mumford, Ltd., U.K.), dok je koncentracija laktata određena primenom portabl laktat analizatora (Hart et al., 2013) najnovije generacije – The Lactate Plus (NOVA biomedical, USA).

Frekvencija srca merena je pomoću monitora srčane frekvencije SIGMA PC 15 (Sigma Elektro GmbH, Germany).

Slika 3 – Procedura merenja koncentracije laktata iz kapilarne krvi prsta

6. Varijable

Za potrebe ovog istraživanja korišćene su sledeće varijable:

1. Vreme potrebno za savladavanje poligona Specifične spretnosti kod policajaca – Pol_SSP1, izraženo u sekundama,
2. Učestalost srčane frekvencije neposredno nakon završetka poligona, kao mere dostignute maksimalne frekvencije rada srca posle datog zadatka, HR_{max} , izraženo u Ud/min,
3. Koncentracija laktata u kapilarnoj krvi u trećem i petom minutu pasivnog oporavka – La_3 i La_5, izražena u mmol/L.

7. Statističke metode

Rezultati su prvo analizirani primenom osnovne deskriptivne statističke procedure radi izračunavanja mera centralne tendencije i mera disperzije podataka (Mean, SD i $cV\%$). Pravilnost distribucije pojedinačnih varijabli testirana je primenom neparametrijskog testa Kolmogorov-Smirnov. U narednom koraku statističke analize izračunati su najkarakterističniji percentilni rasponi distribucije ispitivanih varijabli i to na: 2,5, 5, 10, 25, 50, 75, 90, 95 i 97,5 percentila, radi izračunavanja definisanih klasa kriterijuma uspešnosti realizacije poligona, odnosno metaboličke i funkcionalne reakcije organizma posle završetka istog. Za sve statističke analize korišćen je softverski program SPSS Statistics 17,0. (Hair, Anderson, Tatham, & Black, 1998).

8. Rezultati

Na Tabeli 1 prikazani su rezultati deskriptivne statistike ispitanika. Rezultati su pokazali da je prosečno vreme potrebno za realizaciju Pol_SSP1 poligona $97,71 \pm 8,66$ i $109,17 \pm 9,10$ sekundi za muškarce i devojke, respektivno, kao i da su dati rezultati izuzetno homogeni ($cV\%$, 8,86% i 8,34%, Tabela 1). U odnosu na maksimalno dostignutu frekvenciju srca, utvrđeno je da je ona kod muškaraca na nivou od $186,5 \pm 6,4$, a kod devojaka $184,6 \pm 7,3$ Ud/min, sa izuzetno malim

vrednostima koeficijenta varijacije i to od samo 3,45% i 3,98% (Tabela 1, HR_{max} cV%). Izmerene vrednosti koncentracije laktata u krvi, kao mere dostignute metaboličke acidoze nakon realizacije poligona, kod muškaraca su bile $11,52 \pm 2,25$ i $11,78 \pm 2,07$ mmol/L, a kod devojaka $10,35 \pm 1,39$ i $10,46 \pm 1,63$ mmol/L u trećem i petom minutu oporavka, respektivno (Tabela 1). Vrednosti cV%, kao mere homogenosti nalazile su se u rasponu od 13,43% do 19,57%, što je tipična karakteristika za skupove visoke homogenosti. Generalno posmatrano može se tvrditi da su dobijeni rezultati reprezentativni sami po sebi i da se mogu pouzdano primeniti na populaciju studenata KPA.

Tabela 1 – Rezultati deskriptivne statistike (M, Studenti N = 26; D, Studentkinje N = 24)

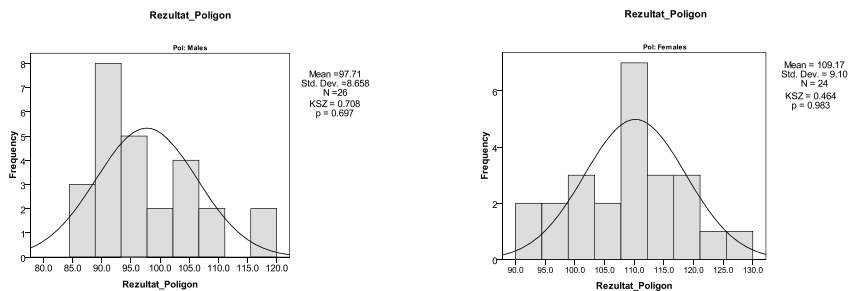
	Pol	Mean	SD	cV%	Min	Max	95% Interval poverenja	
							Donja granica	Gornja granica
Pol_SSP1 (s)	M	97,71	8,66	8,86	85,82	117,24	94,21	101,20
HR_{max} (Ud/min)		186,5	6,4	3,45	169,0	199,0	183,9	189,1
La_3 (mmol/L)		11,52	2,25	19,5	6,50	14,90	10,61	12,43
La_5 (mmol/L)		11,78	2,07	17,5	7,90	15,60	10,94	12,61
Pol_SSP1 (s)	D	109,1	9,10	8,34	93,95	127,05	105,33	113,02
HR_{max} (Ud/min)		184,6	7,3	3,98	172,00	198,00	181,5	187,7
La_3 (mmol/L)		10,35	1,39	13,4	7,80	12,80	9,76	10,34
La_5 (mmol/L)		10,46	1,64	15,6	8,20	15,30	9,77	11,16

Na Tabeli 2 prikazani su rezultati percentilne distribucije korišćenih varijabli u odnosu na ispitivane polove. Rezultati su pokazali da se raspon za 2,5 i 97,5 percentil varijable maksimalno dostignute frekvencije srca nalazi od 169,0 do 199,0 i 172,0 do 198,0 Ud/min za muškarce i devojke, dok se koncentracija laktata nalazi u rasponu od 6,50 do 15,60 i od 7,80 do 15,30 mmol/L za muškarce i devojke, respektivno.

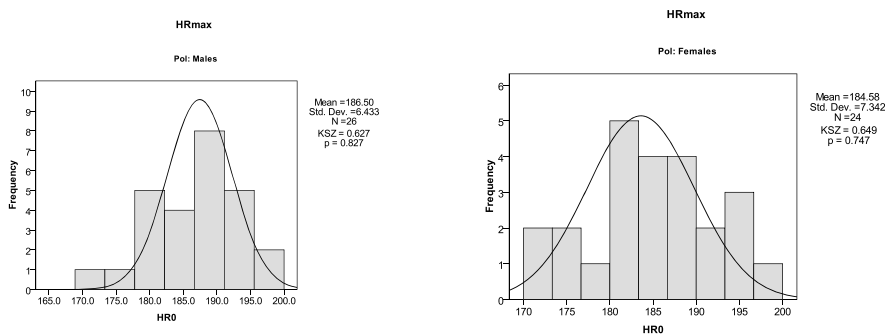
Na grafikonima 1 do 4 nalazi se prikaz distribucije ispitivanih varijabli, s rezultatima pravilnosti distribucije (KSZ i p vrednost). Za sve varijable se može tvrditi da imaju pravilnu distribuciju jer se vrednost KSZ nalazi u rasponu od $KSZ=1,003$, $p=0,266$ za varijablu La_5 muškarci (Grafikon 4) do $KSZ=0,464$, $p=0,963$ za varijablu Pol_SSP1 devojke (Grafikon 1).

Tabela 2 – Percentilna distribucija korišćenih varijabli u odnosu na ispitanike

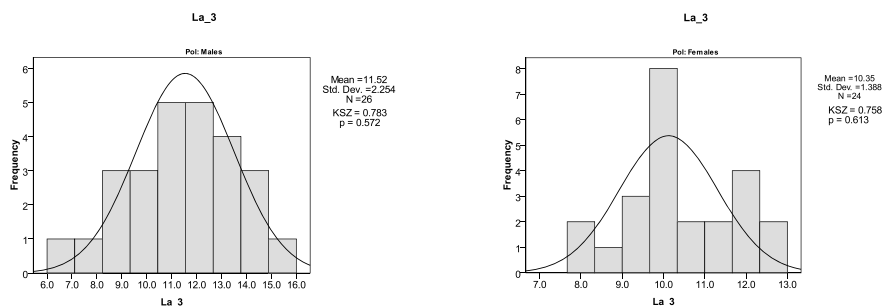
		Muškarci				Devojke			
		Pol_SSP1 (s)	HR_{max} (Ud/min)	La_3 (mmol/L)	La_5 (mmol/L)	Poligon (s)	HR_{max} (Ud/min)	La_3 (mmol/L)	La_5 (mmol/L)
Percentili	2,5	85,82	169,0	6,50	7,90	93,95	172,0	7,80	8,20
	5	86,23	171,8	6,99	7,94	94,02	172,0	7,93	8,28
	10	87,23	179,1	8,18	8,21	95,11	173,5	8,45	8,50
	25	90,49	181,8	9,85	10,35	101,20	180,0	9,25	9,00
	50	95,87	187,5	11,85	12,40	109,98	185,0	10,00	10,50
	75	103,17	192,0	13,05	13,20	115,85	191,0	11,63	11,38
	90	111,69	194,6	14,56	13,86	120,62	194,5	12,35	12,45
	95	117,11	197,9	14,83	15,04	126,06	197,3	12,70	14,68
	97,5	117,24	199,0	14,90	15,60	127,05	198,0	12,80	15,30

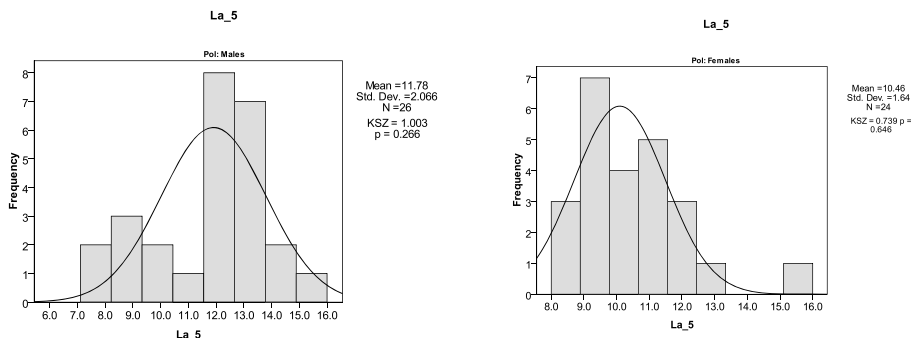
Grafikon 1 – Rezultati distribucije za varijablu – vreme realizacije poligona (Pol_SSP1)

Grafikon 2 – Rezultati distribucije za varijablu – maksimalno dostignuta frekvencija srca nakon završetka poligona (HRmax)

Grafikon 3 – Rezultati distribucije za varijablu – maksimalno dostignuta koncentracija laktata u trećem minutu oporavka nakon završetka poligona (La_3)

Grafikon 4 – Rezultati distribucije za varijablu – maksimalno dostignuta koncentracija laktata u petom minutu oporavka nakon završetka poligona (La_5)

9. Diskusija

Uprkos tehničkom napretku i savremenoj tehnološkoj podršci u policiji, tehnička sredstva nisu uspjela da eliminišu ljudski faktor u rešavanju i izvršavanju najsloženijih poslova i zadataka iz oblasti rada MUP. I dalje je ljudski faktor dominantan u profesiji, što znači i da je visok nivo razvijenosti fizičkih svojstava i motoričkih sposobnosti jedan od preduslova za adekvatnu profesionalnu osposobljenost policajaca (Vučković, 2002).

Poligon specifičnih policijskih sposobnosti strukturiran je na osnovu motoričkih zadataka koji hipotetski simuliraju situacije i zadatke za koje policajci prostorno-vremenski moraju da budu praktično osposobljeni. Na taj način, njegovom realizacijom svaki pojedinac dolazi u stresne situacije narastajućeg fizičkog zamora u kojima mora pravilno da izvede sve zadate tehničko-taktičke kretne radnje.

Rezultati su pokazali da je prosečno vreme trajanja realizacije poligona kod muškaraca bilo 97,71 sekunda, a kod devojaka 109,17 sekundi (Tabela 1). Dati vremenski interval odgovara zoni u kojoj se tokom maksimalnih i submaksimalnih fizičkih narezanja energija za rad dominantno dobija iz anaerobne glikolize, odnosno iz anaerobno-laktatnih mehanizama (Astrand et al., 2003). Međutim, kako je ovaj energetski mehanizam odgovoran za obezbeđivanje energije za rad u vremenskom intervalu od 20 do 120-150 sekundi, gde se maksimalni intenzitet glikolize javlja u periodu od 45 do 60 sekundi, može se pretpostaviti da vremenska zona potrebna za realizaciju poligona sa svojim zadacima provocira metaboličke uslove u smislu anaerobno laktatnog kapaciteta. Karakteristika fizičkog napreznja po tipu anaerobno-laktatnog kapaciteta je da se organizam nalazi u stanju visokog fiziološkog stresa, pa je frekvencija srca posledično izuzetno visoka i to preko 180-190 Ud/min. Rezultati istraživanja su pokazali da je prosečna dostignuta maksimalna vrednost frekvencije rada srca merena neposredno posle završetka poligona na nivou od 186,5 Ud/min sa rasponom gornje i donje granice pouzdanosti merenja od 183,9 do 189,1 Ud/min kod muškaraca, odnosno 184,6 Ud/min, sa rasponom pouzdanosti od 181,5 do 187,7 Ud/min kod devojaka (Tabela 1). Na osnovu

standarda i matematičkih modela koji se koriste u fiziologiji i sportskoj medicini izračunato je da su naši ispitanici neposredno nakon savladavanja poligona imali frekvenciju srca na nivou od 97,56% i 96,06% u odnosu na hipotetski fiziološki maksimum (Faff, Sitkowski, Ladyga, Klusiewicz, Borkowski, & Straczewska-Czapowska, 2007). Ovaj podatak samo ukazuje da su studenti poligon realizovali na granici skoro apsolutnog maksimalnog intenziteta tj. preko 95% od sopstvenog srčanog potencijala.

Utvrđena je činjenica da je posle završetka poligona nivo metaboličkog stresa kod ispitanika bio u zonama visoke anaerobne glikolize, jer je izmerena koncentracija laktata u krvi bila znatno viša od granične vrednosti anaerobnog praga tj. 4 mmol/L (Brooks, 1985; Hart, Drevets, Alford, Salacinski, & Hunt, 2013), pa čak i vrednosti individualnog anaerobnog praga kod sportista – npr. 5,46 mmol/L kod vrhunskih grčkih plivača (Thanopoulos, 2010).

Istraživanje je pokazalo da nakon završetka Pol_SSP1 koncentracija laktata u krvi u trećem i petom minutu dostiže vrednosti od 11,52 i 11,78 mmol/L kod muškaraca i 10,35 i 10,46 mmol/L kod devojaka (Tabela 1). Izmerene koncentracije su dokaz da je i kod ispitanika i kod ispitanica fizički napor potreban za realizaciju poligona posledično prouzrokovao izuzetno visok stepen acidoze krvi. To je direktan metabolički dokaz da je konstrukcija poligona (sa distancom, strukturom motoričkih zadataka i vremenskim trajanjem u smislu njegovog savladavanja), dominantno provocirala stvaranje energije za rad iz procesa anaerobne glikolize (Astrand et al., 2003), čime je potvrđena glavna hipoteza ovog istraživanja.

Pomenute vrednosti laktata skoro su istovetne s koncentracijama koje su utvrdili Almeida i saradnici (Almeida, Sales, Moreira, de Moraes, Asano, de Sousa, de Sousa, Simos, & Campbell, 2012) a nakon maksimalno intenzivnog trčanja na distanci od 3000 m kod odraslih rekreativno treniranih trkača muškog pola (11,3 do 12,6 mmol/L). To može da znači da kompleksnost specifičnih motoričkih zadataka implementiranih u Pol_SS1 u vremenskom intervalu realizacije istog (u proseku od 97,71 do 109,17 sekundi tj. od 1:37,71 do 1:49,17 min:sec:des.) provocira istovetnu metaboličku acidozu krvi kao i linearni ciklični motorički zadatak tj. trčanje na 3000 m u trajanju od 773,5 sekundi do 805,1 sekunde tj. od 12:53,5 do 13:25,1 min:sec:des (Almeida et al., 2012).

Takođe, veoma slična koncentracija laktata je utvrđena i tri minuta nakon završetka borbe kod vrhunskih džudista i to od 12,3 mmol/L, gde je u toku borbe prosečna frekvencija rada srca bila 182,4 Hz/min (Degoutte, Jauanel, & Filaire, 2003). Slične vrednosti visoke acidoze izmerene 30 sekundi posle sportske borbe utvrđene su i kod rvača, odnosno kik-boksera, gde je prosečna vrednost koncentracije laktata bila 13,03 i 10,02 mmol/L, respektivno (Karninčić, Baić, & Belošević, 2010). Na osnovu analogije utvrđenih koncentracija laktata u pomenutim borilačkim sportovima – džudo, rvanje i kik-boks, može se zaključiti da savladavanje Pol_SS1 izaziva veoma sličnu acidozu krvi, odnosno da zahteva sličan anaerobno glikolitički intenzitet fizičkog napreznja.

Kako se sve vrednosti distribucije ispitivanih varijabli poklapaju sa hipotetskim pravilima (Grafikoni 1 do 4), može se zaključiti da su one pouzdane te se mogu koristiti u narednim istraživanjima u kojima će se primeniti Pol_SS1 kao instrument

za procenu specifične spretnosti kod policajaca. Nivo uspešnosti rešavanja datog poligona može se procenjivati korišćenjem inicijalno definisanih percentilnih normativa prikazanih u Tabeli 2.

Zaključak

Na osnovu dobijenih rezultata iz istraživanja može se zaključiti sledeće:

Pol_SSP1 kao instrument za procenu specifične spretnosti kod policajaca je validan motorički zadatak tokom čije realizacije se provocira dominantno opterećenje u zoni anaerobno-laktatnog mehanizma stvaranja energije za rad.

Literatura

1. Almeida K. S; Sales, M. M; Moreira, R. S; De Moraes, V. N. J. F; Asano, Y. R; De Sousa, V. M; De Sousa, N. M. M; Simos, G. H; Campbell, S. G. C; Ingestion of mixed meals of low or high glycaemic index does not affect performance in 3.000 m running, *Serbian Journal of Sports Sciences*, 6(2), 2012.
2. Anderson, G; Police officer physical ability testing, *An International Journal of Police Strategies & Management*, 24(1), 2001.
3. Astrand, P-O; Rodahl, K; Dahl, A. H; Strømme, B. S; *Textbook of work physiology – Physiological bases of exercise (Fourth Ed.)*. Champaign, IL: Human Kinetics, USA, 2003.
4. Blagojević, M; Dopsaj, M; Vučković, G; *Specijalno fizičko obrazovanje I*, Policijska akademija, Beograd, 2006.
5. Bonneau, J; Brown, J; Physical ability, fitness and police work, *Journal of Clinical Forensic Medicine*, 2, 1995.
6. Boyce, R; Ciulla, S; Jones, G; Bone, E; Elliott, S; Combs, C; Muscular strength and body composition comparison between the Charlotte-Mecklenburg fire and Police departments, *International Journal of Exercise Science*, 1(3), 2008.
7. Brooks, G. A; Anaerobic threshold: review of the concept and directions for future research. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 17, 1985.
8. Vučković, G; *Uticaj motoričkih sposobnosti na efikasnost savladavanja situacionog pištoljskog poligona kod studenata Policijske akademije*, magistarska teza, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2002.
9. Vučković, G; Blagojević, M; Dopsaj, M; *Specijalno fizičko obrazovanje 2*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2011.
10. Degoutte, F; Jauanel, P; Filaire, E; Energy demands during a judo mach and recovery, *British Journal of Sports Medicine*, 37, 2003.
11. Dopsaj, M; Blagojević, M; Vučković, G; Normativno-selekcioni kriterijum za procenu bazično motoričkog statusa kandidata za prijem na studije Kriminalističko-policijske akademije u Beogradu, *Bezbednost*, Beograd, 49(4), 2007.

12. Dopsaj, M; Vučković, G; Vuković, M; Karakteristike izometrijske mišićne sile opružaća leđa kod različito treniranih i netreniranih studenata Kriminalističko-policijske akademije, *Bezbednost*, Beograd, 53(3), 2011.
13. Ingebrigtsen, J; Jeffreys, I; The relationship between speed, strength and jumping abilities in elite junior handball players, *Serbian Journal of Sports Sciences*, 6(1–4), 2012.
14. Janković, R; Dimitrijević, R; Stanje i mogućnosti unapređenja načina procene motoričkih sposobnosti u sistemu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije. *Kultura polisa*, 9(1), 2012.
15. Karninčić, H; Baić, M; Belošević, D; Razlike laktatne krivulje tijekom borbe u kikboks u hrvanju grčko-rimskim načinom, *Hrvatski Športskomedicinski Vjesnik*, 25, 2010.
16. Lonsway, K; Tearing down the wall: Problems with consistency, validity, and adverse impact of physical agility testing in police selection, *Police Quarterly* 6(3), 2003.
17. Lord, V; Swedish police selection and training: issues from a comparative perspective, *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 21(2), 1998.
18. Mendeš, M; Poligon zapreka, *Policija i sigurnost*, Zagreb, 19(3), 2010.
19. Milošević, M; Jovanović, S; Stojičić, R; Arlov, D; Blagojević, M; Dopsaj, M; Model edukacije u specijalnom fizičkom obrazovanju, *Zbornik radova prvog savetovanja iz Specijalnog fizičkog obrazovanja*, Policijska akademija, Beograd, 1995.
20. Nutting, S; Maxwell, S; Development of physical ability tests for police officers, *Journal of Applied Psychology*, 77(6), 1992.
21. Obradović, S; Planiranje, regrutovanje i selekcija kadra u Ministarstvu unutrašnjih poslova RS, *Nauka, bezbednost, policija*, 16(1), 2011.
22. Ristanović, D; Dačić, M; *Osnovi metodologije naučnoistraživačkog rada u medicini*, Biblioteka „Udžbenici”, Knjiga 7, Velarta, Beograd, 1999.
23. Sorensen, L; Smolander, J; Louhevaara, V; Korhonen, O; Oja, P; Physical activity, fitness and body composition of Finnish police officers: a 15-year follow-up study, *Occupational Medicine*, 50(1), 2000.
24. Strating, M; Bakker, R; Dijkstra, G; Lemmink, K., Groothoff, J. W. (2010). A job-related fitness test for the Dutch police, *Occupational Medicine*, 60.
25. Thanopoulos, V; The 5x200 m step test lactate curve model: Gender specific characteristics in elite Greek senior freestyle swimmers, *Serbian Journal of Sports Sciences*, 4(4), 2010.
26. Fajnman, R; *Karakter fizičkog zakona*, Klub NT, Beograd, 1999.
27. Faff, J; Sitkowski, D; Ladyga, M; Klusiewicz, A; Borkowski, L; Straczewska-Czapowska, J; Maximal heart rate in athletes, *Biology of Sport*, 24(2), 2007.
28. Hair, J; Anderson, R; Tatham, R; Black, W; *Multivariate data analysis* (5th ed.). New Jersey, USA: Prentice-Hall. Inc., 1998.

29. Hart, S; Drevets, K; Alford, M; Salacinski, A; Hunt, E. B; A method comparison study regarding the validity and reliability of the Lactate Plus analyzer. *BMJ Open*, 3:e001899. doi:10.1136/bmjopen-2012-001899, 2013.
30. http://www.copo.edu.rs/Provera_fizickih_sposobnosti___opis_pojedinih_vezbi-224-1
31. <http://www.cirp.org/library/ethics/helsinki/>

VALIDATION OF SPECIFIC SKILLS' POLYGON AMONG STUDENTS IN THE ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES: METABOLIC AND FUNCTIONAL INDICATORS FOR EXERCISE

Milivoj Dopsaj

Faculty of sport and physical education, University of Belgrade

Radivoje Janković

Academy of Criminalistics and Police Studies, Belgrade

Summary: This paper's subject is the validation of the polygon, as a test that can be used for specific skill evaluation among members of Ministry of Internal Affairs in Republic of Serbia, during anaerobic – lactate regime exercise (Pol_SSP1). Research included 50 third year students of basic studies from all courses at The Academy of Criminalistic and Police Studies in Belgrade, from which 26 male students and 24 female students.

Validation of the polygon is determined by using two basic parameters for metabolic and functional indicator evaluation of reached physiological load level: lactate concentration in capillary blood, as a measure of metabolic acidosis, and heart rate, as a measure of functional load of cardiovascular system. The results showed that the average time required for the polygon realization is 97.71 ± 8.66 i 109.17 ± 9.10 seconds for men and women, respectively. In relation to the maximum heart rate reached after the polygon, it was determined that heart rate level in men was from 186.5 ± 6.4 , and in women 184.6 ± 7.3 beat/min. The measured values of lactate concentration in the blood after the polygon realization were 11.52 ± 2.25 i 11.78 ± 2.07 in men, and 10.35 ± 1.39 i 10.46 ± 1.63 mmol/L in women, in third and fifth minute of recovery, respectively. Based on these results it can be concluded that Pol_SSP, as an instrument for the evaluation of specific skills for police officers, is a valid motoric task, during which realization dominant load in anaerobic lactate mechanism is provoked for creating energy for exercise.

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

343.98

[Nauka, bezbednost, policija]

NBP : žurnal za kriminalistiku i pravo : journal of
criminalistics and law / glavni i odgovorni urednik =
editor-in-chief Dragana Kolarić ; urednik za engleski
jezik = english language editor Dragoslava Mićović. -
Vol. 1, no. 1 (1996)- . - Beograd (Cara Dušana 196)
: Kriminalističko-policajska akademija = Academy of
Criminalistics and Police Studies, 1996- (Beograd :
Inpress). - 24 cm

Tri puta godišnje

ISSN 0354-8872 = NBP. Nauka, bezbednost, policija

COBISS.SR-ID 125217799